

IGNACY STRYCHARSKI

SŁOWNIK DO TRYLOGJI

Zb. Wajdowicz

LWÓW—WARSZAWA—KRAKÓW
WYDAWNICTWO ZAKŁADU NARODOWEGO IM. OSSOLIŃSKICH
1925

IGNACY STRYCHARSKI

SŁOWNIK DO TRYLOGJI

Kolekcja
Emila Kornasia

Zb. Wajdowicz

LWÓW—WARSZAWA—KRAKÓW

WYDAWNICTWO ZAKŁADU NARODOWEGO IM. OSSOLIŃSKICH

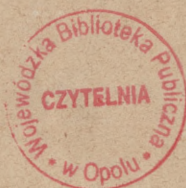
WARSZAWA, KSIĘGARNIA WŁASNA, UL. NOWY ŚWIAT L. 69

KRAKÓW, FILJA WYDAWNICTWA, UL. ŚW. ANNY L. 11

POZNAŃ, SKŁAD GŁÓWNY, KSIĘGARNIA ŚW. WOJCIECHA

WILNO, SKŁAD GŁÓWNY, KSIĘGARNIA ŚW. WOJCIECHA

1925

CM KEK

317105

główny 18. 11

Z Drukarni Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich we Lwowie
pod zarządem Józefa Ziemińskiego.

Wpisano do Księgi Akcesji

Ako, D1 nr *48* /2012/ *CM*

SKRÓCENIA.

a.	— albo	przen.	— przenośnie (y)
ang.	— angielskie	przys.	— przysiółek
ar.	— arabskie	pwsp.	— półwysep
białors.	— białoruskie	reg.	— regencja
brz.	— brzeg	rodz.	— rodzaj
chiń.	— chińskie	rom.	— romański (e)
czes.	— czeskie	ros.	— rosyjskie
dom.	— domyślne	rub.	— rubaszni(i)e
dopl.	— dopływ	rum.	— rumuńskie
dosł.	— dosłownie (y)	rus.	— ruskie (małoruskie)
folw.	— folwark	rz.	— rzeka
fr.	— francuskie	rzecz(ow.)	— rzeczownik
gr.	— greckie	rzka.	— rzeczka
gub.	— gubernja	skand.	— skandynawskie
hebr.	— hebrajskie	słowac.	— słowackie
jez.	— jezioro	st. sł.	— starosłowiańskie
kor.	— koronny	str.	— strumień
l.	— lewy	szczeg.	— szczególnie
lit.	— litewski (e)	szyd.	— szyderczo (e)
lekc.	— lekceważąco	szw.	— szwedzkie
lmn.	— liczba mnoga	tat.	— tatarskie
lud.	— ludowe	tur.	— tureckie
łac.	— łacina, łacińskie	w.	— wieś; przed lub po cyfrze rzymskiej: wiek
mak.	— makaronizm	węg.	— węgierskie
med.	— medycyna	wł.	— włoskie
mko.	— miasteczko	własc.	— właściwie
mong.	— mongolskie	woj.	— wojówództwo
nm.	— niemieckie	wpa.	— wyspa
norw.	— norweskie	wsch.	— wschód, wschodnie
obj.	— objaśnienie	wzgl.	— względnie
ok.	— około	wykrz.	— wykrzyknik
os.	— osada	zam.	— zamiast
pd.	— przed	zańc.	— zaścianek
pers.	— perskie	zbior.	— zbiorowe (o)
pierw.	— pierwotnie	zdrob.	— zdrobniałe (le)
pieszcz.	— pieszczotliw(i)e	zgrub.	— zgrubiałe (le)
pog.	— pogardliw(i)e	zob.	— zobacz
por.	— porównaj	zwł.	— zwłaszcza
pow.	— powiat	żart.	— żartobliw(i)e
pr.	— prawy		

A

- abdykacja** (z łc.) — zrzeczenie się tronu, złożenie korony.
abdykować (z łc.) — zrzec się tronu, ustąpić dobrowolnie z tronu.
ab incursione hostili (łc.) — od najazdu nieprzyjacielskiego.
ablucja (z łc.) — obmycie, umycie; obrządek, polegający na umywaniu.
abominacja (z łc.) — obrzydzenie, wstręt, odraza.
ab ovo (łc.) — dosł. „od jaja”; wyrażenie pochodzące od Rzymian, którzy obiady swe zaczynali od przekąsek, złożonych z różnych sałat, ostryg, jaj itp.; przen. od początku.
absolutny (z łc.) — nieograniczony niczem, niezależny, samowładny, zupełny.
absolutum dominium (łc.) — władza absolutna, tj. nieograniczona.
aby = chociaż.
accurate (łc.) — dokładnie.
a ce szczo takie, jakie łycho? (rus.) — a to co takiego, jakie лихо?
Achilles — jeden z największych bohaterów greckich, walczących pod Troją (według obliczeń greckich na początku XII w. pd. Chr.).
adamaszek (od Damaskos, zgrezczonej nazwy miasta, po arabsku Dimaszk) — gruba, wzorzysta tkanina jedwabna.
ad extrema (łc.) — do ostateczności.
adieu, mon frère (fr.) — żegnam (do widzenia), mój bracie (dosł. z Bogiem, Bogu cię polecam).
adjectivum cum substantivo (łc.) — przymiotnik z rzeczownikiem.
ad libitum (łc.) — dowoli.
admiracja (z łc.) — podziw; **admirator** — podziwiający; **admirować** — podziwiać.
ad mitiorem et saniozem mentem (łc.) — do większej łagodności i rozsądku.
ad oculos (łc.) — na oczy, naocznie.
adolescencja (z łc.) — młodość.
ad omnes prerogativas (łc.) — do wszystkich przywilejów.
adoptować (z łc.) — 1) a. dziecko = przyjąć, wziąć za swoje, przysposobić, przybrać, usynowić; 2) przyjąć nieszlachcica do własnego herbu.
adoracja (z łc.) — cześć najwyższa, najgłębsza, oddanie czci, uwielbienie.
adorator (łc.) — czciiciel, wielbiciel.
ad rebel(l)ionem (łc.) — do buntu.
aegrotum et inermem (łc.) — chorego i bezbronnego.
aequales (łc.) — równi.

- aeque bona i mala** (łc.) — zarówno dobre jak i złe rzeczy, szczęście i nieszczęście.
- afekt** (z łc.) — 1) uczucie, wzruszenie, namiętność, uniesienie, żądza; 2) skłonność, sympatja, przychylność, przywiązanie, miłość.
- afirmować** (z łc.) — potwierdzić, stwierdzić, zaakcentować, zaznaczyć.
- afront** (z fr.) — zniewaga, obelga, ubliżenie, uchybienie, ujma.
- aga** (tur.) — u Turków i Tatarów = starszy brat, pan; w znac. wojsk. = naczelny dowódca janczarów i wogóle naczelnik, dowódca.
- Agamemnon** — naczelny wódz Greków w wyprawie przeciw Troi (pocz. XII w. pd. Chr. według Greków).
- agat** (z gr.) — rodzaj kamienia półszlachetnego.
- agonja** (z gr.) — konanie, umieranie.
- agrafa** (z fr.) — sprzączka, zapinka, klamra.
- agricolae** (łc.) — rolnicy.
- akademicki** (z gr.) — uniwersytecki, zob. bursa akademicka.
- akcent** (z łc.) — 1) odcień, ton, wyraz; 2) wymowa, sposób wymawiania.
- akcja** (z łac.) — działanie, działalność.
- akomodować się** (z łc.) — starać się o względy, starać się przypodobać, dostosować się; **akomodowany** — przysposobiony.
- akt** (z łc.) — 1) obchód uroczysty, obrząd, ceremonia, ceremonjał, uroczystość; 2) dział, część (w sztuce teatralnej, np. w dramacie); 3) urzędowe spisanie jakiej czynności (np. akt unji), albo pismo czy dokument stwierdzający, że pewna czynność została dokonana.
- Akteon** — według podań greckich zapalony myśliwy, przez boginię Dianę zamieniony w jelenia i rozszarpany przez własne psy.
- aktualny** (z łc.) — czynny, w czynnej służbie.
- akurat** (z łc.) — właśnie; **akuraty** — dokładny.
- akwilon** (z łc.) — wiatr północny.
- alabaster** (łc.-gr.) — odmiana gipsu śnieżnej białości.
- alarm** (z wł.) = **larum** — 1) trwoga, popłoch, zgiełk, wrzawa, krzyk, wrzask. 2) znak dany trąbą, bębniem, dzwonami na gwałt; bicie na trwogę; pobudka wojskowa, wzywająca do natychmiastowego stawania pod broń; **alarmować** — 1) uderzać w trąby, bębny, dzwony na alarm, dawać hasło, pobudkę, zrywać na nogi; 2) trwożyć, niepokoić, przerażać.
- albo starosta albo kapucyn** — przysłowie: albo — albo; co będzie, to będzie; chcąc coś mieć, trzeba ryzykować.
- albo szczo?** (rus.) — albo co?
- alchemik** — uczony, oddający się alchemii; **alchemja** (z ar.) — chemja średniowieczna, tj. nauka, której celem było wynalezienie sztuki przemiany kruszców nieszlachetnych w szlachetne, przedewszystkiem w złoto.
- aleć** — 1) ale ci; 2) ale.
- Aleksander Macedończyk a. Macedoński** = Aleksander III Wielki (336—323 pd. Chr.), król Macedonii, wielki wódz, zdobywca Persji, twórca olbrzymiego państwa grecko-macedońskiego.
- alias** (łc.) — inaczej, albo, czyli.
- alimenta** (łc.) — żywność, jadło.
- aljans** (z fr.) — przymierze, sojusz, związek.
- alkierz** (z nm.) — izdebka, pokój boczny, bokówka.
- Allah** (ar.) — Bóg, Boże; **Allah kerim** — Bóg (jest) szlachetny; **Alla** (Allah) **bismiłła** (bismillah) — w imię Boże; **Lacha il Allah** (Łacha il Allah), **Mahomet Rossullah** — niema Boga prócz Allaha, Mahomet jest prorokiem (właśc. posłańcem) Allaha.

- alt!** = halt (nm.)! — stój!
- Altea** — postać ze starożytnych podań greckich.
- altembas (altembas)** (z tur.) — materja jedwabna turecka, grubo przetkana złotem, używana na ubiory uroczyste męskie, żeńskie i kościelne.
- alteracja** (z łc.) — gniew, zmartwienie, strapienie, zgryzota, smutek.
- Alla** = **Allach** — zob. Allah.
- allachować** = **allakować** — wołać Allach, zob. Allah.
- alus** — zob. ulus.
- amarantowy** (z gr.) — ciemnoczerwony ze słabym odcieniem fioletowym, inaczej: szkarłatny.
- Amazonki** (z gr.) — według podań greckich kobiety wojowniczego usposobienia, mające nawet osobne państwo i władające ujarzmionymi mężczyznami.
- ambasador** (z fr.) — pierwszorzędny poseł państwa na obcym dworze a zarazem przedstawiciel swego władcy.
- ambicja** (z łc.) — 1) duma szlachetna, cześć, honor, godność osobista, poczucie godności osobistej; 2) duma, pycha, żądza sławy, zaszczytów i panowania, chęć, pragnienie.
- ambitny** (z łc.) — pełen ambicji, ceniący godność własną, dumny, pyszny, zarozumiały; żądny sławy, zaszczytów i panowania.
- amicycja** (z łc.) — przyjaźń.
- amnestja** (z gr.) — darowanie kar, win przez panującego.
- amor patriae** (łc.) — miłość ojczyzny; **amory** — miłość, miłostki.
- amunicja** (z fr.) — materjały do strzelania (proch i kule).
- Angelus** (łc.) — Anioł Pański.
- Angielczyk** = Anglik.
- angul** (z łc.) — 1) kąt; 2) narożnik (murów).
- anima ejus** (łc.) — dusza jego.
- animalia** (łc.) — zwierzęta; **animalibus** — do zwierząt.
- animować się** (z łc.) — ożywiać się, rozgrzewać się, zapalać się.
- animusz** (z łc.) — duch, odwaga, dzielność, męstwo, zapal, ochota, zucho-watość, śmiałość.
- ankar** błędnie zam. **ankierek** — beczka dębowa na płyny.
- antaba** (z nm.) — kabłak metalowy, przytwierdzony do drzwi, szuflad itp., do chwycenia ręką dla ich otwarcia lub wysunięcia.
- antalek** (z węg.) — beczułka, baryłka do wina lub piwa.
- ante omnia** (łc.) — przedewszystkiem.
- antikamera** (z łc.) — przedsiónek, przedpokój.
- antiquorum** (łc.) — starożytnych.
- antychryst** (z gr.) — przeciw-Chrystus czyli nieprzyjaciół Chrystusa i chrześcijaństwa, mający się ukazać na ziemi przed powtórne przyjściem Chrystusa, fałszywy Chrystus, czart, szatan.
- antyfona** (z gr.) — śpiew chóralny, kończący litanję, a. wogóle śpiew podobny.
- antykamera** — zob. antikamera.
- antypast** (z wł.) — przekąska przed obiadem dla zaostrenia apetytu.
- apage** (gr.) — odstęp, (idź) precz; **a. satanas** (hebr.) — idź precz szatanie.
- apelować** (z łc.) — odwołać się od wyroku niższej władzy sądowej do wyższej.
- aplauz** (z łc.) — oklask, głośnie pochwała, okrzyki uznania (zapom. klaskania w dłonie).
- aplikować** (z łc.) — zastosowywać, wprowadzić w życie, wykonać.

- Apollo** (z gr.) — bóg sztuki strzelania z łuku, światła, wróżbiarstwa, poezji i sztuki lekarskiej, później utożsamiany ze słońcem.
- apopleksja** (z gr.) — porażenie władzy ruchu i przytomności wskutek pęknięcia naczyń krwionośnych (krwotoku) w mózgu, udar.
- apostolski** — zob. **nuncjusz**.
- aprobata** (z łc.) — potwierdzenie, pochwała, uznanie, przyjęcie, zgoda na co.
- aprosza** (z fr.) — przykop, rów kopany dla dojścia do wałów twierdzy.
- apud Polonos nunquam sine clamore et strepitu gaudia fiunt** (łc.) — u Polaków niema nigdy uciechy (zabawy) bez krzyku i wrzawy.
- arba** (z tur.) — prosty wóz tatarski.
- arbiter** (łc.) — arbitrami nazywano publiczność obecną na posiedzeniach sejmowych.
- arbuz** (**harbuz**, z pers. i tur.) — przen. odprawa, odmowa; **arbuza zjeść** (**dostać**) = otrzymać odprawę (odmowę) przy staraniu się o rękę panny.
- arcana** (łc.) = **arkana** — tajemnice, tajemne sposoby, środki; odróżniaj od **arkan!**
- archidiakon** (z gr.) — pierwotnie najstarszy duchowny przy biskupie, sprawował nadzór nad niższym klerem i zawiadywał majątkiem diecezji; czasami zastępca biskupa w wykonywaniu jego praw kościelnych, objeżdżał diecezję, czuwał nad obyczajami i wykonaniem obowiązków duchowieństwa, nad majątkiem biskupa i nad budynkami kościelnymi.
- archiduk** (z fr.) — arcyksiążę.
- arcylotr** — łotr nad łotrami, wielki łotr.
- arcypies** — przen. skończony niegodziwiec.
- arcypredni** — bardzo przedni, dobry, znakomity, doskonały.
- arcyszelma** (z nm.) — wielki szelma, łotr nad łotrami.
- arcywygodny** — nader, bardzo wygodny.
- arenda** (z łc.) — dzierżawa.
- argument** = **argumentum** (łc.) — dowód, środek dowodowy; **argumentować** (z łc.) — podawać dowody, dowodzić (w mowie), uzasadniać, przekonywać.
- arja** (z wł.) — pieśń, melodia.
- arjanie** — zwolennicy nauki Arjusza (IV w. po Chr.), odłam religijny, nie uznający bóstwa Chrystusa. U nas ochrzczono ten mianem jedną z sekt, powstałych w XIV w., odrzucającą również ten dogmat. Arjanie polscy zostali uchwałami sejmowymi 1658 i 1662 z Polski wygnani i znikli zupełnie. Szczątki ich dochowały się w Siedmiogrodzie pod nazwą unitarystów; są to w znacznej części zmadziaryzowani potomkowie polskich arjan.
- arka Boża** = **arka przymierza**; w Starym Testamencie skrzynia, w której przechowywano dziesięcioro przykazań Bożych.
- arkada** (z łc.) — łukowe sklepienie albo łuki, opierające się na filarach.
- arkan** (z tur. i tat.) — sznur z pętlą do chwytania zwierząt ze stada albo ludzi (Tatarzy); postronek; sznur do wiązania jeńców. Zob. nadto: **arcana**.
- arkana** — zob. **arcana**.
- armacięta** — żart. (liche) armaty.
- armata** (z łc.) — 1) działo 2) broń wogóle.
- armistitium** (łc.) — zawieszenie broni, rozejm = **armistycjum**.
- armować się** (z łc.) — zbroić się.
- aromat** (z gr.) — silny, przyjemny zapach, woń.

- arsenał** (z ar. i pers.) — zob. **cekhaus**.
- artykuły** (z łc.) — przepisy prawa wojskowego, ogłaszane przez hetmana wielkiego koronnego, inaczej: **artykuły hetmańskie**, dotyczyły porządku obozowego i karności wojskowej.
- arx regia** (łc.) — zamek królewski.
- arystokratyczny** (z gr.) — pański.
- Arystydes** — Grek, rodem z Aten, mąż stanu, bohaterski wódz i zwycięzca w wojnach z Persami (początki V w. pd. Chr.), człowiek nieposzlakowanego charakteru, stąd przydomek jego „Sprawiedliwy“.
- ascetyczna twarz** — twarz ascety (z gr.), tj. 1) człowieka, ćwiczącego się w pobożności i cnotach przez rozmyślania religijne, modlitwy, posty oraz inne umartwienia, 2) umartwiającego ciała w celu wyzwolenia i podniesienia ducha.
- aspan** = **waspan** — waszmość pan.
- assentior** (łc.) — przyznaję.
- astma** (gr.) — duszność (choroba), dychawica.
- astrolog** (z gr.) — badacz wpływu gwiazd na sprawy ludzkie i wróżący z położenia gwiazd i planet o przyszłości człowieka.
- asygnacja** (z łc.) — przekaz, piśmienne polecenie wypłaty lub wydania jakiego przedmiotu okazicielowi na rachunek przekazującego.
- asysta** (z łc.) — towarzystwo, orszak, poczet, świta, otoczenie.
- asystencja** (z łc.) — towarzyszenie, towarzystwo, orszak, otoczenie, eskorta.
- asystować** (z łc.) — 1) towarzyszyć 2) być obecnym.
- a szczo?** (rus.) — a co? — **a szczo? ne kazaly?** — a co? czyśmy nie mówili? — **a szczo wy takij mołodenkij, pane lycar?** — a co ty taki młodziutki, panie rycerzu?
- atak** (z fr.) — natarcie, uderzenie, w med.: napad choroby; **atakować** — wykonywać atak, nacierać, uderzać.
- a taki breszesz i breszesz** (rus.) — a przecież szczekasz i szczekasz.
- ataman** (rus.) — hetman i wogóle wódz, dowódca kozaków; **ataman koszowy** a. krótko **koszowy** — dowódca „kosza“ (tak nazywano również Sicz), niby dowódca obozu warownego; **ataman kurzeniowy** a. krótko **kurzeniowy** — dowódca kurzenia; **ataman kramny** — mający nadzór nad kramem.
- atencja** (z łc.) — wzgląd, oznaka poszanowania, grzeczność, szacunek.
- a to znajte: szczo Lach, to szabla** (rus.) — a to wiedzcie: co Polak, to szabla.
- a tobi szczo?** (rus.) — a tobie co do tego?
- Attyla** — król dzikich Hunnów, ludu rasy żółtej, zjawił się nagle w V w. po Chr. w Europie i niszcząc wszystko po drodze, dotarł aż do dzisiejszej Francji, gdzie go pokonano. Potem osiadł w dzisiejszych Węgrzech i dał początek temu państwu.
- audaces fortuna iuvat** (łc.) — przysłowie łac.: śmiałym los sprzyja.
- audiatur et altera pars** (łc.) — trzeba i drugą stronę wysłuchać; trzeba posłuchać, co druga strona powie.
- audjencja** (z łc.) — posłuchanie; **audjencjonalny** — posłuchalny; **sala a.** = sala posłuchań, sala przyjęć na dworach panujących.
- augsburskie wyznanie** — wyznanie wiary, podane przez luteranów do zatwierdzenia przez cesarza niemieckiego na sejmie w Augsburgu w r. 1555.
- auł** (tat.) — obóz ludu koczującego.
- aura** (łc.) — stan powietrza, pogody, powietrze (zwł. złe), niepogoda.
- aut — aut** (łc.) — albo — albo.

autor (łc.) — pisarz.
autorament (z łc.) — zorganizowanie wojska według pewnego wzoru; modła, pokrój, rodzaj, zaciąg.
aut pacem aut bellum (łc.) — albo wojna (wojnę) albo pokój.
autem (łc.) — zaś.
auxilia (łc.) — posiłki, pomoc; to samo **auxilium** (liczba pojed.).
Ave Maria (łc.) — Zdrowaś Marja.
awangarda (z fr.) — straż przednia.
awansować (z fr.) — 1) posuwać się naprzód, 2) kogo: posuwać na wyższy urząd, podnosić do wyższej rangi.
awanturiczny (z fr.) — zbyt śmiały, ryzykowny, zob. awanturnik.
awanturnik (z fr.) — 1) człowiek szukający awantur, lubiący przygody, prowadzący życie awanturnicze, 2) człowiek niespokojnego charakteru, skłonny do wszczynania awantur, zaczepiek, zawadzaka, kłótnik, burda, hałaburda.
awarycja (z łc.) — skąpstwo, sknerstwo, chciwość.
a was szczyby bolaczka (rus.) — a was niech choroba dotknie.
awersja (z łc.) — niechęć, wstręt, odraza.
awiz(a) (z fr.) — zawiadomienie, doniesienie, wiadomość, pogłoska.
aza = czy.
azali(m) = czy(m).
azardować — patrz hazardować.
a znajete ditki (rus.) — a wiecie dziatki.
azylum (z gr.) — schronienie w ucieczce, przytułek, przytulisko.

B

bachmat (z tat. i tur.) — zdrob. **bachmacik** — koń tatarski grubo-płask na niskich, silnych nogach, wogóle koń tej postaci.
bachnąć — uderzyć.
baczu (rus.) — patrzę.
baczyw ty? (rus.) — widział-żeś ty?
bagadyr (zob. bohater) — w jęz. tat. tytuł honorowy, nadawany przez panujących ludziom zasłużonym, odważnym.
bahaćko Lachiw (rus.) — wielu Polaków.
bahato (rus.) — błędnie **bohato** — dużo, wiele; **bahato utikło, bahato zabyły** — wielu uciekło, wielu zabito.
ba i bardzo — niedołęga.
bajadera (z fr.) — indyjska śpiewaczka i tancerka publiczna.
bajdak (z rus.) — rodzaj statku wodnego bez dachu.
bakalja (z tur.) — owoce południowe suszone: figi, daktyle, rodzynki, oraz słodcyce owocowe; zdrob. **bakalijka**.
bakałarz (z łc.) — nauczyciel elementarny, pedagog.
bakier (z nm.) — zob. nabakier.
bal — płat drzewa z pnia, przepiłowanego wzdłuż na dwie połowy, inaczej dyl.
baldachim (z łc.) — przenośna osłona (daszek), noszona na 4 lub 6 drążkach w czasie procesji nad oprawiającym nabożeństwo kapłanem; tron z takim daszkiem.
balista (z łc.) — machina wojenna do wyrzucania pocisków (kamieni, belek itp.).

balsam (z gr.) — dosł. gęsta, oleista, pięknie woniejąca ciecz, otrzymywana z niektórych drzew gorących krajów. Niektóre z nich mają zastosowanie w leczeniu jako lekarstwa przeciw oparzeniom, skaleczeniom itp. Przen. ulga, ukojenie, pociecha, lekarstwo (środek) przynoszące ukojenie.
bałabajka (z rus.) — ruskie narzędzie muzyczne ludowe, rodzaj małej gitary.
bałamucić — łudzić, mamić, wprowadzać w błąd słowami i postępami, mydlić oczy, zawracać głowę, zwodzić.
bałamutny — 1) zwodniczy, złudny, niejasny, 2) lubiący bałamucić, zalotny (o kobiecie; zob. bałamucić).
bałwan = głupi.
bandaż (z fr.) — opaska, taśma do obwiązania rany.
banderja — chorągiew, sztandar.
bandolet (z fr.), zdrob. **bandolecik** — rodzaj dawnej broni palnej, krótki karabinek.
bandura (z gr.) — starodawne narzędzie muzyczne, podobne do lutni, z krótką szyją, o trzech strunach.
banicja (z łc.) — wywołanie obywatela z kraju, wyświecenie, (wieczne) wygnanie; **ban(n)ita, ban(n)it** — wygnaniec, wywołaniec, wyświecony; **banniti** (łc.) — l. mnoga od powyższych dwu rzeczowników.
bankiet (z fr.) — wystawna uczta, biesiada.
barbarorum (łc. z gr.) — barbarzyńców; **barbarus** — barbarzyńiec
barbarzyńca (z gr.) — dziki, nieokrzesany, nieucywilizowany człowiek; **barbarzyństwo** = Turcy.
barłóg — legowisko grubego zwierza, zwł. niedźwiedzia.
baron (z łc.) — tytuł zwł. w liczbie zbiorowej (barones) często używany o wyższej szlachcie.
barwa — ubiór, mundur.
barwiczka = ruż (farba, którą kobiety, zwł. dawne mieszczyki, lica pięk-szyły i rumieńca sobie przydawały), rumienidło.
bary = barki, ramiona, plecy.
barykada (z fr.) — zawalenie ulicy, drogi, wejścia, dostępu; zaporą, przeszkoda.
basalyk (tur.) — 1) broń tatarska, służąca za narzędzie do bicia, kształtu maczugi, z uwiązaniem niekiedy ołowiem na końcu, inaczej **kiścień** 2) przen. i żart. a) dzieciak tłusty b) człowiek bałwanowaty, niezgrabny, drągał, próżniak.
basarunek (z nm.) — wynagrodzenie kogo za pobicie, nawiązka.
basetla (z wł.) — 1) dawna nazwa wiolonczeli, tj. basowych skrzypiec, 2) przen. (o kobiecie): tłuszczoch, fasa; **basetlista** — grający na basetli.
basior — wilk (w języku myśliwych).
baskak (z tur.) — u Mongołów poborca podatków i urzędnik czuwający nad tem, ażeby wypełniano rozkazy chana, zatem: starosta, namiestnik, wielkorządca itp.
basowy (z łc.) = niski (o głosie).
basta (wł.) — dosł.: wystarczy; dosyć, koniec.
bastard (z łc.) — nieprawy potomek.
bastjon (z wł.) = narożnik — wystająca część wału w twierdzy lub szańcu polowym.
basza (tur.) — w naszym języku oznacza to samo, co **pasza**, ale w jęz. tur. te dwa wyrazy mają różne znaczenia. Basza znaczy tyle co

- naczelnik, pan, i dodaje się nawet do najniższych tytułów wojskowych w znaczeniu: Imci Pan, pasza zaś jest tytułem rządców prowincyj i pierwszych urzędników państwa. Wyraz pasza bez dodanego imienia oznacza wielkiego wezyra. W wojsku tur. odróżniano 3 stopnie paszów, odznaczających się rodzajem noszonych przed nimi buńczuków; stąd pasza jednobuńczuczny, dwubuńczuczny, trójbuńczuczny (tzn. noszono przed nimi buńczuki o jednym, dwu lub trzech ogonach). Pasza w stopniu wezyra był trójbuńczuczny.
- baszta** (z łc.) — wieża warowna w dawnych zamkach i murach miejskich, przypierająca do murów z zewnątrz.
- baśń** — bajka, nieprawdziwa lub zmyślona rzecz a. wiadomość.
- batalja** (z wł.) — bitwa.
- baterja** (z wł.) — działobitnia, pewna liczba dział (6—8) połączonych na polu bitwy dla wspólnego działania.
- bat'ko** (rus.) — ojciec.
- batorówka** — szabla z czasów króla Stefana Batorego, tak zwana od jego cyfr lub portretu.
- bawół** — gatunek wołu, pochodzi z Azji; żyje też w Afryce, w Indjach i niektórych krajach europejskich jako zwierzę domowe.
- bazar** (pers.) — targ, targowica, rynek zwł. obozowy; zdrob. **bazarek**.
- bazarnik** — przekupień, sprzedający na bazarze.
- bebechy** — wnętrzności.
- beg** — zob. **bej**.
- beglerbej** = **beglerbeg** (z tur.) — namiestnik a. rządcą prowincji w Turcji.
- bej** = **beg** (z tur.) — 1) pan (zaszczytny tytuł u Turków), 2) naczelnik straży w Turcji, 3) szlachcic.
- bekiesza** (węg.) — strój węgierski, długi, za kolana, futrem podbity, krojem kontusza zrobiony.
- bekowisko** a. rykowisko — miejsce schodzenia się jeleni jesienną porą.
- Beljal** (z hebr.) — zły duch, duch ciemności, szatan, djabeł.
- Bellona** (łc.) — bogini wojny u Rzymian, przen. wojna.
- bellum civile** (łc.) — wojna domowa.
- beluarda** (z nm.) — wojenna wieża ruchoma.
- Belzebub** (z hebr.) — bies, djabeł, szatan.
- bełt** (z nm.) — albo samo żeleźce (grot, ostrze) strzały, albo łącznie z drewnianym prętem, zwanym brzechwą, na którym było osadzone.
- benedico vos, in itd.** (łc.) — błogosławię was w imię Ojca i Syna i Ducha świętego.
- beneficiorum** (łc.) — dobrodziejstw; **beneficium** — dobrodziejstwo.
- bene merendi in Republica** (łc.) — zasłużenia się około Rzeczypospolitej.
- bene natus** (łc.) — dobrze urodzony = urodzony = szlachcic.
- berdysz** = **bardysz** (z łc.) — rodzaj topora wojennego na długim prawdziwie podobnie toporzystku; używała go piechota, zwł. moskiewska, w dawnych czasach.
- berecik, beret** — zob. **biret**.
- berestecka** — dom. bitwa.
- berkut** — zob. **birkut**.
- berwiono** — zob. **bierwiono**.
- bestja** (z łc.) — 1) zwierzę, dzikie, srogie zwierzę, 2) o człowieku: bydlę, łotr, hultaj, szelma; żart. o kobiecie: zwierzątko, stworzonko, i w tem znaczeniu także zdrob. **bestyjka**.
- bestyjka** — zob. **bestja**.
- bety** (z nm.) — pościel, łóżce.

- bez ceremonji** — zob. **ceremonja**.
- bezeczeństwo** — czyn haniebnny, bezwstydnny, niegodziwy, sprosny; niegodziwość.
- bezecność** — wyrok skazujący na utratę czci, zob. **bezecny**.
- bezecny** (bez czci) = infamis. Tak nazywano każdego, kto się dopuścił czynu, pociągającego za sobą utratę czci.
- bez kozery** — zob. **kozera**.
- bez liku** — bardzo dużo, nieprzeliczona moc.
- bezoar** (z ar. i pers.) — używane dawniej lekarstwo, któremu i dziś jeszcze na Wschodzie przypisują moc leczniczą. Są to kule dochodzące wielkości jaja kurzego, a znajdujące się nieraz w żołądku kóz, dziko w Azji żyjących. Podobne kule znajdują się również w żołądkach kozie tatrzańskich.
- bezpardonowy** (z fr.) — nieubłagany, zaciekły, zawzięty, morderczy, zjadły, zob. **pardon** 1).
- bez pochyby** = niechybnie, niewątpliwie, niezawodnie.
- bez szwanku** = cało, zob. **szwank**.
- białogłowa** — pospolita u nas dawniej nazwa niewiasty, kobiety, od białego okrycia głowy, podwiką zwanego.
- białoruczkim** (rus.) — właściwie **biłoruczkim** — białorekim.
- białorunny** = białowielnisty.
- Białowieska puszcza** — zob. **Białowieża** w **Słowniczku** geogr.
- bibosz** (z łc.) — pijak, opój.
- bieda (bida)** — wózek o dwóch kołach.
- biegun** = koń.
- bielidło** — biała mączka do wybielania twarzy, dziś: puder.
- bielmo** — biała plamka (skalka) na tzw. rogówce oka, zaćmienie rogówki, przen. zaćmienie umysłu, zaślepienie.
- bierwiono** — belka, tram.
- biesagi** (z łc.) — worek podwójny do przewieszania zprzodu i ztyłu.
- bigos** (z nm.) — potrawa z kapusty kwaszonej z drobno posiekanem wszelakiego rodzaju mięsiwem i słoniną lub grzybami; przen. zamieszanie, mieszanina, zamęt.
- bigosować** — posiekać szablami tak, jak mięso na bigos, rozsiekać na kawałki, roznieść na szablach.
- bigosowanie** — zob. **bigosować**.
- bił nam czołom** itd. (rus.) — skłonił się nam do stóp i prosił, żeby go czemś obdarować, a my, pomni jego zasług, dajemy.
- biłoruczka** (rus.) — białoreka.
- bimbasha** (z tur.) — dowódca 1000 żołnierzy w Turcji.
- biret** = **beret** (z łc.) — zdrob. **birecik, berecik** — 1) nakrycie głowy; rodzaj czapki (rogatej i bez daszka, używanej przez duchownych i uczonych), 2) mycka, krymka, piuska.
- birkut** (tat.) = **berkut** — gatunek orla (z Kaukazu).
- bisior** (z gr.) — bardzo cienka i droga tkanina, przedniejsza od purpury, także przen.
- Bismillah** = **Bismilla** — zob. **Allah**.
- bisurmań** (in) (z ar.-tur.) — pogardliwa nazwa mahometan: niewierny, Turek, muzułmanin, pohaniec; **bisurmański** — mahometański, muzułmański, niewierny; **bisurmaństwo** — 1) religja bisurmańska czyli mahometańska, 2) mahometanie, muzułmanie, Turcy, niewierni.
- bity** — zob. **tałar**.
- bizun** — kańczug, bicz ze skór lub ogonów żubrzych i wołowych.

blachman (z nm.) — bielmo na oczach (= mgła).

blachy — części zbroi albo zbroja.

blanka (z łc.) — zębate wycięcie murów fortecznych i wież, służące jako strzelnica.

bláhocześciwy = **bláhoczysty** (rus.) — prawosławny, schizmatyczny, wschodniego obrządku.

bláhy — drobny, mały, nic nie znaczący.

blám (z nm.) — sztuka futra pewnej miary.

blawat (z nm.) — tkanina jedwabna, osobliwie błękitna.

blawatnik — właściciel sklepu jedwabnego czyli blawatnego.

bláznica — żart. dziewczyna-niedorostek, dziewczyna głupia.

bobrować — dosł. brodzić jak bóbr w wodzie i wyszukiwać; o ludziach: szperać, przewracać, wyszukiwać (np. w spiżarni, składach itp.), plondrować. W czasie wojen i napadów mówiono, że nieprzyjacieli „bobruje” po kraju, zwł. gdy podzielony na mniejsze oddziały rabował wsie i dwory. Por. „myszkować” od myszy.

bobrownik — dozorca miejsc, w których mieszkali gromadnie bobry; także łowca bobrów.

boćwina (z białor.) — 1) odmiana buraka; 2) nać (liście) jego; 3) potrawa z kwaszonych liści tej rośliny; **boćwinek** (**boćwinkarz**) — żart. zam. Litwin, od pospolitej i ulubionej na Litwie boćwiny 3).

boczyć się — krzywo patrzeć, krzywić się, dąsać się, stronić od kogo, unikać.

bodaj się tacy na kamieniu rodzili = bodaj takich nigdy nie brakło.

bodjak — rodzaj rośliny kołacej.

Boga -ć tam! = gdzie tam!

Boga mi! = gdzież tam! nie inaczej!

bogdaj nie = chyba nie.

bohater — wyraz wzięty z języków wschod. = rycerz, mąż sławny z wielkości duszy, męstwa, poświęcenia; zob. **bagadyr**, od czego bohater pochodzi.

bohato — zob. bahato.

bojar zdrob. **bojarzynek** — 1) w dawnej Litwie stań pośredni między szlachtą a chłopami (szlachta drobna, zaściankowa). Wyższego rzędu był na Litwie bojar pancerny, niższego putny (= drogowy, do dróg służący; ci „z listami starostów i dzierżawców jeździli”), najniżsi byli turemni, używani do służby przy zamkach i miejscach warownych, posyłek, wybierania podatków itp.; 2) w dawnym państwie moskiewskim: wielki pan, znakomity szlachcic, magnat; **bojarczyk** — syn bojara.

bomba (z języków rom.) — kula żelazna, napelciona materią wybuchową a pękająca przy uderzeniu o twardy przedmiot.

bombarda (z łc.) — pierwotne działo burzące (rodzaj moździerza) do wyrzucania kul kamiennych.

bombiasty — podobny do bomby, buchasty.

bondar (rus.) — bednarz umiejący wyrabiać łyżki, grabie, wozy itp.;

bondarówna — córka b.

bono publico (łc.) — dobrem publicznem.

borg (nm.) — kredyt.

borgować (z nm.) — pożyczać.

borowina — urodzajna gleba, powstała ze zwietrzałej opoki czyli wapiennego marglu.

borykać się — wodzić się za bary, mocować się, pasować się, iść w zapasy, walczyć.

bosak (z nm.) — drąg z ostrzem żelaznym i z hakiem na końcu, osęka. **bożyć się** — świadczyć się bogiem, zaklinać się, przysięgać na Boga.

brabanckie koronki — koronki z najcieńszych białych nici, bardzo wytworne i delikatne, a nader kosztowne, tak nazwane od krainy Brabantu lub Brabancji, gdzie je wyrabiają.

braciszkwowie św. Franciszka = oo. franciszkanie.

bractwo = stowarzyszenie (rodzajem bractwa byli kozacy siczowi).

brać, bracia = szlachta.

braha (z rus. i białor.) — wywar, gąszcz pozostały po odpędzeniu wódki a. piwa (używany do karmienia bydła).

bramować (z nm.) — obszywać, okładać, wykladać czem po brzegach, lamować.

branka = pojmana do niewoli; jeńcy.

braty ridnyje spasajcie (rus.) — bracia rodzeni, ratujcie się.

brodofjan — zob. brodofjasz.

brodofjasz — człowiek z wielką brodą, brodac, brodaty.

brona — 1) krata żelazna, spuszczana z góry w bramach zamkowych (bronila wejścia nieprzyjacielowi przez bramę do zamku lub miasta); 2) zwężenie koryta rzeki, którem łatwiej przejść na drugą stronę i w tem znac. = brama.

bróg — daszek kryty słomą a. podparty na czterech dragach, na skład zboża, siana = sterta, stóg.

brustwer (z nm.) = parapet, zob.

Brutus — Rzymianin, jeden z morderców Cezara, którego był ulubieńcem. Dojrzwawszy go w gromadzie spiskowców ze sztyletem w ręku, miał Cezar zawołać: I ty Brutusie przeciw mnie?

brygada (z fr.) — oddział wojska, złożony z dwu pułków piechoty lub jazdy.

Brygida św. — wdowa z królewskiej rodziny szwedzkiej, żyła w w. XIV. Po śmierci męża rozdzieliła majątek między dzieci i wiodła życie umartwione. Założyła klasztor brygitek. Miała liczne objawienia, z których wiele spisała własnoręcznie w jęz. szwedzkim. Przełożono je na jęz. pol.

bryka = wielka bryczka (wóz podróżny).

brzechwa — strzała bez żeleźca, bez grotu; drzewce strzały.

brzeszczot — klinga, ostrze, głównia szabli.

brzeźniak — las brzoźowy, brzezina.

brzękałki (nie **brzękułki**!) — wydrążone kule z kołącym wewnątrz kawałkiem metalu.

bucian — roślina z rodziny baldaszkowych.

Buczacki Teodoryk — starosta kamieniecki w pierwszej połowie XV w.

buczeć = płakać, szlochać, beczeć.

bude sława sławna itd. (rus.) — będzie świetna sława między kozakami, między przyjaciółmi, na setki lat, do końca świata.

bude taka wojna, jakój ne buwało (rus.) — będzie taka wojna, jakiej (jeszcze) nie było.

budrys (z lit.) = Litwin. Z imienia, użytego przez Mickiewicza w utworze pt. Trzech Budrysów, utworzył Sienkiewicz imię pospolite.

budu (rus.) — będę.

bukłak (z tur.) — skórzane naczynie (szawłok) na wodę lub wino; zdrob.: **bukłaczek**.

bułanka (z tat.) — kłacz bułanej (płowej, łosiej) barwy.

bułany — barwy (maści) płowej czyli łosiej, zob. bułanka.

- bułat** (z tur.) — szabla szeroka, perska a. turecka.
buława zdrob. **buławka** (z tat.) — krótka laska z okrągłą galką na końcu, zwykle ozdobna, oznaka (godło) władzy hetmańskiej; przen. urząd hetmański, (naczelne) dowództwo; **buława wielka** = urząd hetmana wielkiego, **buława mniejsza** czyli **polna** = urząd hetmana polnego. — Nieraz = buzdygan.
buńczuczny — chorąży, noszący buńczuk.
buńczuk (wsch.) — sztandar turecki z końskiego ogona, na wysokim drzewcu, służący zamiast chorągwi, znak godności paszy u Turków. Za przykładem Turków noszono buńczuki przed hetmanami wielkimi i polnymi.
burda (z łc.) — zwada, kłótnia, awantura; przen. szukający zwad, kłótni, niespokojny człowiek, awanturnik.
burka — oponcza wełniana, bunda.
burnus (z ar.) — płaszcz arabski bez rękawów, z kapturem.
bursa akademicka — dom przeznaczony dla ubogiej młodzieży uniwersyteckiej, założony i utrzymywany przez rząd, króla lub magnata, gdzie młodzież otrzymywała bezpłatnie mieszkanie i utrzymanie.
burta (z nm.) — krawędź statku.
burzan (z rus.) — roślina (chwała) z rodziny złożonych.
buszować (z rus.) — rozbijać się, dokazywać, grasować.
Buturlin Andrzej — jako pełnomocnik cara Aleksego przyjął przysięgę poddańczą w Perejasławiu od Bohdana Chmielnickiego. W 1655 r. w Białej Cerkwi połączył się z Kozakami i odniósł zwycięstwo nad Polakami, wziął wraz z Chmielnickim okup od Lwowa i Zamościa; wracając pokonał chana krymskiego.
buw did (rus.) — był dziad; **buw pane** (rus.) — był(em) panie.
buzdygan (z tur.) — rodzaj buławy z żelaza lub stali, zakończonej galką kształtu gruszki, podłużnie pokarbowaną; oznaka godności pułkownika, rotmistrza, porucznika i chorążego.
buzować się (z węg.) — palić się gwałtownie, buchać.
byczy surowiec — zob. bizun.
bydłobójnia = rzeźnia.
bylica — roślina z rodziny złożonych.
bywaj = przybawaj, chodź.
bywały — który często bywał, biegły, doświadczony.
bzdyczyć się = sierznić się, oburzać się, okazywać niezadowolenie.

C

- cadavera** (łc.) — trupy.
cal (z nm.) — 24-ta część łokcia; miara odpowiadająca mniej więcej szerokości wielkiego palca.
calamitates (łc.) — klęski, nieszczęścia.
całuny śnieżne = warstwy śniegu, śnieżna powłoka (dosł.: nakrycie żałobne do przykrycia trumny, mar lub zwłok nieboszczyka).
canis fidelis (łc.) — wierny pies.
capaces (łc.) — zdolni, uprawnieni.
capita (łc.) — głowy.
captivabimus Carolus Gustavum (łc.) — schwytamy, dostaniemy w swe ręce Karola G.

- carissime frater** (łc.) — najdroższy bracie.
Carolus Gustavus (łc.) — Karol Gustaw.
carzyk = mały car, królik.
casus (łc.) — przypadek, wypadek.
Cato — zob. Katon.
ceber (z nm.) — wielkie naczynie drewniane z uchami do noszenia wody.
cech (z nm.) — stowarzyszenie rękodzielników tego samego rzemiosła, połączonych w rodzaj bractwa.
cechowany (z nm.) — znaczony.
cedr (gr.-łc.) — drzewo iglaste z rodziny szyszkowych.
cekhaus (z nm.) — budynek przeznaczony na skład wszelkiej broni, ubiorów itp. rzeczy wojskowych, zbrojownia, arsenał.
cela (z łc.) — izdebka w klasztorze, mieszkanie zakonnika.
celebrować mszę (z łc.) — odprawiać uroczyste mszę.
censura candidatorum (łc.) — ocena kandydatów, pretendentów (= ubiegających się o ...).
centaur (gr.-łc.) — bajeczna istota: pół człowieka, pół konia.
centka — plam(k)a.
cera (z łc.) — kolor twarzy, płeć.
ceremonja (z łc.) — uroczysty obrzęd, uroczystość, parada, przesadne ugrzecznienie; **bez ceremonji** = nic sobie z niczego nie robiąc, nie mając względu na coś, poprostu; **ceremonja sieczka, satysfakcja owies** — przysłowie = gdzie dużo ceremonji, tam szczerości mało; **ceremonjalny** — uroczysty, paradny, pelen ceremonij; **ceremonjał** — zbiór form składających ceremonję; **ceremonjować się o pierwszy krok** robić ceremonje, kto ma wejść pierwszy do środka.
certacja (z łc.) — spór, sprzeczka.
certum quantum (łc.) — pewną (ściśle oznaczoną) ilość.
cesarski = niemiecki (a zarazem austriacki, gdyż austriacki ród Habsburgów panował w Niemczech od r. 1438—1806).
cesarz niemiecki = Ferdynand III (1637—1657).
Cezar — wielki mąż stanu, wódz i pisarz starożytnego Rzymu (100—44 pd. Chr.), zamordowany przez republikanów za dążenie do jedynowładztwa; imię jego stało się równoważnikiem najwyższej władzy monarszej (cezar = cesarz).
chaber — bławatek.
chała (z hebr.) — bułka żydowska, szabasowa strucla.
chałat (z ar.) — długa, szeroka suknia zwierzchnia.
cham = prostak, chłop, gbur, grubjanin.
chan (tur. i mong.) — zwierzchnik, władca, wódz u Tatarów.
chaos (z gr.) — zamieszanie, zamęt, bezład.
chaotyczny (z gr.) — bezładny, pomieszany.
charakter (gr.) — cecha, piętno, rys.
charakternik (z gr.) — czarodziej, niesamowity człowiek.
charakterny (z gr.) — pelen charakteru, pelen pięknych, moralnych zasad; prawego charakteru, uczciwy.
charlak (= cherlak) — dosł. chorowity, schorzał, potem: biedota, biedak, nędzarz, chudopachołek.
chasa (czes.) = **hasa** — zgraja, motłoch, tłuszcza, wielkie mnóstwo, masa.
chaszcz = zarośla, krzaki, gęstwa, gęstwina, gąszcz.
chercheur de noises (fr.) — szukający zwad, kłótni; awanturnik.
cherlawy = charlak.
cherubin (z hebr.) — anioł wyższego rzędu.

cheruwym Bożyj (rus.) — cherubin Boży; **cheruwym każe, pane regimentar** — cherubin, powiadają, panie regimentarzu.
chędogi — schludny, czysty, porządný.
Chimera (z gr.) — według podań greckich potworny zwier, zionący ogniem; straszidło, potwór.
chlasnąć = ciąć.
chlipać — płakać.
chłopci (rus.) — chłopcy.
chłopyszek = syn.
chłystek — człowiek bez znaczenia i powagi, smarkacz.
Chmielecki Stefan — brał udział w wielu wojnach a jako dowódca sił zbrojnych ukraińskich gromił Tatarów i Kozaków (stąd przydomek: „Bicz Tatarów“). Za wielkie zasługi otrzymał województwo kijowskie a nadto starostwo owruckie nie bez niezadowolenia niektórych magnatów. Umarł w r. 1630.
chmyz (rus.) — 1) dosł. mały, niepozorny konik; żart. i szyd. o człowieku: niepozorny, chuchrak; 2) grzywa(?).
chochła — duch, wyrządzający ludziom psoty po nocach.
chochoł — czub sterczący np. na głowie, kosmyk włosów.
chodaczkowy szlachcic = ubogi sz., szlachcic na zagrodzie, szaraczkowy, zagonowy.
chody (rus.) — chodź.
choinowe drzewko = choina = sosna.
chojar = choina, albo wogóle drzewo iglaste.
cholera (z gr.) — gniew (gwałtowny), zawziętość.
choleryzować (się) — gniewać się, unosić się gniewem, wściekać się.
chorał (z gr.) — psalm, śpiewany gromadnie przez lud w kościele, wogóle śpiew kościelny.
chorągiew, zdrob. chorągiewka — oddział wojska (zwykle konnicy), pułk, zob. znak. (Chorągiewami zaczęto nazywać rotę jazdy od czasu urzędzenia w XVII w. piechoty na wzór cudzoziemski i nazwania jej rzędów „rotami“).
chorąży — wysoki urzędnik, którego obowiązkiem było trzymanie chorągwi państwowej podczas uroczystości. Był chorąży wielki kor. i lit. i chor. nadworny kor. i lit. Nadto byli chorążowie ziemscy po województwach i powiatach; obowiązkiem ich było podczas pospolitego ruszenia stawać na czele rycerstwa ze sztandarami swych ziem.
chorowód — zob. korowód.
chorzeć = chorować.
Chowański Andrzej — książę i wódz moskiewski.
chóry (z gr.) — u zakonników wspólne śpiewanie pacierzy w oznaczonych godzinach.
chrapy zdrob. **chrapki** — nozdrza.
Christ (nm.) — Chrystus (Chryste!).
chrobry — dzielny, waleczny, mężny, odważny, śmiały, bitny, bohaterski, rycerski.
chróśniak — gąszcz, zarośla, las.
Chryste pomiluj! Świątąja Preczystąja, pomiluj! Daj umerty! (rus.) — Zmiłuj się Chryste! Zmiłuj się Święta Przeczysta! Daj umrzeć!
chuchrak — zob. charłak.
chudopacholstwo — stan chudopacholski, chudeuszostwo, ubóstwo; **chudopacholek** = **chudy pacholek** — biedak, chudzina, golec, biedota.
chutor — zob. futor; **chutornik** — zob. futornik.

chwośt — ogon.
chybotać się — kołysać się, poruszać się.
ciarka = lekki dreszcz, zimno, mrowie, mrówki.
cichajcie (lud.) — bądźcie cicho.
cieciorka — samica (kura) cietrzewia; żart. kobieta.
ciemie — wierzch czaszki; **nie w ciemie bity** = niegłupi.
ciemna gwiazda — zob. z pod ciemnej gwiazdy.
ciénko prząść = jest źle z kimś, komuś źle idzie, goni ostatkami.
ciepła woda = zgodliwy.
cieciwa — struna z kisk bydlęcych, rozpięta między dwoma końcami łuku, do wyrzucania strzały zapomocą naciągnięcia służąca.
cięgi = klęski, porażki.
Cinq-Mars — Francuz, ulubieniec króla francuskiego Ludwika XIII, oskarżony niesłusznie i ścięty 1642 r.
cisawy — czerwony, kasztanowy, czerwono-brunatny.
ciup — tylko w zwrocie: **buzia w ciup** (a. **złożyć usta w ciup**): ścisnąć, ścisnąć, zesnuować usta.
ciupaga — góralska laska z toporkiem, siekierka, zob. nadziak i czekan.
ciura — sługa, pacholek, w l. mn. czeladź obozowa.
ciwun (białors.) — wódz czyli karbowy folwarczny, dozorca robót, gumieny.
clamor (łc.) — krzyk.
clapać a. człapać — wolno jechać (konno), wlec się.
cmokać — młaskać ustami.
cna — zob. docna.
cnotliwy — dobry, doskonały, wyborny, np. stal.
cny — zacny, cnotliwy, uczciwy, szlachetny.
coć = co ci, co cie.
cognoscere meos (łc.) — poznać moje.
cokół — dolna część (ściany budynku, krzyża itp.).
collegium Jesuitarum (łc.) — wyższa szkoła oo. jezuitów przez nich utrzymywana, połączona z ich klasztorem i kościołem.
colloquium (łc.) — rozmowa.
comme otage (fr.) — jako zakład.
commilito (łc.) — towarzysz broni.
comparationem (łc.) — porównanie; **comparationes** — porównania.
concordia (łc.) — zgoda; **concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur** — przysłowie łacińskie: zgoda buduje, niezgoda rujnuje.
confiteor (łc.) — wyznaję.
congressus (łc.) — zgromadzenie, zebranie, zbiórka.
consentior (łc.) — zgadzam się, zgoda!
conservare juventutem meam (łc.) — zachować swoją młodość.
consilium (łc.) — (na)rada.
conspectus (łc.) — widok.
consuetudo altera natura (łc.) — przyzwyczajenie (staje się) drugą naturą, po polsku: natura ciągnie wilka do lasu.
contentus (łc.) — zadowolony.
contra me (łc.) — przeciw mnie.
convocationis — zob. sejm c.
co pary w koniach = co tchu, co sił w koniach.
coram (łc.) — wobec; **coram publico** (łc.) — wobec wszystkich.
corda (łc.) — serca.

Cornutus (lc.) — szyderczy przydomek: „Rogaty”, „Rogal”, dorobiony do herbu Kornia, którym się pieczętował szlachcic Bies.
co zac — co za jeden.
crescat! floreat! (lc.) — niech rośnie, niech kwitnie!
crescite (et) multiplicamini (lc.) — rośnijcie (i) mnożcie się,
cudaczny — dziwaczny, osobliwy, niezwykle, śmieszny.
cugle (z nm.) — lejce, wodze.
cugowy (z nm.) — koń należący do czwórki lub szóstki, zaprzęganej np. do karety, koń pociagowy w przeciwst. do wierzchowca.
cuiusvis dignitatis et praecminentiae (lc.) — jakiegokolwiek godności i wyśzości (pierwszeństwa, starszeństwa, dostojenstwa) nad innymi.
cum boris, lasis, graniciebus et colonis (mak.) — z borami, lasami, granicami i osadnikami (rolnikami).
cum omnibus titulis (lc.) — ze wszystkimi tytułami.
Cunctator (lc.) — przydomek („Zwlekający”) wodza rzymskiego Fabjusza Maksyma, który mianowany dyktatorem w drugiej wojnie punickiej, postanowił zwlekać, unikać z Hannibalem walnej bitwy a prowadzić tylko wojnę podjazdową. Zob. Hannibal.
curasque gerens animosque viriles (lc.) — biorąc na swe barki troski, które powinni dźwigać mężowie, i mając w sobie hart duszy męskiej.
curia (lc.) — ratusz.
cursus (lc.) — przebieg.
cwał — najszybszy bieg konia, rodzaj galopu; w **cwał** — długim galopem.
cyborjum (gr.-lc.) — miejsce (szafka) w ołtarzu, gdzie się przechowuje puszki z hostiami.
cyc (z nm.) — rodzaj tkaniny bawełnianej (dziś zwanej perkalem).
Cyceron — wielki mąż stanu, mowca, pisarz i filozof starożytnego Rzymu (106–43) pd. Chr.
cyga (z węg.) — bak, fryga, warkotka.
Cyklop — bajeczna postać z podań starożytnych Greków, jednooki olbrzym, dziki i okrutny.
Cymbrowie i Teutoni — ludy germańskie, które z końcem II w. pd. Chr. zadały kilkakrotnie klęskę Rzymianom. Pobił ich dopiero Marjusz (r. 102/101).
cyngiel (z nm.) — języzek u broni palnej, za pociągnięciem którego spada kurek (zamek).
cynicznie (z gr.) — w sposób bezwstydnym, wyuzdany, nieobyczajnym.
cynizm (z gr.) — sposób myślenia a. wyrażania się lekceważąco o rzeczach wzniosłych, szanowanych, świętych.
cypel (z nm.) — śpięzasty koniec jakiegokolwiek rzeczy, sterczący a. w postaci klina wchodzący w drugą (np. pasmo lasu wchodzące pomiędzy pola).
cyprys (z lc.) — drzewo z rodziny szyszkowych.
cyranka — gatunek dzikiej kaczki.
cyrk (z lc.) — budynek do urządzania igrzysk, widowisk.
cyrkumferencja (z lc.) — tusza.
cyrulik — balwierz, golibroda a zarazem chirurg (gdyż balwierze często wykonywali zabiegi lekarskie, np. opatrywali rany, puszczały krew itp.).
cytat(a) (z lc.) — przytoczenie w mowie lub piśmie cudzych słów, zdania autora.
cytować (z lc.) — przytaczać.
czaban (z rus.) a. **czabańczuk** — pastuch wołów a. owiec.
czabanować — być czabanem (pastuchem).

czajka (z tur.) — łódź kozacka.
czambuł (z tat.) — zdr. **czambulik**, **czambulek** — oddział wojskowy tatarski; przen. w **czambuł** — wszystkich bez wyjątku, gromadnie, razem, ogółem.
czaprak (z tur.) — przykrycie na konia.
czarniecczyk — żołnierz z oddziałów Czarnieckiego.
czarnoziem — najżyźniejsza czarna ziemia, zawierająca tzw. próchnicę.
czarnuszka — 1) kobieta czarnowłosa, brunetka; 2) roślina: czarnuszka ogrodowa, której czarne nasiona stanowią przyprawę do pieczywa.
czasu = w czasie.
czausz (z tur.) — goniec, posłaniec, adjutant sułtański.
czaty — dukat, czerwony złoty, czerwieniec.
czekan, zdrob. **czekanik** (z węg.) — 1) rodzaj dawnej broni, w postaci kija z młotkiem i siekierką na końcu; można jej było użyć także do podpierania się zamiast laski. Inaczej **nadziak** a. **ciupaga**; 2) narzędzie muzyczne w rodzaju fletu, oprawne właskę, mającą kształt wyżej opisany.
czekanista — grający na czekaniu.
czeladna dom. izba = izba dla czeladzi, służby.
czeladnik — należący do czeladzi, pacholek, sługa.
czeladź — 1) pocztowi czyli szeregowi, których towarzyszy miał 2–3, albo 2) czeladź luźna, tj. słudzy, zajmujący się końmi, wozami, kuchnią i t. p.
czem-ć = czem-że (ci).
czepiec (misiurki) — siatka z metalowych kółek, spadająca na kark, czoło, boki twarzy i ramiona.
czereda — kupa, tłum, gromada, zgraja.
Czerkasi = **Czerkiesi** = kozacy kubańscy (tj. mieszkający nad Kubanem, rzeką w południowej Rosji, wypływającą z Kaukazu i wpadającą do m. Czarnego).
czernica (z rus.) — mniszka, zakonnica obrządku greckiego.
czerniec — zakonnik, mnich obrządku greckiego.
czern — chłopstwo, motłoch.
czerw świętojański — mylnie zam. **robaczek świętojański** (światlik).
czerwień — ubranie czerwone.
czerwone ptaki puścić = podpalić.
czerwony złoty = dukat, dawny pieniądz złoty = 18 złotych polskich. (Monetę srebrną nazywano białą, miedzianą czarną a złotą czerwoną). Od r. 1252 było miasto Florencja dukaty z napisem nazwy tego miasta, co było przyczyną, że rozchodzące się po świecie dukaty florenckie zaczęto nazywać powszechnie (a więc i w Polsce) **florenami**.
cześnik koronny — urzędnik dworski stołowy w dawnej Polsce, czasami honorowy tytuł ziemski (zob.). Pierwotnie było obowiązkiem cześnika podawać królowi przy biesiadach puhary z winem, potem stawiać przed nim podane przez krajczego potrawy. Był nadto cześnik litewski.
częstokół — ogrodzenie z kołów, ostrokół, palisada.
człapać — zob. **człapać**.
czółowik (rus.) — człowiek.
czopowe — podatek od wyrobu trunków.
czort = czart; **czortby ich pobraw...** **pylnowaty** (rus.) — żeby ich czort

pobrał; i tej śmierdzącej wody kazali pilnować; **czorty, ne Lachy** (rus.) — diabli, nie Polacy.
czołenko = **czołno** — część hełmu, okrywająca tylną część szyi; **czołenkowy** a. **czołnowy hełm** — hełm z czołenkiem.
czubaczy, czubaty — może przekręcony wyraz tur. **subaszy** (dosł. „głowa wojska”), który oznacza podrzędnego dowódcę u Turków, albo wyr. **czorbadży** = podoficer zwł. janczarów.
czubatka = kura czubata.
czubaty — zob. **czubaczy**.
czuhub (?) — pudełko (?).
czuj duch = baczność! uwaga! uważać!
czumak (z rus.) — włościanin ukraiński, trudniący się przewożeniem ciężarów na wozach, zaprzężonych w woły.
czupryna — czub włosów na głowie.
czwanić (z rus.) **koniem** — popisywać się.
czynić przeciw — występować przeciw, walczyć, wojować, oblegać.
éma = 1) ciemność, ciemnota; 2) tłum, ciżba, gęstwa, chmara.
ćwiczyć = bić, smagać, chłostać.
ćwierć — 1) kwartał, trzy miesiące; 2) trzymiesięczny żołd żołnierza; 3) **ć. dzierzawna** — trzymiesięczna rata.
ćwik (z nm.) — szczywany, przebiegły, obrotny, sprytny, kuty (na cztery nogi), bywalec, wyjadacz.

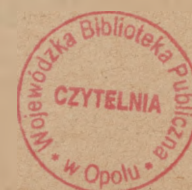
D

d ... = djabeł.
dać pietra = napędzić strachu.
daj cię кату — niech cię lichy (weźmie), niech cię diabli (wezma).
Dalila — zob. Samson.
da-li mu = jeśli mu da.
Daniel — jeden z wielkich proroków żydowskich (VI w. pd. Chr.), który przepowiedział przyjście Chrystusa i oznaczył czas tego przyjścia.
Daniłowicz Mikołaj — piastował różne urzędy (starosta, oboźnego kor., podskarbiego nadw. kor.), odznaczył się zwycięstwem nad Tatarami, w Warszawie wystawił sobie pałac z kolumnadą, ozdobioną popiersiami królów polskich.
dank (nm.) — hołd, pierwszeństwo.
Darjusz — Darjusz III, król starożytnej Persji, pobity przez Aleksandra Wielkiego kilkakrotnie i ścigany przez tegoż daleko w głąb swego olbrzymiego państwa.
darń = darnina — płat ziemi, trzymającej się na korzonkach, okryty zielenią.
dawać pole — stanąć, wystąpić do bitwy.
dąs — krzywienie się, grymas, kaprys, = dąsanie się.
deblitować (z łc.) — osłabiać.
December (łc.) — grudzień.
decorum (łc.) — przyzwoitość.
decus (łc.) — ozdoba, chluba; **decus et praesidium** — chluba i obrona.
decyzja (z łc.) — postanowienie, uchwała.
de domo (łc.) — z domu.
deest (łc.) — brakuje.
de facto (łc.) — w rzeczywistości.

defensor patriae (łc.) — obrońca ojczyzny.
definitorium (z łc.) — izba obrad w klasztorze.
deka (z nm.) — przykrycie, derka.
deklaracja (z łc.) — oświadczenie się o rękę, oświadczyzny; **deklarować** 1) oświadczyć; 2) oświadczyć się (o rękę).
dekokt (z łc.) — odwar, wywar.
delator (łc.) — donosiciel, oskarżyciel.
delegat (z łc.) — wysłannik.
delektować się (z łc.) — radować się, weselić się.
delfin (gr.-łc.) — morskie zwierzę ssące, podobne do ryby, oddychające płucami, chociaż żyje w wodzie.
deliberacja (z łc.) — rozważanie, rozmyślanie.
deliberować (z łc.) — zastanawiać się, rozmyślać, rozważać, naradzać się.
delicja (z łc.) — rozkosz, wielka przyjemność, słodycz, piękność.
delineare (łc.) — narysować, nakreślić.
delirium (łc.) — obłąd, majaczenie, bredzenie.
delja, zdrob. delijka — płaszcz, opończa (męska) obszerna, z szerokimi rękawami, podbita futrem.
demonstracja (z łc.) — pozorne działanie wojenne w celu zatrzymania nieprzyjaciela na miejscu, aby tymczasem przeprowadzić właściwe działanie gdzie indziej.
Demostenes — wielki mąż stanu, wielki pisarz i największy mowca starożytnych Aten (383—323 pd. Chr.), gorący patriota, nadzwyczaj prawy, ale nie znajdujący należytego posłuchu u własnych rodaków, całe swe życie poświęcił walce z królem macedońskim Filipem (ojcem Aleksandra Wielkiego), który dążył do zawładnięcia całą Grecją. Wygłosił przeciw niemu szereg świetnych mów, zwanych filipikami.
de nomine (łc.) — z imienia.
de publicis (łc.) — co się tyczy spraw państwowych, publicznych; ze spraw publ. o sprawach publicznych, t. j. obchodzących cały ogół.
deputacja (z łc.) — grono osób, wysłanych dla wykonania jakiejś czynności, poselstwo, wysłannicy.
deputat (z łc.) — członek deputacji, wysłannik, poseł.
dereń (z rus.) — krzew z rodziny dereniowatych, dostarczający jadalnego owocu.
dereszowaty (z węg.) — mający sierść białą pomieszaną z żółtą, czarną, czerwoną a. brunatną (o koniu).
derkacz — ptak = chróściel, wodnik.
derwisz (z pers.) — asceta mahometański.
desiderat (łc.) — (po)żąda, pragnie; **desiderat aquas** (łc.) — pragnie wody.
desiderata (łc.) — życzenia, pragnienia.
despekt (z łc.) — ubliżenie, uchybienie, obraza, ujma czci, hańba, szkoda.
desperacja (z łc.) — utrata nadziei, zwątpienie, rozpacz; **desperacki** — rozpaczony, rozpaczliwy, beznadziejny; **po desperacku** — rozpaczliwie; **desperat** — rozpaczony; **desperować** — tracić nadzieję, rozpaczać, wątpić.
despota (z gr.) — samowładca, samowładny pan, ciemiężca.
despotyzm — samowładztwo, nieograniczona władza samowolna (zob. **despota**), samowola jednostki, tyranja, ciemiężenie, ucisk.
determinacja (z łc.) — postanowienie, stanowczość, gotowość na wszystko.

- detyna** (rus.) = *dziecina*, dziecko; **detynu ridnuju** (rus.) — rodzone dziecko.
- diakujem** (błędnie **dziakujem**) **pane** — dziękujemy panie.
- Diana** — bogini księżycy i łowów u starożytnych Rzymian, odpowiada greckiej bogini Artemis.
- diarjusz** (z łc.) — opis czynności codziennych, dziennik, pamiętnik.
- diawoł blahougodnyku ne straszén** (rus.) — szatan *niestraszy* sprawiedliwemu.
- dictum** (łc.) — słowo, oświadczenie.
- did'** (rus.) — dziad.
- did'ko** (rus.) — djabeł; **did'ka ne boit sia** — nie boi się diabła; **did'ków syn** — djabełski syn.
- dies irae, dies illa** (łc.) — dzień gniewu, dzień ów (sądu ostatecznego); **dies irae et calamitatis** — dzień gniewu i klęski.
- dignitatem** (łc.) — godność.
- directe** (łc.) — wprost.
- discordia** (łc.) — niezgoda.
- dił'ki** (rus.) — dziatki.
- divulgować** (z łc.) — zob. dywulgować.
- diw** (rus.) — dziw(o).
- djarjusz** — zob. diarjusz.
- dobosz** (z węg.) — żołnierz, który bębni.
- dobre** (rus.) = dobrze.
- dobrowolny** — powolny, pobłażliwy, łagodny.
- docna** = doczysta, zupełnie, całkiem.
- dojeżdżać kogo** = dojąc, dokuczyć, dojeść, dogryźć, dać się we znaki.
- dokument** (z łc.) — dowód piśmienny, pismo urzędowe, stwierdzające coś.
- dokumentnie** (z łc.) — dokładnie, szczegółowo.
- dolor** (łc.) — ból, cierpienie.
- dołgać** — łąć dodać; **zełgać** doreszty.
- Dołgoruki** Jerzy Jan — książę moskiewski ze starożytnego rodu, wywodzącego się od Ruryka, odznaczył się w wojnie z Polską.
- domator** (z łc.) — lubownik życia spokojnego w domu.
- dombaza** = **dubas** = **tumbas** (z rus.) — rodzaj małego statku, szkuta, czółno przewozowe.
- Dominus vobiscum** (łc.) — Pan (Bóg) z wami.
- donia** (rus.) — panna, dziewczę, córka.
- dopasować** (z nm.) — dobrać, dostosować.
- do półboków** = do połowy boków.
- Doroszeńko** (Dorosz) Piotr, hetman kozaków (1627 — 1698). Hetmanem okrzyknięty przez kozaków w r. 1666 za poparciem Tatarów, z początku wyznawał się wiernym poddanym Polski, ale okazał się niestałym i niepewnym. Niebawem zaprzysiął wierność sułtanowi a przyjaźń chanowi tatarskiemu, z którym połączył się przeciw Polsce. Dopiero gdy Sobieski odciągnął Tatarów od związku, Doroszeńko poddał się Polsce, ale znowu nieszczerze. Przez całe życie zdradzał Polskę, Turcję i Moskwę. Stał się dlatego powodem licznych napadów tatarskich i tureckich, przyczynił się do upadku Kamieńca itd. Polska kilkakrotnie tłumiła jego bunt; w r. 1670 powołała przeciw niemu hetmana Haneńkę. — Zakończył życie na wygnaniu w Moskwie.
- dorywcza wojna** — nieciągła, nieregularna.

- dorzecze** — obszar, z którego wszystkie rzeki wpadają do jednej głównej.
- dowbysz** (rus.) = dobosz.
- dowcip** = rozum.
- drabant** (z nm.) — zob. trabant.
- dragon** = **dragonik** — żołnierz lekkiej jazdy, mogący walczyć pieszo i konno, uzbrojony w szablę i muszkiet; **dragonja** — oddziały, pułki dragonów.
- drałować** — biec, pędzić, zmykać, uciekać.
- dramat** (z gr.) — przen. zdarzenie mające cechy dramatu scenicznego, smutne zdarzenie, nieszczęście.
- drapak** dać — uciec, drapnąć.
- drapichróst** — włóczęga, włóczykij, powsinoga, hultaj, gałgan, łotr.
- drelich** (z nm.) — rodzaj prostego, grubego płótna, = parcianka.
- driakiew** (z gr.) — lek z wielu środków złożony, dawniej używany, szczeg. jako odtrutka; wogóle: lekarstwo, maść gojąca, plaster.
- drop** — ptak z rodziny podkaszalych.
- drozd** — ptak wróblowaty.
- druh** = przyjaciel, towarzysz.
- drużyna** = towarzystwo, gromada, grono, orszak, poczet (także zbrojny).
- drygać** = podskakiwać.
- dry(j)akiew** — zob. driakiew.
- duda** (**dudy**) — 1) rodzaj narzędzia muzycznego dętego, gajdy, multanki, kobza; 2) ten, co gra na dudach, kobzarz, kobeżnik, dudziarz; 3) lichy grajek; **dudy w miech** — cofnąć się, ustąpić, dać za wygraną.
- dudek** — ptak wróblowaty z czubem, przen. głupiec, kiep; **na dudka wystrychnąć** = okpić, obelgać, zrobić głupca z kogo, zadzwierać sobie.
- dudka** = mała duda, piszczałka, fujarka.
- dudziarz** = dudarz — zob. dudy 2).
- dufać** = ufać, pokładać nadzieję.
- dufny** = ufny, zaufany w co, pewny siebie.
- duk** (z fr.) — 1) książę; 2) pan, magnat.
- dukat** — zob. czerwony złoty.
- dulcis recordatio** (łc.) — słodkie wspomnienie.
- Duńczyk** — tytuł króla szwedzkiego Jana III, zob. Gustaw.
- dur** — odurzenie, nieprzytomność.
- dureń-eś** = dureń jesteś = głupi jesteś.
- duszkciem wypić** = jednym tchem, odrazu, nie przerywając.
- duszony** — smażony w zamkniętym naczyniu.
- duszu by zhubyw** (rus.) — duszęby postradał, zaprzepaścił, stracił; **duszu moju, światło moje** — duszę moją, światło moje.
- dux** (łc.) — wódz; **dux et victor** (łc.) — wódz i zwycięzca.
- dużać się** (z rus.) — pasować się, mocować się, borykać się.
- dworka** — kobieta, przebywająca na dworze króla lub wielkiego pana, panna (dama) dworska, także dziewczka służebna.
- dworność** — grzeczność, układność.
- dworny** — wytworny, wykwintny, elegancki, wyszukany, grzeczny, układny.
- dworować** — 1) z kogo: żarty stroić, żartować, drwić, kpić, szydzić
2) komu: nadszkakiwać, starać się przypodobać.
- dworzyszczowy** — chłop pańszczyźniany.
- dybać na zdrowie** = czyhać, czatować na życie, godzić na kogo.

- dyby** — 1) kłoda z otworami, wkładana za karę na ręce i nogi; 2) łańcuchy, kajdany.
dyć (lud.) — (a) przecież, wszak.
dydło (rus.) właśc. **did'ko** — djabeł.
Dydon — królowa tyryjska (Fenicia), uciekła z wielu Tyryjczykami po zamordowaniu męża przez jej własnego brata i miała założyć miasto Kartaginę.
dyferencja (z łc.) — spór, zatarg (o granice), nieporozumienie.
dyfidencja (z łc.) — nieufność, niedowierzenie, nieporozumienie.
dyg — ukłon kobiecy, dygnienie.
dygnać — zrobić dyg, ukłonić się po kobiecemu, zginając kolana.
dygnitarjat (z łc.) — wysoki urząd, wysoka godność, dostojenstwo.
dygnitarz (z łc.) — wysoki urzędnik, dostojnik.
dygotać = drżeć, trząść się.
dyktator (z łc.) — u starożytnych Rzymian czasowy wódz naczelny i najwyższy urzędnik z nieograniczoną władzą, mianowany w razie wielkiego niebezpieczeństwa; **dyktatura** — władza dyktatora.
dyl (z nm.) — zob. bal.
dyłowanie — pomost z dylów.
dym — zob. pójść na dym.
dymisja (z łac.) — uwolnienie od służby państwowej, wojskowej.
dyplomata (z gr.) — 1) urzędnik państwowy, załatwiający zagraniczne interesy państwowe; 2) człowiek zręczny w postępowaniu.
dyplomatyczny (zob. dyplomata) — zręcznie postępujący, ostrożny, liczący się ze słowami, wykrętny.
dyrekcja (z łc.) — kierownictwo.
dyscyplina (z łc.) — 1) karność, rygor; 2) bicz krótki o kilku rzemykach lub sznurkach, różga.
dyscyplinować się (z łc.) — bić się dyscypliną, biczować się.
dysgust — zob. dyzgust.
dyshonor (z łc.) — zniewaga, obraza, obelga.
dyskordja (z łc.) — niezgoda.
dyskrećja (z łc.) — 1) wzgląd, względność, delikatność; 2) łaska; 3) uznanie czyje.
dyskrećnie (z łc.) — delikatnie.
dyskurs (z łc.) — rozmowa, rozprawa.
dyskursować (z łc.) — rozmawiać, rozprawiać.
dyskutować (z łc.) — roztrząsać, rozbierać.
dysponować (z łc.) **kogo na śmierć** — przygotowywać na ś. (= udzielać ostatnich sakramentów).
dyspozycja (z łc.) — rozporządzenie.
dysputa (z łc.) — rozprawa ustna, roztrząsanie, rozmowa.
dyssydent — zob. dysydent.
dystrakcja (z łc.) — roztargnienie.
dystyng(w)ować (z łc.) — wyróżniać.
dystynkja (z łc.) — sposób obejścia, zdradzający dobre wychowanie; wytworne maniery, wytworność.
dysydent (z łc.) — w dawnej Polsce człowiek, nie wyznający religii państwowej; innowierca, różnowierca.
dysymulować (z łc.) — ukrywać, taić, nie dać poznać po sobie, udawać.
dytko — zob. dydło.
dywan (z tur.) — 1) izba w pałacu sułtana do sądów i rady; 2) rada państwowa i sąd najwyższy w Turcji; 3) kobierzec.

- dywersja** (z łc.) — działanie wojenne w celu odwrócenia uwagi i sił nieprzyjaciela w inną stronę.
dywizja (z łc.) — większy oddział wojska, złożony z piechoty, konnicy i dział, albo tylko z konnicy.
dywulgować (z łc.) — odkryć co komu, wyjawiać, wyznać, wtajemniczyć w co.
dyzgust (z wł.) — obelga, zniewaga.
dyżurny (z fr.) — służbowy.
dziakujem — zob. diakujem.
dzianet (z wł.), zdrob. **dzianecik** — okazały, bardzo szybki koń rasy włoskiej, hiszpańskiej lub tureckiej.
dziarski — pełen życia, żwawy, ochoczy, rzeźki, zuchowaty, dziejny.
dziczyc się — dzikim się okazywać, stronić od kogo a. czego (zwł. od ludzi).
dzida (z tur.) — włócznia, lanca, pika.
dziegieć — ciecz gęsta, bruno-czarna, uzyskiwana z różnych gatunków drzewa lub węgla kamiennych. Służy do wyprawy skór, do smarowania osi, wreszcie jako środek przeciw różnym pasorzytom skórny oraz jako lekarstwo.
dzierlatka — ptak wróblowaty z rodziny skowronków; przen. dziewczyna wesola, płocha, trzpiotowata, pusta.
dzierzyc = trzymać.
dziewiąte wody po kisielu = bardzo daleki krewny, bardzo dalekie pokrewieństwo.
dziewierz = szwagier.
dziewosłab — poseł od starającego się o pannę, proszący w jego imieniu o jej rękę, swat.
dziewosłębić — starać się w czyjem imieniu o rękę, być swatem.
dziezka (z nm.) — naczynie pewnej miary a. garnek.
dzięgiel — roślina z rodziny baldaszkowych; **dać komu dzięgielu** (= pieprzu): dać się komu we znaki, dokuczyć do żywego, dać dobrą nauczkę.
dziřyt (z ar.) — rodzaj krótkiej włóczni.
dzwono — kawał ryby przeciętej wpoprzek ciała.
dżamak — przekreślony wyraz arabski **dżemaat**, używany w tureckim; dosł. gromada, tłum.
dźdze — deszcz; **dźdzu** — deszczu; **dźdżowy** = dźdżysty — deszczowy.
dżuma (z tur.) — ostra choroba zakaźna = mór, pomór wschodni, zaraza morowa.

E

- ecce Agnus Dei** (łc.) — oto Baranek Boży.
edukacja (z łc.) — wychowanie, wykształcenie.
efekt (z łc.) — wrażenie, skutek, wynik.
efendi (tur.) — pan (tytuł dawany u Turków ludziom wykształconym).
effectus (łc.) — wynik, skutek, owoc.
efferatam bestiam (łc.) — zdziczałe zwierzę.
egida (z gr.) — pierwotnie tarcza najwyższego boga Greków Zeusa, przen. opieka, obrona, osłona.
egoizm (z łc.) — samolubstwo.

ego ultimus (łc.) — ja ostatni.

egzakcja (z łc.) — 1) pobieranie zwł. przymusowe np. podatków; 2) ludzie wysłani w tym celu.

egzaltacja (z łc.) — zachwyt, upojenie.

egzekucja (z łc.) — 1) wykonanie, np. wyroku sądowego, testamentu; 2) stracenie; 3) przymusowe ściąganie podatków; 4) żołnierze, wysłani w celu wymuszenia podatku.

egzekutor (z łc.) — wykonawca.

egzekwować kogo (z łc.) — wykonywać wyrok na kim; **e. wyrok** — wykonywać.

egzemplarz (z łc.) — jedna sztuka jakiejś rzeczy, zwł. książki, jeden okaz.

egzorcyzm (z gr.) — zaklinanie czarta; **egzorcyzmować** — zaklinać czarta; poświęcać coś w celu usunięcia z pod wpływu złego ducha.

egzystencja (z łc.) — istnienie.

egzystować (z łc.) — istnieć.

eiusdem matris (łc.) — tej samej matki.

ej tam na hori zenci żnut... **kozaki idut** (rus.) — hej tam, na górę, żną żęncy, a popod górą, popod zieloną, idą kozacy.

ej to ne pili pilili itd. — powinno być: ej to ne pyły, pyłyły, ne tumany ustawały (= wstawały) (rus.) — początek pieśni ruskiej o trzech braciach, uciekających z tatarskiej niewoli: Ej, to nie pyły, pyły żadne (tj. kurzawa), ani żadne tumany nie wznosiły się wgórę (lecz trzech bracia uciekali z niewoli itd.).

ekleziasta (z gr.) — Eklezjastes nazywa się księga napisana przez króla żydowskiego Salomona, należąca do ksiąg Starego Testamentu, a dosł. znaczy kaznodzieja.

ekonom (z gr.) — rzadca folwarku. Jeżeli folwark był duży, to ekonom miał do pomocy podstarościego, który miał znaczenie dzisiejszego ekonoma, tzn. dozorecy robotników w polu. (Co innego podstarosta a. podstarości, zastępcę starosty!).

ekonomja (z gr.) **królewska** — dobra tzw. stołowe a. królewskie, tj. wyłącznie na utrzymanie stołu królewskiego przeznaczone, wolne od ciężarów.

ekscelencja (z łc.) — tytuł wysokich dostojników.

eksces (z łc.) — wybryk.

ekscytować (z łc.) — zob. excitare.

ekspedjować (z łc.) — wysyłać, wyprawiać.

ekspedycja (z łc.) — 1) wyprawa; 2) wysyłanie, wyprawianie, wysyłka; 3) czynność, zadanie, dla spełnienia których kogoś się wyprawia.

ekspens (z łc.) — wydatek, rozchód, zużytkowanie.

eksperjencja (z łc.) — doświadczenie.

eksperyment (z łc.) — próba, dowód.

ekspłodować (z łc.) — wybuchnąć; **eksplozja** — wybuch.

ekstaza (z gr.) — zachwyt, uniesienie.

ekstraordynaryjny (z łc.) — nadzwyczajny.

elearska chorągiew — Wyraz elear pochodzi z węgierskiego a oznacza harcownika (zob.). Elearami nazywali Polacy w XVII w. najprzedniejszą jazdę lekką. Nazywano ich także „lisowczykami“. Mianowicie w początkach wojny moskiewskiej (1609—1618) pozwolił hetman Chodkiewicz niejakiemu Aleksandrowi Lisowskiemu, słynemu w całej Europie z męstwa i odwagi awanturniczemu wojownikowi, stworzyć na własną rękę oddział ochotniczy. Oddział ten wyświadczył wtedy Polsce znaczne usługi i zasłynął zarówno z mę-

stwa, jak z niekarności. Po śmierci Lisowskiego (1614) oddział walczył jeszcze dalej a potem zaciągnął się w służbę cesarza niemieckiego Ferdynanda II (szwagra króla polskiego Zygmunta III) na początku wojny 30-letniej i dokazywał cudów waleczności, dając się przytem we znaki prawie całej środkowej Europie.

elekcja, elekcyjne pole — zob. wolna elekcja.

elekt (z łc.) — 1) nowoobрани król; 2) wybraniec.

elektor (z łc.) — 1) ten co obiera, wyborca; 2) udzielny książę Rzeszy Niemieckiej, mający przywilej obierania cesarza (takim był np. elektor brandenburski; żart. i zdrob. **elektoreczek**); 3) = elekt.

elektorówna brandenburska — córka elektora br., zob. elektor 2).

elektorski — zob. elektor 2).

element (z łc.) — żywioł.

eliberować się (z łc.) — uwolnić się, wydostać się.

elokwencja (z łc.) — wymowa.

emulacja (z łc.) — współzawodnictwo.

energja (z gr.) — moc, siła, dzielność, hart.

eo instante (łc.) — natychmiast, nie zwlekając.

eo modo (łc.) — tym sposobem, w ten sposób.

epilog (z gr.) — zakończenie utworu piśmienniczego, ostatni rozdział; przen. koniec, zakończenie.

epistoła (z łc.) — list.

epitalamium (łc. z gr.) — pieśń weselna.

eques polonus sum (łc.) — jestem szlachcicem (dosł. rycerzem) polskim.

ergo (łc.) — więc.

Erikson — nazwisko zmyślane, użyte na oznaczenie wogóle Szweda, tak jakbyśmy powiedzieli: jakiś tam Kowalski (często spotykane nazwisko).

Erinna, właściwie **Erynja** (z gr.) — u starożytnych Greków bogini zemsty, mścicielka zbrodni, z węzami zamiast włosów na głowie.

error (łc.) — błąd, (p)omyłka.

erygować (z łc.) — 1) wzniesić, postawić, zbudować np. kościół, ufundować; 2) nakreślić, ułożyć, sporządzić; 3) utworzyć, np. związek.

Eryk — imię kilkunastu królów szwedzkich. Eryk XIV z rodu Wazów panował w drugiej połowie XVI wieku a odznaczał się gwałtownością, która przerodziła się w szaleństwo. On to więził Jana, brata swego, ojca króla polskiego Zygmunta III.

esaul (z tur.) — oficer kozacki dowodzący oddziałem konnicy, złożonym z kilkunastu ludzi.

eskorta (z fr.) — straż ochronna dla bezpieczeństwa w drodze, konwój; **eskortować** — stanowić czyją eskortę, zbrojno towarzyszyć, odprawiać, konwojować, towarzyszyć jako straż honorowa.

est modus in rebus (łc.) — dosł. we wszystkim jest miara; na wszystko jest sposób.

estrada (z fr.) — wzniesienie, podwyższenie z desek, trybuna.

estyma (z łc.) — poszanowanie, poważanie, szacunek, cześć.

et haec facienda et haec non omittenda (łc.) — i to uczynić należy i tego nie poniechać.

etykieta (z fr.) — ogół zwyczajów, zachowywanych szczególnie na dworach panujących, ceremoniał.

Europa — według podań greckich córka króla fenickiego, porwana przez najwyższego boga Zeusa, który w tym celu przybrał na się postać byka.

ewakuacja (z łc.) — opróżnienie, usunięcie, wyparcie.
evenement (z łc.) — zdarzenie.
excitare (łc.) — zachęcać, podniecać, pobudzać podrażniać, podmawiać, podburzać, szcuć, podniecać, popierać, podsycać; **excitant** — podburzają, podjudzają, szcują.
exemplum (łc.) — przykład.
ex-jezuity = byli jezuity.
ex-kardynał = były kardynał.
ex-król = były król.
ex officio (łc.) — z urzędowego obowiązku.
exorciso te (łc.) — egzorcyzmuję cię, zob. egzorcyzmować.
expedite (łc.) — dokładnie, należyście.
experientia (łc.) — doświadczenie.
expugnavit (łc.) — zdobył.
exquisitissimi (łc.) — najlepsi, najprzedniejsi, wyborni.
ex quo (łc.) — z czego, skąd, z tego, stąd.
ex-regimentarz = były regimentarz.
extraordynaryjny (z łc.) — nadzwyczajny.
extrema necessitas extremis nititur rationibus (łc.) — w ostatecznościach chwyta się człowiek ostatecznych środków, po polsku: tonący brzytwy się chwyta.
exul (łc.) — wygnaniec; **exules** — wygnańcy.
ex-wojskowy — były wojskowy.

F

facecja (z łc.) — żart, koncept, dowcip, dykteryjka.
facit — zob. suma facit.
fakcja (z łc.) — stronnictwo.
faktycznie (z łc.) — istotnie, rzeczywiście; **faktyczny** — rzeczywisty, czynny.
fałszywy prorok = Mahomet.
fama (łc.) — wieść.
familjant (z łc.) — 1) członek rodziny, krewny; 2) członek tegoż rodu lub herbu; 3) członek znakomitego rodu a. domu; pochodzący z dobrej a. bogatej rodziny; rodz. żeń. **familjantka**.
fanatyk (z łc.) — zapaleniec religijny (a. polityczny), zagorzalec, zaślepieniec; **fanatyzm** — zagorzałstwo zwł. religijne, żarliwość ślepa i zaciekle.
fantastyczny (z gr.) — dziwny, dziwaczny, niezwykły.
fantazja (z gr.) — 1) wyobraźnia; 2) kaprys, dziwactwo, dziwaczny pomysł; 3) dobra myśl a. mina; dobre usposobienie; dobry duch a. nastrój; humor, wesołość, ochota, odwaga, męstwo, junactwo, pewność siebie; 4) duma, pycha, ambicja.
fara (z nm.) — kościół parafjalny.
farfur(k)a (z tur.) — naczynie (talerz, filiżanka itp.) z farfury = fajansu (gatunek białej gliny).
farny (z nm.) — parafjalny, zob. fara.
faska (z nm.) = beczułka o prostych klepkach, szersza u góry.
faskula (z nm.) — kula tej wielkości, co przekrój otworu armatniego.

faszyna (z wł.) — wiązka chróstu, używana do robót fortyfikacyjnych.
fata (łc.) — losy, przeznaczenie.
fatalny (z łc.) — nieszczęśliwy, nieszczęsny, zły, zgubny.
fatigare (łc.) — trudzić; **fatigati** — zmęczeni, znużeni; **fatigatus** — zmęczony, znużony.
fatyga (z łc.) — trud, zmęczenie, znużenie, utrudzenie.
fawor (z łc.) — łaska, przychylność, życzliwość, wzgląd.
faworytka (z łc.) — ulubienica, pieszczoszka.
febra (z łc.) = **febris** (łc.) — dreszcz, gorączka.
Februarii (łc.) — luteo.
fecht (nm.) — szermierka, sztuka robienia szablą, obroty, ruchy szablą.
fecht(mistrz) (z nm.) — nauczyciel szermierki, szermierz.
fechtować się (z nm.) — bronią robić, składać się, szermować.
felczer (z nm.) = cyrulik, zob.
feldmarszałek (z nm.) — najwyższa ranga generalska w Niemczech: marszałek polny.
feniks (z gr.) — bajeczny ptak. Według podań starożytnych Egipcjan żył 500 lat a czując śmierć, ścielił sobie gniazdo z wonnych ziół, zapalał je, a spłonawszy, powstawał z martwych, odmłodzony z własnych popiołów; przen. rzecz nieuchwytna, niedościgną, nie do zdobycia.
fenomen (z gr.) — zjawisko nadzwyczajne, niebywałe, zadziwiające, osobliwość.
forezja (z tur. a. gr.) — suknia zwierchnia, nieprzepasywana, zwykle barwy czerwonej, noszona najpierw przez panów, potem i przez uboższych.
ferwor (z łc.) — zapal.
festyn (z fr.) — uroczystość, zabawa.
Feuer! (nm.) — ognia!
fez (z ar.) — niska czerwona czapeczka z chwościkiem.
figura (łc.) — 1) posąg, wizerunek; 2) rysunek, przedstawiający chwilowe położenie gwiazd i planet względem siebie, zob. astrolog.
figuraliter (łc.) — obrazowo.
filar (z nm.) — podpora, słup podpierający, murowany albo kamienny, o przekroju kwadratu lub prostokąta.
Filemon — imię pasterza, występującego często w roli zakochanego w pieśniach pasterskich (sielankach) XVII w.
filigran (z języków rom.) — delikatny wzór na naczyniu, wykonany z cienkiego, ziarnkowego druczka złotego lub srebrnego.
finis (łc.) — granice, kresy.
finis coronat opus (łc.) — koniec wieńczy dzieło.
Finnowie — zob. Finlandja w Słowniczku geogr.
fircyfuszki — zakrętasy z włosów, włosy poskręcane, loki, pukle.
fircyk (z nm.?) — trzpiot, sowidrzal, letkiewicz, wiercipięta, wietrznik, świszczypała, pustogłów, szalapat, pustak, kręcicki.
firka — 1) ptaszek podobny do sikory; przen. 2) dziewczyna trzpiotowata, roztrzepana.
firmament (z łc.) — sklepienie niebieskie, nieboskłon, niebo.
flank(a) (z języków rom.) — narożna wieża w twierdzy.
flegma (gr.) — przen. zimna krew, powolność, spokój.
flegmatycznie — spokojnie i powoli, zob. flegma.

flegmatyk = flegmatyczny — powolny, długo namysławiający się; nie tracący równowagi ducha, o zimnej krwi.
fletnia = flet, narzędzie muzyczne w kształci wydrążonej laski, zwykle drewniane.
floren (z łc.) — zob. czerwony złoty.
Florentczyk — zob. Florencja w Słowniczku geogr.
flukt (z łc.) — fala.
foedus (łc.) — przymierze.
folga (z nm.) — ulga, wytchnienie, odpoczynek, spokój; danie upustu, ochocie do czegoś, zob. folgować.
folgować (z nm.) — pobłażać, ustępować, pozwalać.
fontanna (z języków rom.) — sztucznie urządzone wytrysk wody w górę, wodotrysk.
forcik = mały fort, tj. oddzielnie wysunięte obwarowanie (fortyfikacja) obok twierdzy, mały szaniec a. szańczyk.
foremny (z łc.) — piękny, ładny, zgrabny.
formaliter (łc.) — przepisowo, według przepisu, tj. z zachowaniem przepisów.
formalna bitwa — istna, prawdziwa, rzeczywista.
formować (z łc.) — kształtować, kształcić, ćwiczyć, urabiać, wyrabiać, układać, tworzyć; **formować się** — 1) tworzyć się; 2) szykować się, stawać do szeregu.
forpoczty (z nm.) — straż przednie, polowe, placówki.
forsować (z fr.) — siłą chcieć zająć, zdobyć, brać na siłę.
fortalicja (z łc.) — mała warownia, forteczka, strażnica (zwl. kresowa).
forteca (z wł.) — miejsce obronne, twierdza, warownia.
fortel (z nm.) — podstęp, wybieg, podejście.
fortissime (łc.) — najgoręcej.
fortuna (łc.) — 1) los(y), dola, szczęście; 2) majątek, bogactwo, mienie, dobra, władza królewska, korona.
fortunnie (z łc.) — szczęśliwie; **fortunny** — szczęśliwy, pomyślny.
fortyfikacje (z łc.) — obwarowania.
fortyfikowanie (z łc.) — obwarowywanie.
foryś (z nm.) — służący, pomocnik woźnicy, siedzący na jednym z przodowych koni u poczwórnej a. poszóstnej karety.
fosa (z łc.) — rów wogóle, rów opasujący twierdzę, zwykle napelniony wodą.
Frank (z łc.) — nazwa Europejczyka z Europy zachodniej na Wschodzie.
frant (z nm.) — 1) człowiek chytry, sprytny, przebiegły; 2) elegant, modniś; 3) z **głupia frant** — udający głupiego; **frant trafił na franta** — trafił swój na swego, trafiła kosa na kamień.
frasobliwy (z nm.) — stroskany, zmartwiony, zgryziony, niepokojący się.
frasować się (z nm.) — troszczyć się, niepokoić się, martwić się, kłopotać się, gryźć się, dręczyć się, trapić się, smuć się.
frasunek (z nm.) — zmartwienie, zgryzota, smutek, troska, kłopot, udręka, niepokój.
fraszka (z wł.) — wierszyk drobny, często żartobliwy.
frater (łc.) — brat, braciszek (w zakonie).
fracymmer (z nm.) — kobiety należące do dworu królewskiego a. pańskiego, damy dworskie.
front (z łc.) — przód, czoło (wojska lub budowli).
fructa (łc.) = frukta; **fructum** — owoc.
frukta (z łc.) — owoce, skutki, korzyści.

fryga — 1) rodzaj zabawki dziecięcej, bąk, cyga, warkotka; 2) przen. człowiek zwinny, prędki, żywy jak iskra.
frykas (z fr.) — 1) potrawa z różnych mięs, zaprawiona białym sosem; 2) przysmak, łakoć, smakołyk.
fryszt (z nm.) — 1) odłożenie sprawy, odwłoka, czas wolny; 2) rozejm, zawieszenie broni.
fryz (z nm.) — koń ciężki, duży, pochodzący z północnych Niemiec a. Fryzji.
fryzować (z fr.) — zawijać, kręcić, trefić.
Fukierowie — najstarsza z firm kupieckich, bo od czasów Zygmunta III istniejąca do dziś w Warszawie, słynna piwnicami win węgierskich. Właściwe nazwisko Fuggerowie; pochodzili z Niemiec.
fundament (z łc.) — podstawa, podwalina.
fundować (z łc.) — zakładać, budować zwl. swoim kosztem, wznosić.
fundusze (z łc.) — pieniądze, środki pieniężne.
funkcja (z łc.) — czynność, robota, zadanie do spełnienia.
funkcjonować — pełnić funkcję (zob.), działać, być czynnym.
furda — głupstwo, fraszka, drobnostka.
furdymet (z wł.) — blacha na głowni cudzoziemskiej broni białej, służąca do ochrony dłoni; „kosz“, garda. Szable polskie nie miały takich osłon, lecz tylko rodzaj poprzeczki, która z szabłą tworzyła krzyż i stąd wprost krzyżem a. krzyżykiem była zwana.
furja (z łc.) — szał, szaleństwo, gwałtowność, wściekłość, zjadłość, uniesienie, zapalczywość.
furkać = furkotać, wydawać głos podobny do głosu przecinanego powietrza, szumu skrzydeł, kołowrotka itp.
furta (z nm.) — małe drzwi w bramie, parkanie itp.; przen. droga, wejście.
furtjan (z nm.) — odźwierny klasztoru.
futor (z rus. **chutor**) — mały folwark odosobniony, niewielkie odosobnione gospodarstwo, dom a. chata z ogrodem, oddalona od innych;
futornik — właściciel futuru; **futori** (rus.) — futurow.
futrowanie (z nm.) — wykładanie, obijanie deskami.
fyrkać = parskać, prychać.

G

gad = robactwo pasorzytne u człowieka.
galera (wł.) — mały okręt żaglowo-wiosłowy.
galerja (z łc.) — miejsce dla publiczności na piętrze (np. w sali sejmowej).
galernik — więzień, zesłaniec, odbywający karę na galerach.
galicka (= **francuska**) **choroba** — zob. mal francese i Galja.
galimatjas (z fr.) — zamieszanie, zamęt, nieporozumienie.
Gallowie — zob. Galja w Słowniczku geogr.
gallus (łc.) — kogut.
gamratka — kobieta lekkich obyczajów.
gap (z nm.) — człowiek bezmyślnie przypatrujący się; głuptas.
garda (z fr.) — zob. furdymet.
gardłem skarać = skazać na karę śmierci; **gardło dać** = zginać; **gardłowa sprawa** = sprawa kryminalna, tj. pociągająca za sobą karę śmierci.

garkuchnia (z nm.) — podrzędna jadłodajnia.
garlacz — strzelba z rozszerzonym wylotem.
garniec — miara objętości = 4 kwarty (litry).
gas! = biada!
gaszek (z nm.) — zdrob. od **gach** — zalotnik, kawaler, kochanek.
gaudeamus (lc.) — cieszymy się; **gaudet** — cieszy się.
gaudium (lc.) — radość, przyjemność, uciecha, zabawa.
gazda (węg.) — gospodarz, kmieć, góral (zwł. poważny i zamożny).
gąsior(ek) — naczynie szklane z długą szyjką, butla.
gderliwie = gderając, utyskując, zrzedząc.
Gedeon — w Starym Testamencie ubogi mąż, powołany przez Boga w cudowny sposób, by piastował władzę sędziowską nad „ydami i wybawił ich z rąk wrogów”.
gehenna (z hebr.) — piekło.
generał (z lc.) — 1) najwyższy przełożony danego zakonu; 2) tytuł niektórych wojewodów; 3) tytuł starostów, przełożonych nad kilku grodami; np. starosta kamieniecki miał tytuł „generała ziem podolskich”; 4) generał-regimentarz: zob. regimentarz; 5) generał-sejmik a. krótko generał: sejmik całej prowincji (a nie poszczególniej ziemi lub powiatu).
giemajna — zob. gemajn.
gemajn (giemajna) (z nm.) — prosty żołnierz, szeregowiec.
genealogja (gr.) — rodowód, porządek następstwa przodków jakiej rodziny.
generalissimus (lc.) — naczelnny wódz.
generalnie (z lc.) **patrzeć** = patrzeć, obejmując myślą wszystkie okoliczności.
generalny (z lc.) = **jeneralny** — główny, walny, ogólny, powszechny; **generalna spowiedź** — spowiedź z całego życia a. dłuższego przeciągu czasu; **generalne koło** — zob. koło.
genjalny (z lc.) — odznaczający się nadzwyczajną zdolnością twórczą.
genjusz (z lc.) — 1) nadzwyczajna zdolność twórcza, nadzwyczajne zdolności, talent; 2) człowiek posiadający nadzwyczajne zdolności; szczyt, ideał doskonałości.
genus humanum (lc.) — ród ludzki.
gest (z lc.) — ruch (rąk, twarzy, ust itp.), znak, skinienie.
gestykulować (z lc.) — wykonywać żywe ruchy, wymachiwać rękami w czasie rozmowy.
giaur (z tur.) — niewierny (nazwa dawana chrześcijanom przez mahometan).
Gideon — zob. Gedeon.
giermek (z węg.) — wyrostek, który nosił oręż za rycerzem.
giest — zob. gest.
giezło — obszerna szata lniana.
gindzał — zob. kindzał.
glejt (z nm.) — świadectwo na wolny przejazd (dziś paszport), tzw. list żelazny, list bezpieczeństwa.
glewja (z lc.) = kopia, włócznia.
glinowanie = spojenie gliną.
gloria (lc.) = glorijska — 1) chwała, sława, świetność, wspaniałość; 2) świetlane koło, obwódka dookoła płomienia np. świecy; **gloria et decus** (lc.) — sława i chluba (ozdoba).
gładki = przystojny, piękny; **gładkość** — piękność.
gładysz = ładny, przystojny; **gładyszka** — kobieta piękna, urodziwa.

głownia — 1) szczapa drzewa paląca się a. niedopalona; 2) broń sieczna bez oprawy, ostrze, brzeszczot; 3) rękojeść (np. pistoletu).
głuchy = głęboki (np. las, noc), tj. cichy, spokojny, milczący.
gmin = prosi ludźmi, pospólstwo (robotnicy, chłopcy itp.).
gnat = kość zwł. wielka.
gniady — (o maści konia) mający kolor zbliżony do brunatnego.
gobelin (z fr.) — kobierzec artystyczny, naśladowujący do złudzenia malowidła olejne.
Godfryd de Bouillon — książę lotaryński, jeden z przywódców pierwszej wyprawy krzyżowej w r. 1096.
godny = zacny, szanowny, czcigodny, ładny.
godzinki = pacierze do N. Marii Panny.
golone pałki szyd. = mnisi.
gołąb — Zwrot: **jak gołębiowi z gardła wyjął** = coś jest tak dobowe, jak ziarno, które zjada gołąb (a ten wybiera co najprzedniejsze ziarno!).
gołoborze — 1) miejsce gołe, nie zarośnięte drzewem w lesie a. zbożem na polu; 2) pole po wykarczowanym lesie.
gomon — zjawisko bajeczne, pochod z muzyką zwierząt, roślin i kamieni.
gomółki szklane = gałki szklane, używane dawniej zamiast szyb.
gon — 1) gniazdo bobrowe, bobrownia; 2) = gonitwa.
gończy (dom. pies) — używany do gonięcia zwierzyny; **gończy bojar** — zob. bojar putny.
gonitwy do pierścienia — zawody konne, przy których chodziło o to, by w całym pędzie trafić kopią w pierścień, wiszący na sznurze. Były i gonitwy do głów tureckich, tj. do zrobionych umyślnie postaci Turków, którym ucinano głowy.
gore — zob. gorzeć.
gorg (z wł.) — śpiew połączony z sztucznym wywodzeniem głosu.
gorze (z czes.) (rzeczow., częściej używany jako wykrz.) — nieszczęście, biada; zob. gorzeć.
gorzeć = **goreć** — 1) stawać się pastwą ognia, palić się, płonąć; **głowa gorzeje** = płonie, jest gorąca; 2) przen. ginać, zob. nadto gorze.
gościniec = podarunek z podróży.
Gotowie — lud germański, dzielił się na G. zachodnich (Wizygotów) i G. wschodnich (Ostrogotów). Mieszkali długie czasy nad Dunajem i morzem Czarnym, skąd posunęli się aż do Azji Mniejszej, gdzie przyjęli chrześcijaństwo. Po napadzie Hunnów na państwo gockie Wizygotowie poszli dalej na zachód, zdobyli Włochy, południową Francję i Hiszpanię. W Hiszpanii panowali do r. 711; wtedy pobili ich Arabowie. Wśląd za nimi poszli Ostrogotowie, zajęli Włochy i stworzyli tzw. państwo ostrogockie, które istniało do połowy VI w. — Od Gotów poszła nazwa stylu gotyckiego (zob.).
Gott! (nm.) — Boże! — **Gott erbarme Dich meiner** — Boże, zlituj się nade mną; **Gott mit uns** — Bóg z nami.
gotycki = w stylu gotyckim (zob. Gotowie). Jest to rodzaj stylu w budownictwie, odznaczający się łukami ostreimi i wieżami wysokimi i wysmukłymi.
góra stękać zaczyna, zaraz ujrzymy mysi ogonek — przysłowie łacińskie; po polsku: z wielkiej chmury mały deszcz.
górnny — dworny, wykwintny (np. maniery); **górnny znak** (zob. znak) = poważny, ciężki rodzaj konnicy (= husaria) w przeciwst. do lekkiej.
Gradyw — przydomek Marsa, boga wojny u starożytnych Rzymian; tyle

co: Mars; z **tabakier** Gradywa nie zażywać — nie wachać prochu, nie brać udziału w wojnie.

Gracje (z łc.) — u staroż. Rzymian boginie wdzięku, powabu. Było ich trzy.

gracko — dzielnie, tęgo, chwacko.

Graeci (łc.) — Grecy.

graf (nm.) — hrabia.

granat (z łc.) — 1) barwa granatowa, tj. ciemno-niebieska; 2) pocisk działowy, napelnlony materiałem wybuchowym, pękający przy uderzeniu o twardy przedmiot.

granatnik = haubica — działo do strzelania granatami.

grasant (z łc.) — łupieżca, rabuś.

grasować (z łc.) — 1) grabić, łupić, rabować, rozbijać; 2) o chorobie: panować, szerzyć się.

grasunek (zob. grasować) — grasowanie, rabunek.

gratka (z łc.) — darmocha, obrywka, dobra sposobność.

gravamina (łc.) — zarzuty, zażalenia, skargi.

grązel — roślina (wodna) z rodziny grzybieniwatych.

grobla — nasyp, wał dla powstrzymania wody w stawie, tama; pomost usłany lub usypany przez bagna, wał do przejazdu przez błota.

grochowiny — łodygi i strączki grochowe (wysuszone).

grodowy (nie **ogrodowy**!) — zob. kozak.

gromki — głośny, donośny, silny, grzmiący; **gromko** = gromkim głosem.

gronostaj — zwierzę z rodziny kun; skórek jego używano na futra, kołnierze, do bramowania szat itp.; **gronostajowy** — przyozdobiony a. podbity futrem gronostajów.

grot = żeleźce, ostrze strzały lub włóczni, strzała; przen. cios, nie-szczęście.

gród — 1) zamek, warownia, twierdza; 2) urząd (sąd) grodzki; 3) miasto, szczególnie okazałe, wielkie.

gruba (z nm.) — 1) dół, loch; 2) otwór pieca, czeluść piecowa, duży piec.

grubi(j)anitas (mak.) — grubiaństwo, prostactwo, gburowatość, nieokrzesanie, niedelikatność, niegrzeczność.

gruchnąć = 1) uderzyć; 2) strzelić; 3) roznieść się.

gruda, także **grudź** = ziemia, grunt, gleba, rola, pole.

gruntować (z nm.) — opierać.

gryczane ziarno = ziarno gryki, tatarski.

gryf (z łc.) — bajeczne stworzenie, lew z głową i skrzydłami orła.

grzanka — suszony w piecu kawałek chleba lub bułki.

grząski = bagnisty, błotnisty, lepki.

gr(z)dyka = krtań, gardło.

grzebieniasty hełm — hełm opatrzone grzebieniem, tj. zrobioną z tego samego co i hełm materiału wyniosłością, biegnącą (tak jak i grzebień koguta) od tyłu ku przodowi a służącą do wzmocnienia górnej części hełmu.

grzebień — zob. grzybień.

grzeczny — 1) doskonały, wyborowy, znakomity, dobry, dzielny; 2) silny, potężny, warowny, wielki; 3) rozumny, dorzeczný, mądry; 4) piękny, ładny, urodziwy, przystojny, okazały, okazały; 5) uprzejmy, uprzedzający, ugrzecznlony, układny; 6) miły, przyjemny, zgrabny, szykowny.

grzmić = strzelać.

grzmotnąć się = rzucić się, upaść gwałtownie (do nóg), runąć.

grzybień — roślina wodna z rodziny grzybieniwatych, lilja wodna.

grzywacz — dziki gołąb.

gubernator (łc.) — wielkorządca, namiestnik, rządzący jakąś częścią kraju.

guldynka — strzelba myśliwska.

gumno — 1) przestrzeń między zabudowaniami gospodarskimi, podwórze gospodarskie; 2) stodoła.

gunia (z łc.) — góralska odzież zwierzchnia, rodzaj kapoty.

gusła — obrzędy przy wykonywaniu czarów, czynności czarodziejskie, zabobonne, zabobony.

Gustaw (I Waza) — pierwszy król Szwecji z rodu Wazów (1523—1560), przyjął i wprowadził do Szwecji wiarę protestancką. Syn jego Eryk XIV, człowiek gwałtowny, później obłąkany, więził Jana, brata swego (ożenionego z Katarzyną Jagiellonką), ojca króla polskiego i szwedzkiego Zygmunta III. Strącony został z tronu przez Jana (III), którego zwano Duńczykiem, gdyż pobił Duńczyków. — **Gustaw II Adolf** — król Szwecji, wielki i zwycięski wojownik, pobity w wojnie z Polską za Zygmunta III pod Trzcianą (przez hetmana Koniecpolskiego), zginął na wojnie przeciw katolikom w Niemczech w r. 1632.

gut! sehr gut! (nm.) — dobrze! bardzo dobrze!

guza szukać = narażać się na bicie albo na niebezpieczeństwo, nieprzyjemność.

gwardja (z wł.) — wojsko wyborowe, które pierwotnie stanowiło straż przyboczną monarchów, potem najlepsze, wyborowe oddziały wojskowe.

gwoli — zob. kwoli.

gwoździć = zagwoździć, zob.

gzić się — figlować, żartować, zbytkować, swawolić, baraszkować.

H

hacel (błędnie **kacel**!) = ocel = ocyl — hak, bródka u każdego z dwu końców podkowy lub gwóźdź wkręcany do podków przeciw gołoledzi.

Had(es) (gr.) — podziemie. Według podań greckich Ułisses zstąpił do podziemia, aby tam dowiedzieć się o swych przyszłych losach.

hadko (białor.) — brzydło, wstrętne, nieprzyjemne.

haeres (łc.) — spadkobierca, dziedzic.

Hahn (błędnie **Helm**) Herman, malarz osiadły w Gdańsku, żył w XVI/XVII wieku. Może synem jego był malarz historyczny tegoż nazwiska i imienia, osiadły w Gdańsku w w. XVII, ze współczesnych malarzy gdańskich najcelniejszy. O którego z nich chodzi w Ogniem i mieczem — niewiadomo.

hajda! = jazda! dalej! naprzód!

hajdamak(a) (z tur.) — 1) kozak zaporoski, żyjący z łotrstwa, zbuntowany kozak i wogóle włóczęga, rozbójnik, rabuś, łotr, zbój, hultaj; 2) przen. i żart. zawiadaka, hałaburda. Zdrob. **hajdamaczek**.

hajdawery, zdrob. **hajdawerki** — szerokie spodnie, szarawary.

hajduk (z węg.) — 1) pierwotnie lekka piechota nadworna panów węgierskich, istniała także w Polsce do połowy XVII w., a później służyła w oddziałach piechoty hetmańskiej; 2) służący ubrany po hajducku, tj. po węgiersku; 3) przen. i zdrob. o osobie zuchowatej: **hajduczek**.

hak — zob. na hak przywieść.

- hakownica** — rodzaj dawnej strzelby (zapalanej pierwotnie hubką, bez zamka), długiej, osadzonej na drewnianym kłocu, a używanej do obrony twierdzy.
- halabarda** (z nm.) — rodzaj dawnej broni: długie drzewce z okszą (rodzajem siekiery) z jednej, ostrym kolcem z drugiej, z ostrzem na końcu; **halabardnik** — uzbrojony w halabardę.
- halebardnik** — zob. halabardnik.
- halizna** — miejsce niezarosłe w lesie, tyle co golizna.
- halt!** (nm.) — stój!
- halastra** — pospólstwo, motłoch, gawiedz, tałatajstwo (o pospolitem ruszeniu).
- hałła** = ałła — zob. Allah.
- hałlakować** — wołać ałła, wrzeszczeć, krzyczeć.
- hamal** (z tur. i ar.) — tragarz.
- haman** — potwór, dziki olbrzym.
- handzar** (z tur.) — krzywy nóż turecki, kindżał, pugił.
- Haneńko** Michał — hetman ukraiński z ramienia Rzeczypospolitej w r. 1670.
- Hannibal** — Kartagińczyk (zob. Kartagina), jeden z największych mężów starożytności, znakomity wódz, bohater i kilkakrotny zwycięzca Rzymian w tzw. drugiej wojnie punickiej (218 — 201 pd. Chr.), w końcu pobity przez Rzymian. — Po dwuletnich walkach we Włoszech w czasie wymienionej wojny udał się z wojskiem do miasta kampanijskiego Kapui, by użyć wypoczynku; lecz nagle przejście z niedostatku do obfitości wszystkiego spowodowało choroby wśród żołnierzy i rozprężenie w armii.
- harap** — zob. po harapie.
- harbuza** (z pers. i tur.) **dostać a. z harbuzem odjechać** — dostać odmowną odpowiedź przy staraniu się o rękę panny.
- harc** (z nm.) — 1) ucieranie się pojedynczych jeźdźców przed bitwą ogólną; w lmn. a) bitwy, utarczki, b) popisy, zwroty, susy (koniem); 3) przen. **na harc wychodzić** — walczyć o pierwszeństwo, mierzyć się z kim.
- harcownik (harcerz)** — 1) wojownik wyjeżdżający na harce (zob. obj.), biorący udział w harcach; 2) zbior. = harcownicy; zob. harc i harcować.
- harcować** — 1) bić się pojedynczo, przed szykiem; 2) wyprawiać na koniu zwroty, susy itp. Zob. harc i harcownik.
- hardo** — butnie, dumnie, nie dając się poniżyć.
- harem** (ar.) — (oddzielne) mieszkanie kobiet u mahometan; ogół żon mahometanina (u których dopuszczalne jest wielożenstwo).
- harhara** (z rus.) — coś wielkiego a niezgrabnego.
- harmider** (z nm.) — gwar, hałas, wrzawa, zgiełk.
- harmonja** (gr.) — zgodność i dźwięczność tonów.
- harnasz** (z fr.) — pancerz, zbroja, broń.
- harny** (z rus.) — łączący w sobie żywość, piękność, odwagę itp.; piękny, wdzięczny, zgrabny.
- harować** (z rus.) — ciągle i usilnie pracować, mozolić się.
- hasa** — zob. chasa.
- haszcz** — zob. chaszcz.
- hatłas** = atłas, świecąca materja jedwabna.
- haubica** (z czes.) — rodzaj armaty, zob. granatnik.
- haust** (z łc.) — łyk, pociągnięcie.
- hazard** (fr.) — 1) przypadek, traf, los, szczęście; 2) niebezpieczeństwo, niebezpieczne, szalone przedsięwzięcie, niepewność; **hazardować** —

- stawiać na los, na kartę, ryzykować, narażać się, odważyć się na rzecz niebezpieczną; **hazardowny** — stawiający wszystko na los szczęścia, zbyt odważny, ryzykowny, niepewny, niebezpieczny.
- heban** (z gr.) — rodzaj drzewa rosnącego w krajach południowych, już w starożytności wysoko cenionego z powodu swej czarnej barwy.
- hebes** (łc.) — tępak, głupi.
- hegemonja** (z gr.) — właściw. dowództwo naczelne na wojnie a zarazem przewaga polityczna jednego państwa nad drugim; przodownictwo.
- hej, hej, Tuhaj bej** itd. (rus.) — hej, hej, Tuhaj bej, rozsierdził się bardzo, hej, hej, Tuhaj beju, nie sierz się, druhu.
- hej wy stepy, wy ridnyje... jako more szyrokiye** (rus.) — hej wy stepy, wy rodzone, barwnym (czerwonym) kwiatem malowane, szerokie jak morze.
- Hektor** — główny obrońca Troi w wojnie trojańskiej.
- Helm** — zob. Hahn.
- helwecki** — szwajcarski a. kalwiński, gdyż Kalwin (zob.) działał w Genewie.
- hełm z czółenkiem** — zob. czółenkowy.
- hen** = w dali, daleko.
- herbowy lud** = szlachta.
- heretyk** (z gr.) — odszczepieniec od prawdziwej wiary, kacerz.
- Herkules** — syn najwyższego boga Greków i Rzymian, najślawniejszy bohater podań greckich, odznaczający się olbrzymim wzrostem ciała i takąż siłą. Przez pewien czas bawił na dworze królowej lidyjskiej (w Azji Mniejszej) i zniewieszał tam zupełnie.
- Hero** — według podań greckich kapłanka, w której kochał się Leander i przepływał dla niej codziennie Hellespont (zob.). Gdy tenże raz w czasie burzy utonął, rzuciła się w morze.
- heroiczny** (z gr.) — bohaterski.
- Herr Hauptmann!** (nm.) — panie kapitanie!
- Herr Jesus! Mein Gott!** (nm.) — Panie Jezu! Mój Boże!
- hetman** (z nm.) — najwyższy dowódca wojsk w Polsce. Jako tytuł wódców pojawia się „hetman” w XV w.; przedtem wiedli wojsko wojewodowie. Było hetmanów od Zygmunta I Starego (1506 — 1548) czterech: 1) hetman wielki koronny, 2) hetman polny koronny, 3) hetman wielki litewski, 4) hetman polny litewski. Zadaniem polnych była obrona granic zwł. przeciw Tatarom. Odznaką hetmanów była buława; stąd buława = urząd, godność hetmana (buława większa, buława mniejsza). Hetmaństwo było urzędem dożywotnim a hetman wielki był także jakoby ministrem wojny.
- hiberny** (z łc.) — leże zimowe wojsk.
- hic mulier** (łc.) — energiczna kobieta, herod-baba.
- Hiperborej(czyk)** (z gr.) — mieszkawiec krain północnych; **hiperborejski** — północny.
- hipokryzja** (z gr.) — obłudza, nieszczerłość, udawanie, dwulicowość.
- Hippocentaurus** (z gr.), stąd **hipocentaur** — bajeczny potwór z ciałem w połowie ludzkim, w połowie końskim; przydomek Kulwieca.
- historje** (z gr.) = opowiadania.
- hody (hodi) siromacha** (rus.) — dosyć, siromacho.
- holowu spasajete** (rus.) ratujecie głowy; **holowu Kisielowu** — głowę Kisiela.
- hołubić** (z rus.) — pieścić, tulić.
- hołubka** (rus.) — gołąbka.
- hołysz** (rus.) — golec, gołysz, biedak, chudeusz.

- homo novus** (łc.) — człowiek dopiero uszlachcony.
honeste (łc.) — zaszczytnie, z honorami, godnie.
honor (łc.) — cześć, uczciwość, zaszczyt, godność, okazywanie czci; **honory gospodarskie czynić** — przyjmować gości, jak na nich i na dom przysłało; **honory czynić komu** — okazywać cześć, robić paradę; **honores mutant mores** (łc.) — zaszczyty zmieniają obyczaje (charakter); **honorować** — oddawać cześć, honory.
hore tobi (rus.) — gorze ci.
horribile dictu et auditu (łc.) — strach bierze mówić i słuchać.
horyłku (rus.) — wódki.
horyzont (z gr.) — widnokrąg.
hospodar (z białor.) — tytuł książąt wołoskich; **hospodarstwo** — 1) godność, dostojenstwo hospodara; 2) kraj, rządzony przez hospodara.
Hospody Boże, pomyśl nas hrisznych (rus.) — Panie Boże, zmiłuj się nad nami grzesznymi; **Hospody pomyśl** (rus.) — Panie, zmiłuj się.
hospodyn (rus.) — pan, władca.
hostibus (łc.) — nieprzyjaciółom.
howoryty (rus.) — mówić.
hoży = czerstwy, świeży, kwitnący, ładny, piękny.
haju, pane (rus.) — gram, panie.
hroszi daduť (rus.) — dadzą pieniędzy; **hroszi mało nam daw... ne maw** — i pieniędzy dał nam ataman mało, bo sam nie miał.
hryćkowa grusza = maćkowa grusza (Hryć imię ruskie) — grusza stojąca na granicy dwóch posiadłości.
huba (rus. i słowac.) — 1) roślina z gromady grzybów = żagiew; 2) = hubka, zob. obj.
hubka — gatunek grzyba, używanego do rozniecania ognia, zob. huba.
huczeć = wołać, krzyczeć, wykrzykiwać, hałasować.
huczek = głośnie mowy, krzyki przeciw komu.
huf a. hufiec (z nm.) — oddział wojska nieoznaczonej liczby, zastęp, kupa.
hufnal (z nm.) — gwóźdź do podkowy.
huknąć = 1) uderzyć; 2) strzelić.
hulajdusza — pędzący hulaszczę, rozwiązłe, rozpustnicze życie.
hulaty po pasikam (rus.) — hulać po pasiekach.
hultaj (z rus.) — 1) włóczęga, łotr, rozbójnik; 2) przen. człowiek ładaco, niepoń, gałgan, łotr, łajdak; **hultajski** — pog. = kozacki, hajdamacki; **hultajstwo** — 1) hultaje, hałastrą, pog. kozacy, kozactwo, hajdamacy; 2) łotrowski, hultajski, szelmowski, łajdacki sposób postępowania.
humor (łc.) — 1) usposobienie, nastrój duchowy, humor; 2) żądza, popęd; 3) **humory** — ciecze w ustroju ludzkim w ogólności (humory idą a. biją do głowy); wyziewy.
huragan — straszna burza z wiatrem, gwałtowny wichur.
hurma = tłum, kupa, gromada; **hurmem** — tłumnie, gromadą, kupą.
hurysa (z ar. i pers.) — 1) wiecznie młoda dziewczina w raju Mahometa; 2) wogóle młoda i piękna dziewczina.
husarja = husarze, pułki husarzy, zob.
husary (rus.) — husarze.
husarze — wyborowa (ciężka) jazda polska, odznaczająca się zbyt kownym strojem i kosztownym uzbrojeniem, ze skrzydłami u pleców (lub u siodła z tyłu); szabla u boku, koncerz pod kolanem, młot do rozbijania zbroi nieprzyjacielskiej, kopja 8½ łokci długa i pi-

- stolety stanowiły broń husarzy. Husarja istniała tylko w XVI i XVII wieku.
husyt(a) — wyznawca nauki Jana Husa (1369—1415), który szerzył odzłczenie religijne wśród Czechów i spalony został na stosie.
hydra (z gr.) — 1) według podań greckich bajeczny potwór, któremu głowy po odcięciu odrastały; 2) przen. zło nie ustępujące, ciągle się odnawiające.
hymn (z gr.) — pieśń uwielbienia, poświęcona czci boskiej.
Hyper... — zob. **Hiper...**
hypokryzja — zob. hipokryzja.

I

- ichmościowie** — o osobach znaczniejszego stanu = jegomościowie, panowie; także szydlerzo.
idem (rus.) — idziemy.
idjota (z gr.) — niedołęga umysłowy, głupiec, durny.
idyła (z gr.) — rodzaj utworu poetycznego, mającego zwykle za treść życie wiejskie, zwł. pasterskie; sielanka; także przen.
igne et ferro (łc.) — ogniem i mieczem.
igrzysko — zabawa rycerska (gonitwy, zapasy, szermierka itp.).
illustrissimus princeps (łc.) — najjaśniejszy książę.
I. M. = Ichmość Panów.
imać = chwytac, brać.
imaginacja (z łc.) — wyobraźnia, pojęcie; **nad imaginację** — nad wyraz, nadzwyczajnie.
ima(g)inować (z łc.) — bredzić (w gorączce), mieć przywidzenia; **imagi-nować sobie** = wyobrazac sobie.
imbir (z nm.) — 1) roślina z rodziny imbirowatych; 2) proszek z korzeni tej rośliny; **pieprzu z imbirem zadać** — powiedzieć komu gorzką prawdę; dać dobrą naukę.
IMP. = Imci panów.
imparitatem (łc.) **zadać** — zrobić komu zarzut nierówności (tj. nieszlacheckiego) pochodzenia.
impedimenta (łc.) — przeszkody; **impedimentum** — przeszkoda.
impet (z łc.) — pęd, rozpęd, zapęd, siła, siła pędu a. uderzenia, uderzenie, napad, natarcie, rozmach, zamach, gwałtowny ruch, gniew, uniesienie, wybuch, siła wybuchu, gwałtowność, gwałtowne a. namietne uczucie; **impetem dziewczkę brać** — obcesowo, natarczywie, bez ceremonji.
imponować (z łc.) — wzbudzac podziw, poszanowanie; **imponujący** — wspaniały, okazały, okazały.
impresa (z wł.) — przedsięwzięcie, zamiar, zamiar.
incipiam (łc.) — zaczne.
incognito (z wł.) — pod cudzem nazwiskiem (nie chcąc być poznany).
incolae (łc.) — mieszkańcy.
indagować (z łc.) — badać, wypytować.
indyg(i)enat (z łc.) — udzielenie cudzoziemcowi prawa obywatelstwa krajowego, nadanie szlachectwa.
infamia (łc.) — sądowe pozbawienie czci, odsądzenie od czci, wyrok ska-

- zujący na pozbawienie czci, niesława, hańba, bezecność, zob. bezecny i infamis; zob. włożyć do infamji.
- infamis** (łc.) — bezecny, odsądzony od czci, wyjęty z pod prawa, banita, zob. bezecny i infamia.
- infestować** (z łc.) — napadać, trapić, zagrażać, czynić niebezpiecznym z powodu napadów.
- infima** (łc.) — najniższa klasa w dawnych szkołach polskich, dzielona zwykle na dwie: infimę minorum (młodszych) oraz i. maiorum (starszych), lubo w obydwóch uczono głównie gramatyki łacińskiej.
- informacja** (z łc.) — objaśnienie, wskazówka.
- in fundo** (łc.) **zadzierzżyć** — zatrzymać w więzieniu. (Więzienie in fundo w dawnej Polsce dosł. = na dnie (wieży). Kara wieży była dwójaka: górna wieża za złe przestępstwa, tzw. cywilna, oraz dolna a. kryminalna, za zbrodnie ciężkie).
- in hoc silentio** (łc.) — w tem milczeniu.
- initium** (łc.) — początek.
- inkaust** (z gr.) — atrament.
- inklinacja** (z łc.) — skłonność, pociąg.
- inkluz** (z łc.) — przedmiot, w którym ma siedzieć zły duch, pomagający zabobonnym ludziom, np. w pieniądzu.
- inkomodować** (z łc.) — niepokoić, trudzić, trapić, dokuczać, przeszkadzać; **inkomodować się** — trudzić się.
- inkursja** (z łc.) — najazd, napad.
- inkwizycja** (z łc.) — 1) badanie sądowe, śledztwo; 2) i. hetmańska = sadownicza władza h.
- in liberis suffragiis** (łc.) — na albo w wolnym obiorze; na a. w wolnej elekcji (zob. wolna elekcja); na a. w wolnym prawie głosowania.
- in luctu** (łc.) — w smutku.
- in medias res** (łc.) — do rzeczy właściwej.
- in(n)ocencja** (z łc.) — niewinność.
- ino** = no.
- in poculis** (łc.) — w pijatyce, w piciu (z kim).
- in principio** (łc.) — w zasadzie, zasadniczo.
- in pugna navali** (łc.) — w bitwie morskiej.
- in rebus adversis** (łc.) — w przeciwnościach, w nieszczęściach; **in rebus angustis** (łc.) — w ciężkim położeniu, w opałach, w niebezpieczeństwie, w nieszczęściu.
- insekt** (z łc.) — owad; i. **plugawe** — robactwo, wszy.
- instalacja** (z łc.) — wprowadzenie w posiadanie, wprowadziny; **instalacja pro forma** (łc.) — wprowadzenie w posiadanie tylko pozorne, dla pozorów.
- instalować** (z łc.) — wprowadzać w posiadanie.
- instancja** (z łc.) — wstawiennictwo za kim, wstawienie się, prośba za kim, orędownictwo.
- instar** (łc.) — naksztalt.
- instructiones militares** (łc.) — wskazówki wojskowe.
- instrukcja** (z łc.) — pouczenie, wskazówka.
- instrument** (z łc.) — 1) narzędzie; 2) n. muzyczne; **instrumentum** (łc.) — narzędzie, narząd.
- instygator** (z łc.) — podżegacz, podszczuwacz.
- instygować** (z łc.) — podburzać, pobudzać, podmawiać, podżegać, podjudzać, namawiać, zachęcać, gorliwie doradzać.

- instynkt** (z łc.) — popęd, bodziec wewnętrzny, popychający zwierzę a. człowieka do wykonywania zawitych nieraz czynności bez poprzedniej nauki lub doświadczenia; zmysłność, pojętność wrodzona; zdolność radzenia sobie bez nauki i rozumowań; **instynktowy** — odruchowy, bezwiedny, mimowolny.
- insula** (łc.) — wyspa.
- insult** (z łc.) — zniewaga, obraza, znieważenie, zbezczeszczenie; **insultować** — napastować, znieważać, zbezczeszczać, obrażać.
- intelligo** (łc.) — rozumiem.
- intencja** (z łc.) — 1) zamiysł, zamiar, cel, myśl, chęć (dobra lub zła); 2) miłość; 3) **na intencję czego a. czyją** — w celu, aby się coś stało; aby się stało według życzeń czyich.
- in tenebris** (łc.) — w ciemnościach.
- intercycja** (z łc.) — umowa urzędowa co do posagu wychodzącej zamąż kobiety, zapis przedślubny.
- inter regna** (łc.) — między królestwami, na granicy królestw.
- interregnum** (łc.) — bezkrólewie, czas od śmierci do wyboru nowego króla.
- interrex a. vice-rex** (łc.) — dosł. „bezkról“, „międzykról“, „zastępca króla“, tytuł sprawującego władzę królewską w czasie bezkrólewia w Polsce. Był nim prymas.
- intonować** (z łc.) — zaczynać śpiew.
- intrata** (z wł.) — dochód, przychód, zysk (z majątku nieruchomego albo z urzędu), korzyść.
- intryga** (z fr.) — sztuczka podstępna, podstęp, chytre knowanie.
- in universo** (łc.) — na całym świecie.
- inviolatum** (łc.) — nietykalne.
- invenit** (łc.) — wynalazł.
- invidia** (łc.) — zazdrość, zawiść.
- inwazja** (z łc.) — wtargnięcie, najazd, napad.
- inwektywa** (z łc.) — zarzut obraźliwy, obelga.
- inwencja** (z łc.) — wynalazek, pomysł.
- inwentarz** (z łc.) — ogół wszystkich przedmiotów, ruchomych i nieruchomych, stanowiących czyj majątek; inw. martwy — majątek po wyłączeniu należących do niego zwierząt domowych; żywy — zwierzęta domowe, należące do danego majątku.
- inwidja** (z łc.) — zob. invidia.
- iocus** (łc.) — żart.
- Io(h)annes (Casimirus)** (łc.) — Jan (Kazimierz); **Ioannes Casimirus Rex** — **Initium Calamitatis Regni** (łc.) — Król Jan Kazimierz — Początek Kłęski Państwa.
- ipsissima verba** (łc.) — własne słowa.
- ircha** (z nm.) — miętko wyprawna skórka np. sarnia, barania itp.
- ironja** (z gr.) — uszczypliwy, drwiący sposób wyrażania myśli, szyderstwo, uszczypliwość; stąd **ironiczny**.
- irytacja** (z łc.) — rozdrażnienie, gniewliwość.
- islam** (ar.) — religia mahometańska.
- iście** = prawdziwie.
- izba poselska** — zgromadzenie posłów i miejsce ich posiedzeń; i. **senatorska** — toż senatorów. Razem tworzyły sejm.
- Izrael** = Żydzi.

J

- jać** = 1) ja ci, ja cię; 2) ja przecież.
jagiellońska krew — potomek rodu Jagiellonów, który panował nad Polską i Litwą od 1386–1572 (pierwszy król Władysław II Jagiełło, ostatni Zygmunt II August).
jagoda = policzek, lico.
ja jeha lublu... tutki prziszow (rus.) — ja go lubię, ja nie dla pieniędzy tu przyszedłem.
ja jeha znaju (rus.) — ja go znam.
jako wże na zemli... nebesech (rus.) — jako w niebie, tak i na ziemi.
jako żywo! — wcale nie, doprawdy nie, bynajmniej, nigdy!
jak sierpem rzucił = zupełnie prosto, naprzelaj.
jalapam — końcówka łacińska wyrazu wziętego z jęz. hiszpańskiego: **jalapa**, co oznacza 1) roślinę z rodzaju patatu, albo 2) korzeń z niej, używany jako gwałtowny lek przeczyszczający.
jałoszka = jałówka = młoda krowa.
jałowiczy — zrobiony ze skóry jałówki, zob. jałoszka.
Jan (Luksemburski) — król czeski (1310–1346), zawołany rycerz, wielki miłośnik wypraw awanturniczych i wspaniałych turniejów, uganiał się za niemi po całej Europie, z krzyżakami wyprawiał się po trzykroć przeciw Litwinom, zginął we Francji w wojnie z królem angielskim, na którą poszedł, aczkolwiek był od lat dziesięciu ociemniały.
Jan III (Sobieski) — król polski, zwycięzca Turków pod Wiedniem (1674–1696).
janczar (z tur.) — Janczarowie była to najbitniejsza i uprzywilejowana część wojska tureckiego (piechota), składająca się z samych prawie poturczonych chrześcijan, porwanych w dziecięcym wieku do niewoli i osobno w tym celu wychowanych; **janczar-aga** — zob. aga. — Janczarami nazywano też umundurowane i uzbrojone na sposób janczarów oddziały w przybocznej straży hetmanów polskich.
janczarka — strzelba, rusznica janczarska.
janczarska kapela = janczarska muzyka, bardzo hałaśliwa.
ja ne baczyła (rus.) — nie uważałam.
ja niczoho ne znaju pane. Kołyb ja szczo,.... meni, oto szczo (rus.) — ja o niczem nie wiem panie. Gdybym ja coś, albo coś, albo będzie coś, to niech mnie, oto co!
jar (tur.) — wyrwana dolina.
Jarema (rus.) = Jeremi Wiśniowiecki; **Jarema ide** (rus.) — Jeremi idzie.
jarmułka (z tur.) — czapeczka, mycka, nakrywająca tylko wierzch głowy, krymka.
jary — czerstwy, krzepki, dziarski.
jaselka — przedstawienie narodzenia Chrystusa Pana w szopce zapomocą lalek (figurek); zdrob. **jaseleczka**.
jasnoho łycara (rus.) — jasnego rycerza; **jasny łycar** — jasny rycerz.
jasyr (z tur.) — jeńcy, lud zabrany w wojnie a. napadzie (szczeg. przez Tatarów a. Turków), niewola zwł. tatarska a. turecka.
jaszczur — skóra (końska a. ośla) chropowata zewnątrz, podobna do skóry jaszczurki; używano jej do oprawy rękojeści u szabel a często i pochwyt.

- jaszcz(yk)** — wóz ze skrzynią do przewożenia prochu i kul.
jaszmał (tur.) — zasłona niewiast tureckich.
jatagan (tur.) — krzywa szabla turecka, obosieczna.
ja toho Lacha znaju itd. (rus.) — ja tego Polaka znam, on był na Krymie; i **ja jeha znaju** — i ja go znam.
ja toho skazaty ne umiju (rus.) — nie umiem tego (wy)powiedzieć.
jażwiec = borsuk.
jaż = ja-że (wzmocnione **ja**) — ja przecież.
ja-że ne hirszy (rus.) — jam przecie nie gorszy.
jać = zacząć.
jechał sęk (np. ludzką wdzięczność) — niech ją tam (djabli wezmą), mniejsza o nią.
Jedykuła (z tur.) — warownia i więzienie w Konstantynopolu.
jeneralny — zob. generalny.
jenjusz — zob. genjusz.
jeno — tylko, jedynie.
jeszczeć = jeszcze (ci), wzmocnione jeszcze.
jeśliby = czyby; **jeślic** = jeśli ci.
języka zasięgnąć (ułowić) — schwytać jeńca dla powzięcia wiadomości o nieprzyjacielu.
J. K. M. = Jego Królewskiej Mości.
J. M. pana = Imci pana.
J. O. = Jaśnie Oświecony.
Joannes Casimirus — zob. Io(h)annes Casimirus.
Jowisz (z łc.) — najwyższy bóg Rzymian, ojciec bogów i ludzi, władca piorunów, mieszkający na górze Olimp; **jowiszowy** — jak u Jowisza; groźny.
jowjalny (z łc.) — wesoły, żartobliwy, pelen humoru, krotochwilny.
j. o. x. = jaśnie oświecony książę.
jubka = jupka (z ar.) — rodzaj dawnego płaszczyka kobiecego.
jucha — 1) krew (bydlęca), posoka; pog. krew ludzka; 2) żart. gałgan, szelma, bestja.
juczny — 1) objuczony; 2) używany do przewożenia lub noszenia ciężarów (wóz, koń).
juhás (z węg.) — pasterz owiec w Tatrach.
juki = **wjuki** — toboły podróżne, przewożone na wozach lub na końskim grzbiecie.
junak — młody, silny i odważny mężczyzna a. żołnierz, zuch, chwat, mężny człowiek, waleczny, rycerz, bohater.
Juno (łc.), **Junona** — żona Jowisza.
jurament (z łc.) — przysięga.
jurgieltnik (z nm.) — najemnik (płatny rocznie).
juro (łc.) — przysięgam.
jurydyka (z łc.) — dzielnica, część miasta, założona przez zamożnych ludzi ze szlachty, niepodległa ani władzom, ani sądom miejskim, niemal samorządna; oddzielne miasteczko, które weszło w skład większego; 2) sąd grodzki czyli miejski.
jurysdykcja (z łc.) — 1) sądownictwo, moc sądenia i karania w pewnym obrębie sądowym; 2) władza.
jurzyć się — pałać poządliwością.
justitia, fundamentum regnorum (łc.) — sprawiedliwość, podwalina państw (królestw).
justycja (z łc.) — sprawiedliwość.

juszka — 1) zдроб. i żart. od jucha, zob. jucha 1); 2) zupa, polewka
jutrznia — nabożeństwo zaranne.
jw. (pan) = jaśnie wielmożny (pan).

K

kabat (z łc.) — 1) suknia zwierzchnia męska a kobieca, kaftan; 2) bluza, kaftan żołnierski.
kacel — zob. hacel.
kadłub — ciało bez głowy i członków.
kadra (z fr.) — zakład złożony z pewnej liczby oficerów, podoficerów i żołnierzy, dla utworzenia z niego podczas uruchomienia zupełnych jednostek bojowych.
kaduk (z łc.) — djabeł, szatan, czart.
kaftan (tur.) — długa suknia wierzchnia u Turków, którą sultan (podobnie jak inni władcy Wschodu) rozdawał posłom cudzoziemskim i dostojnikom państwa na znak godności i zaszczytu; zastępowało to nasze ordery.
kahał (z hebr.) — zwierzchność gminy żydowskiej.
kajać się (czego) = żałować czego.
kajmakan (z tur.) — zastępca wielkiego wezyra, sekretarz stanu w Turcji.
kałać = walać, brudzić, plamić, plugawić.
kaleta (z tur.) — mieszek skórzany (zwl. na pieniądze) zwykle uwiązany u pasa, torebka skórzana.
kaliber — 1) średnica rury działowej; 2) średnica kuli działowej, miara kuli.
kalif (z ar.) — monarcha, władca u Arabów, sultan, namiestnik Mahometa.
kalkulacja (z łc.) — 1) rachuba, obliczenie, wyliczenie; 2) wyrachowanie, wymiarkowanie.
kalkulować (z łc.) — 1) rachować, obliczać, kombinować; 2) rozważać, miarkować, obrachowywać ze względu na następstwa, sądzić, myśleć.
kalwakata — zob. kawalkata.
Kalwin (1509–1564), Francuz, odszczepieniec religijny (pod wpływem Lutra); zwolennicy jego nauki (najliczniejsi w Szwajcarii, po łc. Helwecji) nazywają się **kalwinami**, **kalwinistami**.
kalwiński — zob. Kalwin; **kalwińskie błędy** = wyznanie kalwińskie.
kałamaszka (z rus. a. białor.) — lekki wózek jednokonny, mniejszy od bryczki.
kałdun (z nm.) = brzuch.
kałarasz a. **karalasz** (z rum.) — żołnierz turecki a. rumuński.
kałmuk = koń kałmucki (od Kałmuków, szczepu mongolskiego, mieszkającego w głębi Rosji, Azji i w Chinach a trudniącego się hodowlą koni).
kameduła (z łc.) — zakonnik zmienionej reguły św. Benedykta.
kamerdyner (z nm.) — pokojowiec, sługa pokojowy, szatny.
kamień — zob. bodaj się tacy na kamieniu rodzili.
kamrat (z nm.) — (współ)towarzysz, towarzysz broni, kolega.
kamuszek = **kamyk** = drogi kamień.
kanalja (z fr.) — niegodziwiec, łotr, szubrawiec.

kanclerz (z łc.) — w dawnej Polsce (i zagranicą) wysoki urzędnik, sporządzający akta publiczne i strzegący pieczęci państwa: pieczętarz. Było ich od połączenia Polski z Litwą czterech: kanclerze wielcy, tj. koronny i litewski, oraz ich zastępcy: podkanclerzowie, koronny i litewski. Kanclerską pieczęć nazywano „wększą“, podkanclerską „mniejszą“. — Byli oni naczelnikami kancelarii królewskiej, przedstawicielami króla wobec sejmu, prowadzili sprawy dyplomatyczne i odprowadzali w imieniu króla pewne sądy. Królowa miała też swego kanclerza, który był stróżem jej pieczęci. — Kanclerstwo odpowiadało dzisiejszemu Ministerstwu Spraw Zagranicznych.

kanclerski rozum — podobny do kanclerskiego, godny kanclerza.
kandelabr (z fr.) — świecznik, lichtarz o kilku ramionach.
kandor (z łc.) — czystość, niewinność, prostota ducha, prawda.
kandydat (z łc.) — starający się o coś (o urząd, stanowisko, rękę panny).
kandydatura (z łc.) — ubieganie się o urząd.
kania — ptak drapieżny dzienny z rodziny sokołów.
kanonada (z fr.) — strzelanie z dział, szczeg. przez czas dłuższy, bez przerwy.
kanonickie krzesła = krzesła przeznaczone tylko dla kanoników.
kanonier (z fr.) — żołnierz obsługujący dział, artylerzysta.
kanonizować (z gr.) — uroczyście ogłaszać za świętego, zaliczyć w poczet świętych.
kant (z nm.) — krawędź, brzeg.
kańczug (z tur.) — plecionka (zwykle) rzemienna na kij osadzona, używana na konie i ludzi, bicz.
kapać od złota = mieć na sobie wiele złota, być przeładowanym.
kapela (z łc.) — zbiór muzyków, orkiestra, muzyka; zob. też janczarska kapela.
kapelan (z łc.) — ksiądz zawiadujący kaplicą obozową.
Kapitol (z łc.) — wzgórze i zamek w starożytnym Rzymie, siedzisko świętości narodowych; stała tam świątynia najwyższego boga Rzymian Jowisza.
kapitulacja (z fr.) — 1) zobowiązanie się, umowa; 2) poddanie się oblężonych oblegającym.
kapota (z fr.) — męskie zwierzchnie długie odzienie, rodzaj surduta.
kaptować (z łc.) — jednać, zyskiwać, ujmować; **kaptowanie** — jednanie, zyskiwanie, ujmowanie sobie kogoś.
kaptur (z łc.) — w dawnej Polsce konfederacja szlachty w czasie bezkrólewia celem utrzymania porządku i bezpieczeństwa publicznego; kaptur wybierał też sędziów kapturowych (na czas bezkrólewia), gdyż wszystkie sądy, mając swe źródło we władzy królewskiej, ustawały ze śmiercią króla. Zatem kaptur oznacza także sąd karny w czasie bezkrólewia, sądzący sprawy kryminalne, oraz wykroczenia przeciw spokojności i bezpieczeństwu publicznemu.
kaput (z łc.) — już po wszystkim; przepaść; koniec.
karabela (z ar.) — krzywa szabla bez ochrony na dłoń, o rękojeści ozdobnej, używana przez Polaków.
karabon (z nm.) — rodzaj dawnego pojazdu, wóz kryty z siedzeniami, bryka kryta.
karacena (z łc.) — pancerz zrobiony w karpia łuskę.
karalasz — zob. kałarasz.

karawana (z pers.) — gromada, orszak, poczet podróżnych (szczeg. na Wschodzie) a. kupców, łączących się w jedno towarzystwo dla bezpieczeństwa.

karb — zob. w karbach.

karbować (z nm.) = zaznaczyć, zapisać, zapamiętać.

karbunkul (z łc.) — rubin a. granat w najlepszym gatunku, ciemnoczerwony; kamień drogi ognisty.

kardynał (z łc.) — główny, zasadniczy, podstawowy.

kardynał (z łc.) — duchowny (biskup), piastujący najwyższą po papieżu godność kościelną.

kares (z fr.) — pieszczota.

karłowaty — małego wzrostu, niedostatecznie rozwinięty.

karmazynowy (z ar.) — barwy ciemnoczerwonej, malinowej.

karoca (z wł.) — powóz, karetta.

Karol Ferdynand — przyrodni brat króla Władysława IV, biskup wrocławski i plocki, ubiegał się o tron polski współ z Janem Kazimierzem, skłaniał się ku stronnictwu wojennemu; **Karol książę Sudermanji** = Karol IX Wielki, król szwedzki, jako książę Sudermanji zbuntował się przeciw bratankowi swemu Zygmunutowi III, królowi szwedzkiemu i polskiemu (1587—1632) i ogłosił się królem w r. 1607; **Karol II** — syn Karola I, król Irlandii i Szkocji, zmuszony do opuszczenia swych państw przez Kromwela, po śmierci tegoż wrócił, zaproszony przez parlament angielski do objęcia tronu (1660—1685). Zob. Kromwel.

karp(a) — pień.

kartacz (z wł.) — nazwa kulek żelaznych a. ołowianych, umieszczonych w blaszanej puszcze i razem z nią stanowiących pocisk armatni.

Kartagińczyk — zob. Hannibal.

kartaun (z łc.) — rodzaj dawnych dział oblężniczych.

karuzel (z fr.) — dawne igrzysko rycerskie, naśladowane turniej średniowieczny a. polegające na gonitwach, trafianiu do celu itp.

karwaser (z pers.) — dom zajezdny na Wschodzie, przy wielkich drogach a. w okolicach niezaludnionych, przeznaczony głównie dla karawan. W lmn. nazwa przedmieścia w Kamieńcu Podolskim.

karwasz (z węg.) — naramiennik metalowy.

kary (z tur.) — czarnej maści (koń)

Kassandra — według podań greckich córka króla trojańskiego Priama, obdarzona darem proroczym. Przepowiedziała upadek Troi i nieszczęścia, które spadną na ród Priama.

Kastor (i Polluks) — postaci z podań greckich, dwaj bracia, zawsze nierozłącznie występujący, podawani jako wzór prawdziwej przyjaźni, czczeni jako bogowie.

kasztelan (z łc.) — 1) stojący na czele kasztelu, tj. grodu, zamku i ziem do niego należących, rodzaj wielkorządcy; 2) później: wyższy urzędnik, zasiadający w senacie. Kasztelan krakowski był najwyższym senatorem świeckim. (Kasztelanów zwano też panami). Zdrob. i lekc. **kasztelanik**; zob. pstry; **kasztelanja** — urząd, władza, godność kasztelana; zdrob. **kasztelanijka**.

Kaszubi — szczep polski, mówiący nieco odmiennym narzeczem. Dawniej obejmowali całe Pomorze, dziś mieszkają po lewym brzegu dolnej Wisły w dorzeczu rzek Brdy, Czarnej Rzeki i Leby. Jest ich przeszło 100.000.

kat wam poświeci = kat was weźmie w swe ręce, tzn. źle skończycie.

katanka (z węg.) — rodzaj krótkiego ubioru, kurtka, kaftan, jubka.

Katon, po łac. Cato, nazwisko dwu słynnych Rzymian w starożytności. Katon Starszy żył w III i II w. pd. Chr. Rzymianin starego pokroju, surowy i bezwzględny dla siebie i innych, wróg wszelkich nowości, zwł. płynących z Grecji; nieubłagany wróg Kartaginy, nawoływał ciągle do jej zburzenia; Katon Młodszy a. Utyceński, obrońca Rzeczypospolitej, po jej upadku z rozpacz odebrał sobie życie (46 pd. Chr.). — Obaj Katonowie uchodzą za wzór niezłomnej stałości obywatelskiej w dochowaniu przekonania swoich i w bezwzględnym postępowaniu wobec innych.

Katylinia — Rzymianin, zwyrodniały potomek arystokratycznego rodu, z jednej strony ogromnie uzdolniony, z drugiej obciążony najgorszymi wadami, uknuł w r. 63 pd. Chr. spisek celem obalenia istniejącego porządku. Udał się do Cyzaru.

kawadzi =? Może przekręcony wyraz turecki **kawas**, który oznacza żołnierza policyjnego i żandarma w Turcji.

kawaler (z wł.) — 1) rycerz, szlachcic, pan, młodzieniec szlachetnego rodu; 2) mężczyzna bezzenny, starający się o rękę panny, konkurent; **kawalerski** — rycerski, odważny, mężny; **kawalerstwo** — rycerstwo.

kawalkata = **kawalkada** = **kalwakata** (z wł.) — 1) orszak konny; 2) uroczysty pochód na koniach; 3) jazda konna dla rozrywki.

kawalkator (z wł.) — ujeżdżacz koni.

kawon (z tur.) — dynia jadalna o czerwonym miększu.

Kazanowsy — dawny ród polski, pochodzenia włoskiego, spowinowaceni z Radziejowskimi przez Hieronima Radziejowskiego, zdrajcę Ojczyzny.

kaznodzieja — ksiądz kazania miewający, mówca kościelny.

każe, pane (rus.) — powiada(ja), panie.

każe rozserdyw się (rus.) — powiada(ja), rozsierdził się.

kądziołka zdrob. od kądziel — przen. i szyd. stara panna.

kce, kciał (lud.) = chce, chciał.

kef(i)ja (ar.) — rodzaj ozdobnego okrycia głowy u Turków.

kępa — 1) wysepka na rzece lub jeziorze, porośnięta drzewami; 2) wyniosłość pagórkowata na bagnie, trzęsawisku, mokradle.

kęs = trochę, kawałek.

kęsim (tur.) — ucięcie głowy, ścięcie.

ki-kij=kiej — co za? jaki? (stara forma).

kiel — Zwrot: **na kiel wziąć** = hardo a. ostro się postawić, stać się zuchwałym, upartym, uwziąć się.

kielb — ryba karpiowata.

kielznać konie — zakładać kielzno (tj. wędzidło, uzdę) koniom.

kiep = głupiec, osiel, do niczego.

kierejka (z rus.) — rodzaj surduta, podbitego futrem.

kierz = krzak.

kies(k)a (z tur.) — woreczek na pieniądze, trzos, sakiewka.

kij — w kij związać: związać ręce siedzącemu poniżej kolan i przesunąć między nimi a. podkolankami kij, szablę itp.

kiikut — reszta pozostała po odcięciu członku, po odciętej ręce a. palcach.

kilimek (z tur.) — dywanik a. kobierzec domowej roboty; zob. klimkiem rzucać.

kilof (z nm.) — młot w ostrym końcu kształtu klina a w grubym końcu mający ucho do obsadzania rękojeści i służący do rozbijania skał, murów lub twardej ziemi.

kinąć = rzucić.

kindja (z tur.) — modlitwa (tur. *ikindi* = modlitwa popołudniowa).

kindżał (z pers.) — długi nóż obosieczny, zakrzywiony, rodzaj sztyletu.

kiper (z nm.) — piwniczy, zarządzający piwnicą win.

kir (z tur.) — sukno czarne, żałobne.

kirys (z nm.) — zbroja na piersi, napierśnik.

kistka — zob. kiść.

kis(z)met (tur.) — u mahometan wiara w nieuniknione przeznaczenie, poddanie się losowi.

kiścień (z tur.) — zob. basalyk.

kiść = **kistka** — wierzchołek prosa, konopi itp.

kitajka (z chiń.) — rodzaj materji jedwabnej.

kitel (z nm.) — długa suknia płócienna, męska a. żeńska; oponcza.

klamka zapadła = stało się, już po wszystkim.

klangor (z łc.) — głos żórawia.

klauzula (z łc.) — warunek jakiś, zamieszczony w dokumencie prawnym (np. w testamencie), z obowiązkiem dotrzymania go, zastrzeżenie.

klejnot (z nm.), zdrob. **klejnocik** = herb.

klemencja (z łc.) — łagodność.

kleń — ryba karpowata.

klepisko — ziemia uklepana w stodole, gdzie młóca.

klepka — deszczułka dębowa, często wygięta, używana na ściany wyrobów bednarskich; **brak mu piątej klepki** = głupkowaty, ułomny na umyśle; **klepki wstawiać** = uczyć rozumu.

kleszcz — owad pasorzytny, rodzaj pająka, wbijający się w ciało.

klient (z łc.) — człowiek zależny od kogo, oddany komuś, sługa.

klima (gr.) = klimat.

klimkiem rzucić a. k. w oczy (nie kilimkiem!) — zmyślać wykrętnie, tumanić.

klinga (z nm.) = ostrze szabli, brzeszczot, głownia (głownia).

kluba (z nm.) = 1) właśc. krążek obracający się, mający na obwodzie rowek na linę albo łańcuch; 2) karb(y), porządek, ryza; **w klubę wprowadzić** = przywrócić; **ująć w kluby** = ująć w karby.

klucz = 1) wielkie dobra, wielki majątek ziemski, złożony z pewnej liczby wsi i folwarków; 2) szyk, w którym żórawie wędrują; sznur żórawi.

kluczyć — wyprawiać różne skoki (o zającu), aby zatrzeć swoje ślady; w znac. wojsk.: wykonywać takie pochody, obroty itp., aby zatrzeć ślady za sobą.

klęb a. **kląb** — wypukłość kości, w której osadzony jest piszczel, szczeg. kość przy karku bydła, od której się kark i grzywa zaczyna.

klonica — jeden z czterech dragów, umocowanych na dnie wozu a podtrzymujących półkoszki, drabiny a. skrzynie wozu.

kłus — bieg konia pośredni między stępą a cwałem a. galopem.

Kmitah z tatarska = Kmicie.

knecht (z nm.) — szeregowiec pieszy z wojska cudzoziemskiego.

kniabini = **kniabyni** (z rus.) — księżna.

kniaź (rus.) — książę (szczeg. ruski a. litewski); **kniaziówna** — córka kniazia; **kniaży** = kniazowski = książęcy.

kniewa — głęboka część lasu.

knować = knuć.

kobiel(a) = kobiałka.

kobierczyk zdrob. do kobierzec = dywan.

kobuz — drapieżny ptak z rodziny sokołów.

koczołka — stręczycielka do życia niemoralnego.

koczować (z tur.) — stać obozem, obozować, stać pod gołym niebem.

kokoszka = kura.

kolasa(k)a = powóz (zbliżony do bryczki).

kolatorska (z łc.) **ławka** — ławka w kościele, przeznaczona dla kolatora, tj. tego, co wybudował a. wyposażył kościół w swoim majątku i zyskał przez to prawo przedstawiania kandydatów na probostwo.

kolba (z nm.) — ta część u strzelby, którą przykładają się do twarzy.

kolczuga — pancierz, koszula pancerna z kółek żelaznych a. stalowych.

kolebać się — chwiać się, kołysać się.

kolegjata (z łc.) — kościół, przy którym jest kapituła (tj. rada starszych duchownych); katedra bez własnego miejscowego biskupa.

kolegium (z łc.) — 1) zgromadzenie; 2) wyższy zakład naukowy, szkoła główna, wszechnica, uniwersytet, akademja.

koleśno = na wozach, wozem a. wozami.

kolet (z fr.) — kurta z łosiej skóry, zwł. żołnierska.

koli! (rus.) — właściwie **koły!** = kol! kluj!

koligacja (z łc.) — powinowactwo, pokrewieństwo; **koligat** — powinowaty, spokrewniony.

kolisko — wielkie koło, tj. skrzydła (rondo) kapelusza.

kolista cholewa — cholewa silnie rozszerzona u góry.

kolki = klucie, klujący ból, ból brzucha, rznięcie; przen. **kolki... ją sparły** (od opieki) = opieka nie wyszła jej na dobre.

kollokacja (z łc.) — wieś szlachecka, podzielona na części, należące do do różnych właścicieli; **w kollokacji** = do spółki.

kolonja (z łc.) — osada.

kolorysta (z łc.) — upiększający jakąś rzecz, kłamca, łgarz.

koloryzować (z łc.) — upiększać, przesadzać, mydlić oczy, zmyślać, kłamać, łgać.

kolubryna (z łc.) — zdr. **kolubrynka** — dawne ciężkie działo oblężnicze.

kolumna (z łc.) — 1) słup, filar; 2) oddział wojskowy tak uszeregowany, że np. dwójki czy czwórki idą jedno za drugimi.

kołbań (z rus.) — 1) małe jeziorko wody stojącej, grząskie jeziorko a. bagno; 2) miejsce bardzo głębokie na rzece.

koło jeneralne — zgromadzenie dla narady, złożone z pułkowników i rotmistrzów, zwolowane zwł. w chwilach niebezpieczeństwa przez hetmanów w czasie wojny; **koło rycerskie** — wiec czyli narada stanu rycerskiego pod bronią i w polu. W czasie sejmów, zwł. zwołanych w celu obioru króla, nazywano tak izbę poselską.

kołomyjka (od m. Kołomyja) — skoczny taniec ludowy w Małopolsce połud.-wschod., na Pokuciu.

kołowrót — rodzaj wrót podwójnych, obracających się na słupie, stojącym w środku drogi.

kołpak — czapka wysoka, ku górze kończąca; zdrob. **kołpaczek**.

kołyb ja kotoroho w łob (rus.) — gdybym ja tak którego w łeb.

kołyb jeha trastia mordowała (rus.) — żeby go choroba tłukła.

kołyby buw Lach, toby buw oreł (rus.) — gdyby to był Polak, toby był orzeł.

- koły serdce bołyty** (rus.) — kiedy serce boli.
- koły zaporozci paniw pobyły** (rus.) — skoro Zaporozcy pobili panów.
- komenda** (z fr.) — 1) rozkaz wojskowy; 2) dowództwo; 3) część wojska, zostająca pod czyjem dowództwem, załoga; 4) przen. kierownictwo.
- komendant** (z fr.) — dowódca.
- komenderować** (z fr. i nm.) — rządzić, dowodzić wojskiem, wysyłać, rozsyłać z rozkazami, rozkazywać.
- kometa** (z gr.) — ciało niebieskie złożone z głowy i ze smugi świetlnej czyli tzw. ogona, warkocza a. miotły; „gwiazda” ogoniasta.
- komisar** (rus.) — komisarz.
- komisarz** (z łc.) — 1) czasowy albo stały urzędnik przeznaczony do szczególnych obowiązków, członek komisji; 2) „komisarz królewski wojska zaporoskiego”. Tak nazywali się (od r. 1638) po uśmierzeniu buntu kozackiego (zburzenie Kudaku) mianowani przez Polskę wodzowie kozaków, w miejsce atamanów, wybieranych dotychczas przez samych kozaków. Urząd ten powierzano doświadczonym oficerom wojsk królewskich, znającym stosunki ukraińskie.
- komisja** (z łc.) — 1) grono osób, wysłane czasowo lub stale dla załatwienia (a. załatwiania) jakich czynności; 2) sąd wojskowy dla osądzenia jakiej sprawy, dochodzenie, śledztwo.
- komitywa** (z łc.) — zażyłe, dobre stosunki, zażyłość, przyjaźń, związek, porozumienie.
- kom(m)iliton** (z łc.) — towarzysz broni.
- komizacja** (z łc.) — litość, politowanie, współczucie.
- komnata** (z łc.) — pokój, izba.
- kompan** = **kompanjon** (z łc.) — towarzysz.
- kompanja** (z łc.) — 1) towarzystwo; 2) spółka; 3) jednostka w organizacji piechoty, licząca 100–200 ludzi.
- kompasja** (z łc.) — współczucie, litość.
- komplement** (z języków rom.) = **kompliment** — grzeczne słówko, grzeczność, pochlebstwo.
- komponować** (z łc.) — układać.
- komput** (z łc.) — 1) wojsko stałe, regularne i utrzymywane ze skarbu Rzeczypospolitej, w przeciwst. do pospolitego ruszenia; 2) poczet, rejestr, liczba pewna; 3) przen. **k. piekielny** = zastęp, moc piekielna, szatańska.
- komunik** (z ros.) — dosł. jezdny żołnierz, stąd powszechnie dawniej wyrażenie **komunikiem iść** znaczyło: jezdno, konno, wierzchem, lekko, bez wozów, taboru i armat, tylko z samą konnicą; zatem **komunik** — jazda bez taboru i armat; nieraz oznacza zastęp wojskowy wogóle.
- komunikacja** (z łc.) — drogi lądowe i wodne, połączenie, przejazd, przejście.
- komysz** (z tur.) — legowisko w gęstwinie, kryjówka, siedziba.
- komża** (z łc.) — biała koszula, wkładana na ubranie przez księży i przez usługujących im przy sprawowaniu obrzędów religijnych.
- konak** (tur.) — pałac, gmach rządowy w Turcji i w krainach niegdyś pod panowaniem Turcji zostających.
- Konaszewicz** Piotr, z przydomkiem **Sahajdaczny**, głośny ataman kozacki, dzielny wojownik, opiewany w pieśniach kozackich, odznaczył się w bitwie pod Chocimiem przy boku Chodkiewicza (1621), okazywał stałą wierność Polsce.

- koncept** (z łc.) — pomysł, myśl powzięta, zamiar, zamysł, plan, zdanie, pojmowanie, rozumienie, dowcip, żart, głupstwo; **koncept powarjować** = pomieszać szyki, zmylić rachuby komu; **koncept wysilać** = w. głowę a. mózg.
- koncerz** (z czes.) — miecz prosty i szeroki, używany przez husarzy, przywiązywany do siodła.
- kondel** = **kundel** — pies podwórzowy albo chłopski; także przen. i pog.
- kondemnata**, zdr. **kondemnataka** (z łc.) — potępiający, skazujący wyrok sądowy, wydany zaocznie.
- Kondeusz** — Kondeuszowie (Condé) był to bardzo stary ród francuski, spokrewniony z panującym we Francji rodem Burbonów. Jeden z Kondeuszów, Henryk Juljusz Burbon książę d'Enghien, był prezydentem do tronu polskiego po śmierci Jana Kazimierza narówni z księciem neuburskim i lotaryńskim, a popierali go jeszcze za życia króla królowa Marja Ludwika, Jan Sobieski i Stefan Czarnecki.
- kondukt** (z łc.) — orszak, pochód pogrzebowy.
- kondycja** (z łc.) — 1) warunek, zastrzeżenie; 2) stan, zawód, stanowisko; 3) służba, obowiązek u kogo, zdrob. **kondycyjka**.
- konew** = wielka konewka.
- konfederacja** (z łc.) — czasowy związek nawet zbrojny w celach politycznych; **konfederat** — członek konfederacji.
- konfederować się** (z łc.) — zawierać konfederację, łączyć się, skupiać się.
- konfesata** (z łc.) — wymożenie na kim zeznania, wydobywanie zeznań, badanie.
- konfesja** (z łc.) — wyznanie (wiary, grzechów); zeznanie.
- konfidencja** (z łc.) — zaufanie, zwierzenie się, wiara, bliskie, zażyłe, poufale stosunki, poufałość, zażyłość, bliskie porozumienie, uprzejmość.
- konfident** — powiernik, poufnik, zaufnik, zaufany, przyjaciel, zob. **konfidencja**.
- konfidować** (z łc.) — 1) ufać, wierzyć, zaufać, polegać na kim; 2) **konfidować się** — zwierzać się.
- konfiskata** (z łc.) — zabranie dóbr a. innych przedmiotów na rzecz skarbu państwa za ciężkie przewinienie.
- konfiskować** (z łc.) — zabierać majątek na rzecz skarbu państwa za ciężkie przewinienie.
- konfundować** (z łc.) — przyprawiać o zmieszanie, mieszać, zawstydzić, zbić z tropu, odbierać otuchę, niepokoić, gnębić.
- konfundowanie** (z łc.) — mieszanie, zawstydzanie, zbijanie z tropu, niepokojenie, gnębianie, dokuczanie, poniżanie.
- konfuzja** (z łc.) — zmieszanie, zamieszanie, pomieszczenie, zawstyżenie, niepowodzenie, porażka, klęska, wstyd, hańba, plama.
- kongres** (z łc.) — zjazd, zbiórka, gromadzenie się.
- Konieczpolski** Stanisław — należy do najświetniejszych postaci historycznych Polski. Potomek starodawnej i zasłużonej rodziny, był kasztelanem krakowskim i hetmanem w kor., walczył przeciw różnym wrogom (on to pobił Gustawa Adolfa szwedzkiego pod Trzcianą), tłumił bunt kozackie: 1637 r. Pawluka i 1638 Ostrzanina. Synem jego był Aleksander, chorąży kor., jeden z regimentarzy. Stanisław żył 1591–1646; ród Konieczpolskich wygasł w r. 1719.
- koniuch(a)** — pasterz koni, handlarz koni.
- koniuszy** — w epoce Piastów zarządca stad i stajen na dworze królewskim. Potem było ich dwóch: wielki koronny i wielki litewski; były

to jednak już tylko urzędy tytularne, a właściwe obowiązki pierwotnego koniuszego pełnił dworzanin, nazywany koniuszym królewskim.

konjunktura (z łc.) — zbieg okoliczności, obrót a. chwilowy stan rzeczy, widok, nadzieja.

konkluzja (z łc.) — wniosek, wynik.

konkordja (łc.) — zgoda, jedność.

konkury (z łc.) — zaloty, ubieganie się o czyjąś rękę.

konotatka (z łc.) — zapissek, notatka, pamiątka.

konsens (z łc.) — zgoda, zezwolenie, pozwolenie.

konserwować (z łc.) — przechowywać, utrzymywać w całości, w dobrym stanie, zachować, pielęgnować.

konsolacja (z łc.) — pocieszenie, pociecha, przen. dzieci.

konstelacja (z łc.) — ułożenie pewnej grupy gwiazd, wzajemne ich położenie.

konsternacja (z łc.) — zakłopotanie, popłoch, przestrasz.

konsulat (z łc.) — urząd konsula. Konsulami nazywano w starożytnym Rzymie najwyższych urzędników wojskowych, których wybierano corocznie w liczbie dwóch.

konsyderacja (z łc.) — rozważanie.

konsystencja (z łc.) — miejsce postoju żołnierzy, kwatera.

konsyljarz (z łc.) — doradca.

konoszachty (z nm.) — tajne porozumienie, zмовy, umowy, układy, podejrzane stosunki.

kontempt (z łc.) — wzgarda, pogarda, lekceważenie.

kontent (z łc.) — zadowolony, rad.

kontentacja (z łc.) — 1) zadowolenie, uszczęśliwienie, uciecha, radość; 2) zadośćuczynienie, zaspokojenie życzeń; 3) wynagrodzenie, nagroda, zapłata.

kontentować (z łc.) — zaspokoić, zadowolić, spełnić życzenie; **k. się** — zadowolić się, poprzestać na czym.

konterfekt (z łc.) — wizerunek, podobizna, portret.

kontrakt (z łc.) — umowa, układ.

kontrmarsz (z fr.) — marsz wsteczny; marsz, mający na celu zmianę czoła w kierunku wprost przeciwnym.

kontrmina (z fr.) — mina, założona przez oblężonych dla zniweczenia min oblegających.

kontrować (z łc.) — sprzeciwiać się, opierać się.

kontrybucja (z łc.) — podatek, który nieprzyjaciół nakłada na mieszkańców zwojowanego kraju.

kontusz (z tur. i węg.) — narodowy strój Polaków, zwierchnia suknia długa z wylotami, tj. rękawami, rozciętemi od pachy do dołu i zarzucanemi na plecy.

kontuzja (z łc.) — stłuczenie, postrzał powierzchowny.

konwent (z łc.) — zakon, klasztor.

konwikcja (z łc.) — 1) przekonanie podsądnego o winie, dowiedzenie mu winy; 2) przekonanie.

konwisarz (z nm.) — 1) rzemieślnik, odlewający naczynia i inne przedmioty z cyny; 2) odlewający dzwony, działa itp.

konwokacja (z łc.) — zob. sejm konwokacyjny.

konwój (z fr.) — straż zbrojna, odprowadzająca kogo a. co, eskorta.

konwulsja (z łc.) — kurcz, drgawka; **konwulsyjny** — kurczowy.

koperczak (węg.) — umizg, zaloty; **iść w koperczaki** — zalecać się, umizgać się.

kopieniak (z tur.) — płaszcz, oponcza bez rękawów.

kopja (z łc.) — 1) odpis, odblask; 2) długa włócznia z chorągiewką, używana przez husarzy.

kopnąć się — puścić się, popędzić, skoczyć.

kopuła — żart. i przen. głowa.

korab (z gr.) — łódź, okręt.

koran (ar.) — święta księga praw u mahometan; przen. mahometanizm.

kordjał (z łc.) — lek, lekarstwo (wzmacniające, orzeźwiające).

kordyban (od miasta hiszpańskiego Cordoba—Cordova) — garbarz, wyprawiający kordybany, tj. skóry kozłowe w różnych barwach (inaczej safjany).

korek — obcas, zwł. u damskiego obuwia.

korespondencja (z łc.) **z armat** — wzajemna wymiana strzałów z armat.

Korjat — jeden z synów Giedyminy, wielkiego księcia litewskiego, właściwego twórcy potęgi Litwy pogańskiej.

Korjolan Marek — mężny ale dumny i bezwzględny Rzymianin, który (według podania) skazany na wygnanie, zemścił się na ojczyźnie w ten sposób, że sprowadził nieprzyjaciół na Rzym i dopiero na prośby matki i żony ustąpił z pod miasta (w. VI/V pd. Chr.).

Korneliusz (Nepos) — pisarz rzymski (I w. pd. Chr.), autor dzieł histor., z których dochowały się Żywoty sławnych mężów.

korol (rus.) — król; **korol boit sia** — król boi się; **korol do mene prislaw** — król do mnie przysłał.

korolewna (rus.) — królowa.

Korona — właściwa Polska (bez Litwy); **koronny** — należący do Korony.

koroniarczyk — pog. zam. koroniarz, tj. mieszkaniec Korony (a nie Litwy).

korowaj (z rus.) — pieróg, placek weselny.

korowód (z rus.) — 1) krążenie koła osób, trzymających się za ręce, jako taniec; 2) pochód, krążenie, orszak.

korpułentny (z łc.) — otyły, tęg, tłusty, barczysty.

korpus (z łc.) — główna budowla w zespole różnych budowli, np. pałacu, zamku itp.

kortyna (z fr.) — ściana wału między dwoma narożnikami.

korupcja (z łc.) — pieniądze, wzięte jako łapówka przez przekupnego człowieka.

kosmatą ręką powitać — podawać rękę przy pierwszym spotkaniu z nowożeńcami, winszując im zawartego małżeństwa. (Podawano rękę przez futro, mówiąc: „Kosmato, bogato“ — życząc niejako tyle dobrego, ile włosów we futrze).

kosm = kosmyk — kupka włosów wiszących, kiść włosów; zdrob. **kosmyczek**.

kosooki — mający skośne oczy (np. Mongołowie).

kostera — namiętny gracz w kostki.

Kostka-Napierski Aleksander — rzekomy syn króla Władysława IV, zjawił się w r. 1651 w okolicach Krakowa z odezwaniami Chmielnickiego z zamiarem zbuntowania chłopów, opanowania przejść górskich dla Rakocznego i zajęcia Krakowa. Działając na Podhalu został schwytany w Czorsztynie i ścięty w Krakowie.

kostur = **kosztur** — tęg kij, tęga laska, przen. do niczego, niedołęga.

kosy — skośny, ukośny.

kosz — 1) **dostać kosza** = dostać odprawę, odmowę, zwł. od panny;

osiąść na koszu = zostać starą panną; 2) (tur.) — obóz tatarski (a. kozacki), koczowisko Tatarów, otoczone dokoła wozami dla bezpieczeństwa.

koszowy — zob. ataman.

kosztur — zob. kostur.

kośćmi — w Ogniem i mieczem błąd drukarski; ma być **kościennymi**.

kościel — szkielet.

kotarka zdr. od **kotara** (z tat.) — zasłona nad łóżkiem.

kotłowanina = zamieszanie.

kowany = (o)kuty (por. kowal).

kowalczuk — chłopiec a. czeladnik kowalski.

kozak (z tat.) — rodzaj tańca, wykonywanego przez dwu mężczyzn, z przysiadaniem; **kozak (kozaczek) dworski (nadworny)** a. **pański**, inaczej **semen** — żołnierz z oddziałów lekkiej jazdy nadwornej wielkich panów. Oddziały te ubrane były po kozacku i niejednokrotnie składały się z prawdziwych kozaków; **kozak grodowy** — kozak w służbie starosty grodowego na kresach wschodnich (tzw. ludzie starościńscy); **kozak rejestrowy** — zob. registr.

kozer(a) (z tur.) — 1) w kartach: kolor świętny albo karta tego koloru, atut; przen. dobry środek, dobry sposób; 2) przyczyna, powód: **bez k.** = bez powodu.

koziel — 1) nasepienie czoła, nachmurzona mina, zły humor; 2) siedzenie dla woźnicy.

kozik — nóż do obdzierania skóry; mały, lichy nóż.

kozi syn — wyraz obelżywy.

kożusznik — 1) kuśnierz, tj. rzemieślnik, robiący kożuchy; 2) człowiek ubierający się w kożuch (przezvisko).

krajczostwo — urząd, godność krajczego.

krajczy — 1) krający, rozbierający dla drugich mięsiwo przy obiedzie; 2) w dawnej Polsce urzędnik dworski, który miał pierwotnie obowiązki krajaniania potraw u stołu królewskiego, potem tylko tytuł. Było ich dwóch: koronny i litewski.

kraje koronne — zob. Korona.

krakowski = krakowiak — taniec ludowy i dworski.

kram (z nm.) — sklep do częściowej sprzedaży towarów, buda kramarska, wogóle sklep.

kramnik = kramarz — drobny kupiec, przekupień.

krasa — piękność, uroda.

krasawica — piękna kobieta, piękność.

krasić — zaprawiać okrasą, dodawać do jedzenia tłuszczu, masła, mleka itp.

kraska = sójka, krasnowrona, sinowronka.

krasnodiwa (z rus.) — piękna dziewczyna.

krasny a. **kraśny** — 1) czerwony; 2) piękny, śliczny, nadobny, urodziwy, przystojny.

krata = klasztor.

kr. mość = królewska mość.

kredencierz — zob. marszałek-kredencierz.

kredens (z łc.) — srebra stołowe a. szafa do srebra stołowego lub z przyborami stołowymi.

kredyt (z łc.) — zaufanie, wiara.

Kremski — błędnie zam. Krępski.

kreować (z łc.) kogo czym — robić, mianować, wynosić na godność,

obierać, wybierać; **kreować się** — ma 1) powyższe znaczenia, oraz 2) podjąć się, ofiarować się.

krepa (z fr.) — lekka przezroczysta tkanina z jedwabiu a. bawełny.

kreścencja (z łc.) — zbiory (gospodarskie).

kreścotywa (z łc.) — karjera, poprawa bytu.

kreska — głos wyborczy; **kreskę dać komu** — dać głos, głosować na kogo.

kreteś — tylko wyrażenie: z **kreteśem** = zupełnie, całkiem, doszczętnie.

Krępski — zob. Nalewajko.

krogulec (z tur.) — ptak drapieżny dzienny z rodziny sokołów; **krogulczy nos** = zakrzywiony.

krokiew — cienka belka, służąca do utrzymania się pokrycia dachu, belka dachowa.

krokosz (gr.-łc.) — 1) roślina; 2) barwnik, uzyskany z wysuszonych koron kwiatowych tej rośliny (szafran krajowy).

krom = **kromie** = oprócz, okrom, wyjąwszy.

Kromwel (**Cromwell**) — wódz i polityk, stanął na czele buntu przeciw królowi angielskiemu Karolowi I, pobił go, skazał na śmierć (1649) i ogłosił Anglię republiką, poczem został jej kierownikiem (protektorem).

kronika (z gr.) — dzieło historyczne, podające zdarzenia dziejowe w porządku czasowym, lecz nie wskazujące ich związku wewnętrznego; rocznik; **kronikarz** — piszący kronikę.

kropiasty = kropkowany — mający kropki na sobie, w kropki, nakrapiany.

kropnąć się — wziąć się do czego żywo, z pewnym pośpiechem i energią.

krotochwila a. **krotofila** — widowisko, zabawa, uciecha, rozrywka, figiel, żart; **krotochwilny** — wesoły, zabawny, uciechowy, śmieszny.

króćca — mały pistolet kieszonkowy.

królewieta — przewisko możnowładców zwł. na Ukrainie.

królewsczyzny — w dawnej Polsce dobra królewskie, szczególnie te, które były starostwami niegrodowymi. Zwano je też wprost starostwami niegrodowymi albo dobrami królewskimi krzesłowymi, dlatego, że rozdawano je w dzierżawę lub jako „chleb dobrze zasłużonych“ (*panis bene merentium*) w dożywocie osobom, zwykle krzesła w Senacie zasiadającym, t. zn. senatorom.

kruchta (z nm.) — przedsionek kościelny, babiniec.

krucica — zob. **króćca**.

krupnik — gorzałka z miodem, korzeniami i tłuszczem, na gorąco podana.

kruszeć = maleć, zmniejszać się.

kruty ne werty (rus.) — ni wprzód ni wtył, niema rady, nic nie pomoże.

kruźganek (z nm.) — korytarz kryty, wogóle ganek.

krygować się = kręcić się, wykręcać się w ruchach nienaturalnych, z przesadą.

kryminał (z łc.) — zbrodnia, występki pociągający za sobą karę śmierci.

krzymka — zob. jarmułka.

krzynica — źródło, zdroj.

Krystyna — królowa Szwecji (1644—1654), córka Gustawa Adolfa, rzekła się tronu na rzecz Karola X Gustawa.

kryształ (łc.-gr.) — piękne szkło szlifowane, szkło kryształowe.

Krzysztof św. — męczennik w Licji (Azja Mniejsza) prawdopodobnie za cesarza Decjusza (połowa III w.), odbierał wysoką cześć w kościele

wschodnim i zachodnim i wyobrażany bywa w postaci olbrzyma, niosącego na swem ramieniu Dzieciątko Jezus a podpierającego się zielonem drzewem palmowem, gdy idzie przez wodę. Według legendy przewoził czy też przynosił ubogich wędrowców przez rzekę.

kryza (z nm.) — kolnierzyk kobiecy a. u stroju cudzoziemskiego; kołnier, obszyty falbaną, tj. zakładkami.

krze — lmn. od **kier**.

krzeczot (z rus.) = białożór — gatunek wielkiego sokoła, używanego do polowania.

k'rzeczy = ku rzeczy = rozsądnie, mądrze.

krzesać ogień — niecić ogień uderzaniem kawałkiem stali (krzesiwem) o kamień i wydobywaniem iskier.

krzesiwo — narzędzie stalowe do krzesania, wydobywania ognia, zob. krzesać.

krzesło — przen. **k. senatorskie** = senatorstwo.

krzywce — zakrzywiony koniec szabli.

krzywula — krzywa trąba.

krzyż szabla — skrzyżowanie broni siecznej z przeciwnikiem, przy którym końce broni zwrócone są ku prawym oczom bijących się.

krzyżowy ogień = ogień z dwóch stron.

krzyż u szabli — zob. garda.

Ksenofont (ok. 430—ok. 354 p.d. Chr.) — historyk, wódz i filozof, rodem z Aten. Wziął udział w wyprawie przeciw królowi perskiemu i odznaczył się zwłaszcza jako dowódca straży tylnej w czasie słynnego odwrotu wojska greckiego, które w charakterze najemników poszło na tę wyprawę.

ks. prowincjał = książdz p., zob. prowincjał.

książę biskup — tytuł nadawany niektórym biskupom (np. krakowskiemu, warmińskiemu).

książę Oranji (**Filip III Orański**) — Dom orański był to słynny ród książęcy we Francji, mający nazwę od miasta Orange w p.dn. wsch. Francji. Miasto należało zrazu do Burgundji, od w. XI było samodzielnem hrabstwem. Rządziły niem 4 rodziny, z których rodzina Nassau przyjęła nazwę od miasta. Dom orański rządził też rzpląta Niderlandów (Holandji) od r. 1609.

książę państwa rzymskiego — tytuł nadawany przez cesarzy niemieckich niektórym rodzinom (Niemcy nazywały się od Ottona I Wielkiego, który ugruntował przewagę Niemiec w Europie zachodniej, zajął Włochy i otrzymał z rąk papieża koronę cesarską w r. 962, cesarstwem rzymskiem narodu niemieckiego).

książę wojewoda wileński = książę Janusz Radziwiłł.

ksieni — przełożona klasztoru żeńskiego.

k'tobie = ku tobie.

któren = który.

kubek w kubek = najzupełniej, całkiem, kropla w kroplę.

kubeł (z nm.) — wiadro drewniane.

kubłak — błędnie zam. buklak.

kubrak (z nm.) — surdut, kapota z prostego sukna, ordynarny, prosty kontusz; zdrob. **kubraczek**; **masz djable kubrak** = masz tobie!

kuchta — pog. = kucharz.

kuczyć się = przykrzyć sobie, nudzić się, tęsknić.

kufa (z nm.) — wielka beczka.

kufel — szklanica, tj. duża szklanka, duży kubek.

kukła — lalka, cacko.

kula (z nm.) — 1) kij z poprzeczką księżycowatą u góry, jako podpora dla chorych a. kulawych; 2) przednia część siodła, wygięta do góry.

kulbaczyć — siodłać.

kulbaka (z tur.) — wysokie siodło z szerokimi, drewnianymi wygięciami z przodu i z tyłu (zob. kula 2).

kulig — zabawa zapustna, połączona z gromadnem objeżdżaniem sankami domów sąsiedzkich.

kulon (z fr.) — ptak z rodziny brodzących.

kumać się = wchodzić w bliskie stosunki z kim, bratać się, wdawać się.

kumys (z tat.) — napój sporządzony z mleka kłaczy (niekiedy krowy) zapomocą kisienia, zawierający wyskok.

kuna — obłak żelazny (do zakładania weń palnego materiału i rozświetlania przestrzeni).

kundel — zob. kondel.

kunktator (z łc.) — człowiek powolny, zwlekający, odkładający; zob. Cunctator.

kunktatorstwo (z łc.) — zwlekanie, ociąganie się, odkładanie, zob. Cunctator.

kunktować (z łc.) — zwlekać, ociągać się, odkładać, powolnie działać, zob. Cunctator.

kunszt (z nm.) — 1) sztuka = umiejętność; **kunszt ciemny** = czarnoksiężstwo; 2) igrzysko, zabawa, przedstawienie teatralne; 3) ściany ruchome, malowane, używane na scenie teatralnej.

Kupido (z łc.) = **Kupidyń** — bóg miłości u staroż. Rzymian (= Amor), zbrojny w łuk i strzały.

kurant (z fr.) — śpiewka, melodia, wygrywana przez grający zegar.

kurasek = kurek (metalowy), tj. zatyczka do zakręcania, przepuszczająca lub zatrzymująca prąd wody, wychodzącej z rury.

Kurdowie — lud napół barbarzyński i rozbójniczy, żyjący w p.dn. zach. Persji oraz nad górnym Eufratem i Tygrysem, w Kurdystanie, na połud. od Armenji.

kurek — 1) chorągiewka blaszana często kształtu koguta, służąca jako wiatrowskaz, umieszczana często na kościołach; 2) część zamku u strzelby, spadająca z góry.

kurfirst (z nm.) — zob. elektor 2).

kurjer (z fr.) — szybki goniec, umyślnie wysłany.

kurki — gwiazdozbiór, kwoka z kurczętami.

kurny = dymny, zadymiony; **kurna chata** = dymna, z której dym uchodzi nie kominem, lecz przez otwór w dachu, chata bez komina.

kurować (z łc.) — leczyć.

Kurp, Kurpik — wieśniak chodzący w chodakach z łyka czyli kurpiach, należący do szczepu polsko-mazurskiego (mazowieckiego), zamieszkałego po prawym brzegu Narwi na przestrzeni od Łomży po Ostrołękę w tamtejszych puszczach (Ostrołęckiej i Kampinoskiej); trudnili się rybołówstwem, łowiectwem i pszczelnictwem. Byli słynnymi strzelcami a przywiązani szczerze do Polski dali się nieraz srodze we znaki wrogom w wojnach ze Szwecją i Moskwą.

kurta (z łc.) — suknia kusa.

kurzejec = kapłon; także żartobl.

kurzeń (z rus.) — w Siczy wielka kurna (dymna) chata w rodzaju ogrom-

- nej szopy, koszar (mieszczących w sobie po kilkaset ludzi); przen. pułk kozacki; **kurzeniowy** — zob. ataman.
kuso = krucho = źle, np. z pieniędzmi (tzn. niewiele ich); **kuso koło nas** = źle z nami.
kuszytyk, zdrob. **kuszytyczek** = kulawek a. kulawka, tj. kielich a. czara o jednej nóżce, na której stać nie mógł (więc z tego powodu duszkiem musiał być wychylony).
kutergęba — przezwisko: krzywa gęba.
kuty i bity żołnierz = stary, wytrawny, doświadczony, chytry, przebiegły.
kuźnica = kuźnia.
kwacz (z nm.) — pendzel.
kwap = ptasie pierze.
kwapić się — pośpieszać, śpieszyć się, pośpiesznie dążyć.
kwarciani (z łc.) = wojsko kwarciane, utrzymywane z kwarty, zob. kwarta.
kwarta (z łc.) — 1) miara objętości = $\frac{1}{4}$ garnca = litr; 2) czwarta część dochodów z królewskiej (dóbr królewskich), przeznaczona uchwałą sejmu 1562 za sprawą Zygmunta II Augusta na utrzymanie stałego wojska i nieustannej obrony granic; przen. **wojsko kwarciane**.
kwatera (z łc.) — zwykle lmn. — 1) mieszkania zajęte czasowo przez wojsko, miejsce postoju wojskowego; **główna k.**: miejsce pobytu naczelnego wodza i jego otoczenia (sztabu); 2) kwadrans.
kwesta (z łc.) — zbieranie dobrowolnych datków na kościół, klasztor, na ubogich itp. = kwestowanie.
kwestja (z łc.) — pytanie, zagadnienie, sprawa, rzecz.
kwit (z łc.) — potwierdzenie odbioru czegoś na piśmie, pokwitowanie; **kwit za kwit** = wet za wet, oko za oko.
kwita (z łc.) — koniec.
kwoli = gwoli = dla, celem.
kwota (z łac.) — 1) suma pieniężna; 2) liczba, ilość.

L

- labirynt** (z gr.) — dosł. gmach o bardzo wielkiej liczbie pokoi i korytarzy tak poplątanych, że trudno się z nich wydobyć; później przeniesione na inne przedmioty, np. **labirynt gór**, tzn. olbrzymie ilości gór, **labirynt leśny** itp.
Lach — Lachami nazywali Polaków Litwini, Rusini oraz wszystkie narody Wschodu. Zob. strachy na lachy; **Lachiw** (rus.) = Lachów.
Lacha il Allah — zob. Allah.
lacki — 1) rzymsko-katolicki; 2) polski.
ladacznica = niewiasta lekkich obyczajów.
Laertiades = **Laertyda** = syn Laertes = Ulisses.
lafa (z pers.) — dawniej płaca roczna a. miesięczna, żołd.
lakoniczny (z gr.) — zwięzły, treściwy.
lalki w jasełkach = osóbkę, figurki w jasełkach.
lama (z fr.) — tkanina jedwabna, przetykana złotem lub srebrem, złotogłów, srebroglów.
lament (z łc.) — silny i głośny płacz, narzekanie płaczliwe, zawođenje, skarga, jęk, żalosne wycie.

- lamentować** (z łc.) — żalić się, wyrzekać, narzekać, biadać, zawodzić, rozpaczać.
lampart (z łc.) — drapieżne zwierzę cętkowane krajów podzwrotnikowych, z rodziny kotów = pantera.
lamus (z nm.) — osobny budynek, służący jako magazyn, skład różnych rzeczy.
Lanckoroński Przemysław — starosta chmielnicki za czasów Zygmunta I, postać owiana błędnymi legendami. Walczył z Tatarami a według legendy miał być pierwszym hetmanem kozaczyzny.
larendogra (z fr.) — pachnąca wódka rozmarynowa (w rodzaju wody kołńskiej).
larum — zob. alarm.
laska (marszałkowska) = godność, władza, urząd marszałka.
Laszek = Polaczek; **Laszka** = Polka; zob. Lach.
Laszku odlitaj od kolaski koły step baczysz (rus.) — (a ty) Polaczku, uciekaj od kolaski, gdy zobaczysz step.
latercynowy (z nm.) = cynowy.
latyfundja (z łc.) — wielkie dobra ziemskie.
lauda (łc.) — l. mn. od laudum — uchwały sejmików ziemskich i wojewódzkich i wogóle zjazdów prowincjonalnych, jako wskazówki dla posłów sejmowych.
laudetur (łc.) — niech będzie pochwalony (Jezus Chrystus).
laufer (nm.) — szybkobiegacz.
laweta (z nm.) = **łoże** — oparcie, łoże, łóżysko armaty.
Leander — zob. Hero.
lecha — zagon (szczeg. szeroki), grzęda, polana.
legacja (z łc.) — poselstwo, sprawowanie poselstwa.
legat (z łc.) — zapis w testamencie.
legawy pies = wyżeł — gatunek psa myśliwskiego.
legenda (z łc.) — podanie, dotyczące zwł. jakiego świętego, podanie o cudownym zdarzeniu; **legendowy** — podaniowy, bajeczny.
legitime natos (łc.) — ślubnych.
legitymować się (z łc.) — wykazywać dowodami urzędowymi swe prawa, dowodzić swych praw.
legja (z łc.) — 1) = legjon, tj. pułk rzymski; 2) wielka ilość, zastęp.
legjonista (z łc.) — żołnierz rzymskiego legjonu, tj. pułku.
lejbguardja (z nm.) — przyboczna straż monarchy; **lejbguardzista** — żołnierz z lejbguardji.
lejc (z nm.) — uзда, wodza; **lejcowy koń** — koń idący w lejach przed dyszlowym.
lejtant (z fr.) — porucznik.
lekki znak = lekka chorągiew (zob.), lekka jazda, zob. znak.
lektor filozofji (z łc. i gr.) — profesor kleryków (wychowanków) zakonnych, wykładający filozofję.
lektyka (z łc.) — nosze w kształcie krytego krzesła a. łóżka.
lenieć (linieć) — zmieniać sierść, gubić sierść.
lennik (z nm.) — trzymający ziemię prawem lenna, holdownik, dannik.
lenno (z nm.) — ziemia trzymana prawem lenna, tj. prawa, na mocy którego brało się ziemię w posiadanie, z obowiązkiem uznawania dającego ziemię za zwierzchnika i składania hołdu tudzież pewnej daniny.
leo mieszka, qui quaerit quem devoret (łc.) — lew m., który szuka, kogoby pożarł.

Leonidas — król Sparty (w połudn. Grecji), bohaterski obrońca wolności, poległ w pamiętnej bitwie pod Termopilami (wąwóz, tworzący przejście z Grecji półn. do środkowej), broniąc się z garstką żołnierzy przeciw krociowym zastępom Persów w r. 480 pd. Chr.

lesa = lasu.

letnik = altana.

lewada (z gr.) — czyste miejsce (pole, łąka), okolone wierzbami a. topolami.

lewens (z rus.) — hajdamaka, rabuś, opryszek.

lewjatan (z hebr.) — według Pisma św. krokodyl a. podobny do niego potwór morski.

Ignąć = grzęznąć, zapadać się, tonąć w błocie; **Ignąć do kogo** — skłaniać się, przywiązywać się, mieć pociąg.

li — 1) czy; 2) też; 3) jeżeli; 4) tylko, wyłącznie, jedynie, jeno.

libacja (z łc.) — obfite raczenie się trunkiem, zapijanie się, pijatka.

libenter (łc.) — chętnie.

liberum veto (łc.) — dosł.: „wolne: nie pozwalam”; prawo sprzeciwu. Tak nazywano w Polsce prawo, a raczej bezprawie, wedle którego mieli wszyscy posłowie zgodzić się na wszystkie uchwały jednomyślnie. Skoro jeden poseł krzyknął „nie pozwalam”, sejm się rozchodził i cała robota sejmku szła nanie.

licować — zgadzać się, odpowiadać czemu, iść w parze z czym.

licytować się (z łc.) — dobrowolnie wystawiać na sprzedaż swoje rzeczy.

liga (z łc.) — związek, sojusz.

liku — zob. bezliku.

likwor (z łc.) — płyn, napój wogóle.

liman (z gr.) — ujście rzeki głębokie i szerokie, z namulistami wysepkami, rodzaj przybrzeżnego jeziora a. zatoki.

liptowski pies — gatunek psa owczarskiego, strzegącego owiec w Tatrach, nazwanego tak od krainy Liptowa, zob. Liptów.

lira (z gr.) — narzędzie muzyczne ze strunami, lutnia.

list zapowiedni, właściwie **przypowiedni** — pismo urzędowe, upoważniające do zaciągania wojsk.

liszka = samica lisa a. lis.

litaury — bębny w postaci kotłów miedzianych, kotły.

literat (z łc.) = pisarz.

Livius — znakomity historyk rzymski (59 pd. Chr. — 17 po Chr.), napisał dzieje Rzymu od założenia miasta aż do swoich czasów.

loch (z nm.) — zdrobn. **loszek** — 1) jama, piwnica; 2) więzienie podziemne, ciemnica.

locum (łc.) — miejsce, siedlisko, siedziba.

loczek (z nm.) — zdrobn. do lok — pukiel włosów, kędzior.

logika (z gr.) — następstwo według koniecznych praw, konsekwencja.

lont (z nm.) — sznurek, nasyciony palną materią, służący do zapalania prochu w dziale; zdrobn. **loncik**.

loquor latine (łc.) — mówię po łacinie.

loszek — zob. loch.

lotaryńskie stronnictwo — Książę Karol Lotaryński (zob. Lotaryngja) ubiegał się po śmierci Jana Kazimierza o tron polski narówni z Kondeuszem i księciem neuburskim.

lotka — najdłuższe, końcowe pióro w skrzydłach ptaków.

łód — Zwrot: **na łodzie zostać** = zostać starą panną.

lubczyk — zob. lubystka.

lubo(ć) = chociaż.

Lubomirscy — 1) **Lubomirski Stanisław**, podczaszy koronny, objął po śmierci Chodkiewicza naczelne dowództwo nad wojskiem polskim w oblężonym przez Turków Chocimiu w r. 1621; 2) **Lubomirski Jerzy**, marszałek wielki i hetman polny kor., zwycięzca Szwedów, Rakoczego i Moskwy, wzniecił wojnę domową za Jana Kazimierza (rokosz Lubomirskiego) i pobił króla dwukrotnie: pod Częstochową i Mławami.

lubystka (**lubystek** a. **lubczyk**) — roślina z rodziny baldaszkowych; **lubczyk** przezwisko pieszczotliwe = miła, ulubiona osoba, kochanek.

luctus (łc.) — smutek, żalność.

lud ognisty = artylerja i piechota.

ludojad = ludożerca.

ludy! kto w Boga wiryt... bijut naszych! (rus.) — ludzie! kto w Boga wierzy, ratujcie się! Polacy biją naszych! — **ludy spasajtes, Jarrema ide!** — ludzie ratujcie się, Jeremi idzie.

ludyszcz — zbiorowiska ludu a. ludów.

luka (z nm.) — przerwa, dziura, wolne miejsce.

lulka (z pers. i tur.) — fajka.

luna (łc.) — księżyc.

luneta (z fr.) — przyrząd, służący do oglądania dalekich przedmiotów, złożony z kilku szkieł tzw. powiększających (soczewek), rodzaj jednorurowej lornety.

Lupul Bazyli — hospodar wołoski 1634—1654.

lupus insatiabilis (łc.) — nienasycony wilk.

lustracja (z łc.) — przegląd, obejrzenie, kontrola.

lustrować (z łc.) — przeglądać, odbywać przegląd.

luter = **luteranin**, wyznawca nauki Marcina Lutra, odszczepieńca od kościoła katolickiego (1483—1546); protestant, ewangelik.

luterski — ewangelicki, protestancki, zob. luter; **luterska wojna** = wojna trzydziestoletnia (1618—1648), a raczej szereg wojen, wynikłych z religijnych sporów w Niemczech (od czasu wystąpienia Lutra) między katolikami a protestantami.

luterstwo = wiara luterska, zob. luter.

lutnia (z fr.) = lira.

luty — srogi, zimny, mroźny.

Luwr (**Louvre**) — dawniej zamek królów francuskich w Paryżu.

luzem (z nm.) — wolno, bez zaprzęgu, samotnie, osobno, pojedynczo, na własną rękę.

luzować (z nm.) — zmieniać.

luźny — 1) o koniu: bez uprzęży a. zapasowy, luzem idący; 2) źle przy-mocowany, poruszający się; 3) nie trzymający się kupy, niepołączony, działający na własną rękę, bezładny.

Lwi gród = Lwów.

lża — tylko z przeczeniem: **nie lża** = nie można.

L

łacha (z nm.) — odnoga rzeki, boczne koryto rzeki, oddzielające się od głównego.

Łacha il Alla(ch) = **Lacha il Allah** — zob. Allah.

- łacno** = łatwo.
ładownicza, zдроб. od ładownica — skrzynka blaszana a. torebka skórzana do noszenia naboju broni ręcznej.
ładunek (z nm.) = nabój.
ładzić — doprowadzać do porządku, porządkować, wyporządkować, przygotowywać.
łania — samica jelenia.
łanowy = ł. żołnierz — należący do (pieszego) pułku łanowego, polski żołnierz pieszy, wybierany z pewnej liczby łanów z dóbr królewskich. Piechotę łanową ustanowił król Stefan Batory (1576—1586).
łap-cap = nagle, szybko, bez należytego przygotowania, na łeb na szyję.
łasy — 1) łakomy; 2) ponętny, pociągający.
Łaszcz Seweryn — okrył się w w. XVII wielką chwałą w walkach z Tatarami, ale dopuszczał się też licznych łupiestw i gwałtów, skąd liczne skargi na niego, z których zresztą nic sobie nie robił.
łatwie = łatwo.
łazarz = nędzarz, biedak, mizerak.
łęg a. **ług** — 1) ogólna nazwa nadrzecznej niziny, podlegającej zalewom i obrosłej zwykle łożyną; 2) pastwisko nad rzeką; 3) równe pole, pastwisko, błonie na nizinach.
łgać (3 os. łże) — kłamać.
łgarstwo = kłamstwo.
Łoboda — ataman kozacki, towarzysz Nalewajki, zob.
łochiczmen (?) — może w związku z Allah (zob. Allah), a w takim razie jakieś westchnienie do Boga.
Lokietek = **Władysław I Łokietek**, król polski (1306 — 1333) z rodu Piastów, walczył przez długie lata o zdobycie tronu, wybawił Polskę od rozbicia i obcego jarzma, pobił krzyżaków pod Płowcami.
łomotanie — huk, łoskot, szcęk.
łoński = zeszłoroczny; **ł. rok** = poprzedni rok.
łopnąć = (?) łupnąć, uderzyć, palnąć, grzmotnąć.
łosz! — wołanie na konia, aby przyszedł.
łosza — samica łosia.
łoś — zwierzę przewyższające wielkością jelenia, dziś prawie wytepienie u nas; **łosiowy** — zrobiony ze skóry łosia.
łotrzyk = łotr, rozbójnik, zbój, rabuś.
łowczy — 1) pierwotnie urzędnik, zajmujący się urządzaniem polowań królewskich; później obok rzeczywistych łowczych (których mieli także wielcy panowie na dworach — łowczy dworski) istniały tytuły: łowczego koronnego, łowczego litewskiego, łowczego nadwornego koronnego i łowczych ziemskich; 2) **łowczy królewski** = nadleśniczy; **łowczanka** — córka łowczego.
łoża — zob. łożyna.
łożyna a. **łoża** — rodzaj wierzby krzewiastej, rosnącej nad rzekami.
łoże — zob. laweta.
łuby — pudła z łubu, tj. z łyka lipy; toboły, pakunki.
łuczywo — drzazgi smolne, smolaki, podpalka.
ług — zob. łęg.
łuk — błędnie w P. Wołodyjowskim zam. **łęg**, **ług**.
łupnia (za)dać komu — (wy)bić, dokuczyć, dać dotkliwą naukę.
Łupul — zob. Lupul.
łuskwina — łuska, łupina.
łuszczybochenek — darmożjad, pasibrzuch.

- łykar** (rus.) — rycerz; **łykari prijszły** — rycerze przyszli; **łykari prijszły, szczo bitwa buła** — przyszli rycerze, że była bitwa; **łykariw** — rycerzy.
łycho (rus.) — lichy, bieda, zły.
łyczek = łyk — pog. mieszczanin, obywatel miejski; **łyk od piechoty, co trzciną regiment sprawuje** — oficer piechoty; **łyczkowy** — mieszczkański.
łyko — powrót skręcony z łyka; **łyka** — pęta, więzy, troki.
łytać — błyskać, zawracać (oczy), zerkać.
łys = łysina.

M

- machinacje** (z łc.) — podstępne działania na czyją zgubę, knowania, podstęp, intrygi.
machiny (z łc.) — armaty tudzież inna broń.
machnąć się — zrobić coś ze sobą prędko, chwacko.
maciora = matka.
macka — wyrostek ciała (np. u ślimaka, niektórych stworzeń morskich), służący jako zmysł dotyku.
maczuga = pałka.
mać = matka.
maćkowa grusza — stojąca na granicy dwóch posiadłości; także **hryćkowa g.**
madziarski = węgierski.
ma foi (fr.) — dalibóg! słowo daję!
magna pars (łc.) — wielka część; **magna pars fui** — brałem główny udział, odgrywałem główną rolę.
magnat = **magnatus** (łc.) — wielki pan; **magnates** — wielcy panowie; **magnacki** — wielkopański.
Mahomet (właściwie Mohammed, ok. 570—632 po Chr.) — twórca nowej religii (islamu) i potężnego państwa; **mahometowe plemię** = wyznawcy religii mahometańskiej; **Mahometa przyjąć** = religię m.; **mahometowy raj** — raj, który religia m. obiecuje po śmierci cnotliwym mahometanom; **M. Rossullah** — zob. Allah.
mahometanin — wyznawca religii Mahometa, muzułmanin.
majaczeć — widnieć, ukazywać się niewyraźnie.
majak (z tat.) — błędny, złudny obraz czego.
majdan (tur.) — 1) plac publiczny, rynek, dziedziniec, podwórze; 2) miejsce w obozie, z czterech stron namiotami zabudowane, plac obozowy, obóz; 3) wolny plac, pole bitwy, pobojuwisko.
majestas infracta malis (łc.) — majestat niezłamany nieszczęściami, klęskami.
majestat (z łc.) — 1) godność, wielkość, wspaniałość, okazałość, świetność, powaga; 2) osoba panującego w całej swej wielkości; godność, wielkość, powaga monarchy; 3) król, monarcha, panujący; 4) godność królewska; 5) tron królewski.
makata (z ar.) — tkanina wełniana a. jedwabna, przetykana złotem a. srebrem.
maksyma (z łc.) — przepis, reguła, prawidło, zasada postępowania; zdanie, myśl, zasada a. przestroga moralna.

- Maksymiljan II** — cesarz niemiecki (1564—1576), którego po ucieczce króla Henryka Waleczusa do Francji stronnictwo senatorskie, poparte przez Litwę i Prusy, ogłosiło królem (szlacheckie zaś ogłosiło Stefana Batorego).
- malborski traktat** — Gdy Karol Gustaw obległ miasto Malborg, bronili go bracia: wojewoda malborski Jakób i pomorski Ludwik. Ludwik zmarł nagle w czasie oblężenia, a drugi więcej przez zdradę niż z konieczności poddał miasto Szwedom po jednomiesięcznym oblężeniu (9/3 1656).
- mal francese** (wł.) — choroba tzw. francuska, także galicką chorobą zwaną.
- maligna** (łc.) — silna gorączka, połączona z częściową utratą przytomności i majaczeniem.
- malikowaty grzbiet** = wklęsty (o koniach).
- maltański kawaler** — rycerz z zakonu rycerskiego włoskiego im. św. Jana Jerozolimskiego, czyli z zakonu joannitów, który walczył z niewiernymi w obronie Ziemi Świętej a miał po upadku Jerozolimy siedzibę na wyspie Malcie.
- małdrzyk** — Zwrot: **złożyć ręce w m.** = złożyć dłonie nakrzyż tak, aby wewnętrzne ich powierzchnie były zwrócone do siebie (dawny sposób zachowania się panien w towarzystwie; zob. nadto ciup).
- małmazja** (z wł.) — słodkie wino greckie a. wogóle południowe.
- małż** — nazwa zwierząt, stanowiących jedną z gromad tzw. mięczaków.
- mameluk** (z ar.) — niewolnik a zarazem żołnierz turecki obcej narodowości, szczeg. z chrześcijan.
- mam-li** = jeśli mam.
- mamrotać** — mówić, mruczeć pod nosem, niezrozumiale, cicho, niewyraźnie coś mówić.
- mamy-li** = czy mamy.
- mandat** (z łc.) — 1) rozkaz, nakaz, polecenie; 2) pełnomocnictwo państwowe.
- manewr** (z fr.) — zwrot, obrót, poruszenie.
- maniera** (z fr.) — 1) sposób, właściwość, zwyczaj, obyczaj, nawyk, sposób postępowania; 2) ułożenie, układność, układ, sposób zachowania się, wzięcie, ogłada towarzyska; 3) wymuszoność, sztuczność, nienaturalność, pańskie tony.
- manierka** — płaska faszka podróżna a. żołnierska na wodę, wódkę, wino itp.; **manierczyzna** — jaka taka, niepokazna manierka.
- manifest** (z łc.) — odezwa, odwołanie się do narodu monarchy a. kogoś roszczonego sobie prawo do przewodniczenia masom, w sprawie obchodzącej ogół.
- mankamencik** (z wł.) = mankament — uchybienie, błąd, usterka, fałsz, malwersacja.
- manowiec** = bezdroże, przejście obłędne, nieznanie, wertep; przen. nie prosta (prawa) droga, wybieg, krętactwo.
- mańka** — zob. z mańki zażyć.
- mara** = widziadło, uluda, strach, straszidło; w lmn. także: nosze, na których noszą zmarłych do grobu.
- marcepanik**, zdrob. do **marcepan** (**marcypan**) — właśc. masa złożona z migdałów i cukru; przen. osoba śliczna.
- Marek Korjolan** — zob. Korjolan.
- margrabia** (z nm.) — hrabia pograniczny, mający obowiązek bronięcia

kresów; **margrabstwo** — 1) tytuł, godność margrabiego; 2) posiadłość przywiązana do tej godności.

Marie (fr.) = Marja.

Marja Kazimiera — żona Jana III Sobieskiego, królowa polska. Przybyła do Polski z Marją Ludwiką (żoną naprzód króla Władysława IV a potem Jana Kazimierza) i zasłynęła na dworze królewskim z urody i wdzięku. Tam poznał ją i pokochał Sobieski. Marja zapłonęła także ku niemu szczerą miłością, ale nie poszła za popędem serca. Oddała rękę bogatemu Janowi Zamojskiemu, wojewodzie sandomierskiemu, chociaż go wcale nie kochała. Dopiero po śmierci Zamojskiego wyszła za Sobieskiego, który kochał ją nadzwyczajnie i nazywał Marysienką.

Marjusz — Rzymianin, pogromca Cymbrów i Teutonów, zob.

markotno = smutno, przykro, tęskno.

marmurowa twarz = biała, blada jak biały marmur.

Mars (łc.) — bóg wojny u starożytnych Rzymian; przen. **Marsem nadrabiać** — okazywać srogą a. surową twarz dla zamaskowania właściwego usposobienia; **Marsa postawić** — groźnie patrzeć; **marsowata twarz** — twarz wojownika, groźna, surowa.

marsz (z fr.) — pochód wojenny.

marszałek (z łc. i nm.) — Od czasów połączenia Polski z Litwą za Władysława II Jagiełły było ich czterech: marszałek wielki koronny i marszałek Wielkiego Księstwa Litewskiego, oraz ich zastępcy: marszałek nadworny (a. dworu) koronny i marszałek nadworny litewski. Marszałkostwo odpowiadało mniej więcej dzisiejszemu Ministerstwu Spraw Wewnętrznych oraz Sprawiedliwości. Marszałkowie wielcy, koronny i litewski, byli pierwszymi dostojnikami, a ponieważ koronnych uważano za wyższych, więc marszałek w. kor. był pierwszym ministrem w całym państwie. Oznaką ich godności była laska, marszałkowską zwana (stąd „laska“ = godność, urząd marszałka), obowiązkiem zaś czuwanie nad bezpieczeństwem króla, zarząd dworu królewskiego i utrzymywanie porządku w miejscu pobytu króla. (**Sąd marszałkowski** — sąd w sprawach o spokojność i bezpieczeństwo w miejscach, gdzie król przebywał). — Królowa i wielcy panowie lub dostojnicy mieli też swoich marszałków dworu. Byli to jednak urzędnicy prywatni, mający nadzór nad dworami swych panów (marszałek - kredencarz miał nadzór nad kredensami, zob. obj.). — Nadto istnieli marszałkowie z wyboru: 1) marszałek sejmowy, który przewodniczył sejmom; 2) marszałek koła rycerskiego; 3) marszałek konfederacji; **Marszałkowska wieża** — nazwa jednego z wież warszawskich (zwano ją także wieżą Okrągłą); **marszałkowska buława** = godność feldmarszałka.

maruder (z fr.) — żołnierz, odłączający się od swego oddziału dla rabunku, plondrowania a. z powodu choroby.

marudnie (zob. maruder) — powoli, opieszale, zwlekając.

marudzić (z fr.) — zwlekać, opóźniać się, ociągać się, guzdrać się, zostawać w tyle.

marudztwo — ociąganie się, zwlekanie, opóźnianie się.

Masagieci — w starożytności wojowniczy lud koczowników między m. Kaspijskim a jez. Aralskim.

massaladzilarowie (z ar.) — niosący pochodnie.

maszkara = **mas(z)karada** (z wł.) — zabawa, na którą uczestnicy przybierają w maskach i przebraniu.

masztalerz (z nm.) — starszy stajenny, tj. ten, co ma nadzór nad stajnią i końmi.
maść — kolor, barwa wogóle.
maślacz (z węg.) — gatunek węgierskiego wina stołowego.
mater mea de domo Kiemliczówna est (łc.) — matka moja jest (nazywa się) z domu Kiemliczówna.
materja (z łc.) — 1) przedmiot narad; 2) treść; 3) sprawa.
materjalny (z łc.) — z jedwabnej tkaniny zrobiony.
matnia — siidła, sieci, pułapka.
matrona (łc.) — niewiasta przez stan i wiek poważna, szanowna.
Matuzal — postać ze Starego Testamentu, dziadek Noego, miał żyć 969 lat.
maty (rus.) — matka, matkę, matko.
Mazarin (właściwe nazwisko **Mazarini**) — Włoch, kardynał i minister króla francuskiego Ludwika XIV (1643—1715), słynny polityk.
Mazury — polskie plemię, zamieszkujące Mazowsze (zob.) a także prawe dorzecze Wisły między Rabą i Sanem.
maźnica — naczynie na maź do smarowania kół.
Mci = Mości.
mdły = słaby.
mea culpa (**mea maxima culpa**) (łc.) — moja wina (moja bardzo wielka wina).
mechaniczny (z gr.) — odbywający się jak zapomocą maszyny, tj. bez udziału woli, myśli; bezwiedny.
mechera = pęcherz.
mecz (z ar. i tur.) — świątynia mahometańska.
medjacja (z łc.) — pośrednictwo, orędownictwo.
medjator (z łc.) — pośrednik, rozjemca, orędownik.
medyk (z łc.) — lekarz.
mehentys (z tur.) — inżynier u Turków.
melancholja a. **melankolja** (z gr.) — przygnębienie, smutek.
melodja (z gr.) — nuta pieśni wogóle.
membra putrida (łc.) — dosł. zbutwiałe, spróchniałe, zgniłe członki; obumarłe.
memento (łc.) — pamiętaj; **memento mori** — pamiętaj o śmierci; pamiętaj, że umrzesz.
memoria fragilis est (łc.) — pamięć jest ułomna, zawodzi.
Mendog (**Mindowe**) — założyciel państwa litewskiego, połączył pod swą władzą księstwa dzielnicowe i szerzył orężem swe panowanie na Rusi. Otoczony zewsząd groźnymi nieprzyjaciółmi i chcąc się zabezpieczyć przynajmniej od krzyżaków, przyjął chrześcijaństwo a od papieża Innocentego IV otrzymał koronę królewską w r. 1253. Zrażony zaborczością krzyżaków powrócił do bałwochwalstwa. Zginął zamordowany a po jego śmierci państwo litewskie rozpadło się. — Na tle powrotu Mendoga do bałwochwalstwa osnuł Juliusz Słowacki tragedję pt. „Mindowe”.
meni korol pysaw (rus.) — król mi pisał.
mens (łc.) — rozum; **mentem** — rozum (przyp. 4-ty).
menuet (z fr.) — 1) rodzaj tańca; 2) muzyka do tego tańca.
meteor (z gr.) — drobne ciało niebieskie, wdzierające się z przestrzeni światowej do atmosfery ziemskiej, „gwiazda spadająca”.
metoda (z gr.) — sposób, tryb działania a. postępowania.

metropolita (z gr.) — arcybiskup najwyższy godnością w prowincji (w kościele wschodnim).
miałki — przen. niegłęboki, płytki, powierzchowny, tępy, ograniczony.
miast = zamiast.
miecznik — pierwotnie urzędnik, noszący miecz przed królem lub księciem podczas uroczystości. Później tytuł dostojnika dworskiego lub ziemskiego. Rozróżniano miecznika wielkiego koronnego i litewskiego, mieczników wojewódzkich, ziemskich i powiatowych. Dwaj pierwsi spełniali swe dawne obowiązki tylko w czasie wielkich uroczystości (koronacja, pogrzeb króla itp.).
mierzyn — gatunek konia.
mieszek — woreczek na pieniądze, sakiewka.
mięsopest — karnawał (tj. czas między B. Narodzeniem a Popielcem).
mieszkogryz — przewisko: wyłudający mieszki tj. pieniądze od ludzi a. łakomy na pieniądze.
mig — zob. w mig.
migdałowe mleko — mleko z migdałów, używane do nacierania twarzy (i skóry) celem jej wydelikacenia.
mikołajek (z rus.) a. **wietrznik** (**latawiec**) = perekotypole, zob.
mila niemiecka = 7.5 km.; **m. ukraińska** = około 5 km. (?)
miles pretiosus (łc.) — cenny żołnierz.
milicja (z łc.) — straż przyboczna.
mina (z fr.) — podkop a. proch założony w podkopie dla wysadzenia w powietrze danego miejsca.
minaret (z ar.), zdrob. **minarecik** — wieża wysmukła na meczetach, skąd lud zwołują na modlitwę.
Minerwa — bogini umiejętności, sztuk, rzemiosł, rozumu i wojny u starożytnych Rzymian. Według podania wyskoczyła w pełnym uzbrojeniu z głowy ojca swego Jowisza.
minister (łc.) — 1) urzędnik naczelny, zarządzający pewnym działem zarządu państwa (np. m. wojny); 2) duchowny protestancki, pastor.
miodowar — ten, co warzy (przerabia) miód na płyn do picia.
mir — znaczenie, poważanie, powaga, wzięcie, wziętość.
mirabilia (łc.) — cuda, dziwy.
mirjady (z gr.) — przen. niezliczone mnóstwo, krocie.
mirra — zob. myrra.
mirza — zob. murza.
miserere mei (łc.) — zlituj (zmiłuj) się nade mną.
misiurka (z ar.) — czapka żelazna a. stalowa z taką siatką (czepcem), spadającą na ramiona.
misja (z łc.) — 1) posłannictwo, poruczenie jakiegoś zadania do spełnienia, zadanie; 2) wyprawa religijna duchowieństwa w celu poprawienia ludności z nałogów; 3) dom, w którym przebywają członkowie takiej wyprawy.
misternie — sztucznie, zręcznie, wymyślnie, mądrze, przebiegle, chytrze;
misterny — zgrabny, ładny.
mistrz = kat; **mistrz ogniowy** — przełożony nad oświetlaniem murów twierdzy, kierownik oświetlania.
mitra (z gr.) — czapka, korona książęca.
mitręga — zwłoka, zwlekane, strata czasu.
mitygować (z łc.) — łagodzić, uśmierzyć, uspokajać, hamować; **m. się** — opamiętać się, uspokoić się, hamować się, umiarkować się.
mizerak (z łc.) — nędzarz, biedak.

mizerja (z łc.) — nędza, bieda, nędzny wygląd.
mizerny (z łc.) — chudy, wychudły, nędzny, wynędzniały.
mizerykordja (z łc.) — litość, miłosierdzie.
mlaskać językiem = cmokać.
młyniec — zob. wiatraczek.
mocen był = mógł.
modeljusz (z łc.) — wzór.
moderacja (z łc.) — umiarkowanie, umiarkowany sposób postępowania, wstrzemięźliwość, powściągliwość.
moderować się (z łc.) — miarkować się, powstrzymywać się, powściągać się, uczyć się wstrzemięźliwości, kształcić się.
moderowany — dobrze urządzony, np. wojsko: dobrze uzbrojone i wyćwiczone.
moderunek (z łc.) — ogół przyborów na żołnierzu (mundur, broń itd.).
modestja (z łc.) — skromność, umiarkowanie.
modła (z łc.) — sposób, wzór.
modry — błękitny, niebieski.
moho pana zarizaw (rus.) — zarząłem swego pana.
molestacja = **molestowanie** (z łc.) — męczenie, nękanie, naprzykrzanie się, dawanie się we znaki, dokuczanie, prośba aż do znudzenia, usilna.
molestować (z łc.) — męczyć, trudzić, nękać, dręczyć, naprzykrzać się prośbami, prosić do znudzenia, usilnie.
molestissimus (łc.) — najdokuczliwszy, najuciążliwszy.
molestowanie — zob. molestacja.
mołodycia (rus.) — dziewczyna, dziewczka młódka, panna młoda.
mołojec (z rus.) — 1) młodzieniec, młodzian; 2) o kozakach: człowiek dzielny, zuch, junak, chwat.
moment (z łc.) — chwila, mgnienie oka.
monarcha (z gr.) — władca, panujący, (cesarz, król).
monarchiczny (z gr.) — odnoszący się do monarchy; władczy, cesarski, królewski.
monaster (monastyr) (z gr.) — kościół i klasztor, szczeg. wyznania wschodniego.
moneta (łc.) = pieniądź.
monotonny (z gr.) — jednostajny, nieurozmaicony.
mon prince (fr.) — mój książę.
Mons Regius (łc.) — góra Królewska (pod Warszawą, z klasztorem oo. kamedułów, nazwana także Bielaniem od białych habitów mnisznych).
monstra (łc.) — straszidła, potwory, poczwary; **monstrum** — l. pojed. od powyższych wyrazów.
mopanek = mości panek, lekc. zamiast pan.
mordęga (z nm.) — wielkie trudy, mozoly.
mores (łc.) — dosł. obyczaje; obyczajność, przyzwoitość, przyzwoite, właściwe zachowanie się.
morzyć — 1) zabijać; 2) nużyć, ubezwładniać, opanowywać, zwyciężać; **morzyć się** — martwić się, trapić się, męczyć się, zabijać się (przen., np. frasunkiem).
mostem leżeć = być powalonym, leżeć na ziemi, leżeć plackiem; **mostem położyć** = powalić, pokonać, pobić na głowę, zupełnie.
moszczony (mościć) — wysłany (wyścielony), wyłożony.
mowczy popeł **ne twoje** itd. (rus.) — milcz popieł! Nie twoja rzecz za-

dawać mi kłamstwo. Chodź-no na dwór, nauczę ja ciebie szanować pułkowników kozackich!
moździerz (z łc.) — rodzaj armaty krótkiej ale o szerokiej rurze do wyrzucania bomb i różnych kul ognistych.
możeć = może ci.
możesz-li — zob. li.
możnowładztwo = magnaci, możni panowie świeccy i duchowni.
mór — nagła i powszechna śmiertelność między ludźmi a. byłem, zaraza.
mruczno mu było = mruczał, gniewał się, było mu nieswojo.
muc (z nm.) — 1) koń rasy najdrobniejszej; 2) człowiek świeżej, zdrowej cery, o rumianych policzkach; 3) nazwa, dawana dzieciom i nie-dorostkom.
mudry(j) (rus.) — mądry.
muezzin (z ar.) — u mahometan: nawołujący z minaretu do modlitwy.
mufty (z ar.) — w Turcji znawca prawa religijnego, upoważniony do wydawania wyroków w ważnych sprawach prawniczo-religijnych.
mulier insidiosa est (łc.) — kobieta jest podstępna, chytra, przebiegła.
multiplikować (z łc.) — pomnożyć; **multiplikacja** — pomnażanie, rozmnażanie się.
muł (z łc.) — mieszaniec konia i osła.
mułla (z tur.) — duchowny tatarski.
mundur (z fr. i nm.) — strój wojskowy.
munsztuk (z nm.) — 1) żelazo do kielznanja koni, wędzidło; 2) ta część muzycznego narzędzia dętego (np. trąby), którą wkłada się w usta; ustnik.
mu(n)sztuluk (tur. z pers.) — nagroda, podarek posłańcowi; jako wykrzyknik: dobra nasza!
murszeć (z nm.) — butwieć, próchnieć.
murza (czytaj mur-za) = **mirza** (mir-za) (wsch.) — książę, wódz albo szlachcic tatarski.
muscas (łc.) — muchy.
muszkiet (z języków rom.) — dawna strzelba, podobna do karabinu, z której strzelano, opierając ją na widelkach; **muszkietier** = **muszkietnik** — żołnierz zbrojny w muszkiet.
mus(z)tra (z nm.) — ćwiczenie żołnierzy w obrotach wojskowych i robieniu bronią; **mus(z)trować** (z nm.) — ćwiczyć żołnierzy w obrotach wojskowych i robieniu bronią.
musztuluk — zob. munsztuluk.
muzułmanin (z ar.) — wyznawca islamu, mahometanin.
mycka = jarmułka, mała czapeczka przylegająca do głowy.
mydłek — głupi, bałwan, gamoń, nieraz = chłystek, zob. obj.
myłenkaja (rus.) — miła.
myłosti (rus.) — miłości.
my ne znajem (rus.) — my nie znamy, nie wiemy.
myrra = **mirra** (gr.) — wonna żywica z niektórych drzew południowych, używana do kadzenia.
myszkować — szperać, śledzić, plondrować, poszukiwać, przewąchiwać.

N

- nabakier** (z nm.) — na bok, na ucho, naukos, przekrzywiwszy.
nacja (z łc.) — narodowość, naród.
naczótek — filar nadbrzeżny a. znajdująca się przy brzegu część mostu.
nadbieżeli = nadbiegli.
nadrzeczce — okolica, kraj, pole, grunt nad rzeką; inaczej: porzeczce.
nadwątlić = osłabić, nadwreżyć.
nadziak — zob. czekan.
nahaj (z tat.) — bat skórzany.
na hak przywieść (prowadzić) — złapać, schwytać, dostać w swe ręce.
na hazard — na niebezpieczeństwo, na niepewne, na los szczęścia, zob. hazard.
naj korol bude w Warszawi (rus.) — niech król będzie w Warszawie.
naj sia poprobujut (rus.) — niech się zmierzają, popróbuj.
nakluczyć — zob. kluczyć.
nakoloryzować (z łc.) — zob. koloryzować.
Nalewajko Semen — ataman kozacki, łupił na czele kozaków Wołoszczyznę, Węgry, Wołyn, Podole i Kijowszczyznę, niosąc wszędzie zarzewie buntu przeciw panom, jak mówił, za to, że hetman Kalinowski ojca jego rozkazał osieć różgami na śmierć. Towarzystwem jego wypraw był Łoboda, Nalewajko jednak intrygami doprowadził do tego, że Łobodę kozacy ścięli a na jego miejsce wybrali Krępskiego. Pokonał Nalewajkę Stanisław Żółkiewski. Wydany przez samych kozaków ataman ścięty został w Warszawie w r. 1597.
namarmuszony — zob. namurmuszony.
namiestnik — w dawnym wojsku polskim niższy oficer, dodany do pomocy porucznikowi, zastępujący go.
namotać sobie na wąż przeciw komu = zwrócić uwagę na kogo, zapamiętać sobie kogo.
namurmuszony = **namarmuszony** — nachmurzony, nadąsany, nadęty.
Napierski — zob. Kostka Napierski.
na pohybel (pohibel) (z rus.) — na nieszczęście, na zgubę, na ostateczny koniec; **na pohybel-że wam, czortowy syny** itd. (rus.) — na ostateczny koniec, czarci synowie! Bodaż was serpiachowa śmierć (spotkała), jaśnie wielmożni synowie; zob. serpiachowa śmierć.
naprzetaj — krótszą drogą, przez środek pola, omijając drogę właściwą.
na pytel (z nm.) — szybko, nie zachowując obowiązujących przepisów (np. ślub dawać).
na pytki brać = przesłuchiwać, badać, wypytywać.
naramiennik — część zbroi, okrywająca ramiona.
naręcze — to, co można unieść na ręce, na zgiętem przedramieniu.
narowić się — upierać się, grymasić, kapryścić; **narowisty** — uparty, grymasny, kapryśny koń.
naschwał — na pokaz, na popis.
na sławu! (rus.) — na sławę; **na sławu i zdrowie** — na sławę i zdrowie.
na Spasa i Świątaju Preczystuju... ne zduszaju a lude daleko (rus.) — na Zbawiciela i Świętą Przczystą, pomóżcie! Nie pozwólcie, aby on tu zginął, jak pies! Ja stary, nie podołam, a ludzie daleko.
nastąpić = uderzyć na.

- nastroszony** = sterczący, najeżony; **nastroszyć się** — najeżyć się, naczupurzyć się, nadać się.
na szczastie (rus.) — na szczęście.
naści — masz, weź, bierz, oto masz!
naścignąć = doścignąć.
natroczyć — naprzywijać do siodła.
naumor — bez pamięci, bez opamiętania, na śmierć.
nauszniak — część hełmu, ostrojęzycznego kształtu, zabezpieczająca ucho.
nawa (z łc.) — 1) wszelki statek wodny, okręt; przen. nawa ojczyzny (państwo porównywa się często z okrętem) = sprawy państwa, państwo; 2) **nawa kościelna** — wnętrze a. część podłużna w kościele.
nawałnica = burza = wojna, wielki najazd nieprzyjaciół.
nawarzyć = nagotować.
nawiazka — wynagrodzenie, odszkodowanie.
nawidzić (por. nienawidzić!) — chętnie widzieć, lubić, kochać.
na wiki wikiw (rus.) — na wieki wieków.
nawiragh, właśc. nuiragh (orm.) — wysłannik, poseł, delegat.
nawłóczyć = nawlec (na pal).
nazabój — gwałtownie, bez opamiętania, bez pamięci, szalenie, namiętnie, śmiertelnie.
ne (rus.) — nie.
ne bude sobaka miasa isty (rus.) — nie będzie pies jadł mięsa.
ne budu howoryty na moroże (rus.) — nie będę rozmawiał na mrozie.
necessitas (łc.) — konieczność, potrzeba, opał.
nec Hercules (contra plures) (łc.) — nawet Herkules nie poradzi tam, gdzie wielu przeciw niemu, po polsku: Siła złego — dwóch na jednego.
ne chcizu, ne mohu, ne smiju (rus.) — nie chcę, nie mogę, nie śmiem.
ne cii teper ludy, szczo buwały (rus.) — nie tacy teraz ludzie, jacy bywali.
nec nuntius cladis (łc.) — ani nawet zwiastun klęski.
ne dumaju (rus.) — nie myślę, nie sądzę.
negligenter (łc.) — niedbale, obojętnie.
negować (z łac.) — zaprzeczać.
ne huby, każe, nieszczęśliwoj (rus.) — nie gub, powiada, nieszczęśliwej.
Nemesis (z gr.) — u starożytnych Greków bogini nieubłaganej sprawiedliwości, karząca bogini, bogini zemsty.
nemine excepto (łc.) — nie wyjmując nikogo, bez wyjątku.
neminem captivabimus (łc.) — dost. nikogo nie uwięzimy (chyba sądownie pokonanego). Temi słowy zaczynał się jeden z przywilejów szlachty, nadany przez Władysława Jagiełłę.
ne mohu (rus.) — nie mogę.
ne na to, szczo je, ale itd. (rus.) — nie na to, co jest, ale na to, co będzie.
ne odjizaj (rus.) — nie odjeżdżaj.
nieprawdu, bresze psiawira (rus.) — nieprawdę, kłamie psiawiara.
nequam (łc.) — nicpoń, niegodziwiec, ładaco.
nesamowite (rus.) — niesamowite.
nescio (łc.) — nie wiem.
ne serdyteś pane (rus.) — nie sierzdzcie się, nie gniewajcie się, panie.
neszczastyje (rus.) — nieszczęśliwi.
neuburskie stronnictwo — Filip Wilhelm, książę neuburski (zob. Neuburg),

nazywany Neuburczykiem, ożeniony z siostrą króla Władysława IV, popierany jeszcze za życia Jana Kazimierza przez Jerzego Lubomirskiego jako kandydat do tronu polskiego, ubiegał się oń również po śmierci wymienionego króla narówni z Kondeuszem i księciem Karolem Lotaryńskim.
newdziaczna (rus.) — niewdzięczna.
ne zderżymo (rus.) — nie zdzierżymy; **ne zderżą** — nie zdzierżą; **ne zderżyte ditki** — nie zdzierżycie dziatki, nie wytrzymacie.
ne znam... **Syrowatej** (rus.) — nie znamy żadnej Syrowatej.
ne znaju. Bitwa, **każe, bude, ale ne znaju** (rus.) — nie wiem. Bitwa, powiada(ją), będzie, ale nie wiem.
niepotem = nanie.
nieborak, nieboraczek = biedak.
niechać = zaprzestać, dać spokój, poniechać.
niecnotliwy — 1) brzydki (np. zapach); 2) zły, nieszczerzy.
nieculka — zdrob. od **niecka** (z nm.) — naczynie drewniane kształtu płaskiego koryta do wyrabiania ciasta.
niedrug — nieprzyjaciół, wróg, nieżyczliwy.
niedźwiednik — ten, co uczy tańczyć niedźwiedzie i oprowadza je.
Niedźwiedzica — gwiazdozbiór niebieski = Wielki Wóz.
niefortunny (z łc.) — niepomyślny, nieszczęśliwy, nie mający szczęścia.
niekontent (z łc.) — niezadowolony.
nie lża = nie można.
niełatwo = niełatwo, trudno.
nie mieszkając = nie zwlekając, zaraz, natychmiast, bezzwłocznie.
nie omieszkąć = nie zaniedbać.
niepoczesny = niepokazny, niepozorny, mały, słaby.
niepodszyty las — las wysokopienny bez krzaków i zarośli.
niepolitycznie = nieprzystojnie, niegrzecznie.
niepośledni = niemały.
niepoterany — niezniszczony.
niepraktykowany (z gr.) = niepopelniany, niebywały.
nieprzebieczny = niebezpieczny.
nierad — niezadowolony, niekontent, niechętny, nieochotny; **choćbym nierad** = choćbym nie chciał; **nierad** czynię, widzę, słyszę = niechętnie; zob. **rad**.
niesamowity (z rus.) — mający związki z djabłem, djabelski.
nieskładny = nieprzystojny, niestosowny.
niesnaski = nieporozumienia.
niesporo mi = ciężko mi, nie mogę się zdobyć, nie chce mi się; **żołnierza mi niesporo** — nie przybywa mi żołnierza, nie mam go dużo, brak mi.
nie staje = brak.
niesubordynacja (z łc.) — nieposłuszeństwo, wyłamywanie się z karność wojskowej, niekarność.
nieszczerość wyrzadzić = krzywdę a. coś złego w.
nieukontentowanie (z łc.) — niezadowolenie.
nie w ciemię bity — zob. **ciemie**.
niewód — wielka sieć na ryby, przen. sidło, sieć.
nieużyty — którego nie można ująć, nieuczynny, niedający się przekupić.
nijak — 1) w żaden sposób, żadnym sposobem, żadną miarą, bynajmniej; 2) źle, niedobrze, głupio.
nijaki = żaden.

ninie = teraz, obecnie.
ni pysaty ni czytaty ne umiju (rus.) — nie umiem ani czytać ani pisać.
nisza (z fr.) — wnęka, framuga w murze.
nitkoplut (z rus.) — żart, tkacz (jako wyraz obelżywy).
Niżowiec — kozak z Niżu, niżowy, zob. **Sicz** w Słowniczku geogr.
nobilitacja (z łc.) — nadanie szlachectwa, uszlachcenie; **nobilitować** — nadać szlachectwo, uszlachcić.
Nohajec (Nogajec) = Tatar z ordy nohajskiej, tj. koczującej na stepach między Wołgą a Krymem.
nominacja (z łc.) — mianowanie na urząd.
nominalny (z łc.) — z imienia tylko istniejący, tytułarny, nierzeczywisty.
nominat (z łc.) — 1) ten, co jest mianowany na urząd; 2) zam. biskup nominat.
nominować (z łc.) — 1) nazwać; 2) mianować, wyznaczyć na urząd.
non deesse patriae (łc.) — nie opuścić ojczyzny.
non mihi... sed nomini Tuo itd. (łc.) — nie mnie, nie mnie, lecz imieniu Twemu daj chwałę.
non nobis... sed nomini Tuo itd. (łc.) — nie nam, nie nam, lecz imieniu Twojemu daj chwałę, Panie.
non prohibeo (łc.) — nie przeszkadzam.
non sufficit (łc.) — nie wystarcza.
November (łc.) — listopad.
nowenna (z łc.) — nabożeństwo dziewięć(kilko)dniowe ku czci jakiego świętego.
nowicjat (z łc.) — czas próby w zakonie.
nowicjusz (z łc.) — 1) odbywający nowicjat (zob.) w zakonie; 2) niedoświadczony.
nowozacieczny — świeżo zaciągnięty.
nu (lud.) = no!
Nulla sors longa est, dolor et voluptas in vicem cedunt. Ima permutat brevis hora sumis (łc.) — nie masz nic stałego na świecie, ból i rozkosz idą naprzemiennie po sobie. Jedna krótka chwila poprzemienia wszystko naopak.
nuncjusz papieski a. apostolski (z łc.) — poseł i pełnomocnik papieski.
nunquam (łc.) — nigdy.
nur — ptak pletwonogi.
nurtować — przenikać do głębi, gnębić, niszczyć, podkopywać.

O

obaczyć się — opamiętać się.
obces(em) = gwałtownie, natarczywie, z miejsca.
obedjencja (z łc.) — posłuszeństwo.
obelgać — łąć oszukać, okłamać.
oberszt(er) (z nm.) — stopień oficerski w dawnych pułkach piechoty polskiej i dragonów, cudzoziemskiego zaciągu, odpowiadający randze pułkownika.
oberża (z fr.) — dom zajezdny, gościnny, zajazd, karczma; **oberżysta** — utrzymujący oberżę.
obesłać = posłać do wielu, rozesłać.

obieź(a) — sieć, matnia, (pu)łapka, sidło, pęta.
objechać kogo — odrwić, oszukać, wyprowadzić w pole, trafić z kogo zażartować.
objekt (z łc.) — przedmiot.
oblatować (z łc.) — wpisać jakąś rzecz do aktów.
oblam = odłamek.
obłożnica = ciężka choroba; **obłożnie** = ciężko.
obły — podługowato okrągły, owalny; wypukły.
obożny koronny — urzędnik wojenny i dygnitarz. Byli nadto obożny li-tewski, tudzież 2 obożni mniejsi czyli polni.
obrotny = zręczny, sprawny, sprytny, przemyślny.
obruszyć się — rozgniewać się, oburzyć się.
obscurus (łc.) — ciemny, prostak.
obserwancja (z łc.) — przyrzeczenie, stałość, wierność.
obserwować (z łc.) — przestrzegać, zachowywać.
obsnąć się = obsunąć się.
obstupiit (łc.) — zdumiał się, „zglupiał”.
obuch a. obuszek — siekierka osadzona na długim toporzystku, służą-cem za łaskę, rodzaj broni, pokrewnej czekanowi (nadziakowi).
obyczajność — dobre, dworne obyczaje, maniery.
ochędźstwo = ubiory wszelakie (i czapki), ubranie, porządki.
ocięt(n)y — zacięty, uparty, zaciekły, zajadły.
oczajdusza (z rus.) — urwisz, hultaj, drab.
oczami świecić za kogo = wstydzić się za kogo.
oczereť (z rus.) = trzcina pospolita na stepie, nad stawami.
oczkowe — dawny podatek, płacony od każdego ula (nazwa od oczka w ulu).
odaj (z tur.) = futur.
odbieżał = odbiegł, porzucił, poniechał, opuścił.
odin każe Lachi, druhi każe kozaki (rus.) — jeden mówi, (że) Polacy, drudzy, (że) kozacy.
odium (łc.) — nienawiść.
odlew = **naodlew** — z lewej ręki, od lewej ręki.
odliga = odwilż.
odkomenderować — wysłać z rozkazem, przeznaczyć do jakiej czynności.
odmłgęba — człowiek odęty, nadęty, pyszałek.
odprzodkować armaty = odprząc od jaszczyków i ustawić.
odrestaurować (z łc.) — przywrócić do pierwotnego stanu, odnowić.
odryna (z białor.) — szopa na siano.
odrzwia — oprawa drzwi, rama, futryna.
odsadzić się = oddalić się.
odsedniony — koń, mający przetartą, odparzoną skórę (np. siodłem).
odsiecz — pomoc dla obleżonych.
odwet — odwzajemnienie się, oddanie za swoje, wet za wet.
odwód — 1) tyły armji; 2) zapas, rezerwa.
odyniec — stary, samotny dzik.
odzierżyć pole — utrzymać się, zostać jako zwycięzca na polu bitwy.
odziomek — część korzenia wystająca nad ziemią.
oficjalista (z łc.) — urzędnik w służbie prywatnej jako (za)rzędca, eko-nom, pisarz itp.
ofic(y)jer (z nm. i fr.) = oficer.
oficina (z łc.) — boczna budowla przy dworze a. pałacu dla oficjalistów, a. warsztat rzemieślniczy w tyle domu.

ofuknąć — krzyknąć na kogo (z gniewem), wsiąść na kogo.
oganiać pułki = objeżdżać (pędem).
ogar — pies gończy.
ogarek — kawałek czego niedopalonego, niedopałek.
ogarniać = 1) osłaniać (np. świecę); 2) **ogarniać chorągwie** — gromadzić żołnierzy około chorągwi, ściągnąć pod nią gromadnie żołnierzy, zbierać oddziały.
ognisty — zob. lud ognisty.
ogrodowy — błędnie zam. grodowy, zob.
ojczyk = księżulek.
oj cej lubosti itd. (rus.) — oj, to kochanie gorsze od choroby! Gdy cho-robę przebędę, będę przecie zdrow, ale wiernej miłości na wieki nie zapomnę.
oj, to ne pili — zob. ej to ne pili.
oj, wyzwoly, Boże, nas wsich itd. (rus.) — wyzwól nas wszystkich, Boże, biednych niewolników, z ciężkiej niewoli, od bisurmańskiej wiary, — na jasne gwiazdy, na ciche wody, do kraju wesołego, między świat ochrzczonych. Wysłuchaj, Boże, nas biednych niewolników, w na-szych prośbach, w naszych nieszczęsnych modlitwach.
okap — 1) krawędź dachu wystająca nazewnątrz ścian budynku i chro-niąca go od deszczu; 2) daszek nad ogniskiem komina w izbie.
okazja (z łc.) — 1) okoliczność, chwila stosowna, sposobność; 2) powód, przyczyna; 3) przygoda, wypadek; **okazję dawać** — zaczepiać, szukać zaczepki.
okiść — śnieg zwisający z gałęzi w kształcie kiści.
oklep = bez siodła i strzemion.
okładać lasami = nakładać drogi (jadąc) przez lasy.
okolica = zaścianek = wieś szlachecka na Litwie, zamieszкана przez drobną szlachtę, najczęściej jednego nazwiska i herbu.
okoń — gatunek ryby.
okrutnie = bardzo, niezmiernie; **okrutny** (blask) = rażący w oczy, bar-dzo wielki, potężny.
okryty pułk — mający dużo ludzi.
oktawa (z łc) — rodzaj dawnej armaty.
Olender = Holender.
oleum (łc.) — olej.
oligarcha (z gr.) — możnowładca, arystokrata.
olstro (z nm.) — schówek, torba skórzana na pistolety, umieszczona po obu stronach siodła u przodu.
olszyna = lasek olszynowy.
omen (łc.) — znak wróżebny, wróżba, przepowiednia, oznaka, zapowiedź.
omieszkąć = zaniedbać, zaniechać, nie skorzystać ze sposobności.
omłot = młotek.
omszały — mchem obrosły, spleśniały.
onera (łc.) — ciężary, zarzuty.
ongi(ś) — niegdyś, dawniej.
onuca (z rus.) — płótno, szmata do owijania nogi pod obuwiem.
onże = ten sam, tenże sam.
opały — ciężkie położenie, niebezpieczeństwo.
opar = lekka mgła unosząca się nad miejscami wilgotnymi a. wodami.
oparzelisko (por. opar) — miejsce, gdzie wydobywająca się z ziemi woda nigdy nie zamarza.
opatrować = opatrywać; **opatrzony** = zaopatrzony; **opatrzyć** = oglądać.

- opinio publica** (łc.) = opinia, zob.
opinia (z łc.) = sąd ogółu, zdanie, mniemanie, zapatrywanie, głos powszechny, języki ludzkie.
opłotki = płoty a. wąskie przejścia między dwoma równoległymi płotami, miejsca ciasno ogrodzone, droga między opłotkami.
oponent (z łc.) = przeciwnik.
oponować (z łc.) = opór, czoło stawiać, opierać się, walczyć, przeczyć, sprzeciwiać się; **oponować się** — stanąć po czyjej stronie i walczyć w jego obronie; występować, walczyć przeciw komu.
opończa (z tur.) = płaszcz obszerny bez rękawów do owinięcia się czasu słoty.
opozycja (z łc.) = opór.
opój = pijak, opilec.
oprawa — zapis, zabezpieczenie, suma pieniężna zabezpieczona żonę, wiano, posag.
oprawca — kat.
opresja (z łc.) — ucisk, pogwałcenie, ciężkie, nieszczęśliwe położenie, udręczenie, udręka.
oprymować (z łc.) — uciskać, gnębić, ciemnić, prześladować, nękać, trapić, dręczyć.
opryszek — rabuś, zbój, rozbójnik.
opublikować (z łc.) — podać do ogólnej wiadomości, ogłosić.
oracja (z łc.) — (prze)mowa.
orator (łc.) — mówca.
orbis terrarum (łc.) — świat(a).
orda (z tat. i tur.) = Tatarzy.
ordinarius proviantmagister (łc.) — zwyczajny dostawca żywności dla wojska w XVII wieku.
ordynacki (z łc.) — będący własnością ordynata, zob. obj.
ordynans (z fr.) — 1) rozkaz; 2) służba; 3) służbowy żołnierz, podoficer, oficer; **ordynansowy** — służbowy.
ordynat (z łc.) — posiadacz majątku na prawach ordynacji (a. majoratu), tzn., że majątek (niepodzielnie) przysługuje tylko najstarszemu synowi a. najbliższemu krewnemu.
ordynek (z nm.) — szyk, porządek bojowy, ład, szereg; **w ordynku** — 1) w szeregu, w porządku; 2) w parze, w zgodzie.
ordyniec — członek ordy = Tatar.
ordynować (z łc.) — 1) polecić, rozkazać; 2) wyprawić, wysłać.
ordyński — zob. ordziński.
ordziński — tyżący się, należący do ordy.
Orest(es) — Grek, według podań greckich morderca własnej matki, nieodłączny towarzysz swego przyjaciela Pyladesa, dlatego sławiony wraz z nim jako wzór prawdziwej przyjaźni.
organizacja (z łc.) — urządzenie, ustrój, sposób a. forma urzędnictwa.
organki (z gr.-łc.) = organy — machina wojenna używana do strzelania w XVI i XVII w., złożona z wielu rur muskietowych osadzonych na jednym łożu i jednocześnie strzelających, rodzaj kulomiotu.
orgja (z gr.) — zabawa wyuzdana, hulatyka gorsząca, rozpasana, rozpusta.
oribus (łc.) — ustami.
orkan = huragan = straszna burza z wichrem, gwałtowny wichur.
orlik — ptak drapieżny z rodziny orłów.
Ormianin — mieszkaniec Armenii. Ormianie trudnili się handlem; garść ich przybyła także do Polski, w której znaleźli nową ojczyznę.

- ornament** (z łc.) — ozdoba.
ort(a) (z nm.) — pieniądz srebrny, czwarta część talara.
osacznik — ten, co zwierzęta osacza, człowiek z nagonki, szczwacz, obławnik.
oseledec (z rus.) — u kozaków kosmyk a. pęk włosów na głowie golonej lub krótko strzyżonej, spleciony w warkocz a. rozpuszczony.
oselka — kamień do ostrzenia.
osęka — zob. bosak.
osiąść na koszu = zostać starą panną.
osilek = siłacz.
osinowy = osikowy (osika — drzewo).
oskard (z czes.) — kilof podwójny, tj. narzędzie żelazne, podobne do młota, z jednej strony spiczaste, z drugiej spłaszczone jak motyka, osadzone na drewnianym trzonku (do rozbijania skał, murów a. twardej ziemi).
oskoma — chętko, ślinka, apetyt na co.
osmalić = trochę opalić, oswędzić, okopcić.
osoba = osobiście.
osowiały — posępny, smutny, przygnębiony; **osowieć** — zasmucić się, być posępnym, przygnębnym.
ostać = zostać.
ostawić = zostawić.
ostentacja (z łc.) — okazałość dla popisu, zwrócenia uwagi, parada, uroczystość, wspaniałość; **ostentacyjnie** — w sposób zwracający uwagę.
ostęp leśny — zapadła część lasu, w której przebywa gruby zwierz.
ostoja — 1) mały port, przystań; 2) punkt oparcia, miejsce bezpieczne, przytułek, schronisko, osłona; 3) podstawa.
ostorożno (z rus.) — ostrożnie.
Ostra Brama — Tak nazywa się jedna z dawnych bram Wilna. W jej górnej części znajduje się kapliczka a w niej słynący cudami obraz M. Boskiej (Ostrobramskiej).
ostrów — kępa, wyspa na rzece, jeziorze lub stawie, obrosła trawą, zarosłami, drzewami.
Ostrzanin (Ostranin lub Ostrjanica) — brał udział w buncie Pawluka, poczem abiegł na Zaporozie. Obrany przez Niżowców w r. 1637 wodzem, ogłosił się samowolnie hetmanem wojska zaporoskiego i rozesłał po Ukrainie uniwersał, wzywający lud do powstania przeciw Polsce. Pobity został w r. 1638 nad Starcem, poczem kozacy przyjąć musieli ugodę w Masłowym Stawie.
osypka — zboże grubo zmielone.
ośnik — narzędzie bednarskie do obstrugiwania.
oszczep = włócznia, dzida do polowania.
otaborzyć się — opasać się taborem, otoczyć się wozami.
otcze atamanie! każe prosto... ne baczyły (rus.) — ojciec atamanie! Wprost cherubin. Takiego my jeszcze (nigdy) nawet nie widzieli.
o terque quaterque beati (łc.) — o trzykroć i czterokroć szczęśliwi!
ot ja duszu by zhubyw (rus.) — ot, jabyłm duszę dla nich zgubił.
otręby — zob. pójść na otręby.
otrzymać pole = odzyskać pole, zob.
otumanić — zamydlić oczy, oszołomić, omamić, oszukać
otwórta (lud.) — otwórzcie.
ów-ta panna = owa, tamta p.

owarjować (z łc.) — zwarjować, oszaleć, wściec się
owóz = otóż.
ożłopać się (rub.) = opić się.

P

Pacowie — znakomita rodzina litewska, której członkowie piastowali wysokie godności duchowne i świeckie. Krzysztof Pac, kanclerz w. lit., oraz Michał Kazimierz Pac, hetman w. lit., przyczynili się waleśnie do wyboru Michała Korybuta na króla polskiego. Współcześnie niemal z powyższymi było dwóch jeszcze Paców biskupami.
pachol(ek) a. **pacholik** — 1) wyrostek; 2) służący, sługa, woźny, parobek; 3) szeregowy żołnierz w jeździe i piechocie polskiej; szeregowiec z pocztu czyli z czeladzi pocztowej towarzysza.
pacjencja (z łc.) — cierpliwość.
pacta conventa (łc.) — dobrowolna umowa między narodem a królem przed koronacją, obejmowała różne prawa i przywileje, które król zaprzysiąc musiał (od r. 1573 tj. od Henryka Waleczusza, po wygaśnięciu Jagiellonów), także przen. w znac. pakt.
pacyfikacja (z łc.) — uspokojenie, uśmierzenie; **pacyfikator** — ten, co uspokaja, łagodzi, uśmierza; pośrednik, rozjemca, jednacz; **pacyfikować** — robić starania o pokój, robić układy; nakłaniać kogo do zgody.
padłas (lit.) — przekleństwo w rodzaju: „podła robota” lub coś podobnego (w związku z podły, padło, padlina).
padło = zwłoki, trup, padlina, zdechły zwierz.
padyszach (z pers.) — monarcha, cesarz.
padol — głęboka dolina, nizina (tak często nazywa się ziemia jako miejsce doczesnego pobytu ludzi).
pajuk (z pers.) — jeden ze straży utrzymywanej po dworach dla przepychu; pokojowiec magnata, towarzyszący pojeźdźcy konno lub siedzący za powozem a. na koniu zprzodu.
paklak — grube, proste sukno.
pakt (z łc.) — układ, umowa, ugoda; **pakta zaprzysiąc** zob. pacta conventa; **pakty zborowskie** — ugoda zawarta między Polską a Chmielnickim po bitwie pod Zborowem 1649; **paktować** — układać się, układy prowadzić, porozumiewać się np. o warunki pokoju, zawieszenia broni itp.; **paktowanie** — układanie się, układy.
pakuły — kłaki, wyczesane ze lnu i konopi.
paladyn (z łc.; właśc. **palatyn**) **reński** — Tak nazywał się władca Palatynatu, prowincji Niemiec nad Renem, który był zarazem elektorem (tak, jak elektor brandenburski lub bawarski czy saski).
palanka — zob. palenka i pałanka.
palba = strzelanina.
palcat (z wł.) — pręt, laska, trzcinka, kij. (Palcatów używano do nauki a. ćwiczenia się w szermierce).
pal cię sześć = pal cię lichy, niech ci tam będzie.
palenka a. **palanka** — gorzałka, wódka; odróżniaj **pałanka**!
palestrant (z gr.) — prawnik, sędzina.
palisada (z fr.) — płot, ściana z kołów w górze zaostzonych, częstokół.

paliwoda niespokojny duch, niestateczny człowiek, trzpiot, wietrznik, narwaniec.
Pallad (z gr.) — przen. obrona, zasłona od złego (od zbrojnego posągu bogini Pallady (Ateny), który Trojanie jako świętość spadłą im z nieba przechowywali, wierząc, że ona jest ich obrońcielką od wroga).
pallatium Radziejowskianum (łc.) — pałac Radziejowskich.
palonka — błędnie zam. palanka a. palenka.
paludes (łc.) — bagna, błota.
pałanka (z tur.) a. **palanka** — 1) warownia z drzewa lub ziemi, otoczona rowem i palisadą; 2) u Zaporozców: siedziba pułkownika i starszyny, oraz obwód podlegający jego władzy. Zaporozie obejmowało do r. 1768 pięć takich obwodów. Zob. też polanka.
pałak — kształt łukowaty, kabłąk.
pałki — zob. golone p.
pan — z przymiotnikiem, urobionym od grodu, oznacza kasztelana, np. pan krakowski = kasztelan krakowski.
Panas Kmitas (lit.) — pan Kmicic.
pancerny — 1) okryty pancerzem; 2) żołnierz dawnej (lżejszej od husarzy) jazdy polskiej, odziany w pancerz i misiurkę a uzbrojony w dzidę z proporcem i broń palną. Zob. znak i chorągiew.
Pandar — jeden z bohaterów trojańskich, doskonały łucznik; w utworach średniowiecznych, których wątek opiera się na podaniu o wojnie trojańskiej, przedstawiony jako człowiek, który zakochanemu ułatwia przystęp do celu marzeń.
panem bene merentium (łc.) — chleb dobrze zasłużonych (ludzi). Zob. królewszczyna.
panienki — zob. święte p.
panięta — tak nazywano magnatów polskich na kresach wschodnich.
panika (z gr.) — strach nagły, często bezpodstawny przestach, ogarniający tłum; ogólne przerażenie, popłoch.
paniw (rus.) — panów; **paniw rizały** — rznąć panów.
panoczku = panie.
papieznik — zob. papista.
papista (z fr.) — katolik, uznający papieża; gorliwy stronnik papieża.
para — zob. co pary.
parada (z fr.) — popis, uroczyste wystąpienie wojska w pełnym stroju i uzbrojeniu w czasie przeglądu.
parafa(r)nały (z łc.) — wyprawa panny młodej.
parafjanka (z łc.) — przen. kobieta bez oglady i manier wielkiego świata, prostaczka, zacofana, wieśniaczka.
paragon (gr.) — współzawodnictwo, zawody, porównanie; **wejść w p.** = równać się, mierzyć się, iść o lepsze.
paraliż (z gr.) — porażenie, utrata czucia i zdolności władania ciałem lub jego członkami.
paralus = paraliż.
parantela — zob. parentela.
parapet (z języków rom.) = **przedpiersień** — część górna w okopie a. murze, osłona, ochrona, sięgająca do wysokości piersi i zasłaniająca od pocisków nieprzyjacielskich obrońców i działa; inaczej **brustwer**.
pardon (fr.) — 1) przebaczenie, darowanie życia; 2) wybaczyć! daruj! oszczędź!

- pardonnez moi** (fr.) — wybacz(cie) mi.
pardwa (z łc.) — ptak kurowaty z rodziny cietrzewi.
parentela (łc.) — ród, familja, pokrewieństwo, powinowactwo.
Parka (z łc.) — u staroż. Rzymian jedna z trzech bogiń (Kloto, Lachesis, Atropos), przedzących nić życia ludzkiego, od których los i życie ludzkie zawisły; po polsku Prządka
parlamentarz (z fr.) — wysłannik od jednej strony wojującej do drugiej w celu porozumienia się co do warunków poddania się, zawieszenia broni itp.; **parlamentować** — wchodzić w układy z nieprzyjacielem, układać się z nim.
paroch (z łc.) — proboszcz, pleban, szczeg. obrządku gr. kat.
paroksyzm (gr.-łac.) — napad, przystęp, atak (choroby); nieszczęście, klęska.
parol (z fr.) — słowo; **parol kawalerski** = słowo honoru.
parować — odeprzeć cios (w szermierce na szable lub słowa).
parów = jar, wąwóz, dolina górską lub rzeczna.
par(r)ycyda z łc. **parricida** — ojcobójca, matkobójca, zdrajca ojczyzny.
pars magna fui(t) (łc.) — brał(em) główny udział.
parsiuk (z lit.) — prosiak, wieprzak.
partja (z łc.) — 1) oddział, grupa, banda, luźny oddział powstańczy; 2) strona, stronnictwo, obóz; 3) panna na wydaniu.
partyzant (z fr.) — 1) należący do czyjej partji, stronnik, poplecznik, zwolennik; rodz. żeńsk. **partyzantka**; 2) żołnierz-ochotnik, walczący w oddziałach powstańczych, walczący w partji, zob. partja 1); wódz takiej partji.
pary nie puścić — nie odezwać się ani jednym słowem.
pasierbica — córka męża a. żony z pierwszego małżeństwa.
pasja (z łc.) — 1) namiętność, słabość, żyłka, skłonność, chorobliwe upodobanie; **pasjami** = namiętnie; 2) gniew, złość, wściekłość, szal.
paskudny = brzydki, nieczysty.
pasować (z nm.) — być odpowiednim, przystawać, licować, wypadać; **pasować się** (pas) — mocować się, walczyć.
pas(s) (z nm.) — papier na wolny przejazd, przepustka, paszport.
pasterz narodów = król.
pastewnik = pastwisko, zwł. ogrodzone.
pastorał (z łc.) — laska biskupa, jako oznaka jego dostojenstwa, u góry zakrzywiona.
pastorum convenarumque... suis populis (łc.) — tłum pasterzy i przybyśców, który zbiegł od swych ludów.
pasz! (z fr.) — brak czego, niema czego (mniej więcej tyle, co: wszystko nanie, wszystko przepadło, ani rusz, nie poradzisz, zdechł pies).
pasza — zob. basza.
paszalik (z tur.) — prowincja, rządzona przez paszę.
pas(z)port = pass.
Pater noster... et in terra (łc.) — pacierz: Ojcze nasz... i na ziemi; **dać komu P. n.** = udzielić nagany, surowo upomnieć, zgromić, nakrzyczeć na kogo, wyspać kazanie.
patientia (łc.) (**pacjencja**) — cierpliwość.
patoka = miód oczyszczony z wosku.
patryarcha (z gr.) — 1) założyciel plemienia, praojciec; 2) głowa rodu; 3) tytuł niektórych biskupów, między innymi także „katolikosa“, zob. Eczmjadzin w Słown. geogr.

- patrjota** (z gr.) — obywatel kochający ojczyznę; **patrjotyzm** — miłość ojczyzny.
patrol (z fr.) — mały podjazd wojenny, wysłany na zwiady.
patron (z łc.) — opiekun, orędownik; **patronat** — opieka.
patronka (z łc.) = opiekunka; **Patronka Rzeczypospolitej** = Opiekunka Rptej. = Matka Boska.
patronować (z łc.) — być patronem, występować w roli patrona, orędownika, opiekować się.
patrzy na to = zdolny jest do tego.
paulin (z łc.) — zakonnik ze zgromadzenia św. Pawła pustelnika (zmarłego 340 r.)
pauper (łc.) — 1) ubogi uczeń, utrzymujący się z posług kościelnych i jałmużny; 2) przen. i żart. żak, chłopiec, ulicznik.
pawęż (z łc.) — tarcza.
Pawluk — wódz zbuntowanych kozaków, pobity w r. 1637 przez hetmana w. kor. Mikołaja Potockiego pod Kumejkami i stracony.
pax vobiscum (łc.) — pokój z wami.
paż (z fr.) — młody chłopiec szlacheckiego rodu, na usługach króla a. dygnitarzy, oddany na dwór celem kształcenia się.
paździerz — skórka na łnie lub konopiach, która okrywa włókno a w międleniu odpada.
pąkowie = pączki u roślin.
pałnik = pielgrzym.
pchnąć = wysłać.
pedogra — zob. podagra.
pela (z wł.) — 1) skuśanka z włókien jedwabiu; 2) materja kosmata jedwabna.
pelikan (gr.-łc.) — ptak rudlonogi (pływający), wielkości łabędzia. Pod dolną częścią dzioba posiada dużą torbę, do której wkłada schwyte ryby; stąd baśń, że młode karmi krwią swej piersi.
pendent (z łc.) — 1) szeroki rzemień (pas) przez prawe ramię, podtrzymujący szpadę a. rapier; 2) rzemień przy głównej szabl.
Penelopa — żona Ulisesa, wzór wierności małżeńskiej. W czasie 20-letniej nieobecności męża, gdy tenże walczył pod Troją i tułał się po obcych krajach oświadzała stale swej ręki zalotnikom.
pensa (łc.) — załania.
per amicitiam (nostram) (łc.) — przez przyjaźń (naszą).
per consequens (łc.) — i tak dalej.
perć — zob. pyrc.
pereant hostes (łc.) — niech zginą nieprzyjaciele.
pereat (łc.) — niech zginie.
peregrynacja (z łc.) — wędrówka, włóczęga.
Perekopcy = Tatarzy perekopscy, zob. Perekop.
perekotypole (z rus.) — roślina z rodziny baldaszkowych, mikołajek, zob.
pergamin (z łc.) — 1) skóra zwykle ośla przyrządzona do pisanja; 2) dyplom, dokument pisany na pergaminie.
pericula (łc.) — niebezpieczeństwa, **periculum** — niebezpieczeństwo; **periculum in mora** — niebezpieczeństwo w zwłóce, zwlekać niebezpiecznie; **periculosa** — niebezpieczna; **periculosus** — niebezpieczny.
peritus (łc.) — doświadczony.
perjer = ? Może ma być **prerjer** (od wyrazu prerja, użytego przez Sien-

- kiewiczza w znaczeniu stepu wogóle): mieszkaniec stepów, stepowiec.
- perkułab** a. **perkałab** — starosta w Mołdawii.
- perłowa macica** — wewnętrzna warstwa muszli pewnego rodzaju mięczaka morskiego z pięknym połyskiem, używana do wyrobu ozdobnych przedmiotów.
- permisja** = **permissa** (z łc.) — pozwolenie.
- per nefas** (łc.) — niegodziwymi środkami, niegodziwą drogą.
- perorować** (z łc.) — (prze)mówić, rozprawiać, rozwodzić się.
- persona** (łc.) — osoba.
- personaliter** (łc.) — osobiście.
- personat** (z łc.) — osoba poważna, szanowna, znaczna, dostojna, dygnitarz, dostojnik.
- perspektywa** (z łc.) — 1) widok w dal, widok na przyszłość; to co nas czeka; 2) luneta.
- perswadować** (z łc.) — pocieszać, dodawać otuchy, przedkładać, wpływać radą, tłumaczyć, doradzać a. odradzać.
- perswazja** (z łc.) — namowa, doradzanie a. odradzanie, przedkładanie, przemawianie do rozumu, zob. **perswadować**.
- peruka** (z fr.) — przyprawne włosy ludzkie, noszone dawniej dla ozdoby.
- perzyna** — popiół żarzący, zarzewie przygaszone, proch, zgliszcze.
- petarda** (z fr.) — naczynie metalowe, nabijane prochem i służące do wystrzeliwania bram.
- petercyment** (z hiszp.) — przednie wino hiszpańskie.
- petyhorzec** — rodzaj jeźdźca litewskiego, odpowiadającego polskiemu pancernemu i tak jak on odzianego i uzbrojonego; **petyhorskie konie** = oddziały petyhorców.
- pezgać** = rzucić się, „kopnąć się“.
- pećcina** — część nogi u zwierząt kopytowych powyżej kopyta.
- Pferd** (nm.) — koń.
- Philemon** — zob. Filemon.
- piatyhorski** — zob. petyhorski.
- pidjizdka** (rus.) = podjazdka.
- pidsusidek** z rus. **pidsusidok** — sąsiad.
- pidswynok** (rus.) — prosiak.
- pieczara** — grot, jama podziemna zwykle w gruncie wapiennym wytworzona przez wodę.
- pieczęć mniejsza** = podkanclerstwo, zob. kanclerz.
- pieczętarsz koronny** = kanclerz koronny.
- pieczętować się** — używać czego za herb, mieć jakiś herb.
- pielesz** — legowisko, przen. gniazdo ojcyste, progi domowe, dom rodzinny, ognisko domowe.
- pieniactwo** — żądza, namiętność procesowania się, zaciekle prawowanie się, ciągnięcie się po sądach.
- pieniacz** — lubiący się procesować, zaciekle procesowicz.
- pieńka** — włókna konopiane, przędza konopiana.
- piernacz** (z rus.) — buława, używana niegdys na Zaporozu przez starszyzną wojskową, mająca 6 metalowych płytek czyli tzw. piór (stąd nazwa) zamiast gałki; zastępowała między kozakami list żelazny.
- pierzchnąć** = chropowacieć od powietrza.
- piesa** = pies, psie.
- pietra** — zob. dać pietra.
- piędź** — 1) miara równa najdłuższej odległości pomiędzy końcami palców

- wielkiego i średniego a więc wynosząca około 8 cali; 2) garść; ani na piędź = ani na włos, ani na palec, ani na krok.
- pięćka** — zob. w piętę gonić.
- pika** (z fr.) = lanca, włócznia, dzida.
- pilaw** (z tur. i pers.) — ulubiona potrawa wschodnia, złożona z tłustej baraniny, gotowanej z ryżem i polanej masłem.
- pilić** = przeć, naglić, zmuszać do pośpiechu (por. pilny!).
- piłśniowy** — zrobiony z piłśni, tj. z sierści lub wełny, z filcu.
- Piotrowin** — wieś nad Wisłą, woj. lubelskie, naprzeciw m. Solca, leżącego na przeciwnym brzegu. Znana z pięknej legendy, według której biskup krakowski św. Stanisław Szczepanowski wskrzesił zmarłego rycerza Piotra z Janiszowa Strzemienieczyka, właściciela Piotrowina; **wygląda jak Piotrowin** = bardzo mizernie, blade, jakby z grobu wstał.
- piramida** (z gr.) — stos ułożony naksztalt piramidy.
- pisarz** — 1) **pisarze wielcy koronni i litewscy**. W Koronie był wielki koronny jeden, w Litwie było ich czterech. Liczbę koronnych zrównano z litewskimi dopiero w r. 1764. Znajdowali się oni przy boku królewskim i kanclerzom, za których wiedzą wydawali różne dokumenty urzędowe i zasiadali w pewnych sądach; — 2) **pisarze polni**. Oprócz hetmanów miały oba wojska, koronne i litewskie, każde swego pisarza polnego, którzy mieli kancelarje do całej rachunkowości wojskowej.
- piszczalik** = grający na piszczalkach.
- piszczel** — 1) długa kość ludzka a. zwierzęca (od kolana do stopy); 2) krótka broń palna ręczna z mocno wygiętą kolbą, rodzaj pistoletu.
- piwowar** — ten, co piwo warzy, robi.
- plaga** (z łc.) — 1) uderzenie, cios. 2) klęska, kara boża.
- plaszcz** — od plaskać.
- plasy** = tańce.
- plebejae condicionis** (łc.) — z gminu, z ludu.
- plenić się** — rozmnażać się, mnożyć się, rozradzać się.
- pleść trzy po trzy** = pleść koszałki opałki, mówić ni to ni owo.
- plucha** — plugawiec, brudas, szubrawiec.
- pludrak** (z nm.) — pog. Niemiec, zob. pludry.
- pludry** (z nm.) a. **pluderki** — 1) spodnie szerokie, worowate, kroju nie-polskiego i dlatego nazwa ta miała u nas 2) znaczenie pogardliwe: Niemcy.
- plunąć** = strzelić.
- pluralitas** (łc.) — większość.
- plączka** = plącząca.
- plątnierz** (z nm.) — rzemieślnik, który robił zbroje.
- plawić się** = nurzać się, kąpać się.
- plazem ująć** = bezkarnie u.
- plazować** = bić, okładać plazem szabli.
- pleć biała** = kobiety.
- plochość** = lekkomyślność, pustota, roztrzępanie, niestateczność.
- plonić się** = czerwienić się.
- plonny** = próżny.
- ploza** — jedna z dwu podstaw, na których suną sanie.
- pobałamucić** — zob. bałamucić.

- pobaraszkować** — 1) pofiglować, pożartować, pozbytkować; 2) pogadać żartobliwie.
- pobratymczy** — współplemienny, należący do tego samego szczepu; **pobratymstwo** — stosunek, wynikający z pobratania się, braterstwo, ścisły związek przyjacielski.
- pobereźnik** — strażnik leśny, gajowy.
- pobrzeżny** = kresowy, pograniczny.
- pobyty jasno welmożny ... łycari i kawalery** (rus.) — pobici jaśnie wielmożni panowie, hetmani i pułkownicy, rycerze i kawalerowie;
- pobyty Lachi** — pobici Polacy.
- pochlastany** = pocięty.
- pochlipać** — popłakać, poszlochać.
- pochyba** — zob. bez pochyby.
- pociągnąć** = łyknąć, popić, napić się.
- po coć** = po co ci.
- poczesny** = szaczątny, honorowy.
- poczet** — 1) świta, drużyna, orszak, zastęp; 2) oddział wojskowy, rota; 3) służba, towarzysząca husarzowi, zob. pocztowy.
- pocztowy** = szeregowy a. pacholek — żołnierz-nieszlachcic, towarzyszący husarzowi.
- poczuwać się** = porozumiewać się.
- podagra** (z gr.) = dna (choroba nóg).
- podchmielić** = podpić, podweselić sobie.
- podczaszy** — był początkowo pomocnikiem i zastępcą cześnika, jak podstoli stolnika, później wyrósł znaczeniem ponad niego. Obowiązkiem podczaszego było podawać biesiadującemu królowi napoje, wprzód ich skosztowawszy i wogóle mieć dozór nad napitkami przy stole królewskim. — Później było dwóch podczaszych: wielki koronny i wielki litewski. Obowiązki swe pełnili tylko w czasie uroczystości dworskich. Były to urzędy nadworne.
- podeliberować** (z łc.) — spędzić czas pewien na deliberowaniu, zob.
- podhajecka** — dom, potrzeba, wyprawa i Podhajce.
- pod egidą** — zob. egida.
- podesperować** (z łc.) — strawić pewien czas na rozpaczaniu.
- podjazd** — oddział wysłany na zwiady.
- podjazdka** — rodzaj lekkiej łódki, zob. pidjizdka.
- podjazdowa wojna** — nieregularna bez planowych bitew.
- podjezdek** — mały konik.
- podjeździk** = mały podjazd.
- podkanclerzy** — zob. kanclerz; **podkanclerzyna** = żona podkanclerzego.
- podkomendny** — wojskowy zostający pod czyjś dowództwem.
- podkomorzy** — urzędnik nadworny, który zarządzał komorą, tj. mieszkaniem królewskim. Było ich dwóch: p. wielki a. koronny i p. litewski. — Nadto istnieli podkomorzowie ziemscy, do których należało sądownictwo w sporach granicznych szlachty („Pan Tadeusz“ I); **podkomorzyna** — żona podkomorzego.
- podkurek** — przekąska między podwieczorkiem a wieczerzą.
- podlot** — dosł. pisklę dzikiego ptaka, wylatujące już z gniazda; przen. dorastający chłopiec a. dziewczyna.
- podminować** — podłożyć minę, aby spowodować wybuch.
- podnieść wojska** = ruszyć wojska, postanowić na nogi, kazać stanąć pod bronią.

- podochocić** = podpić sobie.
- podogonie** — rzemień w uprzęży końskiej, idący od pasa do ogona.
- podolek** — wgłębienie, powstające przez podniesienie fartucha, przeznaczone do umieszczenia w niem ciężaru.
- podrwić głową** = popełnić niedorzeczność, zrobić głupstwo.
- podryg** — kurczowy ruch, rzucanie się konającego.
- podśędek** — pomocnik, zastępca sędziego; zastępca sędziego w dawnych sądach ziemskich.
- podskarbi** — wysoki urzędnik, który zajmował się skarbem. Od XVI w. było ich pięciu: dwóch wielkich (koronny i litewski) — niejako ministrów skarbu — oraz dwóch ich zastępców: nadworny i litewski. Zawiadywali oni skarbem państwa i króla, jego dochodami i wydatkami, mieli nadzór nad skarbcem, klejnotami i podręczną kasą królewską. — Był nadto podskarbi ziem pruskich.
- podskryptum** = post scriptum.
- podstarości** = **podstarosta** — 1) zastępca, namiestnik starosty grodowego, wykonawca wyroków, odprawiający, również jak on, sądy grodzkie; 2) wóldarz, karbowy, gumieny.
- podstoli** — urząd nadworny a raczej godność honorowa: zastępca stolnika. Było ich dwóch: koronny i litewski. — Stolnik czuwał pierwotnie nad porządkiem uczt królewskich. Obok podstolich nadwornych miała każda ziemia swego podstolego jako urząd tytularny.
- podstrzesze** — miejsce pod strzechą, poddasze, strych.
- podsyć** = pomnożyć, uzupełnić.
- podszyty** — zarosły krzewiną.
- podwika** — zasłona kobieca na głowę, przen. kobieta; **podwikarz** — kobieciarz, bałamut.
- podwoda** — wóz z zaprzęgiem, dostarczany obowiązkowo przez kogoś.
- poenam** (łc.) — karę.
- pofolgować** (z nm.) — ulżyć nieco, złagodzić dla kogo, okazać pobłażanie, wyrozumiałość; popuścić, ustąpić.
- pofortunić** (z łc.) = poszczęścić.
- pogorzały** = spalony.
- pograżać** — 1) pogłębiać, pokonać, zwalczyć, przyprowadzić do upadku; 2) przen. oczarować, zająć, ośwładać, zniewolić, rozkochać.
- pogrobne** = podzwonne.
- pogrom** = wielka klęska, pobicie na głowę.
- pogrześć** = pogrzebać.
- pogręznąć** = utknąć w błocie.
- pohaniec** = poganin = Turek, Tatar, niewierny, bisurmanin.
- po harapie** = po wszystkim.
- pohibel** — zob. na pohybel.
- poisko** — zwykle miejsce pojenia bydła.
- pojazd** — ogólna nazwa na oznaczenie wozu, karety, bryczki itd.
- pojemszczyzna** — danina, składana niegdyś przez mieszczan i włościan panom na Rusi za prawo pojęcia żony, cudzej poddanej.
- pokawić** = źle zrobić, popsuć, pokpić sprawę, pobłądzić, głupstwo zrobić.
- pokazać kozła na czole** — zob. kozieł.
- pokocić się** = potoczyć się (i spaść).
- pokojowiec** — sługa pokojowy.
- pokotem** (zob. pokocić się) = (po)mostem, plackiem, leżąc jeden obok drugiego rzędem.
- pokraśnieć** = poczerwienić, zarumienić się, zaczerwienić się.

- pokrowiec** — zasłona, osłona do pokrywania czego, futerał.
pokrój (z ros.) — zakrój, typ, rodzaj, miara, charakter.
pokryty pułk — okryty, zob.
pokumać się — zaprzyjaźnić się ściśle, pobratać się, wejść w zażyłość, zadawać się z kim.
pokurcz — mieszaniec (np. u psów mieszaniec z ogara, wzgl. charta i kundla). Przen. i pog. o człowieku.
polachski — polski. Ponieważ Turcy zwykli nadawać przydomki od rozmaitych okoliczności życia, więc „**polachska**“ **piechota** oznaczała piechotę, co już np. walczyła raz z Polakami, składała się częściowo ze zbiegów z Polski itp.
polana — pole, łąka wśród lasu.
polanka — warownia ziemna, okopy.
pole Marsa (zob. Mars) — pole wojny, pole bitew (lub bitwy).
polerowany (z nm.) — 1) (wy)gładzony aż do połysku; 2) ogładzony, wykwinny, wytworny, elegancki = **polerowny**.
połęże = poleganie.
Poliorcetes (z gr.) — przydomek („Burzyciel Miast“) Demetriosa, króla Macedonii (IV/III w. pd. Chr.).
polityczny (gr.-łc.) — grzeczny, uprzejmy, dobrze wychowany, przyzwoity, cywilizowany, kulturalny; **polityka** — 1) sztuka rządzenia państwem; 2) zasada, sposób, plan postępowania; 3) grzeczność, delikatność, dobre maniery, dobry ton; **politykować** — 1) zajmować się polityką, zob. polityka 1); 2) być grzecznym wobec kogo.
Polluks — zob. Kastor.
polonizm — wyraz lub zwrot mowy, właściwy wyłącznie tylko językowi polskiemu.
polor (z łc.) — ogląda, dworne maniery, układność; wytworność obejścia się, wzięcia się, znalezienia się.
poła — jedna z dwu połów, rozchodzących się na przodzie sukni u dołu, np. kontusza.
Połowcy a. **Kumanie** — naród rasy mongolskiej, który przybył do Europy wschodniej z Azji w XI w. i założył wielkie państwo w dzisiejszej południowej Rosji od Uralu aż po Karpaty Siedmiogrodzkie. Prowadzili oni częste wojny z książętami ruskimi; znikli zupełnie w XIII wieku, gdy Tatarzy rozbili im państwo. Część tylko schroniła się do Węgier nad Dunaj i Cisę, gdzie zmieszała się z tamtejszą ludnością.
pomazaniec Boży = król.
pomizernieć (z łc.) — źle wyglądać, wynędznieć.
pomorze — kraj nad brzegiem morza leżący.
pompa (łc.) — okazałość, wystawność, wspaniałość, przepych, parada.
Pompejusz — wielki wódz rzymski z I w. pd. Chr., zginął w drugiej wojnie domowej, zabity na rozkaz doradców króla egipskiego.
pomyłujcie Lachy (rus.) — zmiłujcie się Polacy; **pomyłujcie (pane) pany** — zmiłujcie się (panie) panowie.
ponik — źródło, strumyczek.
pono(ć) = podobno(ć), zdaje się, prawdopodobnie, chyba.
pończosznik — człowiek, chodzący w pończochach, przewisko.
pop (ros.) — duchowny prawosławny a. gr. katol.
popas — 1) czas, przystanek użyty na pokarmienie koni w drodze; 2) miejsce zatrzymania się w podróży dla pokarmienia koni.
popasać — odbyć popas, zatrzymać się.

- popieliszcze** = pogorzelisko, zgłiszcze.
poplecznik — sprzymierzeniec, sojusznik, stronnik, zwolennik.
popręg — pas do podpinania siodła.
poprotegować — zob. protegować.
popsować = popsuć.
popularny (z łc.) — znany powszechnie, mający wziętość u ogółu, ceniony przez ogół.
poreja (z łc.) — dawka, część.
porcjunkula (z łc.) — uroczystość, obchodzona po klasztorach bernardyńskich 2 sierpnia w dzień M. Boskiej Anielskiej.
poręcznie = na rękę, dogodnie, wygodnie.
porohy (rus.) — progi skalne w rzece, powodujące wodospady.
porost — rodzaj roślin wodnych.
porożany — przymiotnik od poroh.
porucznik — zastępca rotmistrza.
porzecz — okolica nadrzeczna, brzeg rzeczny.
posesjonat (z łc.) — ten, co posiada dobra.
posoka = krew rozlana.
pospolitacki — odnoszący się do pospolitaka; **pospolitak** — żołnierz z pospolitego ruszenia; **pospolite ruszenie** — obowiązkowe ruszenie całego rycerstwa czyli szlachty na wojnę; zwołanie odbywało się zapomocą tzw. wici, osobnych gońców.
postaw = zwój (sukna).
postawić na nogi — podnieść, pomóc.
postponować (z łc.) — lekceważyć, nie mieć za nic, pomiatać kim a. czym.
postronny — ościenny, pograniczny, sąsiedni, obcy, cudzoziemski.
postrzał — przen. cios, nieszczęście.
postrzygalnia — izba, gdzie postrzygają sukno, warsztat postrzygacza sukna.
post scriptum (łc.) — dopisek dodany w liście na końcu po podpisie.
poswar(ek) — spór, sprzeczka, kłótnia, waśń, nieporozumienie.
poszarpany = ze stratami.
poszczerbić = poranić.
poszerszeniały — albo: okryty szronem, oszroniony, albo: (o koniu), który szerszenieje, zob. obj.
poszóstny — zaprzężony w 6 koni (kareta).
poszwargotać — zob. szwargotać.
pośrutować — podzielić na drobne kawałeczki, podrobić.
pożał — pierwiastek chemiczny, który jest głównym składnikiem popiołu roślin lądowych.
potencja (z łc.) — 1) potęga, siła; 2) mocarstwo, państwo.
potentat (z łc.) — siłacz, mocarz, możny pan, władca.
poterać — sponiewierać, pomiatać, nie mieć za nic.
potrzeba = bitwa, wyprawa wojenna, wojna; **potrzeby wojenne** — przybory, sprzęt wojenny.
potrządk — pomocnik pastucha.
poturbować (z łc.) — pobić.
poturzeniec — człowiek sturczony.
powarjować (z łc.) — zob. koncept p.
powerek a. **powyrek** — drążek do noszenia wiader, cebrów itp.; także przen.
powiemć = powiem ci.
powietnik — współziomek, mieszkaniec tego samego powiatu a. obwodu.

powodny a. powodowy koń — koń prowadzony luźno.
powózka — wóz wojskowy.
powsinoga — włóczęga, włóczkij.
powyrek — zob. powerek.
pozadzie — na tyłach.
pozagwoździć — zagwoździć (zob.) jedno działo po drugim.
pozoryli to? — czy to pozory?
pozycja (z łc.) — stanowisko, położenie, postawa.
pożoga — pożar, ogień.
pójść na dym — uderzyć bez wahania, obcesowo, prosto, z kopyta.
pójść na otręby — zostać pobitym, pokonanym na głowę, na miazgę.
pójść w rozdrób — rozprószyć się, pójść w rozsypkę.
pójść w trop — pójść śladem, w ślady.
półbok — połowa boku.
półbród — połowa brodu (t. j. płytkiego miejsca w rzece, które można przejść lub przejechać wozem lub koniem).
półgarncówka — miara, zawierająca pół garnca, = 2 litry.
półgęsek — połowa tułowia gęsiego zwinięta i uwędzona.
półszubek (zob. szuba) — krótki kabat podbity i obramowany futerkiem (mundur piechoty łanowej).
półtorak — wóz szeroki i silny.
prać — bić.
pr(a)ceptor (łc.) — nauczyciel, mistrz.
praemia (łc.) — nagrody; **praemium** — nagroda.
praeparationes (łc.) — przygotowania.
praeparatur (łc.) — przygotowuje się.
praesidium (łc.) — załoga, straż.
praktyk (z gr.) — 1) doświadczony, obyty, biegły; 2) człowiek, umiejący stosować teorię do potrzeb życiowych.
praktyka (z gr.) — 1) wykonywanie, ćwiczenie się w czym, nabywanie wprawy, wprawa, obeznanie lub obznajmianie się (np. praktyka publiczna = zaznajamianie się ze sprawami państwowymi), biegłość, doświadczenie, znajomość rzeczy, nauka; 2) zły zamiar (plan, czyn, rzecz, sprawa, sposób postępowania), porozumienie się, zmowa, knowanie, spisek, sztuczka, intryga.
praktykować (z gr.) — 1) wykonywać, czynić, spełniać, uprawiać, ćwiczyć się, robić, uczyć się, doświadczać, wprawiać się; 2) knować, intrygować, spiskować, zmawiać się. — Zob. też spraktykować.
prawdali to? — czy to prawda?
prawdu każe (rus.) — prawdę mówi.
prażnik (z ros.) — święto, odpust, święto patrona cerkwi.
preceptor — zob. praeceptor.
predykan (z łc.) — kaznodzieja protestancki, pastor (= minister, zob.).
preeminencja (z łc.) — pierwszeństwo, starszeństwo, dostojność, przywilej.
premium — zob. praemium.
preopinant (z łac.) — poprzedni wnioskodawca (tj. ten, który z wnioskami, ze zdaniem swoim pierwszy przed kim występuje).
prerogatywa (z łc.) — przywilej.
pretendent (z łc.) — ubiegający się o co, kandydat; **pretendować** — ubiegać się, rościć sobie prawo do czego, starać się o co.
pretensja (z łc.) — uroszczenie; prawo, które sobie ktoś rości (zob. rościć).

pretor (z łc.) — w dawnym Rzymie najwyższy urzędnik sądowy, w którego ręku spoczywał wymiar sprawiedliwości.
pretorjanin (z łc.) — żołnierz ze straży przybocznej dawnych cesarzy rzymskich.
prezencja (z łc.) — okazały wygląd, okazała postawa.
prezent (z fr.) — podarek, dar, podarunek, upominek.
prezentacja (z łc.) — przedstawienie, zapoznanie.
prezentować (łc.) — 1) przedstawiać, zapoznawać kogo z kim; 2) **p. broni** — trzymać broń w sposób przepisowy, dla oddania czci a. honorów wojskowych; 3) **prezentować się** — przedstawiać się, pokazywać się, popisować się, wyglądać, być widocznym.
prezerwatywa (z łc.) — środek zapobiegawczy, zaradczy, ochronny.
prezydja (z łc.) — ochrony wojskowe, załogi, małe twierdze, zameczki (l. poj. **prezydjum**).
prędko-że — czy prędko.
Priam — król Troi.
prijichaw (rus.) — przyjechał.
prima charitas ab ego (łc.) — (dosł.: pierwsza miłość ode mnie): moja osoba na pierwszym miejscu. Po polsku: bliższa kcszula ciała, niż kozuch.
primo (łc.) — po pierwsze; **primo** — **secundo** — po pierwsze — po drugie; **primo voto** — po pierwszym mężu.
primus inter pares (łc.) — pierwszy wśród równych (sobie).
princeps (łc.) — książę.
privatim (łc.) — osobiście.
pro aeterna rei memoria (łc.) — na wieczną rzecz pamiątkę.
proceder (z łc.) — 1) sposób postępowania, wojowania, postępek, postępowanie; 2) zajęcie, środek zarobkowania, rzemiosło.
procedernik (z łc.) — trudniący się rzemiosłem.
procesjonalnie (z łc.) — z procesją, wśród procesji.
pro crimine perduellionis (łc.) — za zbrodnię zdrady stanu.
procz (rus.) — precz.
prodały mene, jak raba... na nieszczęstje (rus.) — sprzedali mię, jak niewolnika, na złą dolę i nieszczęście.
pro die 27 praesentis (łc.) — na dzień 27 bieżącego miesiąca.
profanacja = **profanowanie (z łc.)** — znieważanie, zbezczeszczenie.
projekt (z łc.) — pomysł, plan, myśl powzięta i podana komu.
proklinaw kak didko (rus.) — przeklinał jak djabeł.
pro kozaka Hołotu (rus.) — o kozaku Hołocie. Kozak Hołota nie był najprawdopodobniej żadną postacią historyczną; w jednej z dum (pieśni) ukraińskich, której treścią jego pojedynek z Tatarem, występuje jako typ Zaporozca, w podartej odzieży, co było swojego rodzaju modą i szykiem u Zaporozców.
prom — statek płaski, służący do przeprawiania wozów, bydła, ludzi przez rzeki lub inne wody.
pro Marusiu Bohusławku (rus.) — o Marysi Bohusławce. Według jednej z dum (pieśni) ruskich Marusia Popowna z Bohusławia, wzięta do niewoli z wielu swymi rodakami, zyskała łaski paszy tureckiego i wyzwoliła ziomek tajemnie z niewoli. Żegnając się z uciekającymi, prosiła, by wstąpili do Bohusławia i zawiadomili jej rodziców, że ona już się poturczyła, wobec czego niech ci nie starają się o wykupienie jej z niewoli.

- pro memoria** (łc.) — na pamiątkę; **dać p. m.** = dać dobrą pamiątkę, nauczkę.
- promocja** (z łc.) — 1) poparcie, pomoc, wstawiennictwo, protekcja; 2) posunięcie na wyższe stanowisko.
- promować** (z łc.) — 1) popierać, protegować; 2) wynosić, posuwać na wyższe stanowisko, podwyższać w godnościach i zaszczytach.
- promulgacja** (z łc.) — ogłoszenie, obwieszczenie, obwołanie.
- promulgować** (z łc.) — ogłosić, obwieścić, obwołać.
- propagator** (z łc.) — popierający i krzewiący usilnie, gorliwie jakąś myśl, sprawę, i zyskujący dla niej zwolenników, gorący zwolennik, krzewiciel, szerzyciel.
- pro patria et libertate** (łc.) — za ojczyznę i wolność.
- proponować** (z łc.) — przedstawiać, przedkładać, dawać do uznania i przyjęcia.
- proporcja** (z łc.) — stosunek, umiar, układ, symetria.
- proporzec** = **proporzyczek** — 1) chorągiew, sztandar; 2) chorągiewka u kopii lub włóczni.
- proposuit** (łc.) — zaproponował (zob. propozycja i proponować).
- propozycja** (z łc.) — wniosek, przedstawienie, projekt, zaoferowanie się z czem.
- propter securitatem loci** (łc.) — gwoździ (dla) bezpieczeństwa miejsca.
- pro publico bono** (łc.) — dla dobra publicznego.
- prorok** = Mahomet.
- proscripti** (łc.) — wywołający, wyjęci z pod prawa.
- prospectum** (łc.) — widok; 1-szy przyp. **prospectus**.
- prospekt** = prospectus.
- prostyty pane** (rus.) — wybaczcie panie; **prostyla** — przebaczyła.
- prosyła** (rus.) — prosiła.
- proszczaj ba'ku** (rus.) — żegnaj ojciec.
- prośnianka** — wódka z prosa.
- protegować** (z łc.) — popierać, opiekować się kim, wstawiać się, być orędownikiem, polecać.
- protekcja** (z łc.) — opieka, poparcie, pomoc.
- protekcjonalny** (z łc.) — uwydatniający zależność od protektora i górujące stanowisko jego, wyniosły, lekceważący.
- protektor** (z łc.) — opiekun, poplecznik; **protektorat** — obowiązek, czynność protektora, władza opiekuńcza.
- protest** = **protestacja** (z łc.) — oświadczenie się, wystąpienie przeciw czemu, sprzeciw, opór.
- protestant** (z łc.) — wyznawca protestantyzmu (ewangelik, luteranin, czasem kalwinista).
- protestować** (z łc.) — sprzeciwiać się, opierać się, zakładać sprzeciw.
- Proteusz** (z gr.) — według podań greckich wieszczący bożek morski, który umiał w razie potrzeby zmieniać ciągle swą postać.
- proverbium** (łc.) — przysłowie, aforyzm.
- prowiant** (z łc.) — żywność; **prowiantować** — zaopatrywać w żywność, karmić.
- prowinca** (z łc.) — 1) wielka część kraju jako całość; dzielnica; 2) kraj zdobyty i wcielony do państwa; **prowincał** — przełożony nad klasztorami prowincji duchownej (tzn. części kraju, podпадаjącej pod jeden zarząd duchowny).
- provizja** (z łc.) — 1) odsetek, procent; 2) dochód, zysk.
- prychać** = parskać.

- pryjichaw** — zob. priijichaw.
- prym** (z łc.) — pierwsze miejsce, pierwszeństwo; **prym trzymać** — przodować, być pierwszym; **p. wziąć** — otrzymać, zdobyć pierwszeństwo.
- prymas** (z łc.) — głowa duchowieństwa w kraju, zastępujący w dawnej Polsce króla w czasie bezkrólewia. Prymasem był arcybiskup gnieźnieński od soboru konstancyjskiego (1914 r.).
- prymicie** (z łc.) — 1) pierwsza msza nowo wyświęconego księdza; 2) przen. pierwsze wystąpienie, pierwsze kroki.
- pryncypalnie** (z łc.) — przednio, wspaniale, doskonale.
- prysiad** (z rus.) — przysiad (ruch, figura) w tańcu, zwanym kozakiem; **pójść w prysiadu** = pójść w taniec.
- prystaw** (z ros.) — osoba oddana do usług posła, urzędnik dworski towarzyszący osobie przybyłej w poselstwie.
- prywat a. prywatka** (z łc.) — sprawa osobista, wzgląd osobisty, korzyść osobista, cel osobisty. (Przeciwieństwo: publika).
- prządka** — dosł. przedząca kobieta; zob. Parki.
- prząść** — zob. cienko p.
- przebaraszkować** — przepędzić czas na barszkwaniu, figlach, zabawie, hulance itp.
- przebóg** = na Boga! na miłość Boską!
- przebrać się** = przedrzeć się, przebić się, przerznąć się, przekraść się, przemknąć.
- przechera** — 1) człowiek przewrotny, krętacz, chytry, oszust, obłudnik; 2) człowiek lubiący się sprzeczać, drażnić.
- przez** = dlaczego.
- przedawczyk** — ten, co zdradza za pieniądze, płatny zdrajca.
- przedefilować** — przejść, przeciągnąć uroczyście w szeregach w czasie przeglądu.
- przedni** = wyborny, doskonały, wysmienity, najlepszy.
- przednówek** — czas poprzedzający nowe żniwa.
- prze frymarzyć** (z nm.) — przehandlować, przeszechrować.
- przegub** — przegięcie, zgięcie (pomiędzy kośćmi, ruchomo połączonymi).
- przekabacić** = przerobić kogo, przeciągnąć na swoją stronę, zjednać sobie.
- przekąs** = zjadliwe szyderstwo.
- przekomarzać się** — przedrzeźniać się, drażnić się z kim.
- przekop** — zob. przykop.
- przełaj** — zob. naprzełaj.
- przenizać** — przewlec, przeciągnąć, przepchnąć, przesunąć.
- przemądrować** — przesadzić w mądrkowaniu.
- przeor** (z łc.) — przełożony w niektórych klasztorach.
- przeplukiwać dobra** = zrabować, złupić, splundrować.
- przepomnieć** = zapomnieć.
- przerabiany** = przetykany.
- przerębel a. przerębla** — otwór wyrąbany w lodzie.
- przesmyk** — ciasne przejście, dróżka.
- przewaga** — czyn wojenny, czyn bohaterski, zwycięstwo.
- przewertować** (z łc.) — przeczytać, przejrzeć, przestudjować.
- przewozowe** — opłata za przewóz.
- przezpieczeństwo** = **przezpieczność** = bezpieczeństwo.
- przęsło mostu** — część m. między dwiema podporami, jedno z wiązań.
- przyciężki** — trochę, zanadto ciężki.
- przycłapać** — przyjechać, przybliżyć się jadąc (koniem) wolno.

przydumek — przygrywka, przyśpiewka.
przygarść — tyle, ile się zmieści w obie stulone do siebie dłonie.
przyhołubić (z rus.) — przytulić, przygarnąć.
przykop(a) a. **przekop(a)** — 1) rów wzdłuż czego; 2) rów kopany w czasie oblężenia w celu podsunienia się aż pod twierdzę.
przyłbica — 1) żelazna zasłona u hełmu, spuszczone na twarz; 2) hełm.
przymknąć — zbliżyć się, podsunąć się, przysunąć się.
przynuka (z ros.) — zachęta, (łagodne) przymuszanie do jedzenia i picia.
przypaść — przytaić się.
przypilić — przynaglić, nacisnąć, pobudzić do pośpiechu.
przysadzisty — tłusty a niski, krępy.
przytaić się — przyczać się dla ukrycia się.
przytroczyć — przywiązać.
przywiśle = powiśle = porzecze Wisły, t. j. okolica nadwiślańska, brzegi Wisły.
przyżba — ława z ziemi z zewnątrz domu pod ścianą.
psalm (z gr.) — rodzaj pieśni religijnej.
psiajucha — obelż. przewisko.
psiarek — chłopiec przy psiarni do pomocy łowcy i dojeżdźczowi.
psiawiara — przewisko.
psować = psuć.
pstry kasztelanik — o Czarnieckim, ponieważ w chwilach wzburzenia twarz jego pokrywały plamy z powodu postrzału.
Psyche (gr.) — uosobiona dusza.
pszczelny — tyjący się, odnoszący się a. pochodzący od pszczoły, np. wosk, miód.
pszczołowód — hodowca pszczoł, pasiecznik.
ptaszniczka — strzelba na ptaki.
publice (łac.) — publicznie; **publicum** — ludzie; **publicum bonum** — dobro publiczne.
publika (z łac.) — dobro powszechne, sprawa ogólna, interes publiczny, państwowy. (Przeciwieństwo: prywatna); **publikować** — ogłaszać, obwieszczać, wydawać na światło dzienne.
puch — zob. w puch.
puciołowaty — mający tłuste policzki, pyzaty.
puginał (z wł.) — długi nóż obosieczny, noszony u pasa.
puha — bicz z sznurków lub rzemyków skręcony, bizun, knut.
pukiel (z nm.) — kędzior, lok wypukły, pierścień włosów.
pułap — strop, powała, sufit.
punctum (łac.) — punkt, szczegół, część, ustęp.
purpura (łac.) — 1) czerwona barwa; 2) szata barwiona purpurą, barwy purpurowej.
puskaj (rus.) — puszczać; **puskaj bat'ku z Lachami umiraty** (rus.) — puszczać, ojczu, umierać z Polakami.
pustosz — przestrzeń pusta, pustka, pustkowie, miejsce opustoszałe, pustynia.
puszczyk — ptak drapieżny nocny z rodziny sów, którego głos według mniemania zabobonnych ludzi wróży coś złego.
puszka (z czes.) — działo, armata; **puszkarz** — żołnierz do obsługi dział, artylerzysta.
puszyć (się) — zadzierać nosa, nadymać się, napuszać się, pysznić się.
puślisko — rzemień, na którym wisi strzemień.
putny — zob. bojar putny.

puzdro — pudło z przegródkami a. wkłęsłościami, zastosowanymi do przechowywanych przedmiotów; zdrob. **puzderko**.
pypeć — choroba języka u drobiu.
pyrć = perć — ścieżka górską.
Pyrhus — król starożytnego Epiru (na półn.-zach. od Grecji), siostrzeniec Aleksandra Wielkiego, sławny wódz, wezwany przez m. Tarent (południowe Włochy) przeciw Rzymianom, przybył do Włoch z niewielką, ale doskonale zaopatrzoną we wszystko i wyćwiczoną armią i walczył z Rzymianami 280—275 r. pd. Chr.
pysar(a) (rus.) — pisarz(a).
pyśmo (rus.) — pismo; **pyśmo widdaw** — (ja) oddałem pismo.
pytel — zob. na pytel.
pytka — zob. na pytki brać.
pyzaty = puciołowaty.

Q

quantum mutatus ab illo (łac.) — jakże bardzo zmieniony (inny) od owego.
quasi (łac.) — niby, rzekomo.
quattuor articuli iudicii castrensis itd. (łac.) — cztery artykuły sądu grodzkiego: zgwałcenie, podpalenie, rozbój i najazd zbrojny (gwałt orężny).
quo modo (łac.) — jakim sposobem?
quod attinet (łac.) — co się tyczy.
quos ego (łac.) — dam ja wam!

R

rab (st. sł.) — niewolnik, sługa.
raby = ospowaty, dziobaty.
racja (z łac.) — 1) przyczyna, podstawa, słuszność, powód (słuszny), uzasadnienie, wywód, środek; przen. sposób, środek do skutecznego oddziaływania na przeciwnika; **racja fizyka** — naciągane dowodzenie, nie mające związku z rzeczą, niedorzeczna przyczyna; 2) należna, wyznaczona część żywności, porcja.
rad = 1) chętnie, z ochotą, mile, z przyjemnością; **być radym** komu a. czemu = cieszyć się, miłe widzieć; 2) zadowolony.
radeczka — zdrob. rada.
radzęć = radzę ci.
raić — radzić, doradzać, zalecać.
rajca = radca = członek rady (miejskiej), radny.
rajfur (z nm.) = stręczyciel.
rajtar (z nm.) — dawny niemiecki i wogóle obcy żołnierz konny, kawalerzysta z niemiecką odzianą, uzbrojony w hełm, pancerz, rapier i karabinek a. pistolet; **rajtarja** — ciężka jazda szczeg. niemiecka i wogóle obca.
rajtuzy (z nm.) — szerokie spodnie do konnej jazdy.
rakarz (z nm.) — opracwa, kat, hycel.

- rak(k)a** (hebr.) — nędznik, niegodziwiec, hultaj.
Rakoczy Jerzy II — współczesny Janowi Kazimierzowi książę siedmiogrodzki, sprzymierzył się z Karolem Gustawem, napadł 1656/7 na Polskę, ale sromotnie został pobity przez Czarnieckiego i Pawła Sapiehę a Jerzy Lubomirski najechał go w jego własnym kraju.
Rakuszanie = Austriacy.
rankor (z łc.) — złość, zawiść, zawziętość, nienawiść, gniew, uraza, żal.
ranne lata = młode l.
rapcia — rzemyk, pasek a. sznurek do noszenia szabli polskiej.
rapi(e)r, zdrob. rapi(e)rek (z fr.) — długa, prosta szpada, używana przez jazdę obcą.
raport (z fr.) — sprawozdanie.
rapt (z łc.) — porwanie; **raptus puellae** (łc.) — porwanie dziewczyny.
rara avis (łc.) — rzadki ptak.
raróg — rzadszy gatunek ptaka drapieżnego dziennego z rodziny sokołów, używanego w Polsce powszechnie do łowów. Poza Polską należał do osobliwości (por. wyrażenie: patrzeć jak na raroga); zdrob. i przen. **rarożek** = „ptaszek“, „ziółko“.
rarytas a. rarytet (z łc.) — rzadkość, osobliwość, rzecz rzadkiej dobroci, niebываłej doskonałości, specjal.
rata — 1) jedna część z ogólnej należytości, spłacanej w pewnych odstępach czasu (terminach); 2) **rata!** (z nm.: Rettung) — wykrzyknik: ratunku! na pomoc! bywa! (por. raty! rety!).
ratyszcze = drzewce.
raz maty rodyła (rus.) — raz matka rodziła („raz kozie śmierć“).
rabek = brzeg (sukni, puharu itp.).
rdost wodny — nazwa rośliny wodnej.
realista (z nm. i fr.) — człowiek liczący się trzeźwo z rzeczywistością, biorący rzeczy praktycznie; rodz. żeń. **realistka**.
rebelizant (z łc.) — buntownik, powstaniec.
rebelizować się (z łc.) — powstawać, buntować się, podnosić bunt.
rebelja (z łc.) — bunt, rokosz, buntownicy.
recedere (łc.) — cofnąć się, wycofać się.
recepca (z łc.) — przyjęcie zebranych gości.
recept (z łc.) — (wy)cofanie się, odwrót.
recytować (z łc.) — wygłaszać dobitnie, wypowiadać płynnie z pamięci.
refektarz (z łc.) — sala jadalna w klasztorach.
referendarz (z łc.) — urzędnik, zdający królowi za pośrednictwem kanclerza sprawę ze skarg i prośb podawanych. Było ich czterech: 2 koronnych i 2 litewskich.
reflektować (z łc.) — uspokajać, hamować starać się o co, zabiegać.
regalista (z łc.) — stronnik, zwolennik króla; rodz. żeń. **regalistka** — stronniczka, zwolenniczka króla.
regestr (rejestr) (z łc.) — 1) spis (zwykle abecedłowy), wykaz, lista ludzi służących w chorągwi; 2) księga do spisywania; 3) rachunek, dobro; **kozak rejestrowy**. Aby ująć kozaków niższych w jakieś karby, zyskać pokój dla Rusi ze strony potężnej Turcji (która uskarżała się przed Rzpltą na napady i rozbój kozackie) i zyskać doskonałą straż kresową przed Tatarami, uchwalono na sejmie 1590 r. spisać w rejestr wszystkich kozaków i poddać naczelnej władzy hetmana w. i pol. Rejestr ten był spisem kozaków niższych dla kontroli, aby nie przyjmowali w swe szeregi — jak pierw — wszelkiego rodzaju zbiegów, próżniaków, włóczęgów, swa-

- wolników i ludzi poróżnionych z prawem. Zatem **kozak rejestrowy** = kozak zapisany w rejestrze i podlegający władzy hetmańskiej.
regiment (z łc.) = pułk, zdrob. **regimencik**; **regimentarstwo** — urząd, władza, rola regimentarza; **regimentarz** — 1) w dawnej Polsce wódz zastępujący czasowo hetmana. Gdy podczas buntu Chmielnickiego obaj hetmani koronni, Potocki i Kalinowski, dostali się do niewoli, wówczas Rzplta, ze względu na ich urząd dożywotni, ustanowiła zastępców, którym po raz pierwszy dano tytuł regimentarzy, aby nie ubliżyć hetmanom, zostającym w niewoli. Regimentarz zwykły dowodził jedną częścią wojska, regimentarz generalny a. **generał-regimentarz** („głównodowodzący“) całą siłą krajową; 2) wogóle naczelną dowódcą, komendant; **regimentować** — 1) być regimentarzem, zob. obj.; 2) dowodzić.
regularne (z łc.) **wojsko** — stałe, jednakowo umundurowane, uzbrojone i wyćwiczone, pobierające stały żołd itd.
regularnie (z łc.) — stałe, w ściśle określonym czasie, prawidłowo.
reguła (z łc.) — zasada, prawidło, przepis.
reimantarować — z ruska = przewodzić; zob. regimentarz.
reimantarstwo — z ruska: regimentarstwo, dowództwo.
rejestr — zob. regestr.
rej wodzić — przodować, przewodzić, trzymać prym.
rejwach (z nm.) — harmider, zamieszanie, zgiełk, rwetes.
rekognoskować (z łc.) — śledzić, rozpoznawać, badać, zwł. okolicę, miejscowość, w celach wojskowych, śledzić przebieg (np. walki).
rekompensa (z łc.) — wynagrodzenie wyrównujące stracie a. szkodzie, odszkodowanie, odpłata.
rekonesans (z fr.) — podjazd wojskowy wysłany na zwiady, dla rozpatrzenia stanowisk i sił nieprzyjacielskich.
rekurs (z łc.) — odwołanie się do wyższego sądu, do wyższej władzy, apelacja, skarga, zażalenie.
rekuza (z łc.) — odmowa, odprawa, dana przez pannę starającemu się o jej rękę.
rekwizycja (z łc.) — 1) zażądanie od mieszkańców nieprzyjacielskiego kraju, aby dostarczyli wojsku środków żywności i potrzeb wojskowych; 2) przymusowe pobieranie powyższych rzeczy.
rekwizyta (z łc.) — przybory, sprzęt wojenny.
relacja (z łc.) — 1) doniesienie, sprawozdanie; 2) zwykle lmn.: stosunki, związki wzajemne, znajomość.
religionis nullius (łc.) — żadnej religii, bezwyznaniowiec.
relikwie (z łc.) — szczątki zwł. ciał świętych; przen. droga sercu pamiętka.
remedium (łc.) — środek zaradczy, lekarstwo.
renegat (z łc.) — 1) chrześcijanin, który przyjął wiarę mahometańską, zaprzaniec religijny, odstępcą od wiary; 2) ten, co dla widoków osobistych odstąpił od zasad politycznych, odszczepieniec, odstępcą.
reparacja (z łc.) — naprawa; **reparować** — naprawiać.
repeto (łc.) — powtarzam.
reprezentować (z łc.) — zastępować kogo, występować w czyjem zastępstwie, działać w czyjem imieniu, przedstawiać.
reputacja (z łc.) — sława, dobre imię, rozgłos, opinia.
requiem (łc.) — wieczne odpoczywanie; **requiem aeternam dona ei Domine** — wieczne odpoczywanie racz mu dać Panie.
requiescat in pace (łc.) — niech odpoczywa w pokoju.

- respekt** (z łc.) — 1) wzgląd, uszanowanie, szacunek, cześć, poważanie; 2) **być (siedzieć) na respekcie** = stale bawić w czyim domu, mając tam utrzymanie bezpłatne ze względu na dawne zasługi własne a. swej rodziny (**panna respektowa** = rezydentka).
- respektowa** — zob. respekt.
- respektować** (z łc.) — mieć wzgląd, szacunek, poważać, szanować, cenić, cenić.
- respons** (z łc.) — odpowiedź.
- restauracja** (z łc.) — naprawa, odnowa, odbudowa; **restaurować** — naprawiać, odnawiać, odbudowywać, przywracać do dawnego stanu, odświeżać; starać się odzyskać zpowrotem.
- restrykcja** (z łc.) — zastrzeżenie, warunek.
- retoryka** (z gr.) — ozdobnie, krasomówczo, kwieciście, stylowo pięknie; **retoryka** — nauka wymowy, krasomówstwa.
- rety!** — gwałtu! dla Boga! Jezus Marja! rany boskie! Zob. rata 2).
- Revera** (łac.) — przydomek Stanisława Potockiego, wielkiego wojownika, hetmana wielkiego koronnego (dosł. znaczy: naprawdę, w rzeczywistości, zaprawdę. Potocki często używał tych słów w rozmowie).
- rewokować** (z łc.) — odwołać, cofnąć, wyrzec się.
- rezerwa** (z łc.) = zapasowe, odwodowe oddziały, zachowane na wszelki wypadek.
- rezolut** = **rezolutny** 1) (zob. rezolucja) — stanowczy, śmiały, junacki, odważny, gotów na wszystko; rodz. żeń. **rezolutka**; 2) dowcipny, filuterny; **rezolutnie** — śmiało, odważnie.
- rezolucja** a. **rezolutność** (z łc.) — 1) postanowienie, jako wynik narady, decyzja, zdecydowanie się, uchwała, odpowiedź rozstrzygająca, rozporządzenie; 2) gotowość na wszystko; 3) odwaga, ochota.
- rezultat** (z łc.) — ostateczny wynik, skutek, koniec, owoc.
- rezun** (z rus.) — ten, co rżnie ludzi, morderca.
- rezurekcja** (z łc.) — zmartwychwstanie.
- rezydencja** (z łc.) — 1) pobyt; 2) mieszkanie, siedziba króla a. wielkiego pana, dwór.
- rezydent** (z łc.) — 1) bezdomny przyjaciel, weteran, wysłużony oficeralista lub biedny daleki krewny, bawiący stale w bogatym domu, dworzanin respektowy; 2) niższy od posła pełnomocnik państwa przy obcym rządzie; **rezydentka** = respektowa, zob. respekt 2).
- rezydować** (z łc.) — 1) stale mieszkać, bawić, przebywać, zob. rezydencja; 2) mieć główną siedzibę, postój, kwaterę.
- rezygnacja** (z łc.) — pogodzenie się ze stanem rzeczy, poddanie się woli Bożej.
- rękodajny** — dworzanin, który mógł podawać rękę swemu panu lub pani przy usługach, wsiadaniu na koń lub do pojazdu i wysiadaniu, w odróżnieniu od pachółków, którzy nie mieli do tego prawa.
- rękojmia** = zapewnienie, poręka.
- riasa** — zob. rjasa.
- riksdaler** (szw.) — dawna szwedzka i norweska jednostka monetarna, obecnie zastąpiona koroną.
- rizaty** (rus.) — rżnąć.
- riżet** (rus.) — rżnie; **riżut** — rżną.
- rjasa** (z rus. i ros.) — habit mniszy, sutanna.
- robi** — zob. wino.
- roborować** (z łc.) — urzędownie zatwierdzić.

- rogacz** = **rogal** = jeleni; **rogaczem uczynić** = **rogi przypawić** = sprzeniewierzyć się mężowi.
- rogata dusza** = uparta, twarda, która nie chce wyjść z ciała, tzn. że ktoś nie może umrzeć, jest twardej natury.
- rogi przypawić** — zob. rogacz.
- rogowe** — podatek, danina od rogacizny.
- Rohan** (Rohanowie) — znakomita rodzina francuska, pochodząca od starodawnych książąt a nazwana tak od miasteczka Rohan we Francji.
- rohatyna** (z czes.) — rodzaj włóczni, mającej u nasady ostrza boczną odnogę żelazną w kształcie kolca, zagiętego nieco na końcu.
- roki** = sądy, terminy sądowe.
- rokosz** (z węg.) = bunt; **rokoszanin** — buntownik.
- rokowania** = układy.
- romansowy** (z fr.) — skłonny do romansów, kochliwy.
- rondel** (z fr.) — rodzaj baszty okrągłej, bastion okrągły.
- ronić** = upuszczać, tracić, zostawiać, gubić; **r. łzy** = płakać.
- rosochaty** — gałęzisty, rozłożysty.
- rostruchan** = **roztruchan** — wielki i bogaty kielich, puhar, często o wymyślnym kształcie; zdrob. **rostruchanik**.
- rościć sobie prawa** — występować (zwł. przesadnie) z prawami do czegoś.
- roślęza** — roślina z gromady wodorostów.
- rota** (z nm.) — 1) jednostka podstawowa w organizacji piechoty i jazdy polskiej, odpowiadająca dzisiejszej kompanii i szwadronowi; 2) wogóle oddział wojsk.
- rotman** (z nm.) — starszy flisak, przewodnik statków wodnych na rzekach spławnych.
- rotmistrz** (z nm.) — dowódca rotty pieszej lub konnej. Za Rzeczypospolitą rotmistrze, wyćwiczeni w sztuce rycerskiej, osiadłszy potem na roli otaczali się młodzieżą i wprawiali ją do ćwiczeń i obrotów wojennych. Znani oni byli urzędowi hetmańskiemu a w razie potrzeby dawano im listy zapowiednie (zob.), upoważniające do zaciągania chorągwi i postawienia jej w danym terminie na oznaczone stanowisko. Obierali sobie towarzystwo tylko z województwa a. z ziemi swojej, z której byli rotmistrzami назначeni.
- rozamorować** (z łc.) — rozkochać.
- rozbestwiony** — rozwścieczony, rozjuszony, rozpasany, rozhukany.
- rozchelstany** = rozpięty, otwarty (np. koszula).
- rozczapierzyć** — rozstawić, rozszerzyć, rozpościerać.
- rozczochrany** — rozkudłany, rozwichrzony.
- rozdrób** — zob. pójść w r.
- rozdurzenie** = rozkochanie się.
- rozejm** — 1) czasowa ugoda; 2) zawieszenie broni.
- rozdysonować** (z łc.) — rozporządzić, powydawać rozporządzenia co do czego, porozdzielać wydając rozporządzenia.
- rozgardjasz** — zamęt, nieporządek, nieład, rwetes.
- rozhowor** (rus.) — rozmowa, pogadanka, gawęda; **rozhowor trzcini** — szelest.
- rozhukany** = rozszałany.
- rozkielznać** — rozuzdać, rozebrać z uzdy.
- rozłóg** — otwarte pole, niwy, błonie.
- rozochocony** — ożywiony, w dobrym nastroju, rozweselony.
- rozpierać się** — stawać w miejscu, rozkraczywszy nogi (o zwierzętach).
- rozprawa** = bitwa, potyczka.

- rozpuknąć** = rozpęknąć.
rozszczepiać — 1) rozłupać, rozciąć, rozbić głowę; 2) r. się — pękać, rozpaść się.
roztacz(e) = ? Może roślina „roztoczka“ (saprolegnia). Nie mieszaj z wyrazem **roztocz**! (zob.).
roztasować się = rozłożyć, rozmieścić, rozlokować, rozkwatować się.
rosterka 1) walka (wewnętrzna), niepokój duszny; 2) kłótnia, spór, swar, waśń.
roztocz — rozlana powierzchnia, rozpostarta przestrzeń; nie mieszaj z wyrazem **roztacz(e)**! (zob.).
roztop — roztajanie (śniegów na wiosnę) i tworzące się wskutek tego błota.
roztruchan — zob. rostruchan.
rozum = mózg, głowa, czoło.
rozwydrzony — rozpasany, rozzuchwalony, rozbewstwiony.
rožen — narzędzie kucharskie (szpikulec żelazny) do obracania na niem przy ogniu nadzianego na nie pieczystego.
róż — zob. barwiczka.
rubacha (z czes.) = rubaszny.
rubaszny — mówiący i postępujący w prosty sposób, bez ceremonii; zgruba wesoły, poufale żartobliwy.
rubel (z ros.) — pieniądz rosyjski (6 dawnych złotych polskich i 20 groszy).
rubież — granica, kresy.
ruchać = ruszać.
ruciany — zob. ruta.
ruczaj — potok, struga, strumień.
rudel (z nm.) — ster.
rug (z nm.) — zbadanie, sprawdzenie prawności wyborów poselskich na pierwszym zebraniu sejmu i usuwanie posłów nieprawnie wybranych;
rugować — usuwać, oddalać, wypędzać, wyrzucać.
ruina (łc.) — 1) upadek, zniszczenie, zburzenie, zguba; 2) rozwalina, zwałisko.
ruja — czas, w którym zwierzęta łączą się w pary.
rujnować (z łc.) — niszczyć, doprowadzać do upadku, marnować.
rum — 1) (z łc.) = rumor; 2) (z nm.) — miejsce wolne, wolne przejście, wolna droga; 3) jako wykrzyknik (**rum!**) — precz! z drogi! ustąp(cie)!
rumak (wsch.) = piękny, dzielny koń.
rumel — zob. w rumel wymienić.
rumor (z łc.) — łoskot, łomot, hałas, zgiełk, szmer, wrzask, rozruch, zamęt, zamieszanie.
runo — skóra pokryta wełną.
ruń — zieleniejące już, ale niewyrosłe jeszcze zboże, młoda zielen pól.
rupiecie — stare (i nieużyteczne) rzeczy, graty.
Ruryk — bajeczny wódz z normańskiego pokolenia Rusów miał przybyć w r. 862 z półwpu Skandynawskiego w okolice Nowogrodu, skąd dokonał podboju ludów słowiańskich nad Dnieprem. Następcy jego połączyli powstałe tu państewka normańskie w jedną całość, przenieśli swą siedzibę do Kijowa i stworzyli w ten sposób wielkie państwo ruskie, której władcy mianowali się Rurykowiczami, tj. potomkami Ruryka.
rusznica — ręczna broń palna, zob. muszkiet, strzelba.

- ruta** (łc.) — roślina ogrodowa.
ruż a. **róż** — zob. barwiczka.
rwać = pędzić.
Rybaki — przedmieście Warszawy.
rybitw = rybak.
rybojad — przezwisko: ten, co się karmi rybami.
rychtować (z nm.) — 1) ustawiać; 2) celować, mierzyć do celu.
rydel — wąska łopata żelazna lub okuta żelazem.
rydwan (z nm.) — u starożytnych wóz dwukołowy, z tyłu otwarty, używany na wojnie, w czasie igrzysk, uroczystych (zob. triumf) wjazdów itp.
rygor (z łc.) — karność, dyscyplina, subordynacja, ryza, karby, kluba.
rygorysta (z łc.) — człowiek surowo pojmujący obowiązki; ściśle, surowo przestrzegający prawideł, przepisów.
rykowisko = bekowisko, zob.
rym (z nm i fr.) — 1) jednobrzmiennosc końcówek w wierszach; 2) wiersz rymowany, wiersz, poezja.
rymnać = upaść gwałtownie, runąć, rzucić się (np. do nóg).
ryngraf (z nm.) — blacha wypukła, najczęściej kształtu półksiężyca, z wyobrażeniem M. Boskiej lub Chrystusa, noszona przez rycerzy na piersiach.
rysi kołpaczek = k. ze skóry rysia, zob. kołpak.
rysią = kłusem, zob. kłus.
rytm (z gr.) — wiersz, poezja.
rywał (z łc.) — współzawodnik, współubiegający się, konkurent, współzawodnik.
ryza — zob. w ryzach utrzymać.
ryzaty — zob. ryzaty.
ryzykować (z wł.) — próbować mimo niepewności, odważać się na chybił trafił, próbować szczęścia, stawiać na los szczęścia, narażać.
ryży = rudy; **ryża kosa** = kobieta (pog.).
rząd — cały strój na konia (siodło, uzda itd.); zdrob. **rzędzik**.
rządny = porządny, wyborczy, doskonały, dzielny, tęgi.
rzechotanie = śmiech na całe gardło, pusty śmiech, chychotanie.
Rzeczpospolita = Polska, państwo polskie.
rzep — główka, szyszka nasienna (np. ostu, łopianu), kołczasta i czepiająca się.
Rzesza Niemiecka = Niemcy, jako związek kilku państw.
rzewliwie = rzewnie.
rzezaniec — sługa, dozorca pałacowy a. haremowy w Turcji.
rzezimieszek — złodziej, łupieżca, rabuś.
rzeźba = rzeź.
rzędnie — porządnie.
rzędzik — zdrob. od rząd, zob. obj.
rzęsisły — 1) gęsto skupiony, częsty, gęsto jeden po drugim następujący; sнопami, strumieniami spływający; 2) pełny, gruby, pękaty, tłusty, tęgi, jędrny.
rzęzić — wydawać chrapliwy głos.
rzut — wzór, desień, ozdoba.
rzymskie państwo — zob. książę państwa rzymskiego.
rzymski nos — prosty nos z silnem wcięciem u nasady.
rzyisko — pole po zbożu, ściernisko, ściern.

S

- sadyba** (z rus.) — siedziba, siedlisko, mieszkanie.
sadzony = wysadzany.
safjan (od nazwy miasta Saf(f)ja w Marokku) — zob. kordybant.
saga (ze skand.) — bajeczno-poetyczne podanie skandynawskie.
sagacitas narium (lc.) — dosł. przenikliwość nozdrzy; węch; **sagacitas** — bystrości, przenikliwości.
sagan (z tur.) — naczynie do gotowania na niskich nóżkach, z uchami.
sa(ha)jdak (z tur.) — pierwotnie oznacza łuk z cięciwą i strzały w kołczanie (tj. torbie, pochwie), potem sam kołczan.
sajeta (z wł.) — cienkie, kosztowne sukno.
sak (z semickiego) — sieć rybacka, rozpięta na kabłąku.
sakwa — 1) długi wór zamknięty z podłużnym otworem w środku długości, do przewieszania przez ramię; 2) torba na obrok dla koni; 3) sakiewka, trzos, woreczek, miszek na pieniądze; por. sak.
salam (z ar.) — powitanie.
salamandra — jaszczur — zwierzę ziemnowodne podobne do jaszczurki, czarne z pomarańczowymi plamami. Według dawnych wierzeń lubi ogień i wtedy jest w swoim żywiole.
salus (lc.) — zbawienie, ocalenie, ratunek, dobro; **salutem (rei publicae)** — przyp. 4-ty: zbawienie, ocalenie, ratunek, dobro (Rzeczypospolitej); **salutis** (przyp. 2-gi) **rei publicae** — zbawienia, ocalenia, ratunku, dobra Rz.
salutować (z lc.) — pozdrawiać, oddawać cześć (po wojskowemu).
Salvator (lc.) — Zbawiciel, Zbawca.
Salve Regina! Monstra Te esse matrem! — Witaj Królowo, okaż się, żeś matką (naszą)!
salwa (z języków rom.) — 1) wystrzały jednoczesne z wielu strzelb lub armat, na komendę; 2) wystrzały na znak uznania, powitania lub uroczystości; **salwa-gwardja** — tzw. list żelazny, tj. pismo zaręczające bezpieczeństwo; zapewnienie, przyrzeczenie.
salwować (z lc.) — (u)ratować, ocalić, wybawić.
Samnici — bitny szczep górski w starożytnych Włoszech (Italia), z którym Rzymianie prowadzili trzy wojny.
samoczwart = w czterech, w czworo.
samodziesięć — w dziesięciu.
samopał — rodzaj dawnej broni palnej ręcznej.
samopięt a. samopiat — w pięciu.
samotrzcę — we trzech.
samowtór — we dwóch, we dwójkę.
samura — samica dzika.
sandał (z gr.) — 1) obuwie, złożone z podeszwy przywiązywanej rzemieniami do stopy, treпка; 2) drzewo z rodziny sandałowatych, dostarczające pięknego i kosztownego drewna białego lub żółtego.
sandżak (tur.) — pierwotnie chorągiew, proporzec, potem powiat, pozostający pod zarządem uprawnionego do uroczystego występowania z chorągwią.
saper (z fr.) — żołnierz z oddziału, będącego pod dowództwem inżynierów wojskowych i zajmującego się sypaniem szanów, zakładaniem min, kopaniem rowów itp.

- sapientia** (lc.) — mądrość, roztropność.
Sapieżka — zдроб. i żart. zam. **Sapieha**.
Sapjo = **Sapieha**.
sarkać — narzekać, szemrać, wyrzekać, żalić się, utyskiwać, skarżyć się.
sarmacka krew = polska k. (**Sarmata** = Polak starej daty, od imienia starożytnego Sarmata, zob. **Sarmacja**).
sartor (lc.) — krawiec.
Sasko Fedrowicz — pułkownik kozacki, towarzysz Łobody i Nalewajki, jeździł w r. 1594 jako wysłannik kozaków zaporoskich do cesarza niemieckiego.
Saturn (z lc.) — 1) u starożytnych Rzymian bóg, ojciec Jowisza i najznacniejszych bogów, pierwotnie bóg zasiewów, później utożsamiony z greckim bogiem czasu (Kronos), który połykał własne dzieci z obawy, aby go kiedyś nie straciły z tronu tak, jak on swego ojca Urana; 2) jedna z planet.
satyra (z lc.) — utwór poetyczny, przedstawiający dowcipnie świat i ludzi ze strony śmiesznej lub zdrożnej w celu poprawy.
satysfakcja (z lc.) — 1) zadośćuczynienie za urazę, zaspokojenie, wynagrodzenie kogo; 2) zadowolenie, przyjemność, uciecha, radość; 3) zob. ceremonia.
sąd boży — Jeżeli oskarżonemu w sprawie karnej nie można było dowodnie wykazać winy, kazano mu odbywać tzw. próbę (niekiedy wspólną ze skarżącym) a wynik jej uważano za wyraz woli Bożej. Do prób tych należały: próba wody zimnej lub gorącej (wrzucano w nią oskarżonego), próba żelaza rozpalonego, które oskarżony brał do ręki lub po którym przechodził, próba na kije lub miecze (ze skarżącym) itp. Sądy boże istniały we wszystkich państwach w wiekach średnich (do XIII w.).
sąd marszałkowski — zob. marszałek.
sąsiek — 1) jedno z dwu miejsc w stodole po obu stronach klepiska (boiska, toku), przeznaczone na snopy; 2) skrzynia z przegrodami na zboże.
sceptrum (gr.-lc.) — berło.
schab — mięso przy żebrach, szczeg. z wieprza.
schwał — zob. naschwał.
Scipio Africanus (lc.) — zob. Scypjonowie.
scriptores (lc.) — pisarze.
Scypjonowie — dwaj znakomici Rzymianie: 1) Publius Cornelius Scipio Africanus Maior (III/II w. pd. Chr.), zwycięzca Hannibala w II wojnie punickiej (tj. z Kartaginy); 2) P. C. S. A. Minor, zdobywca Kartaginy (146 pd. Chr.).
Scyta — zob. Scytja.
sczeznać = marnie zginać, przepaść, zniknąć bez śladu, zdechnąć.
secundo (lc.) — po drugie.
sedes (lc.) — siedziby.
sed jam nox itd. (lc.) — wyjątek z Eneidy, epopei narodowej rzymskiej:
 Już i noc ciemna swego biegu dokonywa
 I gasnące gwiazd światło do spoczynku wzywa,
 Lecz gdy nasze nieszczęścia budzą czułość twoję,
 Zaczne...
 (Przekład Dmochowskiego).
sedno — dosł. rana z obtarcia skóry, odsednienie, odparzenie; przen.

- 1) czule a. bolące miejsce, czuła a. słaba strona; 2) jądro, istota, rdzeń rzeczy (**w sedno utrafić**). Por. odsedniony.
- sedyte i mowczyte Lachy** (rus.) — siedźcie i milczcie Polacy.
- sejm** — zgromadzenie senatorów i posłów ziemskich (tj. z poszczególnych ziem) na obrady publiczne; **sejm konwokacyjny** (**sejm convocationis**) a. krótko **konwokacja** — sejm zwołany po śmierci króla; obmyślał on władzę na czas bezkrólewia i robił przygotowania do wyboru.
- sejmik** — zjazd szlachty na miejsce wyznaczone w województwie lub ziemi.
- sejmikować, sejmować** — 1) odbywać sejmik, obradować na sejmiku; 2) naradzać się, radzić nad kim, nadzorować kogo.
- sekret** (z łc.) — tajemnica; **sekretarz** — człowiek prywatny a. urzędnik do pisania za drugą osobą rzeczy, wymagających często tajemnicy; **sekretny** — tajny, (po)tajemny, poufny; **sekretnie** — (po)tajemnie, tajnie, tajemniczo, w tajemnicy, poufnie.
- sekundować** (z łc.) — wspierać, pomagać, opiekować się, mieć w opiece.
- sekwestr** (z łc.) — zajęcie majątku na rzecz skarbu.
- seledyn** (z fr.) — kolor błękitnawo-zielony, pomieszany z szarym.
- semen** (z tur.) — kozak nadworny na Rusi, zob. kozak.
- semina** (łc.) — nasiona, zarody.
- senator** (z łc.) — członek senatu, dygnitarz zasiadający w senacie, tj. w radzie, złożonej z najznakomitszych obywateli; **senatores** — senatorowie.
- senectus** (łc.) — starość.
- sens** (z łc.) — 1) myśl, znaczenie, rozumienie, treść; **w ten sens** = w ten sposób, w te słowa; 2) rozum, pogląd, zdanie rozumne.
- sensat** (z łc.) — człowiek poważny, stałych zasad, przesadnie poważny; rodz. żeń. **sensatka**.
- sentencja** (z łc.) — 1) zdanie, sąd, mniemanie, przekonanie, myśl; 2) krótkie wyrażenie o głębokiej, pięknej a. pouczającej treści, myśl moralna, morał, maksyma, zdanie przysłowiowe.
- sentencjonalnie** (z łc.) — w sposób, pełen głębszych myśli ogólnego znaczenia, zob. sentencja.
- sentyment** (z łc.) — uczucie, serce, miłość, sympatja, przywiązanie, upodobanie, przekonanie osobiste, zapatrywanie.
- separationis** (łc.) — rozłąki.
- sepecik** — zob. sepet.
- sepet**, zdrob. **sepecik** (z tur.) — kufer, skrzynia.
- September** (łc.) — wrzesień.
- septentrionowie** (z łc.) — mieszkańcy Północy, Moskwa = Hiperboreje.
- serafińskie** (z hebr.) **chóry** = anielskie ch. (serafin = anioł) czyli śpiewy.
- seraj** (z pers.) — pałac sułtański.
- seraskierat** (z pers.) — ministerstwo spraw wojskowych w Turcji oraz budynek, mieszczący je.
- serdeńko** — pieszcz. = serduszko, kochanie.
- serdjuk** (rus.) — członek straży przybocznej hetmana kozackiego.
- serdyty** (rus.) — sierdysty; **serdyty Lachy** — sierdziści Polacy.
- serenissimus rex Sueciae** (łc.) — najjaśniejszy król Szwecji.
- serpens** (łc.) — wąż.
- serpiahowa smert** (rus.) = śmierć taka, jak Serpiahy. „Serpiah” był to przydomek atamana kozackiego Iwana Podkowy, ściętego we

- Lwowie z rozkazu Stefana Batorego za awanturniczą wyprawę do Mołdawii, gdzie Podkowa chciał zdobyć sobie gospodarstwo.
- serwatka** — część wodna mleka po oddzieleniu śmietany i sera.
- sesja** (z łc.) — posiedzenie, narada.
- setnia** = **sotnia** = setka.
- setny** = potężny, tęgi, dzielny, nieoceniony, wyborny; **setnie** = porządnie, dobrze, mocno, wielce, tęgo, doskonale, wybornie, świetnie.
- sexus** (łc.) — płeć.
- sędzia** — Sędziowie zastępowali królów i książąt w sądzeniu spraw. Wojewodowie i kasztelanowie mieli do sądzenia także sędziów, którzy byli ich zastępcami. Później każda ziemia miała swego sędziego ziemskiego dla spraw cywilnych, wybranego na sejmiku a sprawującego swój urząd dożywotnio. Sędzią dla spraw karnych był starosta grodowy, zob. obj. W obozach rozsądzały sprawy w zastępstwie hetmana sędziowie hetmańscy. Byli także sędziowie pospolitego ruszenia i inni.
- sędzielnia** (= **sbron**) — przen. siwizna.
- sęk** — zob. jechał sęk.
- sfiksować** (z fr.) — zwarzować, zbzikować, stracić rozsądek.
- sfolżyć** = sfolgować, zelżyć, popuścić.
- sfora** a. swora — 1) sznur lub rzemień do uwiązywania psów myśliwskich; 2) s. psów — para ogarów związanych sforą; 3) przen. całość zgodna, para zgodna, związek dobrany.
- sformować** (z łc.) — 1) złożyć w pewną formę, uformować, ukształtować, uporządkować; 2) utworzyć, wystawić, zebrać; **sformować się** — stanąć w porządku, w szeregach, uporządkować się.
- sforować się** = formować się, szykować się, wysunąć się przed innymi naprzód, zob. sfora.
- sforsować** (z fr.) = wziąć, przejść przemocą.
- siarczysty** — przen. gorący, ognisty, dziarski, krewki, zapalony, żywy, pełen ognia a. zapалу.
- sicut fulgur exit ab oriente et paret usque ad occidentem** (łc.) — (jest) jak błyskawica, która powstaje na wschodzie i rozświetla wszystko aż na zachód.
- sieheń** (?) — czambuł a. obóz tatarski(?).
- siekaniec** — gatunek grubego śrutu nierównego, do nabijania strzelby.
- siekiera** = siódemka.
- sierdzić się** = gniewać się, złościć się, srożyć się.
- sierdzisty** — skłonny do gniewu, gniewliwy, zapalczywy, srog.
- sierpem** — zob. jak sierpem rzucił.
- siewka** — ptak podkasały.
- si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae** (łc.) — choćby się świat zawalił, gruz ugodzą w nieustraszonego, tzn. ktoś jest tak nieustraszony, że nawet gruz walącego się świata nie zdolają go przerazić.
- sigillum** (łc.) — pieczęć.
- signa** (łc.) — (o)znaki; **signum** — l. pojed.
- siklawa** — wodospad górski.
- silentium!** (łc.) = milczenie! milczeć!
- siła** = dużo, wiele.
- simiae** (łc.) — małpy.
- simiarum destructor** (łc.) — pogromca małp.
- simnadciat** (rus.) — siedmnaście.

siorbać — pić głośno, chleptać; rzeczownik: **siorbanie**.

Sirko — ataman koszowy zaporoski, który wystąpił wrogo przeciw Polsce w r. 1664.

siromacha (rus.) — bezdomne stworzenie (zarówno o ludziach, jak o zwierzętach), biedak, nieborak.

sitowie — rodzaj rośliny, rosnącej na brzegach wód a. na bagnach.

skaczuć w wodę, płynąć k'nam (rus.) — skaczą w wodę, płyną ku nam.

skalka na oku — plamka na rogówce ocznej, bielmo (jeśli większa).

skapieć — zginąć, umrzeć.

skaptować (z łc.) — zjednać, ująć sobie, przeciągnąć na swoją stronę, pozyskać sobie.

skarbczyk — zdrob. do skarbiec.

skarbniczek — staroświecki pakowny wóz podróżny.

skarbnik — za Piastów urzędnik, który zbierał pieniądze do skarbu i zawiadywał niemi, od Jagiellonów tytularny urząd ziemski.

skarpa — błędnie zam. karpa, zob.

skażyte ditki, wże je Demianówka (rus.) — powiedzcie, dziatki, wszak to Demjanówka.

sklep = 1) sklepienie; 2) = loch = piwnica, więzienie.

składno — zob. nieskładny.

skłon = pochyłość.

skoligacić (z łc.) — spowinowacić, spokrewnić.

skomenderować = zakomenderować.

skomponować (z łc.) — ułożyć.

skonfederowany (z łc.) — związany w konfederację, sprzymierzony.

skonfiskować (z łc.) — zob. konfiskować.

skonfundować (się) (z łc.) — zmieszać, zawstydzić (się), zbić z tropu.

skonwinkować (z łc.) — zniewolić, zobowiązać, ująć, zjednać.

skop = baran.

skówka = okucie.

skra = iskra.

skrupi się na kim = odbije się, dostanie się, ktoś odpokutuje, zapłaci.

skrupulat (z łc.) — człowiek trzeźwego sumienia, zob. skrupuł.

skrupuł (z łc.) — niepokojąca wątpliwość w rzeczach sumienia; delikatność, wrażliwość wstrzymująca od czynu; **bez skrupułu** = bez wahania, nie mając żadnych wątpliwości.

skryba (z łc.) — pisarz.

skrypt (z łc.) = kwit, zapis dłużny.

skrzczeć = chomik.

skrzęt = krzątanie, uwijanie się, rwetes.

skurczybyk — wyzwisko.

sława Bohu (rus.) — Bogu dzięki a. niech będzie Bóg pochwalony;

sława Bohu, detyno myteńkaja — Bogu dzięki, miła dziecino; **sława Otcu... Preczystoj** (rus.) — chwała Ojcu i Synowi, sława Duchowi świętemu i Świętej Przeczystej.

sławny — znakomity, doskonały.

słoboda (rus.) — mała osiadłość wiejska, powstała z osiedlenia dobrowolnie przybyłych włościan, zwabionych swobodami, na pewien okres czasu przyrzeczonemi; inaczej **wola** a. **swoboda**.

słuszny = dobry (np. piechota), porządny, okazały, pokązny, piękny.

służyły — który długo służył, zestarzały na służbie, doświadczony w służbie.

smagły — czarniawy, śniady.

smert' (rus.) — śmierć.

smycz — rzemień a. sznur, na którym prowadzą charty na polowanie; **na smyczy** = na uwięzi, w pętach.

śnać = **śnażyć** = widać, widocznie, jakby można sądzić, być może, zapewne, pewnie, prawdopodobnie.

śnadnie a. **śnadno** = łatwo.

śnażyć — zob. śnać.

śobaka = pies.

Śobieski Marek — brat króla Jana III, zginął w bitwie pod Batohem 1652.

soból — 1) zwierzę drapieżne z rodziny kun; 2) futro sobole.

sochroni Bih (rus.) — niech Bóg zachowa.

socjalna (z łc.) **walka** — walka o usunięcie złych stosunków społecznych i poprawienie położenia klas pracujących.

socjusz (z łc.) — sprzymierzeniec, towarzysz.

sojusznik = sprzymierzeniec, pomocnik.

sokole jasnyj, brate... szyroko widajesz (rus.) — sokole jasny, bracie mój rodzony, ty lataśz wysoko, ty widzisz daleko.

sokół — ptak drapieżny, używany w dawnej Polsce do polowania na ptactwo. Sokolnik trzymał go na berle, jadąc na polowanie.

soleny (z łc.) — uroczysty.

solitudo (łc.) — samotność.

solówka — beczka na sól.

sołtys (z nm.) — przełożony wsi, wójt.

sopel — ciecz zmarzła (np. woda) a. stężała (np. krew) w postaci wydłużonej i śpiczastej, zwieszającej się ku dołowi.

sorok(a) (z rus.) — czterdziestka, czterdzieści.

sotnia (rus.) = setnia = setka, zastęp, oddział ze 100 ludzi.

spah (**spahis**, **spahja**) (z tur.) — nieregularna jazda turecka.

sparcieć — przen. zestarzeć się, zepsuć się, stać się strupieszalym.

sparlo — zob. żeby ich s.

Spas (rus.) — Zbawiciel.

spasajtes (rus.) — ratujcie się.

spasenie Lacham (rus.) — zbawienie Polakom.

Spasi Bih (rus.) — Bóg zapłać; **spasi Chryste** (rus.) — Chryste ratuj.

spazm(a) (z gr.) — kurcz; **spazmatyczny** — kurczowy.

specjał (z łc.) — przysmak, łakość, przen. osobliwość, rzadkość, skarb, rozkosz.

spectra (łc.) — widma; **spectrum** — l. pojed.

spenetrować (z łc.) — zbadać, wysledzić, wymiarkować, przewąchać.

sperka = słonina.

spero (łc.) — spodziewam się, mam nadzieję.

spieszony żołnierz — żołnierz konny, któremu kazano zsiąść z konia i walczyć pieszo.

spisa (z nm.) — rodzaj włóczni.

spiski — zob. Spiż w Słowniczku geograficznym.

spiż a. **spiż** — (odróżniaj **spiża**!) — metal (bronz) na działa i dzwony.

spiża a. **spyża** (nie **spiża**!) (z nm.) — żywność, prowiant, (odróżniaj **spiż**!).

spiżowy = zrobiony ze spiżu, bronzowy.

splantować (z łc.) **kogo** — pobić kogo, zbić z tropu w walce na słowa.

splendor (łc.) — blask, przepych, okazałość, wspaniałość, świetność, zaszczyt.

splondrować (z nm.) — zrabować, złupić, ograbić.

spłoniony = zaczerwieniony.

sponiewierać — 1) zniszczyć, sterać; 2) przen. zbezcześcić, zelżyć, znieważyć, zniesławić.

spostponować (z łc.) — zlekceważyć, zrobić ujmę, sponiewierać, okazać wzgardę, lekceważenie, poniżyć, dokuczyć, krzywdę wyrządzić.

spowinowacony — 1) pozostający do kogoś w stosunku powinowactwa, np. mąż w stosunku do brata swej żony; 2) spokrewniony.

spraktykować (z gr.) — przeciągnąć na swoją stronę, przerobić, przekabacić, ująć sobie, zjednać.

sprawa = porządek, ład, szyk; bitwa; w **sprawie stanąć** = stanąć w szeregach, w porządku; do **s. przyjść** = przyjść do ładu; zob. **sprawić się**.

sprawić się — stanąć w szeregach, w szyku bojowym, do boju, uporzędkować się.

sprawiedliwe kazete (rus.) — słusznie mówicie.

sprezentować (z łc.) — przedstawić, pokazać.

sprocesować (z łc.) — zniszczyć, zrujnować przez proces.

sprofanowany (z łc.) — zbezczeszczony, znieważony, splugawiony.

sprostać = dorównać, podolać, wydołać, dać radę.

sprzedawczyk — zob. **przedawczyk**.

spuścić = dać, użyczyć, zesłać; **spuścić się** (z sekretu) — zwierzyć się.

spyża — zob. **spiża**.

Srebrny — wódz moskiewski.

srokaty = pstrokaty, pstry (koń).

srzeżoga — dymy, przez które prześwieca słońce.

stacja (z łc.) — 1) miejsce zatrzymania się w drodze, postój, popas, kwatera; 2) stanowisko; 3) powinność żywienia króla, dworzan, żołnierzy w podróży, zamieniana niekiedy na opłatę pieniężną.

stadło = para małżeńska, małżeństwo.

stadnina, zdrob. **stadninka** — stado zwierząt utrzymywane dla chowu, dla rozrodu.

stajanie = **staje** — nieokreślona miara długości, od 50—220 kroków.

staje — zob. **stajanie**.

stajenny = parobek stajenny.

stalla (z nm.) — 1) jedno z siedzeń w prezbiterjum (część kościoła przed wielkim ołtarzem), przeznaczone dla księży; 2) wszelkie inne siedzenie.

stan(n)ica (z rus.) — warowna osada (kozacka), mała warownia.

stanik — 1) część sukni przypadająca na pas w ciele ludzkim, gorsecik; 2) = stan (np. szlachecki), zob. **stany**.

stany = senat (tj. panowie czyli senatorowie) i izba poselska razem wzięte, a składające razem z królem sejm; przen. Rzeczpospolita.

stań, obernysia, hlań, zadywysia itd. (rus.) — Stań, obróć się, popatrz i zastanów się ty, który masz wiele, że równy będziesz temu, który nic nie ma. A sprawi to ten, który wszystkim rządzi, sam Bóg, który wszystkie nasze sprawy waży sprawiedliwie na swej szali. Stań, obróć się, popatrz i zastanów się ty, który wysoko ulatasz duchem i znasz mądrość szeroko i głęboko...

Stań, obróć się, popatrz i zastanów się ty, który wojujesz łukiem, strzałami, prochem, kulami i walczysz mieczem, że i przedtem przecie bywali rycerze i kawalerowie! I oni tem wojowali i od tego miecza sami ginęli! Stań, obróć się, popatrz, zastanów się i zrzuć pychę z serca, zwróć oko, ty, który idziesz z Potoka do

Sławuty! Ty to chwytasz niewinnych ludzi i odbierasz im wolność, nie zważasz na króla, nie dbasz o rady a tylko sam dla siebie jesteś sejmem. Hej, wstrząśnij się, nie zapalaj się, bo ty jesteś regimentarzem, i buławą, w tym polskim kraju, jak sam zechcesz, kierujesz.

starosta — najwyższy urzędnik w danym miejscu, wielkorządca, namiestnik panującego w grodach (miastach grodowych). Starosta grodowy (np. lwowski, krakowski) był sędzią w sprawach karnych; sądził sam lub przez zastępcę (podstarościego), był wykonawcą wyroków sądowych, obrońcą zamku królewskiego, stróżem dochodów królewskich itp. Obok grodowych byli też niegrodowi: ci byli tylko zawiadowcami dóbr królewskich, za co składali pewną sumę królówi, część czwartą (kwartę) na wojsko do skarbu państwa, resztę dochodów brali sobie. O takie godności ubiegało się wielu, ponieważ dawały znaczne dochody.

starostwo — 1) urząd, obowiązki, godność starosty; 2) kraina, część kraju, nad którą starosta jest przełożony, zob. **starosta**.

starościanka — córka starosty; **staroście** — syn starosty.

starościński — zob. **starosta**.

starownie = starannie.

starunek = opieka, staranie.

statek — 1) zwykle l. mn. **statki** — naczynie domowe wogóle; 2) = stateczność, powaga.

statkować = być statecznym, poważnym.

statua (łc.) — posąg, wizerunek.

statysta (z wł.) — mąż stanu, polityk.

staw — połączenie kości, mniej lub więcej ruchome.

stawidło — zastawa, zasuw do puszczania wody na koło młyńskie lub zastawiania jej.

stawszczyzna — czynsz od stawu.

stągiew — rodzaj beczki na wodę, węższej u góry, o 3 nóżkach, z przykrywą.

stempel (z nm.) — drewniany lub metalowy pręt do wpychania naboju w lufę.

stentorowy (z gr.) — donośny, silny.

sterać się — zmarnować się, zniszczyć się, zużyć się.

stępa — powolny, miarowy krok koński.

stolnik — urzędnik nadworny, który czuwał pierwotnie nad porządkiem uczt królewskich. Obok nadwornego, później (od Władysława IV) wielkim zwanego, byli stolnicy ziemscy, były to już jednak urzędy tytularne, sprawowane tylko przy uroczystościach dworskich.

straceniec = nie mający nic do stracenia, gotów na wszystko (tak pierwotnie nazywano tych, którzy jako ochotnicy szli do bitwy pierwsi, na pierwszy ogień).

strachać się = bać się, trwożyć się.

strachy na lachy — bardzo stare wyrażenie, które znaczy: (niech) strachy idą na (suche) lasy (tak jak dotąd lud życzy wszystkim klęskom, aby poszły na „suche lasy“; lachami nazywa lud powszechnie wielkie, ciemne, gęste lasy).

stradać = postradać = stracić.

stragan (z nm.) — stół, ława, na których kupiec rozkłada swój towar; kram pod gołym niebem.

strategos (gr.) — wódz.

stratować (z nm.) — podeptać, zdeptać.

strażnik — urzędnik wojskowy dosyć wysoki, którego mianował hetman. Było ich czterech: koronny wielki i polny, oraz litewski wielki i polny. Pierwotnie mieli oni obowiązek pilnowania granic przeciw napadom tatarskim, później zaś był to urząd tylko honorowy; **strażnik obozowy** był to urzędnik wojskowy, który czuwał nad strażami obozowymi i utrzymywał karność i porządek w obozie.

straż rejestrowa — zob. registr.

stricte (łc.) — ściśle (biorąc).

strofować (z nm.) — karcieć, łajać, gromić.

strop — powała, sufit, pułap, strych, dach.

stropić się — zmieszać się.

stróża = straż.

struktura (z łc.) — budowa (ciała).

strychować (z nm.) — wziąć pod ogień armatni, razić z armat.

stryjec = stryj.

strzelba — wszelkie narzędzia do strzelania, wszelka broń palna.

strzelisty = wysmukły.

strzemienne — kielich spełniany na odjeździe.

strzyc (oczyma) = zerkać na prawo i lewo, strzelać oczyma.

stryga (z łc.) — według zabobonnych wierzeń człowiek, rodzący się z podwójnym rzędem zębów i brojący po śmierci.

studnia — Zwrot: **pijać z jednej studni** = żyć w zgodzie; zob. zór-wiana s.

stultus, stulta, stultum (łc.) — głupi, głupia, głupie.

sturbowany (z łc.) = udręczony, wymęczony.

Styks — według wiary starożytnych Greków jedna z rzek w podziemiu, przez którą przewoził dusze zmarłych Charon.

stypa (z łc.) — uczta pogrzebowa.

subiectum (łc.) — osobnik, jednostka, istota pojedynczo wzięta.

sub Jove (łc.) — pod gołym niebem.

sub onere (łc.) — pod ciężarem, brzemieniem.

subordynacja (z łc.) — karność, posłuszeństwo, dyscyplina.

sub poena (łc.) — pod karą.

substancja (z łc.) — 1) masa składowa czegoś; 2) mienie, majątek, posiadłość, majątność.

subtelność (z łc.) — 1) przesadna, wyrafinowana dokładność, wyrafinowanie, wymyślna chytryść; 2) delikatność, misterność; **subtelny** — drobny, delikatny, wymyślny.

sub tutela (łc.) — pod opieką; **sub tutelam** — pod opiekę.

sub Tuum praesidium (łc.) — pod Twoją obronę.

succurs (z łc.) = sukurs, zob.

suchar — chleb odpowiednio upieczony, aby go można długi czas przechowywać.

suchomelszczyzna (z rus.) — czynsz z wiatraków a. młynów.

suffragia (łc.) — kreski przy głosowaniu, głosy przychylnie, poparcie.

suhak (rus.) a. **sumak** — zwierzę racicowe z rodziny antylop.

sukmana — kapota chłopska, świta, siermięga; **sukmanina** = licha, nędzna sukmana.

sukurs (z łc.) — pomoc.

sultan (z ar.) — władca, cesarz turecki (tytuł monarszy na wschodzie); zdrob. **sultanelek**.

sum — gatunek ryby, mającej wybitne wąsy; **sum** (łc.) — jestem.

suma facit (łc.) — czyni razem.

sumować (z rus.) — zamyślać się, zadumywać się, martwić się.

sumpt (z łc.) — koszt.

superavit (łc.) — przewyższył.

supir (z fr.) — westchnienie.

suplement (z łc.) — uzupełnienie, dodatek.

suplikacje (z łc.) — religijna pieśń kościelna „Święty Boże“.

suplikant (z łc.) — proszący, zanoszący prośbę.

suponować (z łc.) — przypuszczać, domyslać się, wnosić, wnioskować (z małym prawdopodobieństwem), zgadywać.

supozycja (z łc.) — przypuszczenie, domysł, zgadywanie, podejrzenie, posądzenie.

suprema lex (łc.) — najwyższe prawo.

surdo tyranno fabula dicta (łc.) — dosł. głuchemu tyranowi opowiedziana bajka; nanic twoje gadanie, gadaj zdrow, gadaj do głuchego, groch o ścianę.

surma (wsch.) — rodzaj trąby (obszytej skórą).

surowica — prawie tyle co krew (wylana).

surowiec — zob. byczy.

sursum corda (łc.) — w górę serca.

sus = skok.

susel — zwierzę szczurowate z rodziny gryzoniów, żyjące głównie na stepach.

suszyć — pościć o chlebie i wodzie, o suchej strawie.

swar — spór, zwada, kłótnia, sprzeczka, waśń, niezgoda.

swarliwy — kłóliwy, zob. swar.

swat = dziewosłab — ten, co swata, kojarzy małżeństwo; **swatać** = dzie-wosłabić — skłaniać do zawarcia małżeństwa.

swoboda — zob. słoboda.

swynojady (rus.) — świniójady.

sygnet (z łc.) — pierścień, na którego oczku wyryty jest herb lub początkowe litery imienia i nazwiska, służący zamiast pieczęci, zdrob. **sygnecik**.

sygnować (z łc.) — dzwonić w sygnaturkę, mały, donośny dzwonek na kościele.

sympatja (z gr.) — przyjazne, życzliwe usposobienie, przyjaźń.

symulować (z łc.) — udawać, zmyślać; rzeczownik **symulowanie**.

synal — zgrub. od syn.

syrena (z gr.) — według wierzeń greckich boginka morska, pół panny, pół ryby. (Herb Warszawy).

sysun — dosł. dziecko a. zwierzątko ssące jeszcze; według wierzeń ludowych dziecko zmarłe bez chrztu i prześladowane potem ludzi jako upiór.

szach — zob. w szachu.

szacht — raz, cięcie szabłą.

szacunek (z nm.) = oszacowanie.

szafirowy (z gr.) — koloru szafiru, niebieski.

szajka — banda, gromada, kupa, czereda.

szak = wszak.

szakal (z tur.) — zwierzę drapieżne z rodziny psów, włóczące się zwykle za innymi większymi drapieżcami (np. lwami), by korzystać z resztek ich żeru.

szalej — trująca roślina z rodziny baldaszkowych.

szalapat — człowiek lekkomyślny, lekkoduch, postrzeleniec, trzpiot, roztrzepaniec, urwipoleć.

- szałas** (z węg.) — 1) buda z chróstu naprędce uklecona, jako mieszkanie tymczasowe (pasterzy, myśliwych, podróżnych), namiot polny; 2) szopa, barak.
- szampierz** — przeciwnik, współzawodnik.
- szaniec** (z nm.) — rów, mający przed sobą wał, za którym oblężeni bronią się a. oblegający podsuwają się pod mury.
- szańczyk** = mały szaniec.
- szaraban** (z fr.) — rodzaj bryczki.
- szaraczkowa szlachta** = drobna, zagrodowa, zaściankowa, tak nazwana od sukna szaraczkowego (prostego i wyrabianego w domu).
- szarak** — 1) gatunek sukna szarego (prostego i wyrabianego w domu); 2) szlachcic uboższy, drobny, zagrodowy, zaściankowy (noszący ubiór z szaraku), zob. szaraczkowa szlachta; 3) zając.
- szarawary** (z rus.) — spodnie szerokie, buchaste; zdrob. **szarawarki**.
- szarpać** = napadać i wybijać potrosze.
- szarwark** (z nm.) — rwetes, harmider, hałas, zamęt, nieporozumienie.
- szarża** (z fr.) — 1) godność, stopień wojskowy; 2) natarcie, napad, atak zwł. konnicy.
- szatra** (z tur.) — namiot, szałas płócienny.
- szczerba** — 1) wyrwa, wyłom, karb, dziura wskutek cięcia (np. szabłą); 2) uszczerbek, strata, szkoda, ubytek.
- szczere dobra** = sam środek dóbr.
- szczerk** — kamyczki drobne, piasek gruby, żwir; także odcinek na rzece, bród, którego dno tworzą drobne kamyczki a. gruby piasek.
- szczery żołnir** (rus.) — prawdziwy żołnierz.
- szczeznić** — zob. szeznić.
- szczob ich lycho** (rus.) — bodaj ich lichy.
- szczob toho Chmila ... ne mynuła** (rus.) — bodaj tego Chmiela pierwsza kula nie minęła.
- szczoby cij lycar Bohuna ubyw** (rus.) — żeby ten rycerz ubił Bohuna.
- szczoby wam swiatyj Mikołaj ... i szczastje** (rus.) — żeby wam św. Mikołaj dał zdrowie i szczęście.
- szczoby wy jej ne rozbudyły. Misiać ... serdenku mojemu** (rus.) — żebyście jej nie rozbudzili. Księżyc zagląda jej prosto w twarz, kochaniu mojemu.
- szczob z nym poihraly, jak itd.** (rus.) — aby z nim poigrali, jak z Barabaszem i Tatarczuchem.
- szczo ce?** (rus.) — co to?
- szczo ty?** (rus.) — co ty?
- szczo ty zduriw?** (rus.) — cóżeś ty, oszalał?
- szczo wy** (rus.) — że wy.
- szczo z toboju?** (rus.) — co z tobą (dzieje się)?
- szczuka** = szczupak.
- szczupak** = skok.
- szczyrkowaty** — zob. szczerk.
- Sehin (Sehin)** Michał — głównodowodzący załogi moskiewskiej w oblężonym przez Polaków Smoleńsku (1609—1611).
- szejtan** (z tat.) = szatan.
- szeląg** (z nm.) — najdrobniejszy pieniądz, w różnych czasach różnej wartości, np. około r. 1650 = grosz.
- szelma** (z nm.) — łotr, hultaj, niegodziwiec.
- szeplenić** — wymawiać niewyraźnie.

- Szeremet(jew)** Wasyl — wojewoda i hetman wojsk cara Aleksego Michajłowicza (1645—1676).
- szerepetka** — holota, ladaco, oberwaniec.
- szermierka** (z czes.) — sztuka robienia bronią sieczną; **szermierstwo** — znajomość szermierki; **szermierz** — człowiek biegły w robieniu bronią sieczną; **szermować językiem** — wyjeżdżać z gębą, popisywać się, walczyć językiem, gębować.
- szerpentyna** (z łc.) — krzywa szabla polska.
- szerszeń** — 1) owad z rodziny ós; 2) przen. zjadliwy, ukaśliwy, klujący człowiek.
- szerszenieć** — 1) o sierści: z gładkiej i lśniącej stać się nierówną, popłataną i bez połysku; 2) o koniu: dostawać sierści poczochranej, włochatej i nielśniącej (skutkiem lenienia lub choroby).
- szkapa** = koń, zwł. lichy.
- szkaplerz** (z łc.) — dwie tabliczki z tkaniny złożone z sobą, jak okładki książeczki, na których są litery początkowe imienia Chrystusa i M. Boskiej — do noszenia po poświęceniu na szyi.
- szklenica** = szklanica = duża szklanka.
- szkut(a)** — statek rzeczny mniejszy, zwł. do spławiania zboża.
- szlachetka** = ubogi, biedny szlachcic.
- szlachetne urożonymi** (rus.) — szlachetnie urodzonymi.
- szlag** (z nm.) — udar, porażenie, paraliż, apopleksja.
- szlak** — 1) droga, gościniec, trakt, przejście, przesmyk; 2) lamówka, obwódka, (o)bramowanie.
- szlamować** (z nm.) — oczyszczać (z mułu).
- szleja** — postronek, przyczepiany do orczyków, lekka uprzęż na konia.
- szłyk** — czapka okrągła w czub, z brzegami futrem obramowanymi, kołpak.
- szmaga** — gatunek łodzi rzecznej.
- szmaragd** (z gr.) — drogi kamień zielonej barwy.
- szmat** = kawał.
- szmelcowany** (z nm.) — powleczonej szklistą powłoką, uskutecznią na gorąco.
- szołdra** (z nm.) — 1) szynka wieprzowa; 2) pog. = Niemiec, Szwab, pluder, świnia.
- szpada** (z wł.) — broń sieczna, używana tylko do przebijania, o wąskim, prostym ostrzu.
- szpakami karmiony** = człowiek sprytny, przemądrzały, przebiegła sztuczka.
- szpakowaty** — siwawy, podsiwiały, siwiejący.
- szpaler** (z wł.) — podwójny szereg ludzi po obu stronach drogi, odpierający od niej ludzi.
- szparki** = bystry, żwawy, żywy, szybki, prędkie, porywczyste; **szparko** — mocno, silnie, tęgo.
- szparutka** — mała szpara, szparka.
- szpetny** = brzydki.
- szpica** (z nm.) — 1) grót, ostrze; 2) oddziałek, złożony z 2 albo 3 ludzi, tworzący czoło straży przedniej.
- szpicruta** (z nm.) — bacik złożony z rękojeści przedłużającej się w bicz.
- szranki** (z nm.) — ogrodzenie, w którym odbywają się gonitwy, igrzyska, turnieje itp.
- sztab** (z nm.) — otoczenie wodza, złożone z wyższych oficerów.
- szlorcem** (z nm.) = stercząco ku górze, prosto, prostopadle.

szto za lude? (rus.) — co za ludzie?
szutuciec — nóż i widelec razem.
szuczyna — mała sztuka (z nm.)
szurm (z nm.) — uderzenie, atak oblegających dla zdobycia oblężonego miasta, obozu, twierdzy itp.
szurmak (z nm.) — gatunek strzelby z lufą przy wylocie szeroką.
szurmować (z nm.) — przypuszczać szurm.
szych (z nm.) — 1) ostrze, koniec szabli a szpady; 2) ruch szabłą nawprost, pchnięcie, żgnięcie; 3) **szychem przejść** = przebić się idąc lub jadąc klinem; **szychem nadziać** = przebić kogo.
szuba (z ar.) — długa, obszerna suknia zwierzchnia, futrem podbita; zdrob. **szubka**.
szuhaleja — statek wodny o płaskim dnie do jeżdżenia po błotach pińskich, zalanych wodą, wyrobiony z jednego pnia dębowego.
Szujscy, Wasyl, Dymitr i Iwan, bojarowie rosyjscy, dążyli do opanowania tronu carskiego po wygaśnięciu Rurykowiczów a w czasie rządów tzw. Samozwańców. Wasyl był nawet chwilowo (r. 1606) carem. Stanisław Żółkiewski, hetman wielki koronny, pokonał Szujskich pod Kłuszynem (r. 1610) i wziął ich do niewoli. Wszyscy zmarli w Polsce.
szur(g)ać nogami — ocierać butami o podłogę tak, że robi się szmer.
szwadron (z wł.) — oddział jazdy ze 120—200 ludzi.
szwank (z nm.) — szkoda, uszkodzenie, strata, uszczerbek, ujma, krzywda; szkoda na zdrowiu (rana, skaleczenie, obraza), niebezpieczeństwo;
szwankować — niedomagać, chorować, być słabym; o koniu: nie dopisać (potknąć się, upaść itp.)
szwargotać (pog.) — mówić, rozmawiać niezrozumiałym językiem.
Szwedzina — pog. Szwed; **szwedzina** — żart.: mięso (ciało) Szweda.
szychterz (z nm.) — ślusarz.
szyposz (z węg.) — piszczyk (grający na instrumencie dętym) za czasów istnienia w Polsce piechoty węgierskiej.
ściąh (z rus.) — oddział, chorągiew lipkowska pod wodzą rotmistrza.
ścierwo — przewisko: gałgan, łajdak, psia krew, psie mięso.
ścigły — szybki w biegu, rączy.
ścinać się — bić się.
śledziennik — przen. człowiek zgryźliwy, zgorzkniały.
ślepie a. **ślepie**, **ślipia** a. **ślipie** — pog. = oczy.
ślinowaty? = ślimakowaty(?)
ślipia — zob. ślepie.
śloza = **śluza** (z nm.) = łza.
śluza — zob. śloza.
śmiecieszka = dzierlatka, zob.
śmiga = skrzydło (wiatraka).
śmigownica — rodzaj długiej armatki.
śniady = smagławy, ciemnawy.
spiża — zob. spiż.
spiżowy — zob. spiż.
srężoga — zob. srężoga.
śrutować (z nm.) = krajać na kawałki.
świataja Preczystaja (rus.) — święta Preczysta.
Światoldyce (Świętoldyce) — właściwe nazwisko rodziny Kisielów (Kisiel jest herbem). Rodzina Kisielów jest bardzo stara; herb Kisiel

miał nadać w książkę ruski Włodzimierz hetmanowi swemu Światoldycowi około połowy XI w.
świdwa — gatunek derenu, zob.
świebodzińskie sukno — zob. Świebodzin w Słowniczku geograf.
świelica — izba główna w domu, pokój gościnny.
świeżo wypieczony = świeżo, niedawno mianowany.
Święta Preczysta = M. Boska.
święte panienki = zakonnice, mniszki.
świętojański robaczek — chrząszczyk, świecący nocami zielonawym światłem.
świta — 1) sukmana, siermięga, wierzchnia odzież wieśniaków a. drobnej szlachty; zdrob. **świtka**; 2) (z fr.) otoczenie, orszak.

T

tabakiera Gradywa — zob. Gradyw.
tabor (z tur.), zdrob. **taborek** — 1) otoczenie wojska wozami, z za których bronią się, jak z za wałów; 2) obóz, otoczony wozami.
taborecik (z fr.) — mały stół, złożony z płaskiego siedzenia i nóg, bez oparcia.
tabun (z tat.), zdrob. **tabunek** — (wielkie) stado koni lub bydła (zwl. w stepie); **tabuńczyk** — koń stepowy.
tacite (łc.) — cicho, milczkiem.
taj = i, no i; **taj hodi** (rus.) — i dosyć już.
taj kazali, szczo na paniw (rus.) — i mówili, że na panów.
taki — jednak, wszelako, atoli, z tem wszystkim, mimo to.
takij (rus.) — taki.
takoż = także, również.
takt (z łc.) — w muzyce podział na krótkie, równe co do czasu części, składające się z dźwięków miarowo, regularnie i we właściwych odstępach czasu po sobie następujących; wykonywanie ruchów według takiej miary; **w takt** = do taktu, według taktu.
taktyka (z gr.) — sztuka, sposób postępowania.
talar (z nm.) **bity** = talar w jednej sztuce (= 6 złotych), całkowity.
Tamerlan (= **Timur, lenk**, tj. kulawy Timur) — chan Mongołów, który połączywszy pod swą władzą liczne hordy, zawojował w drugiej połowie i pod koniec XIV w. prawie całą Azję środkową i zachodnią oraz część Indji, znacząc wszędzie ślad swój zniszczeniem i mordami.
tamquam Moysem... omine Bohdan (łc.) — jakby Mojżesza zachowawcę, oswobodziciela narodu z niewoli polskiej i pod dobrą wróżbą.
tani — którego niewiele cenią, lekceważony, nie szanowany, nic nie znaczący, za nic miany, mniej cenny, mniej wart.
tapczan — deska szeroka a. ława do spania bez należytej pościeli.
tarantowy — maści białej, czarno nakrapianej lub cętkowanej; **tarant** — koń takiej maści.
tarapata — opaly, ciężkie położenie, kłopoty.
taras (z nm.) — płaszczyna sztucznie podniesiona, otoczona balustradą, przy wykwiniejszej budowlu, z widokiem na okolicę.
tarcica = deska nieheblowana.
tareczka, zdrob. od tarka (tarń, tarnina) — 1) krzew śliwowaty; 2) owoc jego.
tatar — koń rasy tatarskiej; **Tatarzy nadworni** — Tatarzy w służbie

prywatnej wielkich panów, pochodzący z Tatarów, osiadłych na Litwie.

tchórzem podszyty = tchórzliwego usposobienia, tchórz.

teatrum (łc. z gr.) = teatr, widowisko, przedstawienie.

Te Deum laudamus (łc.) = Ciebie Boga chwalimy.

telega (z ros.) = ruski wóz prosty z przodem wyższym od tyłu.

temblak (z nm.) = rzemień u rękojeści szabli, za który można szablę zawiesić, gdy się chce mieć dłoń wolną.

Temistokles = Ateńczyk, wielki mąż stanu i wódz z czasów wojen perskich, współczesny Arystydesa, nie tak jednak prawy, jak tamten, żył VI/V w. pd. Chr.

temperancja (z łc.) = umiarkowanie, powściągliwość, panowanie nad sobą.

temperować (z łc.) = 1) zaczynać, np. pióro; 2) miarkować, powściągać, hamować.

temporyzować (z łc.) = zwlekać, wyczekiwać sprzyjających okoliczności.

tempus fugit (łc.) = czas ucieka.

tenor (łc.) = treść, brzmienie, osnowa.

tentanda omnia (łc.) = wszystkiego trzeba spróbować.

tentować (z łc.) = próbować, kusić się o co, usiłować, starać się.

tenuta (z łc.) = czynsz dzierżawny; **tenutę płacić** = przen.: odwzajemniać się.

teorban (z języków rom.) = wielka lutnia o wielu strunach, dawniej ulubione w Polsce narzędzie muzyczne.

teoretyk (z gr.) = posiadający wiadomości teoretyczne z zakresu danej wiedzy (tzn. oparte na pewnych wyrozumowanych zasadach a nie na praktyce).

teorja (z gr.) = ogólny wykład zasad (wyrozumowanych), prawideł jakiej nauki, służący za nie przewodnią dla praktyki.

terem = mieszkanie, gmach, pałac.

terkotać = mówić bezustannie, paplać.

terlica = drzewo w kulbace, siodle; kulbaka jeszcze nie obita skórą; wogóle kulbaka, siodło.

termin (z łc.) = 1) czas (dzień) wyznaczony na co, ściśle określony; okres czasu, w którym kończy się służba; koniec (bitwy); stan, położenie, okoliczności; 2) **terminy** (złc) = ciężkie (niebezpieczne) chwile, obroty, opaly, ciężkie położenie, położenie bez wyjścia, przykre zdarzenie, ciężka przygoda a. choroba, ciężki wypadek, potrzeba, niedola, nieszczęście; 3) przepis; 4) wezwanie do sądu (pozew).

teroryzować (z łc.) = oddziaływać, wywierać wpływ zapomocą postrachu, gwałtownych środków, grozy śmierci.

terpy (rus.) = cierp; **terpy synku, mohorycz bude** = cierp synku, będzie zapłata (nagroda).

terror (łc.) = strach, trwoga, przerażenie.

tetryczny (z łc.) = zrzędnny, zgorzkniały, nudny, zgryźliwy, gderliwy.

tluszcza = kupa, rzesza, tłum, chmara (ludzi), motloch, zgraja, czereda, hałastrza, tałatajstwo.

toast (ang.) = wniosek na spełnienie wzniesionego kielicha za czyje zdrowie, za pomyślność czyją lub na cześć czyją, przy odpowiednim przemówieniu.

toboly = tłumoki, pakunki.

toczyć = zataczać koła, kołować.

toć = wszak(że), przecie(ż), toż, to też; **toć-że** = przecież, wszak(że).

toga (łc.) = 1) narodowa wierzchnia szata starożytnych Rzymian, noszona tylko w czasie pokoju; 2) suknia długa, przypominająca togę rzymską, wdziwana w uroczystych chwilach przez profesorów, prawników, duchownych itp.

tok = 1) ubita z gliny podłoga; 2) koryto do pojenia bydła i koni lub do zasypywania im obroku.

tokować = o ptakach: wabić się; przen. o ludziach: paplać, bzdurzyć.

tolerować (z łc.) = znosić, cierpieć, patrzeć przez szpary na co a' kogo.

tołub = kozuch, futro.

tonsura (łc.) = kółko wygolone na głowie u księży katolickich.

topielisko = topiel.

toporzysko = drzewce, rękojeść (u siekiery, topora).

torhak = zły, nędzny, przebrzydły tor.

tortury (z łc.) = męczarnie, męki.

totaliter (łc.) = zupełnie, całkiem.

totam Rempubicam (łc.) = całą Rzeczpospolitą (= Polskę).

towarzyska chorągiew = zob. towarzyszy i towarzystwo pancerne; **towarzystwo pancerne** = ogół towarzyszy z pod chorągwi pancernej; **husarskie** = z pod chorągwi husarskiej; **towarzysz** = żołnierz jazdy polskiej (nie cudzoziemskiej!), pochodzenia szlacheckiego, mający swój poczet, złożony z pewnej liczby koni, a więc np. **t. husarski** = husarz, **t. pancerny** = pancerny.

toż = toć, wszak, wszakci, przecie(ż); **toż to** = właśnie też to.

trabant (z nm.) = żołnierz ze straży przybocznej.

tradycja (z łc.) = podanie, sposób, droga, którą wiadomości i przekonania zakorzenione przechowują się, przechodzą z pokolenia na pokolenie.

trafunek (z nm.) = wypadek.

tragedja (z gr.) = przen. straszny wypadek, okropne, smutne wydarzenie; **tragiczny** = smutny, okropny, przerażający, straszny.

trakt (z łc.) = droga bita, gościniec.

traktament (z łc.) = poczęstunek, sposób postępowania, obchodzenie się, obejście.

traktat (z łc.) = układ, umowa; **traktować** = 1) kogo: obchodzić się z kim, postępować, zachowywać się wobec kogo; 2) układać się, umawiać się, porozumiewać się, rokować; **traktowanie** = układ, rokowanie.

transparent (z łc.) = rysunek, obraz a. napis przezroczysty, ztyłu oświetlony; przezrocze.

transport (z łc.) = przewożenie ludzi lub rzeczy z jednego miejsca do drugiego (furami, statkami).

trastia joho mordowała (rus.) = bodaj go choroba (właśc. zimnica, febra) tłukła; **trastia ich maty mordowała** = bodaj ich matkę choroba tłukła; **trastia joho maty mordowała** = bodaj jego matkę choroba tłukła.

tratawać (z nm.) = tłoczyć, deptać nogami, kopytami.

trąba = zob. włożyć do t.

trąd = rodzaj choroby skórnej, w wysokim stopniu zaraźliwej.

trefniś = błazen, wesołek, śmieszek, żartowniś, dowcipniś, kpiarz.

triel a tryl (z wł.) = wywodzenie tonu drżącego, jakby dygocącego.

tren(d)zla (z nm.) = uzda, uździenica.

triarrii (łc.) — najstarsi, najtępsi, obeznani już z wojną żołnierze, weterani, którzy w wojsku rzymskim stali w trzecim szeregu w odwodzie (jako zapas, rezerwa).

triumf (z łc.) — 1) uroczysty wjazd rzymskiego wodza po odniesionym zwycięstwie na Kapitol; zwycięski pochód; 2) duma, zadowolenie, radość z postawienia na swoim; **triumfalnie** — zwycięsko, uroczyście; **triumfator** — ten, co obchodzi triumf; **triumfować** — 1) odbywać triumf; 2) pysnić się, cieszyć się z osiągniętego zwycięstwa, zwyciężać.

troczyć — trokami a. powrozami wiązać, krępować.

trofea (gr. łc.) — łupy, zdobycz wojenna.

Troil(us) — najmłodszy syn króla trojańskiego Priama, zabity przez Achillesa, w poezji średniowiecznej (zwł. francuskiej) podawany jako wzór najwierniejszego, najczulszego kochanka.

trojańska historia — słynne podanie greckie o 10-letnim oblężeniu i zdobyciu miasta Troi (zob. Słown. geograf.). — Powodem do wojny miało być to, że Parys, syn króla trojańskiego Priama, uprowadził Helenę, żonę króla Sparty Menelausa, u którego bawił w gościnie. Opisał tę wojnę Homer w *Iliadzie*.

trojniak — miód pitny, przyrządzony z trzech części wody i jednej części miodu przaśnego.

troki — łyka, sznury, powrozy, pęta do wiązania jeńców a. tobołów.

tron elekcyjny (zob. elekcja) — tron obieralny (w przeciwstawieniu do dziedzicznego).

trop — ślad; zob. zbić z tropu.

tropak (z rus.) — rodzaj tańca kozackiego, kozak.

trójbuńczuczny — zob. basza.

Trubecki Aleksy — książę moskiewski z czasów cara Aleksego, prowadził (1647 i 48) układy z posłami litewskimi i szwedzkimi; w roku 1654 ułożył artykuły ugody z wysłannikami Chmielnickiego.

trucht (z nm.) — bieg konia, szybszy od stępa a wolniejszy od klusa.

trusia — właśc. królik; przen.: tchórz, bojaźliwy, niewiniątka, baranek.

tryb (z nm.) — zwykły sposób (postępowania), porządek.

trybularz = **turybularz** (z łc.) — kadzielnica.

trybunał (z łc.) — sąd (najwyższy).

trykać = uderzać łbem, czołem.

trzebić = wycinać, przeczyszczać, przerzedzać.

trzewia = jelita, kiszki.

trzęsienie — drżące, trzęsące się kita u czapki, pióropusz, robiony zwykle z piórek czapli.

trznadel — ptak z rodziny wróblowatych.

trzon — 1) tło, podstawa ogniska w piecu a. w kominie; 2) wierzch pieca, komina, poziomo zrównany.

trzos — pas skórzany z kieszeniami na pieniądze, którym się opasywano.

trzydziestoletnia wojna — zob. wojna 30-letnia.

trzylatek = zwierzę, mające trzy lata.

tubalny (z łc.) — głośny, donośny, potężny, grzmiący.

tuj! — komenda, znacząca mniej więcej tyle, co: już! teraz!

tuleja (z nm.) — 1) rurka; 2) skórzana pochewka na buławę.

tuman (z tur.) — opar, lekka mgła, unosząca się nad wodami; 2) kłęb kurzu, kłęby pyłu, kurzawa.

tumbas — zob. dombaza.

tumult (z łc.) — zamieszanie, rozruch, zbiegowisko, wrzawa, gwałt.

tur — nieżyjące już dziś zwierzę, zbliżone do wołu, lecz o wiele większe (nie mieszaj z żubrem!)

turbować kogo (z łc.) — napastować, niepokoić, dokuczać; **t. się** — trapić się, niepokoić się, martwić się, kłopotać się, gryźć się.

turkawka, zdrob. **turkaweczka** — ptak dziki z rodziny gołębi, przen. i szyd. kobieta.

turkus — rodzaj szlachetnego kamienia barwy nieba.

turniej (z nm.) — średniowieczne igrzyska, zapasy, igrzyska rycerskie; zob. też gonitwy.

turpiter deformarunt et irreparabile... damnum (łc.) — haniebnie poniżyły i niepowetowaną... szkodę.

turybularz — zob. trybularz.

tusza — cielistość, otyłość, grubość ciała.

tuszyć = spodziewać się, ufać, obiecywać sobie, mieć nadzieję.

tutki (rus.) — tutaj.

tuzać — bić, łomocić, grzmocić; rzeczownik: **tuzanie**.

tuzłuczek — rodzaj jakiejś szaty, płaszcza, opończy.

tużu, tużu, serdce bołył (rus.) — tęsknię, tęsknię, serce boli.

tużyć (z rus.) — tęsknić, wzdychać.

twaróg — mleko zgęstniałe, z którego po oddzieleniu śmietany i serwatki robią ser; ser.

ty ceje piśmo korolewiczu widdasz... mene zabyły (rus.) — oddasz to pismo królewiczowi i jeśli ja zginę, powiesz jemu i Chmielnickiemu, że moja była wina i że nie zdradą mnie zabili.

tycho switył, ne rozbudył (rus.) — cicho świecić, nie rozbudzić.

tyftyk (z tur.) — 1) tkanina wełniana, jedwabna lub bawełniana; 2) długi i bogate przykrycie na konia.

tynk (z nm.) — powłoka ściany murowanej, zrobiona z wapna i piasku, wyprawa.

tyny (z norw.) — wieżyczki, wystające nad szczyt budynku.

tyran (gr. łc.) — w starożytności jedynowładca, panujący samowolnie; przen. — człowiek okrutny, okrutnik, ciemiężca, kat; **tyranizować** — obchodzić się z kim jak tyran, dręczyć, męczyć, znęcać się, paścić się; **tyranja** = **tyraństwo** — niegodziwe używanie władzy, okrucieństwo, ciemięstwo, samowola; **tyrannus** (łc.) = tyran.

Tytan — Według podań greckich Tytanowie byli to bogowie, którzy swego ojca Uranosa strącili z tronu i opanowali niebo, zostali jednak pokonani przez Zeusa i strąceni do piekieł; olbrzym, mocarz.

tytularny (z łc.) — posiadający tylko tytuł a nie władzę, nie rzeczywisty;

tytuł — 1) napis, nagłówek; 2) nazwa czyjej dostojności, urzędu; godność, imię, miano, nazwa.

U

ubabrać się = pomazać się, umazać się, powalać się, poplamić się.

ubiec = **ubieżeć** — opaść z nienacka, opanować niespodzianie.

ubość = dotknąć, obrazić, urazić, ukłuć.

ucapić = (s)chwycić.

ucierać się = staczać utarczki.

udarować = obdarzyć.

udelektować (z łc.) — ucieszyć, uweselić.
uf! — wykrzyknik odetchnięcia, odsapnięcia po zmęczeniu, przerażeniu.
ufnal — zob. hufnal.
uformować — zob. formować; **u. się** — zob. formowanie się.
ufortyfikowany — obwarowany.
ufundować (z łc.) — założyć, zbudować.
uha! — okrzyk swawoli, uciechy.
ujść — zob. płazem u.
uk (tat.; po turecku **ok**) — strzała (nie łuk!); **jakszy** (nie jaksze!) **koł** (tat.) — dobre ramię.
układność manier (zob.) — gładkość w obejściu, grzeczność, ogląda towarzyska.
ukontentować (z łc.) — zaspokoić żądania czyje, zadość uczynić, zob. kontentacja; **ukontentowanie** = kontentacja, zob.
ulem (z ar.) — uczoney prawnik, teolog i duchowny u Turków (dost. uczoney w piśmie).
ulegalka — owoc dzikiej gruszy, przez leżenie przygnyły nieco a wskutek tego mniej cierpki, inaczej: gniłka.
ulgnąć — zob. lgnąć.
Ulisses — jeden z bohaterów greckich walczących przeciw Troi, odznaczający się zarówno męstwem jak przebiegłością. Dzięki jego podstępowi zdobyli Grecy Troję po 10-letnim oblężeniu. Zbudowali drewnianego konia, zamknęli tam część swoich żołnierzy i sami pozornie odpłynęli. Trojanie wprowadzili konia do miasta, w nocy wrócili Grecy i łatwo miasto zdobyli. Jego 10-letnią tułaczkę po różnych krajach opisał Homer w Odysei.
ulokować się (z łc.) — umieścić się.
uładzić się = wyrównać się, przyjść do ładu, do porządku, uporać się.
ułapać = złapać, zatrzymać.
ułus (nie **alus**!) — czasowa osada Tatarów-koczowników, złożona z namiotów; stanowisko, obozowisko Tatarów.
um = rozum, rozsądek.
umknąć = ująć, odmówić, cofnąć.
umor — zob. naumor.
umorzyc = zabić, o śmierć przyprowadzić, uśmiercić, uśmierzyć.
umościć — usłać, uścielić.
unanimitate (łc.) — jednogłośnie.
uniwersał (z łc.) — odezwa króla do narodu, list powszechny.
unja (z łc.) — zjednoczenie, połączenie, związek dwóch państw, mających rząd odrębny, lecz jedną władzę naczelną.
uorganizować (z łc.) — urządzić według pewnego porządku, utworzyć, uformować, zorganizować.
upały natury = żądze, namiętności; to samo: upały (ze) krwi.
upiór — według zabobonnych wierzeń trup chodzący po nocy i wysysający krew z śpiących ludzi.
upłaz — miejsce porośnięte trawą na stokach gór.
uporać się = dać sobie radę, skończyć, załatwić się.
upust — rodzaj kanału ujściowego ze stawidłem do wypuszczenia wody, spust, śluza; przen. strumień, potok; zob. śloza i śluza.
urezać (z rus.) — uciąć.
uręczyć = zaręczyć.

urna (łc.) — naczynie u starożytnych do przechowywania popiołów zmarłego.
uroczysko = **uroczyszcze** — 1) starożytny, z czasów pogańskich pochodzący nasyp ziemny w postaci mogiły a. okopu; kopiec, kurhan; 2) miejsce odludne, tajemnicze; 3) miejscowość niezamieszkała, nosząca jakie oddzielne, właściwe sobie miano (np. Zielony Jar, Wilczy Rozdół itp.).
urodzony — tytuł, dawany komu z powodu dobrego urodzenia: szlachetny, szlachecki.
uronić — upuścić, dać wypaść, utracić, zgubić.
ursus (łc.) — niedźwiedź.
urumelski (z tur.) = (u)rumelijski — pochodzący a. należący do Turcji europejskiej (Turcja europejska zwała się po tur. *Rum ili*, co dosł. znaczy: świat rzymski); **urumbejski** — błędnie zam. urumelski; **urumbał** (forma przekręcona) — mieszkaniec Turcji europ.
urwisko — skała pionowo oberwana, przepaść.
urząd ziemski — zob. ziemski u.
urzędnik ziemski — zob. ziemski.
usarz — zob. husarz.
usatysfakcjonować (z łc.) — przyjemność sprawić, zadowolić.
uszczeń = zniszczyć, znieść.
uszczać = uszczuć — ugonić, złapać zapomocą psów poszczutych.
usznik — naczynie (np. kielich) z uchem a. uchami.
uszyc a. strzałka — roślina wodna.
utaborowany — umocniony tabor, zob. tabor.
uwabić się = zwabić się, znęcić się.
Uzbekowie — szeroko rozsiadłe plemię tatarskie, które niegdyś władało Bucharą, Kiwą itd. (Azja zachodnia).
uzyszczać = uzyskają.

V

vacans (łc.) — wolne miejsce (na jakieś stanowisko).
vacat (łc.) — jest opróżniona, wolna.
vacuum (łc.) — próżnię, pustkę.
vale et me amantem redama (łc.) — bądź zdrow i kochaj mię tak, jak ja ciebie, odwzajemniaj mi moją miłość.
vanitates (łc.) — próżności, znikomości.
vel (łc.) — lub, albo.
veni, vidi, vici (łc.) — przybyłem, ujrzałem, zwyciężyłem.
verba veritatis (łc.) — słowa prawdy.
veto (łc.) — zabraniam, nie pozwalam, sprzeciwiam się (formułka zrywania sejmów w dawnej Polsce; zob. liberum veto).
vice-rex — zob. interrex.
vicit (łc.) — zwyciężył.
victor (łc.) — zwycięzca.
victus (łc.) — zwyciężony.
villa regia (łc.) — letni pałac królewski.
viribus unitis (łc.) — zjednoczonymi siłami.
vir incomparabilis (łc.) — mąż nieporównany; **vir molestissimus** (łc.) — najdokuczliwszy mąż.

vis armata, raptus puellae (łc.) — najazd zbrojny, porwanie dziewczyny.
vitare (łc.) — unikać.
vivant (floreant) (łc.) — niech żyją (niech kwitną).
vivat (łc.) — niech żyje; **vivat Carolus (Gustavus) rex** — niech żyje król Karol (Gustaw); **vivat defensor patriae** — niech żyje obrońca ojczyzny; **vivat Jeremi victor** — niech żyje zwycięzca Jeremi; **vivat Joannes Casimirus rex** — niech żyje król Jan Kazimierz; **v. Joannes dux** — niech żyje wódz Jan; **v. J. victor** — niech zwycięzca J; **vivat protector** — niech żyje opiekun.
vive valeque (łc.) — żyj i bądź zdrów.
volens nolens (łc.) — chcąc nie chcąc.
volenti non fit iniura (łc.) — nie dzieje się krzywda temu, kto jej chce; nie ma prawa żalić się, komu stało się to, czego sam chciał.
vorwärts (nm.) — naprzód.
vota (łc.) — śluby.
vulnera (łc.) — rany.
vulpes astuta (łc.) — przebiegły lis (lisie).

W

wabny = powabny, piękny, ponętny, pociągający, czarujący.
wać = waszmość = wasza miłość.
wadzić się = waśnić się, kłócić się, poróżnić się, spierać się.
wakans — zob. vacans.
wakujący (z łc.) — opróżniony, niezajęty.
waleta (z łc.) — pożegnanie.
walić = strzelać.
walny — 1) główny, wielki, potężny, tęgi, doskonały, wyborny; 2) rozstrzygający, stanowczy.
walor (z łc.) — cena, wartość, ważność, znaczenie, cenność, waga.
waltornia (z nm.) — 1) narzędzie muzyczne dęte z mosiądzu; 2) przen. człowiek ocieślał, tęgi
wałach = koń.
wałeczki — zob. Walcz w Słowniczku geogr.
Wandalowie — dziki lud germański, który w V w. po Chr. przeszedł całą zach. Europę aż do Hiszpanii, skąd ich wódz Genzeryk poprowadził jedną hordę do Afryki i założył państwo Wandalów, obejmujące także wyspy morza Śródziemnego. Pochód ich odbywał się wśród strasznego spustoszenia, stąd wandalizm stał się przysłowiowym jako siła niszczycielska.
wańczos (z nm.) — deska na klepkę (zob.), zwł. do naczyń bednarskich, klepka.
war = 1) ukrop; 2) wrzawa, wrzask, gwar, hałas, zamęt.
wara = precz! zasie! zdala!
warcholić — kłócić ludzi, siać niezgodę, wichrzyć; **warcholstwo** — czynność warcholenia; **warchoł** — 1) zamęt, zamieszanie, wrzawa, krzyk; 2) wichrzyciel, człowiek (duch) niespokojny.
warjacja (z łc.) — obłąd, szaleństwo, dziwactwo.
warować (z nm.) — zapewniać, zabezpieczać, zastrzegać, wymawiać.

wartko = żywo, szparko, prędko, chyżo.
wasąg — 1) kosz, wyścielający wnętrze wozu; 2) wóz, bryka z wasągami.
wasza kr. mość = wasza królewska m.
waszeć = dosł. wasza miłość; **z waszecia** = z miejska, nie po chłopsku.
wataha (z tat.) — gromada zbrojna, czereda, kupa, banda (zwł. rabusiów).
watażka — przywódca drużyny wojskowej lub bandy rozbójniczej u koczaków; zob. wataha.
wawrzyn — krzew = laur; przen. godło sławy (gdyż w starożytności wieńczono zwycięzców liściami wawrzynu), sława.
waza (z fr.) — rodzaj ozdobnego naczynia, o bokach wydętych a zwężonych ku środkowi brzegach.
Wazowie — królewska rodzina szwedzka (od 1525—1818 w Szwecji, od 1587—1668 w Polsce). Królowie polscy: Zygmunt III, jego synowie Władysław IV i Jan Kazimierz.
wądół = parów, jar, wawóz.
wątlić = osłabiać.
wąz u kogoś w skrzyni siedzi = ktoś jest skąpy.
w bród = poddostatkiem.
w ciup — zob. ciup.
w cwał — zob. cwał.
wczas = wypoczynek, odpoczynek, pokój, wygoda, przyjemność.
wecować (z nm.) — pociągać, ostrzyć na kamieniu (oselce).
Weiher — zob. malborski traktat.
Wenera (z łc.) = Wenus — bogini miłości u starożytnych Rzymian.
wenerować (z łc.) = czcić, szanować, poważać.
werbować (z nm.) — zaciągać do wojska obietnicą zysków, namową, żołdem itp.
werdo a. werda (z nm.) — okrzyk, używany dawniej przez strażę („kto tam?“)
weredyk (z łc.) — człowiek mówiący wszystkim prawdę w oczy, bez ogródek, prawdomówny, otwarty, szczery.
wertep — droga z wybojami, ciężka do przebycia (przepaścista, kręta, spadzysta itp.), bezdroże, manowiec.
wertować (z łc.) — zob. przewertować.
werwa (z fr.) — zacięcie, życie, przejęcie się, ożywienie, zapal.
westalka — u starożytnych Rzymian kapłanka bogini Westy, strzegąca wiecznie płonącego na ołtarzu bogini ogniska. Westalki całe życie żyły w stanie panieńskim.
weteran (z łc.) — stary, wysłużony żołnierz, wiarus.
wetować (z nm.) **sobie** = powetować sobie, odzyskać. Odróżniaj wetowanie!
wetowanie — mówienie „veto“ (zob. veto), zakładanie sprzeciwu, sprzeciwianie się, niezgadanie się. Odróżniaj wetować sobie!
węzgiowie — poduszka.
wezyr (ar.) — minister sultana tureckiego, członek rady państwa (Dywanu); **wielki wezyr** — pierwszy minister.
wędzidło — żelazo, które wkłada się koniowi do pyska dla łatwiejszego kierowania.
węgieł — róg budowy, narożnik, kąś.
węgierska piechota — zob. Węgrzyni.

- węgrzynek** — służący ubrany z węgierska; **Węgrzyni** = **Węgrzy** = piechota umundurowana i uzbrojona na sposób węgierski; **węgrzyn** = wino węgierskie.
- wężownica** — rodzaj armaty o wąskiej rurze.
- wiano** = posag żony.
- wiatrzątek** = młyniec — kolisty a szybki ruch szablą.
- wicher** — 1) człowiek niestateczny, niespokojny, pędziwiatr, wietrznik, postrzelaniec; 2) **broda w szwedzki wicher zakręcona** — zakręcona po szwedzku, sposobem Szwedów.
- wichrowatość** = niestałość, niestateczność; **wichrowaty** — 1) = wicher 1); 2) **wichrowata czupryna** — mająca promień włosów sterczący na czubku głowy i nie dający się przyczesać.
- wichrzyć w głowie** — burzyć, niepokoić, mącić, przewracać; **wichrzyć się** = 1) miotać się (jak wicher), tłuc się, kręcić się, szaleć; 2) jeździć się, sterczeć niesforne, zob. wichrowaty 2).
- wichtarz** = wiecheć.
- wić** — 1) pręć gibki, łoża; 2) **wici** — listy królewskie (odezwy), którym król zwoływał według starego zwyczaju pospolite ruszenie, tj. szlachtę, na wojnę. Dawniej przywiązywano te listy do żerdzi a pretów a stąd i same listy wiciami nazwano. Woźni odczytywali te listy na rynkach i obnosili po wsiach.
- wideta** (z wł.) — żołnierz konny, postawiony dla pilnowania ruchów nieprzyjacielskich; placówka.
- wid'ma** (rus.) — wiedźma.
- wiecha** — 1) pęk chróstu, wiecheć słomy, wywieszony przed domem jako znak karczmy; 2) karczma (**iść pod wiechy** = iść do karczmy); 3) **wiechy** = wasy.
- wiecheć** — garść słomy lub siana, noszonych w dawnej Polsce w butach, zwł. zimową porą.
- wiechetek** 1) — mały pęk siana lub słomy (zdrob. do wiecheć); 2) słomiany daszek ula.
- wieczornica** — zebranie wieczorne.
- wiedźma** — wróżka, wieszczka, czarownica.
- wielkie księstwo** = Wielkie Księstwo Litewskie.
- Wielki Wóz** — zob. Niedźwiedzica.
- wielkolud** = olbrzym.
- wi(e)rch** = wierchołek, szczyt, czub góry, góra.
- wierę!** = zaiste, zaprawdę, istotnie, prawda, pewnie!
- wierutny** — istny, czysty, jawny, skończony.
- wierzchowy koń** = koń do jazdy (a nie do zaprzęgu).
- wierzeja** — jedno z dwu skrzydeł wrót.
- wieszać się przy kim** — trzymać się, nie odstępować.
- więcierz** — stożkowaty lub walcowaty kosz z wikliny lub sieci do połowu ryb w jeziorach i rzekach.
- wigilja** (z łc.) — dzień przed świętem, przeddzień święta, wogóle przeddzień.
- wigor** (z łc.) — czerstwość, krzepkość, siła żywotna, moc, dzielność, rzeźkość.
- wijuki** — zob. juki.
- wiktor** (z łc.) — zob. victor; **wiktorja** — zwycięstwo.
- wilczar** — koń szybki w biegu, doganiający wilka.
- wilczura** — burka ze skór wilczych sierścią nazewnątrzną odwróconych a futrem wilczem podbita szuba.

- wilkiem patrzeć** = niedobrze, podejrzenie, zbójem, złowrogo.
- wilkołak** — człowiek, który według zabobonnych wierzeń przemienia się a. jest zaklęty w wilka, rzucającego się na ludzi.
- windykować** (z łc.) — odzyskiwać własność drogą prawną.
- wino robi** = fermentuje, burzy się, musuje.
- winszować** (z nm.) — składać życzenia, życzyć.
- wirydarz** (z łc.) — wolny plac (np. przed kościołem), pokryty murawą, otoczony drzewami.
- wiszajet** (rus.) — wieszka; **wiszajut** — wieszają.
- wiszar** — urwiste miejsce porośnięte zaroślami.
- wiszni** (rus.) = wiśnie.
- witeż** — dzielny rycerz, zuch, bohater, junak, zwycięzca.
- wiwa!** = vivat; **wiwać** — wołać vivat; **wiwać** — dawany na vivat; **wiwać** — armatka do strzelania na vivat; **wiwać** — okrzyki vivat!
- wiwenda** (z łc.) — żywność.
- wizja** (z łc.) — zjawa, widziadło, widzenie, widmo.
- wjuczny** — zob. juczny; **wjuki** — zob. juki.
- wjun** = piskorz (ryba węzowatego kształtu).
- w karbach utrzymać** = w karności u.
- W. Kr. Mość** = Wasza Królewska M.
- W. Ks. Mość** = Wasza Książęca Mość.
- władyka** — 1) władca, pan; 2) biskup obrz. gr. kat.
- Władysław IV** — król polski 1632–1648, brat Jana Kazimierza.
- włodarz a. włodarz** — rzadca w posiadłości ziemskiej, karbowy, gu-mienny.
- włosiennica** — tkanina żałobna a. pokutna z (końskiego) włosia.
- włos** — własność, posiadłość, dziedzictwo.
- włożyć do infamji** — ogłosić bezecnym, infamisem, zob. obj.
- włożyć do trąby** — otrąbić, ogłosić.
- włóczna noga** = tylna n.
- WMci** = Waszej Mości; **WMcie** = Waszmoście.
- w mig** = migiem = w mgnieniu oka, wnet, szybko, natychmiast, wlot.
- W. M. Pani** = Wielce Miłościwa Pani.
- W. M. panów** = Waszmość panów.
- wnicznik** — zakładający, nastawiający wniki (zob.), kłusownik.
- wnik** — siła do łapania ptaków, przen. matnia, (pu)łapka, potrzask, zasadzka.
- wodę na szable lać** = zawierać pobratymstwo.
- wojennik** = wojownik.
- wojewoda** — pierwotnie wódz, dowódca (tj. ten, co wodzi woje czyli wojowników), później zastępca króla lub księcia, ilekroć przewodził części wojska. Gdy po złączeniu dzielnic Polski powstały z nich województwa, postawiono na ich czele wojewodów, którzy mieli dowodzić pospolitem ruszeniem swego obwodu. Wojewodowie byli senatorami, starszymi od kasztelanów, władzy nad ogółem ludności w województwie nie mieli; **wojewoda ruski** = Wiśniowiecki.
- wojewodzic** — syn wojewody.
- województwo** — prowincja, złożona z pewnej liczby powiatów i zostająca pod zwierzchnictwem wojewody.
- wojłok** (z tat.) — twarda wełna, zbita na rodzaj bardzo grubego sukna.
- wojna niemiecka** — zob. wojna 30-letnia.
- wojna święta** — u muzułmanów wojna z niewiernymi.

wojna trzydziestoletnia — Tak nazywają się wojny religijne trwające w Niemczech 1618–1648. Powodem ich były spory (od czasu wystąpienia Lutra), które rozdzieliły naród niemiecki na dwa wrogie obozy, a przyczyną bezpośrednią zaburzenia w Czechach, wywołane przez protestantów. Wojna ta spustoszyła w straszliwy sposób Niemcy i podkopała znaczenie cesarstwa niemieckiego zarówno nazewnątrz, jak nawewnątrz.

wojski — w dawnej Polsce urzędnik, czuwający nad porządkiem i bezpieczeństwem w województwie a. ziemi i zastępujący kasztelana, gdy szlachta wyruszyła na wojnę. (Był nim zwykle posiwiały już i powszechnie szanowany rycerz).

wokacja (z łc.) — powołanie, skłonność.

wola — zob. sloboda.

wolej — raczej, lepiej.

wolen = wolny.

wolentariusz, wolentarz a. **wolontarz**, zdrob. **wolentarzyk** (z łc.) — ochotniczy żołnierz, ochotnik.

wolna elekcja (z łc.) — wolny obiór króla. Tak nazywał się od śmierci Zygmunta II Augusta (1572), na którym wymarła męska linja Jagiellonów, sposób obierania króla, polegający na tem, że tylko król, przez wszystkie stany obrany (a więc przez senatorów, dygnitarzy i przez całą szlachtę) może w Polsce panować. — Od czasów St. Batorego elekcje odbywały się na polu między Warszawą a Wolą.

wolne żarty! — chyba żartujesz! żartuj zdrów!

wolnica — osada, kolonja, zwolniona na pewien czas od podatków, czynszów, pańszczyzn.

Wołosza = Wołosi, zob. Wołoszczyzna w Słowniczku geogr.; **wołoszyn** — koń z Wołoszczyzny; zdrob. **wołoszynek**.

worożycha (rus.) — wróżka, czarownica.

woskobój — rzemieślnik, przerabiający wosk (na świece itp.).

wotum, lmn. **wota** (z łc.) — 1) głos, zdanie osoby głoszącej, kreska; 2) ślub, obietnica lub przyrzeczenie dane Bogu lub Świętym; 3) ślubowany dar, ofiara składana w kościele a przyrzeczona poprzednio w jakiej ciężkiej chwili; złote a srebrne wyobrażenia tych członków ciała (np. nóg, rąk), które odegrały główną rolę w podobnych wypadkach, ofiarowane na ołtarz.

wotywa (z łc.) — 1) msza grana i śpiewana; 2) msza na czyją intencję.

w pień = zupełnie, całkiem, do nogi (wyciąć).

w piętkę gonić — o psie: biec po śladzie, ale wstecz zam. naprzód; przen. mylnie rozumować.

wpodłe = obok, blisko.

w puch rozbić — zupełnie, na miazgę rozbić.

wraz = zaraz.

wrazić się = wbić się, utkwąć dobrze, głęboko.

wraży = wrogi; **wraży syn** — przezwisko.

wręcz = 1) zbliska, oko w oko; 2) poprostu, wprost, bez ogródek.

w rumel (z nm.) **wymienić** = co do jednego, bez wyjątku, z kolei.

wsiadane — 1) chwila przed wsiadaniem. chwila wsiadania na koń, wyjezdne, odjezdne; 2) znak, pobudka, hasło trąbą, aby wsiadano i ruszono w drogę.

wsio paniw a kniaziej (rus.) — wszystko panów i książąt.

wstępny bój — 1) otwarty; 2) z miejsca, z kopyta.

w ryzach utrzymać = w karbach, w karności utrzymać.

wrzeciadze — łańcuchy a. sztaby żelazne do zamknięcia drzwi a. bram od środka budynku.

wsiów (stara forma) = wsi.

wskórać = osiągnąć, dopiąć czegoś, zyskać.

wstręt = 1) zawada, przeszkoda; **na wstręcie** = na przeszkodzie, na zawadzie, na drodze; 2) opór, odpór, stawienie czoła; **wstręt należyty wzięwszy** = spotkawszy się z należyty oporem, doznawszy należytego oporu, doznawszy porządnej porażki, otrzymawszy dobrą naukę; **wstręt(y) czynić** — przeszkadzać.

w szachu trzymać = szachować — wyrażenie, wzięte z gry w szachy: zagrażać, stawiać w położeniu bez wyjścia, paraliżować, ubezwładniać.

wtór — Zwrot: **do wtóru** (śpiewać a. grać) — przygrywać a. przyspiewywać grającemu a. śpiewającemu, wtórować.

W. X. Mć = Wasza Książęca Mość.

wybałuszyć oczy = wytrzeszczyć.

wyboczyć = zboczyć.

wybrakować — wybrać (odrzucając, wyłączając gorsze, np. konie).

wycharchnąć = wypłuć.

wychynać = wydobyć się, wychylić się, wynurzyć się, wypaść, wysunąć się, pokazać się, ukazać się, zjawić się, wymknąć się.

wycyganić = wyludzić, wykrecić.

wyczółek — część budowli wysunięta nazewnątrz.

wydobrzeć — powrócić do zdrowia, wyzdrowieć, przyjść do siebie.

wyekskuzować (z łc.) — wytłumaczyć, usprawiedliwić, uniewinnić.

wyekspedjować (z łc.) — wyprawić, wysłać.

wyga — chytry, przebiegły, wyjadacz, ćwik.

wyima(g)inować sobie (z łc.) — wyobrazić sobie; **wyimaginowany** — wyobrażony, przedstawiony, namalowany.

wyjarzmiony — uwolniony, wyprzężony z jarzma.

wykalkulować (z łc.) — wyrachować, obliczyć, wymyśleć, rozważyć, wywodzić, wyłożyć, odszukać, wynaleźć.

wykaraskać się = wydobyć się, wybrnąć.

wykiń = wyrzuć.

wyklarować się (z łc.) = wyjaśnić się, wyświetlić się.

wykomenderować = **odkomenderować** — wyprawić dając rozkaz, wysłać.

wykoncypować (z łc.) — wymyśleć; ułożyć wpadłszy na pomysł.

wykrot — jama, wyrwa, utworzona przez wielkie drzewo, wyrwane z korzeniami.

wykruszyć się = wyginać.

wykurzyć = wypędzić, wyprzeć.

wykwintny (z łc.) — wytworny, wyszukany, pański.

wylot kontusza — zob. kontusz.

wyłusknąć = 1) wydobyć, wyratować; 2) **w. duszę** — zabić kogo.

wyłuszczyć = wyłożyć, wyjaśnić dokładnie, wyświetlić.

wymizerowany (z łc.) — wynędzniały.

wymoderować (z łc.) — wyszykować, wymusztrować, wyekwipować.

wymościć = wyłożyć, wyścielić, wysłać, np. wóz sianem.

wymożony — od czasownika wymóc.

wymusztrowany (z nm.) — wyćwiczony.

wypatroszyć = sprawić, tj. wyjąć wnętrzności.

wyperswadować (z łc.) — wytłumaczyć.

wypieczony — zob. świeżo w.

wypłowiwały = wypelzły, wyblakły (tzn. taki, który stracił swą pierwotną barwę).
wyporek — skórka z jagnięcia zawczasie urodzonego.
wyprzódki (wyprzódki) — Zwrot: **na wyprzódki** — na wyścigi, prześcigając się, jeden przez drugiego.
wyreżem (rus.) — wyrzniemy.
wyrodek — człowiek, który z urodzenia odbiegł, wyrodił się od swego rodu na jego hańbę, umartwienie; ohyda, hańba, zakała.
wyrój = wyrojenie się.
wyrugować — zob. rugować.
wyrychtować (z nm.) — ustawić i wymierzyć, wykierować, wycelować.
wysforować się = wysunąć się naprzód.
wyskrobek — przen. niedołęga, niedojda.
wystrychnąć na dudka — wykierować, urządzić, wyprowadzić w pole, „ubrać” kogo, przysłużyć się.
wyswatać kogo — swatając wydać zamąż a. ożenić.
wyścigać = wypędzić, wygnać.
wytatarować skórę = wygarbować, wyłoić, zerznąć.
wytrajkotać — wygadać trajkocząc, wytrześć, wypaplać.
wyuzdany — oddany złu, rozpasany, rozbestwiony, rozkielznany.
wywczas — wypoczynek wygodny, wywczasowanie się; **wywczasować się** = użyć dowoli wczasu, wypocząć wygodnie, wyspać się należycie.
wywjuczyć — wyładować jukami.
wywłóczyć = wyciągać, wywlec.
wyżenąć = wygnać, wyprzeć; **wyżeniem** = wygnamy, wypędzimy.
wzdychany — pieśń, melodia wyrażająca wzdychanie, melodia żałosna.
wże po nej (rus.) — już po niej.
wże prawdu każe (rus.) — wszak mówi prawdę.
wże win dobryj (rus.) — wszak on dobry.

Z

zaatakować — natrzeć, uderzyć, przypuścić atak a. szturm, zob. atak.
zabieży = zabiegnie, zastąpi.
zabijaka — rębacz, junak, zawalidroga, awanturnik.
zabój — zob. nazabój.
zacapić = zagarnąć.
zachorzeć = zachorować.
zaciąg — zaciąg wojska, werbunek.
zaciętrzewić się — roznamiętnić się, zapamiętać się, unieść się, zaciąć się.
zaciukać — zakłuć, zażgać, zarąbać, zabić.
zacny = wielki, potężny, piękny, dobry, porządny, szlachetny, wart, kosztowny, drogi, cenny; **zacnie** = pięknie.
zacytować (z łc.) — przytoczyć.
zad = tył.
zadawać = zarzucać.
zadni = tylny.
zadymka — gęsty, drobny śnieg, zawierucha.
zadywyt sia wsij świt Bożyj (rus.) — zadziwi się cały świat Boży.

zadzierzyć — zob. in fundo.
zadzierzystość — skłonność do zaczepek, krewkość, popędliwość, czupurność, awanturniczność, zawadjaństwo, skłonność do zadzierania z kim; **zadzierzysty** — z którym niebezpiecznie zadzierać, zaczynać, którego niebezpiecznie zaczepiać.
zadzior — kawałek żelaza, gwóźdź zadzierzysty do gwożdżenia armat.
zafrasować się — zob. frasować się.
zagajnik — młody las, zarosły krzakami.
zagibować — zastępować drogę.
zagon — 1) napad, najazd zwł. tatarski, wyprawa wojenna; 2) oddział wojenny zwł. Tatarów, zdrob. **zagonik**.
zagonowy — drobny, zaściankowy, szaraczkowy (szlachta).
zagończyk — ten co puszcza się w zagony (zob.), żołnierz robiący wybieczki na nieprzyjaciela.
zagwoździć — zabiciem nasiekanego gwoździa zatkać zapal armaty i uczynić ją nie do użytku.
zahaczyć = zarwać z kim.
zahukać — hukiem a. krzykiem zagłuszyć, odurzyć, oszołomić, ogłupić, zabić w kim samodzielność.
zaimponować (z łc.) — okazać się wyższym nad kogo, pokazać swą wyższość, olśnić swoją wyższością.
zainteresować kogo (z łc.) — sprawić, że coś więcej lub mniej żywo kogo obchodzi.
zaintonować (z łc.) — zacząć śpiewać.
zajazd — 1) dom gościnny, zajezdny, karczma, oberża; 2) właściwie: zajechanie dóbr, tj. prawny sposób wykonania wyroku sądowego i oddania ziemi temu, komu się należała; także nieprawne zajechanie dóbr = najazd, napad („Pan Tadeusz”!).
zajeżdżać kogo — zrobić zbrojny najazd, napad na kogo.
zajrzeć = zazdrościć, zawidzieć.
zajutro = jutro.
zakalec — część w cieście niewypieczona należycie.
zakarbować (z nm.) — zaznaczyć, zapisać sobie (w pamięci), zapamiętać.
zaklataja (rus.) — zakłeta.
zakładnik — człowiek dany w zakład, w zastaw, jako rękojmia, że się czegoś np. dotrzyma, albo dla bezpieczeństwa; zastawnik.
zakneblować (z nm.) — zatkać (przemocą) usta.
zakolebać się = zachwiać się, zakołysać się, zadrgać.
zacomenderować — komenderując zawołać, zob. komenderować.
zakonotować (z łc.) — zapisać (w pamięci), zapamiętać sobie, zanotować.
zakonserwować (z łc.) — zachować.
zakotłować się — zamieszać się, zwichrzyć się.
zakrawać — wyglądać, być podobnym.
zakwaterować się — zająć kwatery, zob. obj.
zali(ś) = czy(ś).
zalterować się (z łc.) — zgniewać się, zmartwić się, strapić się, zasmucić się, zgryźć się, zakłopotać się; **zalterować kogo** — to samo bez zaimka się.
zalożyć — zagrozić, zamknąć drogę.
zamkiw dobywały, byty,... **biłoruczkim** (rus.) — dobywać zamków, bić, rznąć, wieszać! Na ostatecznyż im koniec, białorękim.

Zamojski Jan (1541–1605) — kanclerz i hetman wielki koronny za Stefana Batorego, pomocnik i powiernik króla, wielki mąż stanu, mówca i wódz, założyciel Akademii Zamojskiej (r. 1593).
zamorek = zamorski gość, przybysz, przybłęda, zawłoka z za morza.
zamróz = zamrażanie, mróz.
zanadrze = pazucha — schowek, utworzony przez część sukni przed piersiami i pod pachą.
zanegować (z łc.) — zaprzeczyć.
zanotować (z łc.) = zapamiętać.
zaocznie — w nieobecności czyjej.
zaoponować (z łc.) — zaprzeczyć, sprzeciwić się, założyć sprzeciw, zaprotestować.
zapał — mały otwór boczny w rurze armatniej celem doprowadzenia ognia do komory naboju.
zaperzyć się = zapłonąć gniewem, rozszwelać się, rozindyczyć się.
zapłocie — miejsce za płotem, zagroda.
zapłonić się = zaczerwienić się, zarumienić się.
zapole — jedno z dwu miejsc w stodole po obu stronach klepiska, na składanie snopów przeznaczone, inaczej sások.
Zaporozec — zob. Sicz w Słowniczku geogr.
zapowiedni — zob. list z.
zaprezentować (z łc.) — przedstawić, pokazać.
zarzezać = zarzynać.
zasekwestrować (z łc.) — zająć majątek czyj (na rzecz skarbu państwa).
zasie = 1) precz! zdała! wara! 2) zaś.
zasiek(a) — 1) w lasach: obwarowywanie obozu ścieżkami drzewami, które skierowywano w stronę nieprzyjaciela konarami. Tak samo robiono w lasach, gdy nie chciano wypuścić nieprzyjaciela, idącego przez lasy; 2) zapor, przeszkoda (z drzew, belek itp.).
zastawa — szabla nadstawiona tak, by się zastawić przed ciosem.
zasuć — zasypać, zaproszyć (np. śniegiem), zakryć, zasłonić.
zaswatać — skłonić do zawarcia małżeństwa z kim.
zasycić miód — gotując przerobić miód przasny na pitny, na napój upajający.
zaśby = gdzieżby.
zaścianek — zob. okolica.
zatarasować — zagrozić, zawalić.
zatchnąć się — stracić dech chwilowo.
zatoczyły — kręty, łukowato skrzywiony.
zauszniczka — zdrob. do zausznic = kolczyk.
zawadjaka — szukający zwady, awanturnik.
zawalidroga = zawadjaka, zob.
zawedem posła, ale za borodu (rus.) — zawieźmiemy posła, ale za brodę.
zawieruszyć się = z(a)gubić się.
Zawisza Czarny — szlachcic z Garbowa, wsi w ziemi krakowskiej, rycerz sławny nie tylko w Polsce ale i w całej Europie z męstwa, siły, zręczności na turniejach, oraz przysłowiowej dzielności charakteru (stąd: „polegaj jako na Zawiszy”). Żył w XIV/XV w. i zginął w walce z Turkami.
zawotować (z łc.) — uchwalić, zob. wotum 1).
zawój — czapka wschodnich ludów, turban.
zawrocisty = zawrotny (gdzie w głowie się zawraca).
zawzinać się = zawziąć się.

zażgnąć (zażgać) — 1) zakłuć, zamordować; 2) opanować i wyrznąć (np. miasto).
zażyć nabożeństwa = wziąć udział w n.
zbarazczyk — ten, co brał udział w oblężeniu Zbaraża (1649).
zbereźnik — żart. gałgan, filut, nicpoń, hultaj, psotnik.
zbić z tropu = przyprowadzić o zmieszanie, pomieszać szyki, zmylić rachuby czyjeś.
zbisurmanić się = sturczyć się, przejść na wiarę muzułmańską.
Zborowski Samuel (Samek) — członek możnej w XVI w. rodziny polskiej, zabił podczas wjazdu króla Henryka Walejusza Jędrzeja Wapowskiego, kasztelana przemyskiego, który chciał uśmierzyć kłótnię, wszczętą przez Zborowskiego. Skazany za to na utratę czci i wygnanie, udał się najpierw do Siedmiogrodu, do ówczesnego księcia Stefana Batorego, którego dzięki wpływom Jana Zamojskiego i rodziny Zborowskich ogłoszono królem polskim po ucieczce Walejusza do Francji. Wiedziony duchem awanturczym, wybrał się z niewielkim oddziałem szlachty i hajduków na Niż, gdzie go kozacy obrali swym atamanem. Ufny w to, że bracia jego przyczynili się do wyboru na króla Batorego, powrócił samowolnie do kraju jakby na urągowsko prawu i sprawiedliwości, odgrażał się na króla i na Zamojskiego, został jednak przez Zamojskiego, jako starostę krakowskiego, pochwycony i na mocy prawa o banitach a za wolą królewską ścięty na zamku krakowskim w r. 1584.
zbożny — obfitujący w zboże, urodzajny.
zbór — kościół protestancki.
zbojownia — zob. cekhaus.
zbyć = postradać; **zbyć się** = pozbyć się.
zczęznąć — zob. szczęznąć.
zdeb = żbik.
zdebilitować (z łc.) — osłabić.
zdecydować (z łc.) — 1) rozstrzygnąć; 2) **z. się** — powziąć stanowczy zamiar.
zdemoralizowany (z łc.) — zniechęcony, podupadły na duchu.
zderżysz (rus.) — zdzierżysz, sprostasz; **zderżył** — zdzierży, sprostą.
zdesperować (z łc.) — popaść w rozpacz, zwątpić.
zdrożony — znużony, wyczerpany drogą.
zdużać = zdzierżyć, dać radę.
zdybać = spotkać.
zdzierać rumaka = wspiąć konia.
zdzierżyć = sprostać, dorównać, wytrzymać, potrwać; **zdzierżyć słowo** = dotrzymać słowa.
zećpać — pożreć (powoli).
zełgać = skłamać.
zenit (z ar.) — punkt sklepienia niebieskiego, znajdujący się wprost ponad naszą głową.
zesforować się — utworzyć z kim sforę, parę, zob. sfora.
zetlały — o sukniach: zleżały.
z głupia frant — zob. frant.
zgorzeć = zginąć.
zgromadzenie zakonne = zakon.
zgrabieć — zeszytnieć, stracić ruchliwość z powodu zimna a. mrozu (palce).
zgrzybiały — wielce podeszły wiekiem.

zgwalcic = pokonać.
zhreszy (rus.) — zgrzeszy.
zhukany — 1) spłoszony; 2) zahukany, zakrzyczany.
zhukiwać się — porozumiewać się zapomocą hukania.
Ziemowit — według podań polskich syn Piasta.
ziemski urząd a. **urzędnik** — jakikolwiek urząd a. urzędnik, który nie był urzędem a. urzędnikiem senatorskim lub nadwornym
zimownik — W organizacji wojska zaporoskiego zimownikami zwano folwarki, budynki, chaty stepowe, w których kozacy, nie wracając do kurzeni, przez zimę mieszkali, latem zaś uprawiali ziemię, kosili łąki, wypasali stada i łowili ryby w rzeczkach, do tego lub owego zimownika należących.
zipnać — drgnąć.
ziści (= zisćij) **nam** = ześlij, spuść, daj.
zjałowić — stać się jałowym, tj. nieplodnym, nieurodzajnym.
zjelczec = popsuc się, zrobić się do niczego.
zlazę = zlezę.
zlisić się — stronić, stać się odludkiem, zdzićzeć.
zlustrować (z łc.) — przepatrzyć, rozgładnąć się, przegładnąć, obejrzyć, odbyć przegląd.
zluzować (z nm.) — zmienić.
zładzić — pogodzić, doprowadzić do zgody.
złam(ek) = odłam(ek).
złotogłów — tkanina jedwabna, przetykana złotem, = lama.
złotousty kaznodzieja — mający złote usta, tzn. umiejący bardzo pięknie mówić.
zmachać kogo = dojechać komu, dokuczyć, zmęczyć; **zmachać się** = zmęczyć się.
z mańki zażyć = podstępem wziąć, podejść.
zmitygować się (z łc.) — pomiarkować się, uspokoić się, opamiętać się.
zmizerować się (z łc.) — wynędzniec.
zmora = trapiące senne widziadło, trapiąca mara.
zmorzony = pokonany.
znaju (rus.) — znam, wiem; **znaju ja joho** — znam ja go.
znajut (rus.) — znają, wiedzą.
znak = oddział, pułk, = chorągiew.
znicz (lit.) — wieczny, niewygasający nigdy ogień, utrzymywany w pogąńskiej Litwie przez kapłanów na ołtarzu ofiarnym.
zniesić, znosić kogo = bić, pobijać, zwojować kogo.
znojny — pełen znoju.
zołotaja Laszka (rus.) — złota Polka.
zołotyj Lach! czerwinci ... na szczastje (rus.) — złoty Polak! Czerwieńce daje, zła nie robi, dobry pan! Na sławę, na szczęście!
Zoltareńko — wódz kozacki, wysłany przez Chmielnickiego na Białoruś na pomoc Moskwie w r. 1654.
z pod ciemnej gwiazdy = podejrzany, zakazany.
z przekasem — zob. przekas.
zrab — 1) ściany drewnianego domu, na których jeszcze dachu nie dano; 2) krawędź.
zrebelizowany = zbuntowany, zob. rebelja.
zreflektować się (z łc.) = opamiętać się.
zrekuzować (z łc.) — o pannie: dać odpowiedź odmowną starającemu się o rękę, dać odpawę, odpalić.

zrezygnowany (z łc.) — ten, który pogodził się ze stanem rzeczy, poddał się woli Bożej.
zrękowiny = zaręczyny.
zrujnować (z łc.) — zniszczyć, zburzyć.
zrzędzić — gderać, mruczeć, dziwaczyć.
zubastaja szczuka (rus.) — zębaty szczupak.
zwarjować (z łc.) — zmysły (rozum) stracić, obłąkania dostać.
zwatleć = osłabnąć, upadać; **zwatlić** = osłabić.
związać się — o koniu: zwinąć się, splątać nogi.
zwichrzyć się = zmieszać się i stłoczyć.
zwłóczyć = 1) ściągnąć, zdjąć (szaty); 2) zwlekać, ociągać się.
zwodnica — kobieta, która zwodzi, łudzi.
zwodzony most, inaczej **łańcuchowy** a. wiszący — most do podnoszenia i spuszczenia.
zydel (z nm.) — stółek drewniany bez poręczy, prostej roboty, z wklęsłym siedzeniem.
Zygmunt I (Stary) — król polski z rodu Jagiellonów (1506—1548); **Zygmunt III (Waza)** — król polski (1587—1632).
zziajany = zdyszany, bez tchu.
zżymać się — unosić się niecierpliwością.
zachnąć się = rzucić się, obruszyć się, dąsać się.
żak, zdrob. **żaczek** — 1) w Polsce nazwa ucznia, zwł. ubogiego; 2) chłopak, wyrostek.
żbiczy — zob. żbik.
żbik — zwierzę z rodziny kotów, mające, jak wszystkie koty, doskonały i przenikliwy wzrok.
żeby ich sparło — bodaj kolek dostali, zob. kolki.
żeby tedi o toje, szczo sia z hetmanami itd. (rus.) — żeby tedy z powodu tego, co się stało z hetmanami koronnymi, nie uraził się on, książę Wiśniowiecki, i nie zechciał swego gniewu skierować ku niemu, Chmielnickiemu.
żec = że ci, że cię.
żenąć = miotać, ciskać, unosić.
żeremię — osada bobrów.
żgać — zob. żgnać.
żgnać = ukłuć, przebić, ukąsić.
żłopać — pog. = pić.
żmudzin — koń rasy żmudzkiej.
żold (z nm.) — zapłata żołnierska.
żołnir (rus.) — żołnierz.
Żółkiewski Stanisław — kanclerz i hetman w. kor. za króla Zygmunta III Wazy, zginął pod Cecorą 1620, walcząc przeciw Turkom.
żóraw — drag u studni, zwanej żórawianą, zapomocą którego ciągnie się wodę.
żubr — pobratymiec bawołu, zwierzę na wymarcu, które w Europie żyło w puszczy Białowieskiej, dziś najprawdopodobniej zupełnie tam wytępione (Niemcy, wojna światowa!). Jedynie w lasach pszczyńskich (Śląsk Górny) istniały w r. 1923 jeszcze 3 sztuki, trzymane w ogromnym zwierzyńcu, lecz i te prawdopodobnie skazane są na wymarcie. (Nie mieszaj z turem!)
żuk — owad luskoskrzydły, barwy stalowo-czarnej.
żupan — narodowa męska suknia Polaków, noszona później pod kontuszem, zob. obj.

żupy solne = kopalnie soli.
żydy wozić — zasypiając kiwać głową miarowo.
żyłowaty = mocny, tęgi, silny.
zynku (rus.) — żonę.
żywić = zostawić, zachować przy życiu, darować życie.
żywie = żyje.
żywo = szybko, zwawo.
żywot = brzuch.

SŁOWNICZEK GEOGRAFICZNY.

A

Abisynja (Habesz) — wyżyna w Afryce wschodniej, w pobliżu m. Czerwonego, i państwo niezależne, katolickie.
Adrianopol — m. w Turcji europejskiej (Tracja) nad rz. Tundzą, nazwane od założyciela, cesarza rzymskiego Hadrijana (117–138 po Chr.), niegdyś rezydencja sultanów, uważane za drugą stolicę cesarstwa.
Aegipt — zob. Egipt.
Akerman — zob. Białogród.
Albanja — kraj na półwyspie Bałkańskim na płn. zach. od Grecji i na pd. od Jugosławii, przytyka od zach. do Adriatyku. Albanję uznano w r. 1913 za samodzielne państwo (należała przedtem do Turcji), stosunki państwowe jednak i granice dotąd są nieustalone.
Aleppo (Haleb) — 1) paszalik w półn. wsch. części Syrii tureckiej; 2) miasto tamże.
Amsterdam — stolica Holandji.
Anatolja (Natulja) = Azja Mniejsza, półwysep w Azji zach.
Androniszki — m. w Litwie Kowieńskiej nad rz. Świętą.
Antwerpja — jedno z głównych miast Belgji.
Arabja — półwysep w Azji pld. zach.
archipelag (Grecki) — wyspy rozsiane między półwyspem Bałkańskim a Azją Mniejszą, tworzące jakby pomost między Europą i Azją.
Armenja — górzysty kraj w Azji zach. nad górnym Eufratem, jego dopł. Muradem i nad Arasem. Stolica Erzerum. Lud nazywa się Ormianami. Tworzyli oni niegdyś jedno państwo; przez długie wieki podzieleni byli między Turcję, Rosję i Persję.
Astrachan — nazwa udzielnego niegdyś państwa oraz jego stolicy (przy ujściu Wołgi do m. Kaspijskiego). Dziś część Rosji europejskiej.
Ateny — w starożytności najslawniejsze z m. greckich, leży w Grecji Środkowej w krainie, zwanej Attyką. Dziś stolica Grecji.
Augsburg — m. w Bawarii, najstarsza twierdza.
Azja Mniejsza = **Anatolja**.
Azowskie morze — połączone cieśniną Jenikale (Kercz) z m. Czarnem. W starożytności zwano je bagnem Meockiem.

B

Babica — miejscowość, której dziś na mapie oznaczyć nie można (pod Mozyrem?); podaje ją B. Maszkiewicz w Diarjuszu.

- Babice** — w. na półn. zach. od Warszawy.
Babimost — m. pow. w Prusach nad Zganią Obrą (pr. dopł. Odry), blisko granicy polsk.
Babinicze — w. na połud. od Orszy, gub. mohylewska.
Badenja = **Wielkie Księstwo Badeńskie**, należało do składu Rzeszy Niemieckiej.
Bagdad — 1) paszalik w Azji (Turcja azjatycka) nad Eufratem i Tygrysem; 2) m. stołeczne tamże, nad rz. Tygrysem, jedno z najslawniejszych miast Wschodu, niegdyś stolica kalifów, dziś podupadłe.
Bahlaj(e) (Bagłaj) — w. pow. starokonstantynowski, na Wołyniu.
Bakczy-Seraj (Bakczy-Saraj) — niegdyś (od XVI w.) stolica chanów krymskich, dziś miasteczko na zach. wybrz. płwpu Krymskiego.
Bakłaj — zob. Bahlaje.
Bałakleja — w. pow. czerkaski, gub. kijowska, nad spływem Srebrzanki, Miedziarki i Bałaklejki.
Balkan(y) — łańcuch gór ciągnących się od rz. Timoku (pr. dopł. Dunaju) ku wschodowi aż do m. Czarnego. Od nich nazwa półwpu Bałkańskiego.
Bałtupie — w. pow. wilkomierski, Litwa Kowieńska.
Bar — m. pow. mohylewski, gub. podolska, nad brzegiem rz. Rowu. Pierwotnie nazywał się Rów. Nazwę Bar nadała miastu królowa Bona na pamiątkę swego dziedzicznego księstwa Bari we Włoszech. Twierdza pograniczna. Po zdobyciu przez kozaków w r. 1648 kilkakrotnie zajmowany przez Polaków, kozaków i Tatarów. W r. 1768 zawiązała się tu konferencja barska przeciw rządowi rosyjskim w Polsce.
Baranów — mko pow. puławski, woj. lubelskie, blisko l. brz. Wieprza.
Barek — w. nad Ładawą, pow. mohylowski, gub. podolska.
Barzyńce — zob. Bazarzyńce.
Basan Stara — sioło nad Basanką, pow. kozielecki, gub. czernichowska.
Batoh — w. pow. braclawski, gub. podolska, smutnej pamięci w dziejach: klęska Polaków w r. 1652, zadana im przez Chmielnickiego, oraz 1666, przez atamana kozackiego Piotra Doroszeńkę.
Bazarzyńce (nie Barzyńce!) — w. pod m. Zbarażem, woj. tarnopol.
Bazawłuk (Bezowłuk, Bozowłuk a. Buzowłuk) — rzeka dopł. Dniepru z pr. brz. na Niżu.
Bejsagoła — mko na Żmudzi, pow. szawelski, nad rz. Kirszyną.
Bełz — m. nad pr. brz. Żółkwi, pow. sokalski, woj. lwowskie, na półn. od Żółkwi. Teraz bardzo podupadłe, było w pierwszych wiekach historii polskiej mocno obwarowanym grodem i stolicą samodzielnego Księstwa Bełzkiego. Gród bełzki, wśród błot położony, uchodził za niezdołany; przez jakiś czas był tam obraz M. B. Jasnogórskiej.
Berdyczów — m. pow. gub. kijowska, nad rz. Gniłopiatem.
Beresteczko — mko nad Styrem na zach. od Dubna, pow. dubnieński, woj. wołyński. Słynne zwycięstwem Jana Kazimierza nad kozakami 1651 r.
Berg — niegdyś wielkie księstwo w Niemczech, na pr. brz. Renu, wcielone do Prus.
Besarabja — kraj, należący obecnie do Rumunii, położony między Dniestrem i Prutem po szerokie ujście Dniestru i brzeg m. Czarnego. Niegdyś był stepem; koczowali na nim Tatarzy; prowadził nawet tędy szlak wołoski Tatarów, a że było to pogranicze między Polską i Turcją, przeto wojny były tu częste, jak o tem świadczy Cecora i Chocim. — Zob. Wołosza.

- Beskid(y)** — nazwa części Karpat (od rz. Beczwy do przełęczy Przysłopieckiej, leżącej niedaleko źródeł Czeremosza Białego).
Biała — m. pow. woj. lubelskie, na l. brz. Krzny.
Biała Ruś (Białoruś) — kraj między górną Dźwiną, górnym Dnieprem i pr. jego dopływem Prypecią. Część połud. wzdłuż Polesia była zwana **Czarną Rusią**. Białoruś graniczyła od wieków z Moskwą, stąd wiele tam było granicznych twierdz polskich (Połock, Smoleńsk, Witebsk) i częstych bojów z Moskwą. Stanowiąc wschodnią część Litwy połączona była tem samem od czasów Jagielly z Polską a dopiero później wschodnie jej granice przesunęły się znacznie ku zachodowi na korzyść w. ks. moskiewskiego.
Białocerkiew (Białacerkiew) — mko bardzo stare pow. wasylkowski, gub. kijowska, po obu brzegach rz. Rosi i nad jej dopł. Rošką, pamiątne zwycięstwem Stefana Chmieleckiego nad Tatarami w r. 1626 tudzież tzw. ugodą białocerkiewską, przyznającą kozakom znaczne korzyści.
Białogród — 1) m. portowe nad limanem Dniestru. Od końca XV w. do 1812 r. znajdowało się w rękach tureckich i było stolicą Tatarów budziackich czyli białogrodzkich. Wtedy to utrwaliła się jego nazwa tatarska **Akerman**; 2) **Białogródka a. Białogród** — m. pow. kijowski, nad rz. Iрпиem, dziś licha wieś, lecz znakomitej przeszłości. Wspominane już w X w., zniszczone w czasie pierwszego najazdu tatarskiego, zaczęło się dźwigać i osiedlać za czasów litewskich i polskich; było zarazem warownią.
Białowieża — w. wśród puszczy Białowieskiej, siedziba głównego łowczego. Zob. puszcza B.
Biały Dunajec — potężny strumień, wypływający z Tatr, który wraz z drugim potężnym strumieniem, wypływającym również z Tatr a zwanym Czarnym Dunajcem, łączy się pod Nowym Targiem w jedną rzekę Dunajec, uchodzącą do Wisły pod m. Opatowem.
Białystok — stolica województwa, nad rzeką Białą. Zbudowany przez Giedyminą, był niegdyś stolicą Podlasia. Jan Kazimierz dał go Stefanowi Czarnieckiemu; późniejszy właściciel zamienił go na miasto przemysłowe. Posiada wspaniały pałac, wybudowany niegdyś przez hetmana Klemensa Branickiego, zrabowany przez Rosjan.
Bielsk — m. pow. woj. białostockie, posiada zamek królów polskich, którzy stąd wyprawiali się na polowania do Białowieży.
Bieszczady — nazwa tej części Beskidów wschodnich, która ciągnie się od przełęczy Dukielskiej po rz. Świce.
Billewicze — dobra nad rzeką Szattoną na Żmudzi, pow. rosieński, miłe od Rosien.
biłgorodzka horda = białogrodzka, zob. Białogród i Budziak.
Bipont = **Dwumosty** — księstwo niemieckie, własność jednej z bocznych linii palatynów reńskich i królów szwedzkich.
Birze — mko w Litwie Kowieńskiej, na półn. od Poniewieża, nad jeziorem i rz. Muszą, niegdyś warowne.
Bizancjum = Konstantynopol, zob. Carogród.
Błonie — m. pow. woj. warszawskie, na zach. od Warszawy.
bloński trakt — gościniec wiodący od Warszawy na zachód przez m. Błonie.
Bnin — m. pow. śremski, woj. poznański, na zachód od Poznania, między jeziorem Bnińskim i Kiernickiem, posiada starożytny zamek.
Bobrowniki — 1) os. pow. garwoliński, woj. lubelskie, na pr. brz. Wieprza, niedaleko jego ujścia do Wisły, błędnie podane jako Kro-

- wieniki; 2) w. pow. grodzieński, woj. białostockie, na wsch. od Białegostoku.
- Boćki** — mko nad rz. Nurcem, dopł. Bugu, pow. bielski, woj. białostockie.
- Bodenki** — w. nad Desną, pow. osterski, gub. czernichowska.
- Bodzanów** — zob. Budzanów.
- Boh** — rz. w płn. wsch. części Podola, wpada do morza Czarnego.
- Bohusław (Bogusław)** — m. pow. kaniowski, gub. kijowska, przy spływie rz. Bohusławki z Rosią. Wspominane już w XII w.
- Bojanów (nie Bojanówek!)** — w. pow. niski, woj. lwowskie.
- Bolesław** — mko pow. wieluński, woj. łódzkie, na pr. brz. Proсны; gruzy starego zamku.
- Borowiczek** — miejscowość, której dziś na mapie nie można oznaczyć, prawdopodobnie na Białorusi.
- Borysy** — w. między Kahamlikiem a Sulą, w pobliżu Dniepru, pow. krzemieńczucki, gub. połtawska.
- Bosfor** a. cieśnina Konstantynopolińska — wąziutka cieśnina morska oddzielająca Europę od Azji, łącząca m. Marmara z m. Czarnem.
- Bośnia i Hercegowina** — kraje w półn. zach. części półwpu Bałkańskiego, niegdyś należały przez kilka wieków do Turcji, w r. 1878 zajęte przez Austrię, obecnie część pd. Jugosławii.
- Brabant** a. **Brabancja** — nazwa środkowej prowincji królestwa belgijskiego. Słynne koronki, wyrabiane w Brukseli, stolicy prowincji i państwa, znane są pod nazwą koronek brabanckich.
- Bracław** — m. pow. nad Bohem, gub. podolska, niegdyś gród kniazów Korjatiowiczów, potem stolica województwa. Pamiętne klęską zadana Tatarom przez Stefana Czarnieckiego w r. 1654.
- Brahin** — mko pow. rzeczycki, gub. mińska, starożytna osada słowiańska w dawnym woj. mińskim nad rz. Brahinką. Wspominany już w XII w.
- Brandenburgja** — naprzód marchja, tj. posterunek wojskowy niemiecki na wschodzie, potem od połowy XIV w. przedniejsze księstwo niemieckie czyli elektorstwo, leży na zachód od Polski w dorzeczu Odry nad Sprewą aż po Łabę. Na początku XV w. nadał je cesarz niemiecki rodowi Hohenzollernów, którzy panowali tam aż do wojny światowej. Połączyli oni naprzód (jako lennicy polscy) z Brandenburgją Prusy Książęce, ale w r. 1657 zrzucili z siebie zależność od Polski a w r. 1701 przezwali się królami pruskimi — Pierwotna ludność słowiańska, tępiona okrutnie przez Niemców, utrzymała się zaledwie w niedostępnych, mokrych borach nad górną Sprewą. — (Stolica Brandenburgji Berlin był zarazem stolicą królestwa pruskiego tudzież cesarstwa niemieckiego).
- Brańsk** — m. na pr. brz. rzeki Nurzec, pow. bielski, woj. białostockie.
- Brańszczyk** — w. pow. ostrowski, woj. białostockie, na pr. brz. Bugu.
- Brda** — rz. spławna w Poznańskim, wypływa z jeziora Krańsko, pod Bydgoszczą wpada do Wisły. Przez kanał bydgoski łączy Wisłę z pomocą Noteci z Odrą.
- Brema** — wolne miasto w Niemczech nad rz. Wezerą.
- Browarki** — w. na pr. brz. rz. Psiol, na połud. wsch. od m. Chorola, gub. połtawska.
- Bruksela** — stolica Belgji.
- Brusiłów** — m. pow. radomski, gub. kijowska, nad rz. Zdwizem, przy wielkiej drodze handlowej z Zytomierza do Kijowa.

- Brussa** — m. w Turcji azjatyckiej (Azja Mniejsza) na połud. od Konstantynopola, niegdyś stolica Turcji.
- Brześć (Litewski)** — stolica województwa poleskiego, wśród błot przy ujściu Muchawca do Bugu, stary gród jako strażnica na węzle dróg, dzięki swemu położeniu ośrodek niegdyś stosunków politycznych pomiędzy Polską, Litwą i Tatarszczyzną, stąd częste tu zjazdy, wysoko rozwinięty handel i przemysł zwł. w w. XVI. Wiekopomna unja Kościoła wschodniego z katolickim 1596 r. Wojny kozackie i następne nieszczęścia spowodowały upadek Brześcia, który Rosjanie zamienili na potężną twierdzę.
- Buczacz** — zob. Buczak.
- Buczak** — w. nad Dnieprem, pow. kaniowski, gub. kijowska, błędnie podana przez Sienkiewicza (za Diarjuszem B. Maszkiewiczem) jako **Buczacz**.
- Budzanów (nie Bodzanów!)** — m. pow. trembowelski, woj. tarnopolskie, nad Seretem.
- Budziak** — południowa część dawnej Besarabji między Dniestrem, Prutem i Dunajem, siedziba Tatarów budziackich; kraina stepowa, stąd: stepy budziackie.
- Bug** — największa z rz. wpadających do Wisły z pr. brz.
- Bułgarja (Bulgarja)** — niegdyś prowincja Turcji europejskiej, od r. 1908 samodzielne królestwo.
- Burzec** — w. pow. łukowski, woj. lubelskie.
- Busza** — niegdyś kwitnące, dziś podupadłe m. pow. jampolski, gub. podolska, przy ujściu rz. Buszy do Morachwy, pamiętne oblężeniem i zdobyciem przez Polaków w r. 1654.
- Butrymy (Butrymów)** — w. na Laudzie.
- Bychów** — m. gub. mohylewska, na pr. brz. Dniepru.
- Bystrzyk** — w. pow. berdyczowski, gub. kijowska, nad rz. Klitenką, dopł. rz. Gniłopiata.

C

- Carogród**, po turecku **Stambuł** (z gr.!), za czasów greckich **Bizancjum**, od czasów cesarza Konstantyna Wielkiego (306—337 po Chr.) **Konstantynopol** — od r. 1453 stolica Turcji (obecnie jest nią Angora w Azji Mniejszej).
- Cecora** — w. nad Prutem, dzisiaj w Rumunji leżąca, pamiętna bitwa, którą stoczyli tutaj Polacy z Turkami 19/IX 1620. Padł w niej osiwił w bojach hetman Stanisław Żółkiewski.
- Chelmo** — m. pow. woj. pomorskie, na pr. brz. Wisły, z ślicznym widokiem na równie nadwiślańskie, założone w bardzo odległej epoce, należało wieki całe do Polski, było siedzibą biskupa, miało swoje prawo (tzw. prawo chelmińskie), którym rządziły się nie tylko dawne prowincje pruskie, ale i wiele miast w Wielkopolsce. Ziemię chelmińską nadał w r. 1226 Konrad mazowiecki krzyżakom, od których odebrała ją Polska dopiero w r. 1466. Była ona podstawą zaborów krzyżackich na ziemiach polskich i pruskich.
- Chlebanówka** — zob. Klebanówka.
- Chmielek (nie Chmielewski!)** — w. pow. biłgorajski, woj. lubelskie.
- Chmielnik** — m. pow. lityński, gub. podolska, nad rz. Bohem.

- Chocim** — m. w Besarabji (dawniejsze Multany), na pr. brz. Dniestru, pamiętne krwawymi walkami Karola Chodkiewicza z sultaniem Osmanem w r. 1621, oraz rozstrzygającym zwycięstwem Jana III Sobieskiego w r. 1673 nad wodzem tureckim Husseinem; ruiny zamku. Zob. Besarabja.
- Chojnice** — m. pow. województwo pomorskie; jedno z najstarszych miast wschodniego Pomorza, istniało już co najmniej w XII albo XI w. Zabrane w r. 1310 przez krzyżaków, odzyskane zostało pokojem toruńskim w r. 1466. Za krzyżaków a poniekąd jeszcze za polskich czasów bardzo warowne, nazywało się kluczem, bramą Pomorza. Często toczyły się pod niem krwawe boje; dziś miasto graniczne.
- Chomor** — rz. w gub. wołyńskiej, dopływ rz. Słucz, głównie w pow. nowogródwołyńskim (zwiahelskim).
- Chorol** — m. pow. gub. połtawska.
- Choroszcz** — mko pow. białostocki, nad rzką Choroszczanką, na zach. od Białegostoku.
- Choroszczyn** — prawdopodobnie błąd; może **Horoszczyce** — w. pow. tomaszowski, woj. lubelskie.
- Chortycza** — wpa na Dnieprze tuż za „porohami“.
- Chreptiów** — w. pow. uszycki, gub. podolska.
- Chwastów (Fastów)** — mko pow. wasylkowski, gub. kijowska, nad rzką Unawą, bardzo stare.
- Ciechanowiec** — m. nad rz. Nurzec, pow. bielski (Bielsk), woj. białostockie. Odróżniaj Ciechanów!
- Ciechanów** — m. pow. woj. warszawskie, nad rz. Lidynią, dopł. Wkry. Odróżniaj Ciechanowiec!
- Cieszanów** — m. pow. woj. lwowskie.
- Cotnari** (czyt. Kotnari; prawdopodobnie tak, zam. **Kotimore**) — w. na półn. zach. od Jass, w Moldawji (Rumunja).
- Cybichów** — zob. **Szeplewicz**.
- Czabanówka** — w. w pobliżu Demjanówki (?), gub. połtawska.
- Czaplinek** — m. pow. szczeciński, reg. kozińska, nad jez. Drahickiem, Pomorze Pruskie.
- Czarna Rzeka** = **Czarna Woda**, dopływ Wisły z l. brz., wpada do niej pod Świeciem, zbierając wody z pojezierza pomorskiego razem z Wierzą.
- Czarne morze** — pln. wsch. część m. Śródziemnego, połączona z niem wąziutkim Bosforem, zob.
- Czarny Las** — zob. szlaki napadów tatarskich.
- Czarny Ostrów** — m. pow. płoński, gub. podolska, nad ujściem rz. Mszańca do Bohu.
- Czarny szlak** — zob. szlaki napadów tatarskich.
- Czartomelik (Czertomelika)** — mała rzeka, wpadająca do rzki Bazawłuku, naprzeciw wysepki Szczebiewisz(czy) albo „Skarbnicy Wojskowej“, na której znajdowała się słynna Sicz kozaków zaporoskich. Pamięć Czartomeliku uwiecznił w swych pieśniach poeta J. B. Zaleski.
- Czehryń** — m. pow. gub. kijowska, nad rz. Taśminą.
- Czekiszki** — mko na Żmudzi, nad rz. Dubissą, pow. rosieński.
- Czerewin** — zob. **Czerwin**.
- Czerkasy** — m. pow. gub. kijowska, na pr. brz. Dniepru.
- Czernichów** — główne m. gub. czernichowskiej nad Desną, dawniej stolica samodzielnego księstwa ruskiego. W XVII w. należał do Polski i był stolicą województwa tejże nazwy.
- Czernobój** — m. pow. złotonoski, na wschód od Żłotonoszy.

- Czersk** — mko pow. grójecki, woj. warszawskie, na l. brz. Wisły. Jeden z najstarszych grodów polskich, siedziba książąt mazowieckich, później ulubione miejsce pobytu królowej Bony. Ruiny zamku na stromym brzegu przypominają dawno minioną świetność tego grodu.
- Czertomelik** — zob. **Czartomelik**.
- Czerwin (nie Czerewin!)** — os. pow. ostrołęcki, woj. białostockie, nad rz. Orzem.
- Czerwona Ruś** — zob. **Ruś**.
- Częstochowa** — m. pow. woj. kieleckie, na l. brz. Warty, sławne przede wszystkim z cudownego obrazu M. Boskiej, który znajduje się w kościele klasztoru oo. paulinów na Jasnej Górze. Obraz ten, według podania pendzla św. Łukasza, sprowadził do Częstochowy książę Władysław Opolski w r. 1377, zdobywszy go na księciu wołyńskim; obraz zasłynął wkrótce cudami i stał się celem pielgrzymek. Klasztor był dawniej twierdzą, którą bezskutecznie oblegali Szwedzi w r. 1655. Pamiętna jest także obrona Kazimierza Pułaskiego, wodza konfederacji barskiej, obleżonego tam przez Rosjan w r. 1771.
- Częstochówka** — pierwotnie folwark, później (i dziś) część miasta Częstochowy, przyległa do klasztoru, zob. **Częstochowa**.
- Czołhański Kamień**, właściwie **Teofi(ł)pol** — mko nad rz. Poltwa, dopł. Horynia, pow. starokonstantynowski, na Wołyniu. Obóz polski stał przed kłeską pod Piławcami o milę za miastem, w dolinie zwanej Czołhańskim Kamieniem.
- Czorsztyń** — w. pow. nowotarski, woj. krakowskie, w miejscu, gdzie Dunajec wpływa w słynny wąwóz Pienin, którego prowadził starodawny trakt z Węgier do Polski. Na skale z czerwonego wapienia ruiny zamku, pełnego wspomnień z dziejów Polski. Tam się ukrywał Bolesław Wstydlivy z żoną św. Kingą w czasie najazdu Tatarów 1259 r., tam jakiś czas przebywał Jan Kazimierz podczas wojny szwedzkiej.

D

- Dalekarlja** — nazwa dzielnicy szwedzkiej po obu brz. rzeki Dal.
- Dalnów** — zob. **Datnów**.
- Dam (nie Dama!)** — niegdyś **Dębie**, niem. Damm; m. i twierdza, przyczółek mostowy pod Szczecinem na Pomorzu Pruskiem, w pobliżu jeziora zwanego Damskiem a. Dębskiem.
- Damaszek** — m. stołeczne paszaliu damasceńskiego w Syrii tureckiej, słynne między innymi także z wyrobu broni (stał damasceński!), niegdyś sławionej i poszukiwanej.
- Danków** — w. pow. wieluński, woj. łódzkie, nad rz. Liszwartą, z ruinami obronnego zamku.
- Danów** — zob. **Datnów**.
- Datnów (nie Dalnów i nie Danów!)** — mko i dobra na Żmudzi, pow. kowieński, nad Datnówką, na półn. zach. od Kiejdan.
- Dąbrowica** — w. pow. i woj. lubelskie.
- Demjanówka** — w. w pobliżu l. brz. Suły, gub. połtawska.
- Demontów** — zob. **Domontów**.
- Derenhowce** — zob. **Dereńkowice**.

- Dereńkowiec** (nie **Derenhowce!**) — w. pow. czerkaski, gub. kijowska, nad rz. Rosią, niedaleko jej ujścia do Dniepru; niegdyś miasteczko, własność Wiśniowieckich.
- Derła** — rz. l. dopł. Dniestru.
- Desna** — rz. l. dopł. Dniepru.
- Dębina** — przysiółek koło wsi Wertelka, pow. zbaraski, woj. tarnopolskie.
- Dębowa Buda** — w. pow. marjampolski, na wsch. od Pilwiszek, Litwa Kowieńska.
- Długosiodło** — w. pow. ostrowski, woj. białostockie.
- Dłużek** — w. pow. kamieniecki, gub. podolska.
- Dniepr** — jedna z największych rz. Rosji, wypływa z Lasu Wołkońskiego (wyżyna Wałdajska), pow. bielski, gub. smoleńska, wpada do morza Czarnego. W dolnym biegu spada po granitowych progach („porohy“), będących wielką przeszkodą dla żeglugi. Poza porohami rozlewa się i tworzy liczne wyspy, które były kryjówkami Polowców, Pieczyngów a potem kozactwa.
- Dniestr** — rz. wypływająca poniżej szczytu Rozłucza (Bieszczady) we wsi Wólczu, pow. turczański (Turka), woj. stanisławowskie, wpada do morza Czarnego.
- Dobrudża (Dobrucza)** — kraj nad morzem Czarnym, po pr. brz. dolnego Dunaju, siedziba Tatarów dobruckich.
- Domaszewnica** — w. i folw. pow. łukowski, woj. lubelskie.
- Domontów** (nie **Demontów** i nie **Mantów!**) — w. pow. czerkaski, gub. kijowska, nad Dnieprem.
- Don** — jedna z wielkich rzek Rosji pd., wpada z Dońcem do m. Azowskiego.
- Dospuda**, właśc. **Dowspuda** — folw. pow. augustowski, woj. białostockie, nad rz. Do(w)spudą, dopł. Netty.
- Drahim** (nie **Drahiń!**) — mko w połud. części Pomorza Pruskiego, pow. drahimburski, na wąskim przesmyku między jez. Drawiczką i Zarybnem. Należało oddawna do Polski, miało warowny zamek nad jeziorem. Zagarnięte przez krzyżaków i odebrane przez Władysława Jagiełłę, zostało bezpowrotnie utracone wskutek wojen szwedzkich.
- Drohiczyn (Drogiczyn)** — mko pow. konstantynowski, woj. lubelskie, na pr. brz. Bugu.
- Drosejkiany** (nie **Drożejkan!**) — okolica pow. poniewieski, Litwa Kowieńska.
- Drożejkan** — zob. Drosejkiany.
- Dubinki** — mko na półn. od Wilna, w pasie neutralnym.
- Dubissa** — rz. na Żmudzi, wpadająca z pr. brz. do Niemna, 4 mile niżej Kowna.
- Dukla** — mko pow. krośnieński, woj. lwowskie, na l. brz. Jasiołki, u przełęczy Dukielskiej, przy wielkim trakcie wiodącym do Węgier, było niegdyś stacją na towary węgierskie, zwł. wina.
- Dunaj** — największa po Woldze rz. Europy, wypływa w Czarnym Lesie w W. Ks. Badeńskim, wpada do morza Czarnego, tworząc najważniejszą drogę wodną, łączącą dwie części świata: Europę i Azję.
- Dunajec** — dopływ Wisły z Karpat, nie najdłuższy, ale w wody najobfitszy. Zobacz Biały Dunajec.
- Dunajgród (Dunajowce)** — mko pow. uszycki, gub. podolska.
- Dydkiemie** — m. na Żmudzi, na półn. zach. od Taurogów.

- Dzbów** (nie **Zdebów!**) — w. pod Częstochową.
- Dziembowo (Dziebów)** — w. graniczna, pow. chodzieski (Chodzież), woj. poznański, o 2 km. od Noteci, na połud. wsch. od Pily.
- Dzikie Pola** — bezludne stepy po obu brzegach dolnego Dniepru, od granic Polski ku m. Czarnemu i Azowskiemu.
- Dwumosty** — księstwo, zob. Bipont.

E

- Eczmjadzin** — niegdyś m., dziś w. w gub. erywańskiej (Armenja), siedziba „katolikosa“, tj. głowy kościoła ormiańsko-gregoriańskiego, z klasztorem założonym w r. 303 przez św. Grzegorza.
- Egipt** — kraj w półn. wsch. Afryce nad rz. Nilem, kolebka kultury.
- Ejragoła** — mko na Żmudzi nad rz. Dubissą, na połud. wsch. od Rosień.
- Elbląg** — m. pow. regen. gdańska w Prusach Zachodnich, nad rzeką Elbląką, założone przez krzyżaków w XIII w., poddało się w r. 1434 dobrowolnie Polsce. Od r. 1772 należało do Prus. Wskutek współzawodnictwa z Gdańskiem straciło wiele na swej dawnej świetności.
- Elk (Łek, Łek, Łęg)** — m. pow. w Prusach Wschod., reg. olsztyńska, nad jeziorem Łeckim. Stolica Mazurów pruskich.
- Estgotlandja** — dawniejsza nazwa prowincji królestwa szwedzkiego na wsch. od jez. Wetter.
- Estonja** — zob. Inflanty 4).
- Etjopja** — starożytna nazwa krajów w Afryce nad średnim biegiem Nilu, tj. dzisiejszej Nubii i Abisynji (na połud. od Egiptu).
- Eufkrat** — rz. wypływająca na wyżynie Armeńskiej opodal m. Erzerum, łączy się tuż przed ujściem z rz. Tygrysem i wpada do zatoki Perskiej jako Szat el Arab.
- Europa** — 1) część świata przez nas zamieszkiwana; 2) postać z podań greckich, zob. obj. w pierwszej części Słown.

F

- Falcu** (nie **Falezi!**) — m. nad Prutem w Mołdawji (Rumunja).
- Falezi** — zob. Falcu.
- Fastów** — zob. Chwastów.
- Felsztyn (Fulsztyn)** — mko pow. pleskirowski, gub. podolska, u źródła Smotrycza.
- Fenicja** — w starożytności kraj, który zajmował wąski pas ziemi nad samym morzem Śródziemnym w Azji, u podnóża gór Libanonu, na półn. od Palestyny, słynął z handlu i bogactw.
- Filipów (Filipowo)** — 1) mko pow. suwalski, woj. białostockie; 2) miejscowość nad Słeporodem, której dziś na mapie oznaczyć nie można; podaje ją B. Maszkiewicz w Diarjuszu.
- Finlandja** — od r. 1917 samoistna republika, między zatoką Fińską, Botnicką i Szwecją od południa i zachodu, Norwegją i skrawkiem morza Arktycznego od półn., Rosją od wschodu. Należała od r. 1157 do Szwecji a od r. 1809 do Rosji jako wielkie księstwo. — Lud-

ność stanowią przeważnie Finnowie, szczepu mongolskiego. Prócz tych właściwych Finnów istnieje jeszcze wielka liczba nisko stojących plemion fińskich, rozrzuconych po całej półn. Skandynawii, w półn. i wsch. Rosji.

Flamandja — nazwa dawnej prowincji Niderlandów, stanowi teraz półn. część królestwa belgijskiego; z m. Brukselą i portem Antwerpią.

Flandrja — nazwa starożytnej prowincji w Niderlandach, obecnie należy częściowo do Francji, Belgii i Holandji.

Florencja — jedno z najpiękniejszych miast Włoch nad rz. Arno, niegdyś samodzielna rzeczpospolita, ognisko sztuk i nauk.

Fryzja — prowincja w Holandji. Nazwę tę ma także część Niemiec granicząca z Holandją, między Anizą, Wezerą i m. Niemieckiem.

Futory Miedziakowskie — w. pow. winnicki, gub. podolska.

G

Galata — jedno z przedmieść Konstantynopola.

Galja — w starożytności kraj, który obejmował dzisiejszą Francję, Belgię i Włochy północne. Zamieszkiwali te ziemie Gallowie. Galję podbili Rzymianie.

Garbów (nie **Grabów**!) — os. pow. i woj. lubelskie.

Garwolin — m. pow. woj. lubelskie, nad rz. Wilgą, na pd. wschód od Warszawy.

Gawra a. **Gawry** (nie **Gawna**!) — mko na Żmudzi, pow. rosieński, nad rz. Szeszuwą.

Gdańsk — starożytne miasto i jeden z pierwszych portów Bałtyku, leży nad Motławą, odnogą Wisły; przedmieście przepływa rz. Radunia. Osada starosłowiańska. Gdańsk miał sławę śpichrza zbożowego Francji i Anglii od dawnych czasów. Posiada wiele starych, wspaniałych budowli, między niemi też kościołów. Należał do książąt pomorskich i po śmierci jednego z nich, Mestwina II, dostał się Polsce w r. 1295. Wydzierają go później podstępnie Polsce krzyżacy. Twarde rządy Zakonu nauczyły gdańszczan cenić rządy polskie, pod które dostali się na własną prośbę za Kazimierza Jagiellończyka w r. 1454. Od tego czasu należał G. do Polski aż do r. 1793. — Mieszkańcy, przyjąwszy wcześniej religję protestancką, wywoływali niesnaski religijne i bunty, np. w r. 1526 za Zygmunta I Starego i w r. 1577 za Stefana Batorego, stłumione żelazną ręką przez obu władców. Odtąd byli gdańszczanie wierni Polsce a miasto ich rozwijało się wspaniale, będąc niejako drugą rzeczpospolitą kupiecką w Rzeczypospolitej. — Obecnie wraz z powiatem gdańskim i znaczną częścią żuław tworzy wolne miasto, w którym Polsce zastrzeżono swobodne używanie i korzystanie z dróg wodnych, oraz nadzór i zarząd Wisły i całej sieci kolejowej.

Girlakol — zob. Girtakol.

Girtakol (nie **Girlakol**!) — mko na Żmudzi, pow. rosieński.

Gliniany — mko pow. przemysłański, woj. tarnopolskie, wstawione zgromadzeniami szlachty w ważnych sprawach ziemi.

Głogowa (**Górna** a. **Mała**) a. **Głogów** (**Górny** a. **Mały**) — m. na Śląsku Górnym, pow. prudnicki, reg. opolska. Po śmierci ostatniego z książąt opolskich dostało się margrabiom brandenburskim; pamiętne klęską ces. Henryka V w walce z Bolesławem Krzywoustym.

Gnieszna — rz. podolska, biorąca początek pod Zbarażem, wpada do Seretu; leży nad nią Trembowla, słynna z czasów Sobieskiego i obrony przez A. Chrzanowską.

Gnieszno — m. pow. woj. poznańskie, wśród jezior, na 7 wzgórzach, pewnie najstarsze miasto polskie jeszcze z czasów przedhistorycznych, założone według podania przez Lecha, było pierwszą stolicą państwa polskiego i Kościoła. W r. 1000 utworzono w G. arcybiskupstwo, będące naczelną władzą wszystkich biskupstw polskich. Arcybiskup gnieźnieński otrzymał na soborze konstancyjskim (1414 r.) tytuł prymasa. Po przeniesieniu stolicy przez Bolesława Chrobrego do Krakowa było G. miejscem koronacyjnym aż do r. 1300. Mnóstwo zabytków: prochy Dąbrówki, trumna św. Wojciecha w zbudowanej przez Mieczysława I katedrze, często wskutek pożarów przerabianej.

— w. pow. puławski, woj. lubelskie, w kącie utworzonym przez wpadający do Wisły Wieprz.

Goniadz — mko pow. białostocki, na l. brz. Biebrzy.

Gorzyce — w. pow. tarnobrzeński, woj. lwowski, w kącie między rz. Sannem a Łęgiem.

Goszczuny — dwór pow. poniewieski, na Żmudzi.

Grabowa — w. pow. Kamionka Strumiłowa, woj. tarnopolskie; odróżniaj od Grabowa!

Grabów — zob. **Garbów**; odróżniaj od Grabowej!

Grabówka — w. na póln. wsch. od Częstochowy.

Grecja — sławny w starożytności kraj na półwyspie Bałkańskim, obejmujący nadto wyspy między nim a Azją Mniejszą, tudzież zachodnie wybrzeża tejsze. Dzielila się na wiele krain i państw samodzielnych, z których największymi były Argos, Ateny, Sparta, Korynt.

Grodno — m. pow. woj. białostockie, na pr. brz. Niemna, pierwotnie ważna twierdza przeciw krzyżakom, później ważny punkt handlowy za Zygmunta III, pamiętne przedsięwzięciami fabrycznymi podskarbiego nadwornego litew. Antoniego Tyzenhauza (1765—1785), który chciał stworzyć w kraju wielki przemysł i handel. Tu umarł Stefan Batory w r. 1586 r. a ostatni król polski Stanisław August podpisał zrzeczenie się tronu w r. 1796. Obradowały w G. wielokrotnie od r. 1678 sejmy polskie, z których ostatni (nieprawnie złożony) zatwierdził drugi rozbiór Polski w r. 1793.

Gródek (**Jagielloński**) — m. pow. woj. lwowski, nad wielkim stawem. Niegdyś istniał w niem zamek królewski, pamiętny śmiercią Władysława Jagielly w r. 1434. Oblegane przez Tatarów w r. 1450 bezskutecznie, zdobyte zaś i spustoszone zostało w r. 1655 przez B. Chmielnickiego, który pobił tu hetm. w. kor. Stanisława Potockiego.

Grudna — w. pow. złotowski, woj. pozn., nad rz. Gwdą

Grunwald a. Zielony Las — w. w Prusach Wsch. pow. ostródzki, tuż obok granicy mazowieckiej, blisko źródeł Drwęcy, pamiętna klęską krzyżaków, zadana im przez Władysława Jagiełłę 15/VII 1410.

Gwozdów (**Gwozdowa**) — w. nad rzeką Rosławką, pow. kijowski.

H

Hadziacz — m. pow. gubernja połtawska, nad rz. Psiol, słynne z ugody 1658 r. z atamanem kozackim, następcą Chmielnickiego, Janem Wyhowskim (tzw. ugoda hadziacka).

- Hajnówka** (Hajnowszczyzna) — w. pow. białowiecki, woj. białostockie.
Hajsyn — m. powiatowe gub. podolska, nad rz. Sobem, dopł. Bohu.
Halicz — m. pow. woj. stanisławowski, na pr. brz. Dniestru, niegdyś stolica udzielnego księstwa. Świadectwem dawnej świetności miasta ruiny zamku z XVII w. Gdy w r. 1772 Austria zabrała część dzisiejszej Małopolski (bez Krakowa), nazwała cały zajęty kraj Halicją czyli Galicją; **halickie ziemie** — zob. Ruś.
Heinrichsdorf — w. w Prusach, obwód szczeciński, prowincja Pomorze.
Hellespont (z gr.) — Tak od podania o utonięciu Helli, siostry Fryksosa, nazywali Grecy dzisiejszą cieśninę Dardanele, leżącą między półn. zach. Azją Mniejszą a półwyspem Gallipoli, łączącą morze Marmara z morzem Śródziemnym.
Helsingör — m. w Danii, na półn. wybrz. wyspy Zelandji.
Hesja — wielkie księstwo w Niemczech, w półn. części kotliny górnego Renu.
Hołownia — prawdopodobnie błąd; mogą tu wchodzić w rachubę: 1) **Hołowe** — w. pow. ostrogski, woj. wołyńskie; 2) **Hołownica** — w. pod m. Korcem.
Horodyszcze — mko pow. czerkaski, gub. kijowska, nad rz. Olszanką (Olszanicą).
Horyń — rz. na Wołyniu, pr. dopł. Prypeci.
Hrubieszów — m. pow. woj. lubelskie, nad rz. Huczwą. Dobra hrubieszowskie należały z początkiem XIX w. do Stanisława Staszica, wielkiego patrioty i pisarza, który zapisał je na rzecz włościan i mieszczan hrubieszowskich, a ci utworzyli „Towarzystwo Rolnicze”. Wspólne gospodarstwo wydało obfite owoce a dobrobyt mieszkańców wzrósł bardzo. Hrubieszowskie słynie z pszenicy.
Hryńczuk — w. pow. kamieniecki, gub. podolska, nad rz. Dniestrem.
Hulajpol (= **Janopol**) — w. pow. czehryński, gub. kijowska, nad rz. Wyśią, na granicy gub. chersońskiej. Tuż za wsią zaczynały się Dzikie Pola; na polach koło Hulajpola dużo starożytnych mogił.
Humani — m. pow. gub. kijowska, dawniej obronne. W pobliżu znajduje się wspaniały ogród „Zofjówka”, słynna siedziba Potockich, opisana przez poetę Trembeckiego. Zob. Tulczyn. — Znany jest H. w naszej historii ze smutnej pamięci rzezi humanńskiej, w której za czasów konfederacji barskiej (1768 r.) zbuntowani hajdamacy pod wodzą Żeleźniaka i Gonty wyrznęli około 15000 ludzi, którzy schronili się za wały miasta.
Husiatyn — m. pow. woj. tarnopolskie, po obu brz. rz. Zbrucza.
Husz (**Huszi**) — m. w Mołdawii (w obrębie dzisiejszej Rumunii) na półn. od Falcu a na połud. wsch. od Jass.
Huszcza (**Hoszcza**) — mko pow. ostrogski, woj. wołyńskie, nad rz. Horyniem.

I

- Ilium** (Ic.) — zob. Troja.
Indje Przed- i Zagangesowe (wschodnie i zachodnie) — dwa ogromne półwyspy w połud. Azji.
Inflanty — obszar między zatoką Fińską a Ryską, obejmujący nadto dorzecze średniej i dolnej Dźwiny. Od XIII w. należał do niemieck. zakonu kawalerów mieczowych. Wskutek wojen, jakie wybuchły

między Polską, Moskwą i Szwecją o panowanie nad Inflantami po upadku kawalerów mieczowych (druga połowa XVI w.), rozpadł się kraj politycznie na 4 części: 1) **Inflanty Polskie** na pr. brz. środk. Dźwiny aż po Ewicksztę i jez. Lubań; jako wojew. inflanckie należały do Polski do r. 1772. — 2) **Kurlandja**, nizinny półwysep między otwartym Bałtykiem a zatoką Ryską. Należała do państwa kaw. miecz. a poddawszy się Polsce w r. 1561, była jej lennem księstwem aż do rozbiorów. — 3) **Inflanty Szwedzkie** obejmowały przeważną część kraju poza Ewicksztą i Dźwiną. Od r. 1561—1629 własność polska, potem szwedzka a następnie rosyjska. — 4) **Estonja**, obejmująca półn. pobrzeże Inflant nad zatoką Fińską, zajęta została przez Szwedów po upadku kaw. miecz., poczem (od r. 1721) na równi z Inflantami Szwedzkimi przez Rosję.

- Ingrja** — dawna nazwa tej części Rosji, która rozciąga się między rz. Newą, jez. Ładoga, odnogą Fińską, rz. Narwą, gub. pskowską i nowogrodzką. Ludność tego kraju była pierwotnie fińska.
Inowrocław — m. pow. woj. poznańskie, niedaleko Noteci, słynne ze solanek.
Irklejew — m. pow. złotonoski, gub. połtawska.

J

- Jabłonna** — w. na pr. brz. Wisły, powiat warszawski, dwie mile od Warszawy, w bardzo pięknym położeniu, wśród lasów, stanowiących szczątki dawnej olbrzymiej puszczy, od dawnych czasów posiadłość biskupów płockich, którzy tu często przemieszkiwali, zwł. gdy stolica została przeniesiona do Warszawy; mieszkał tu ks. Józef Poniatowski.
Jahorlik (**Jahorłyk**) — małe mko pow. bałcki, gub. podolska, przy ujściu rz. Jahorłyku do Dniestru. Ponieważ leżało na samych kresach Polski, zjeżdżali się tu zwykle sędziowie dla sądów pogranicznych, godzenia krzywd między Polską a Turcją, ze wzajemnych najazdów pochodzących.
Jahotyn (nie **Sahotyn!**) — według Beauplana w. na l. brz. rz. Supoju (l. dopł. Dniepru poniżej rz. Trubieży).
Jampol — m. pow. gub. podolska, nad Dniestrem, przy ujściu doń rz. Rusawy. W pierwszych latach hajdamaczyzny główny przytułek kozaków i kryjówka ich skarbów.
Janów — 1) m. pow. woj. lubelskie nad rz. Białą; 2) mko pow. sokółski, woj. białostockie, na zach. od Sokółki. Pamiętne klęską młodego Sapięhy (u Sienkiewicza błędnie jako Jaworów).
Jarmolińce — m. pow. płoskirowski, gub. podolska.
Jarosław — m. pow. woj. lwowskie, na l. brz. Sanu. Położone nad rz. spławną i przy gościńcu między Krakowem i Lwowem, było zawsze ważnym miejscem handlu i przemysłu i miało niegdyś pierwsze moze w Europie jarmarki.
Jaryszów — mko pow. mohylowski, gub. podolska, nad rz. Ladawą.
Jasło — m. pow. woj. krakowskie. Pod m. zlewają się źródłowe strumienie Wisłoki.
Jasna Góra — zob. Częstochowa.
Jassy — m. stołeczne dawnego Księstwa Mołdawji (Multan) (dziś Rumunja).

- Jaswojnie (Jaswojń)** — mko na Żmudzi, pow. kowieński, na połud. zach. od Kiejdan, nad rz. Szuszwą.
Jaworów — m. pow. woj. lwowski, nad rz. Szklm, ulubione miejsce pobytu Jana III Sobieskiego. — W Potopie błędnie zam. Janów 2).
Jedykula — zob. część pierwszą Słownika.
Jelonki (nie Jelonka!) — w. pow. ostrowski, woj. białostockie.
Jeremjówka (Jeremiejówka) — mko pow. złoński, gub. połtawska, należało do dóbr zadnieprskich ks. Wiśniowieckich.
Johaniszkiele — mko na Żmudzi, pow. poniewieski, na płn. zach. od Pcniewieża, nad rz. Mażupią.
Jółtuszków — małe mko pow. mohylowski, gub. podolska, nad rz. Ladawą.
Jordanów — m. pow. myślenicki, woj. krakowski, nad rz. Skawą, pierwotnie osada husycka.
Juliah == Jülich — m. w Prusach, w prowincji nadreńskiej, niegdyś stolica księstwa, wcielonego do Prus.

K

- Kaffa (= Jenikale a. Kercz)** — m. w Rosji, pow. Teodozja, gub. taurydzka, nad cieśniną, łączącą morze Azowskie z m. Czarnem.
Kahamlik (Kagamlik) — rz. l. dopł. Dniepru, koło m. Krzemieńczuka.
Kair(o) — stolica nowożytnego Egiptu, wzniesiona przez Arabów w VIII w. na miejscu starożytnej stolicy.
Kalenki — u Beauplana **Kalniki** — w. na pr. brz. rz. Supoju (l. dopł. Dniepru, poniżej Trubieży).
Kalisz — m. pow. woj. łódzkie, nad rz. Prosną. Starodawne miasto, niegdyś gród książęcy, wzniesione na 3 wyspach w okolicy moczaro-watej, z natury obrotne; wspomina je już w II w. po Chr. grecki geograf Ptolemeusz. Bolesław Pobożny, prawnuk Mieczysława Sta-rego, który był właścicielem Kalisza, dał w nim pierwszy przytułek prześladowanym na Zachodzie Żydom Miasto słynęło z handlu i przemysłu; zbombardowali je Niemcy w r. 1914.
Kalnibłoto (Kanibłoto) — mko pow. zwinogrodzki, gub. kijowska, nad rz. Tykiczem Gnilym, dziś Ekaterynopol.
Kalnik — w. pow. lipowiecki, gub. kijowska, przy zlew. rzki Kalniczki z rz. Sobem, l. dopł. Bohu.
Kałusik — rz. l. dopł. Dniestru, powyżej Ladawy.
Kałuszyn — m. pow. mińsko-mazowiecki, woj. warszawskie, nad rzeką Witówką.
Kamienica (nie Kamienna, która wpada do Wisły z lew. brzegu) — dopływ Dunajca z pr. brz., wpada doń pod N. Sączem.
Kamieniec = Kamieniec Podolski — stolica Podola rosyjskiego, na nie-dostępnej skale, oblanej z 3 stron Smotryczem (l. dopł. Dniestru), był niegdyś bardzo silną twierdzą. Świetną przeszłość grodu prze-rywały czasy niedoli, częstych oblężeń i trudnej obrony. Od r. 1672 do 1699 pozostawał w rękę Turków, słynął też handlem (Ormianie); dziś jest tam jeszcze stary zamek i liczne pamiątki (Mały Kraków).
Kamienna — zob. **Kamienica**.
Kamionka — 1) rzka dopł. Berezówki; 2) w. nad nią, pow. i woj. biało-stockie.
Kaniów — m. pow. gub. kijowska, przy ujściu rzeczek Kaniówki i Du-najca do Dniepru, w niezwykle molowniczym położeniu, na pr. brz.

- rzeki położone, było widownią krwawych zapasów z Tatarami, Tur-kami i kozakami.
Kańczuga — m. pow. przeworski, woj. lwowski; niegdyś jedno ze znacz-niejszych miejscowości, upadło wskutek zniszczenia przez Tatarów.
Kapua — m. we Włoszech; zob. Hannibal.
karawansera — zob. karwasery w I części Słownika.
Karelja — nazwa środkowej części Finlandji, zamieszkaanej przez Karelów, szczepu fińskiego; w XVII w. nazywano tak część wschodnią na półn. od jeziora Ładoga.
Karmel — góra w Turcji azjatyckiej, w dawnej Palestynie, sławna w Pi-smie św. i z cudów proroka Eljasza. Tysiące zakonników chrześci-jańskich żyło w grotach, wykutych w stokach tej góry. Tam powstał też w XII w. zakon żebrzący karmelitów, którzy wygnani potem przez Saracenów rozprzeczli się po całej Europie.
Kartagina — w starożytności miasto a zarazem potężne państwo (dziś Tunis) na półn. wybrzeżu Afryki, wedle podania założone przez królowę Dydonę z fenickiego m. Tyru. Rzymianie prowadzili z nim długie i zacięte boje (3 wojny punickie), aż w końcu zburzyli je w r. 146 pd. Chr. (Publjusz Korneljusz Scypjon Afrykański Młodszy).
Karwasery — zob. I część Słownika.
karwowski (kurzeń) — błędnie zam. kaniowski.
Kaspijskie morze — największe jezioro słone na ziemi, leży na granicy Europy i Azji w Rosji połud.
Kawrajec — w. nad rz. Kowraszczem, l. dopł. Irkleja, na zach. od De-mjanówki, gub. połtawska.
Keynia — m. pow. szubiński, woj. poznański, na połud. zachód od Byd-goszczy.
Kiejdany — mko na Żmudzi, na półn. od Kowna, nad rz. Niewiażą, za-łożone przez książąt Radziwiłłów dla kolonji Szkotów, w XVII w. podupadło.
Kiemnary — zob. **Kiemzury**.
Kiemzury (nie Kiemnary!) — w. pow. rosieński na Żmudzi.
Kijów — starożytne m. i stolica Rusi, na pr. brz. Dniepru, miało świetną przeszłość, zwł. w w. X—XIII, było ogniskiem kultury (bizantyń-skiej), którą rozwijało daleko na Polesie, Ziemię Czerwieńską, w kraje Finnów i Moskali, było też ogniskiem handlu. Zniszczyły je potem napady Tatarów i rozboje kozaków.
Kircholm — wieś pod Rygą nad rz. Dźwiną w dawnych Inflantach Pol-skich (dziś Estonja), pamiętna zwycięstwem Jana Karola Chodkie-wicza nad Szwedami w r. 1605.
Kitajgród — mko pow. uszycki, gub. podolska, nad rz. Tarnawą.
Klawany (Klawany) — mko na Żmudzi, pow. poniewieski, nad rzeką Dow-giweną, na wsch. od Szawel.
Klebanówka (nie Chlebanówka!) — w. pow. zbaraski, woj. tarnopolskie.
Kliwja (Kleve) — m. w Prusach, prowincji nadreńskiej, niegdyś stolica księstwa, wcielonego do Prus.
Kłobucko — osada, przedtem mko na płn. zach. od Częstochowy.
Kłuszyn — m. gub. smoleńska, pamiętne klęską cara Dymitra Szujskiego, zadana mu przez hetmana Stanisława Żółkiewskiego w r. 1610.
Kniahinin (nie Kniahin!) — w. pow. kamieniecki, nad rz. Żwańczykiem.
Kolno — m. pow. woj. białostockie.
Kołyńniany (nie Kołtynie!) — mko pow. rosieński na Żmudzi, na półn. od Taurogów.

Komysza Woda — zob. Komyszowata.

Komyszowata (Kamyszewata, nie Komysza Woda!) — rzka dopł. Sury, wpadającej z pr. brz. do Dniepru naprzeciw Surskiego porohu, gub. ekaterynosławska.

Konin — m. pow. woj. łódzkie.

Konoplanka a. Teklina — w. pow. czerkaski, gub. kijowska.

Konotop — m. gub. czernichowska.

Konstantynopol — zob. Carogród.

Konstantynów (Stary) — m. pow. gub. wołyńska, nad rz. Słuczą i Kopotją, pamiętne klęską starego Krzywonosy, zadaną mu przez ks. Jeremiego Wiśniowieckiego w r. 1648.

Końskowola — m. pow. puławski, woj. lubelskie, nad rz. Kurówką.

Korona — Pod względem politycznym dzieliło się państwo polskie na 2 części: Koronę i Litwę. Korona składała się z dwóch prowincyj: Wielkopolski i Małopolski. Nazwy te powstały dopiero po połączeniu Polski z Litwą za Jagielly; przedtem istniał podział na dzielnice (księstwa), z których powstały — po zjednoczeniu Polski za Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego — województwa lub ziemie. Wielkopolska dzieliła się na 12 województw, Małopolska na 10, Litwa na 13. Mieszkańców Korony nazywano koroniarzami.

Korowaj — rz. dopł. Orzyca (?), pr. dopł. Suły.

Korsuń — m. pow. czerkaski, gub. kijowska, przy ujściu Korsunki do Rosi.

Koryczyn (właśc. Korycyn) — mko pow. Sokółka, woj. białostockie, na półn. od Białegostoku, nad rz. Kumiałką.

Korzec — m. pow. Równo, woj. wołyńskie, nad rzką Korczykiem, siedziba niegdyś książąt Koreckich, miejscowość znana z fabryki porcelany.

Kościąn — m. pow. woj. poznańskie.

Kotimöre — zob. Cotnari.

Kowno — dziś stolica Litwy Kowieńskiej, u ujścia Wilji do Niemna. Obronny zamek zburzyli krzyżacy w XIV w. Miasto rozwinęło się za Jagiellonów i nabrało znaczenia handlowego.

Kozielec — m. pow. gub. czernichowska, nad rz. Ostrem (Oster).

Kozienice — m. pow. woj. kieleckie, niedaleko l. brz. Wisły.

Kozłowa Buda — w. nad rz. Jura, pow. marjampolski, Litwa Kowieńska.

Krajinów — mko na Żmudzi, pow. poniewieski, na półn. od Kiejdan, nad rz. Niewiażą.

Kraków — m. na l. brz. Wisły, stolica województwa. Od w. XIV aż do r. 1609 stolica Polski, od Władysława Łokietka aż do Stanisława Augusta miejsce koronacji królów, skarbnica narodowych pamiątek, pełna wspomnień przeszłości. Zamek królewski (Wawel) i katedra z grobami królów, 18 kościołów, Sukiennice, starodawny gmach biblioteki. Niedaleko miasta kopce Krakusa, Wandy i Kościuszki. Długie wieki było miasto pierwszorzędnym ogniskiem polskiej nauki. — Krakowska Rzeczpospolita istniała od kongresu wiedeńskiego (1815); wcielona do Austrii w r. 1846.

Krasiczyn — zob. Krasienin.

Krasienin (nie Krasiczyn!) — w. pow. i woj. lubelskie.

Krasnystaw (Krasnostaw) — m. pow. woj. lubelskie, na l. brz. Wieprza. W zamku, z którego już niewiele śladów pozostało, osadził hetman Zamojski wziętego pod Byczyną w r. 1588 do niewoli austriackiego księcia Maksymiljana.

Kraśnik — m. pow. janowski, woj. lubelskie.

Kretowce (nie Kretowice!) — w. pow. zbaraski, woj. tarnopolskie.

Kretowice — zob. Kretowce.

Kriwa Ruda — w. w pobliżu rz. tejże nazwy, pow. krzemieńczycki, gub. połtawska.

Kroki — mko na Żmudzi, pow. kowieński, na półn. zach. od Kiejdan, nad rz. Smilgą.

Kropiwna — 1) mko pow. złotonoski, gub. połtawska, nad rzką Kropiwną, dopł. Złotonoszy; 2) nazwa byłych dóbr zadnieprzańskich ks. Wiśniowieckich.

Krosno — m. pow. woj. lwowskie, nad Wisłokiem, założone niegdyś przez niemieckich osadników z Krossen, obwarowane przez Kazimierza W., było niegdyś przez handel z Węgrami najbogatszym na Podkarpaciu, a dla licznych i wspaniałych kościołów, z których i teraz wiele pozostało, zwano je Małym Krakowem. Upadło od czasu wojen szwedzkich. Obecnie rozwija się pomyślnie, jako ognisko przemysłu naftowego i płóciennego.

Krowieniki — zob. Bobrowniki.

Krowodrza — w. dziś nieznana, leżała w parafii Częstochowa i w XV w. była własnością klasztoru na Jasnej Górze.

Królewiec — stolica Prus Wschodnich, przy ujściu Pregoly. Założony w r. 1256 przez krzyżaków, był długi czas siedzibą wielkich mistrzów i książąt pruskich. Nazwę otrzymał na cześć króla czeskiego Otokara czyli Przemysława III, który wspierał krzyżaków.

Kruszyna — w. pow. noworadomski, woj. łódzkie, na półn. wsch. od Częstochowy.

Kruta Bałka — dolina a raczej jar niedaleko Korsunia, na drodze ku Bohusławowi.

Krym — mały półwysep między morzem Czarnym i Azowskim, długie wieki siedziba Tatarów (krymskich).

Krynice — w. pow. tomaszowski, woj. lubelskie, na półn. od Tomaszowa.

Krzeczonów, właśc. Krzczonów — w. pow. myślenicki, woj. krakowskie, na wsch. od Sucheja.

Krzemieńczuk (Kremieńczuk) — m. pow. gub. połtawska, przy ujściu Kahamlika do Dniepru.

Krzepice — mko pow. częstochowski, woj. kieleckie, na półn. zach. od Częstochowy, nad rz. Liszwartą.

Krzywin — m. pow. kościański, woj. poznańskie, na połud. od Poznania, nad rz. Obrą.

Księżopole — w. i folw. nad rz. Orzem, l. dopł. Narwi, pow. ostrołęcki, woj. białostockie.

Kuczkaśów — według B. Maszkiewicza i Beauplana rzka i uroczysko poniżej Kudaku, przed Chortycą, w miejscu, gdzie Dniepr bardzo wąski.

Kuczmański szlak — zob. szlaki napadów tatarskich.

Kuczunkaury — przekręcona nazwa turecka **Czukur-czairy** (dosł. znaczy: pastwisko przecięte rowem), bardzo piękne błonia na zach. od Adżanopola.

Kudak — niegdyś twierdza na Ukrainie, na pr. brz. Dniepru, przy pierwszym porohu, założona w r. 1635 celem trzymania w ryzach kozaków, zburzona przez nich tegoż roku, odbudowana w r. 1637, pozostała w polskich rękach do r. 1648.

Kujawy — nizina przejściowa między Wielkopolską a Mazowszem, obejmowała ziemie po lewym brzegu Wisły pomiędzy kanałem

Bydgoskim, jeziorem Pakosz, Wartą do ujścia Neru i do ujścia Skrwy. Na obszarze Kujaw leży słynne z bajecznych czasów jezioro Gopło a nad niem Kruszwica. Kujawy były właściwą kolebką państwa polskiego.

Kumejki — w. pow. czerkaski, gub. kijowska, pamiętne klęską zbuntowanych kozaków (Pawluk) w r. 1637.

Kupin — mko pow. kamieniecki, gub. podolska, nad rz. Smotryczem.

Kurlandja — zob. **Inflanty** 2).

Kurszany — m. na Żmudzi, pow. szawelski, między Telszami i Szawłami.

Kuźmin — mko pow. płoskirowski, gub. podolska, nad rz. Smotryczem i Kwilą (Skwilą).

Kuźnica — mko pow. sokółski, woj. białostockie, nad rz. Łosośną, dopł. Niemna.

L

Ladawa — rz. l. dopływ Dniestru powyżej Mohylowa.

Lanckorona — mko na Podkarpaciu, pow. wadowicki, woj. krakowskie. Założone przez niemieckich wychodźców z Landskrone w Bawarii, już w XII w. było miejscem obronnym. Z zamku, zbudowanego przez Kazimierza Wielkiego, już tylko nieznaczne zwaliska. Pamiętne zdobyciem przez Szwedów w r. 1655 i zniszczeniem przez konfederatów barskich w r. 1768, dla których była jednym z miejsc oparcia.

Laponja — kraj zimny, wilgotny, pełen jezior i prawie bezleśny, leży w północnej Skandynawii i północnej Finlandii. Mieszkańcy, Lapończycy, należą do plemienia fińsko-mongolskiego.

Latyczów — m. pow. gub. podolska, na pr. brz. rz. Wołku (dopł. Bohu).

Lauda — rzka dopł. Niewiaży (dopł. Niemna) z pr. brz., płynie mil kilka, głównie wśród zaścianków. Całe porzecze Laudy zowią także Laudą a. Lawdą.

Lawena — zob. **Ławena**.

Leba (Łeba) — 1) rz. na Pomorzu Pruskim, wpadająca do jeziora tej samej nazwy, którego wody uchodzą do Bałtyku małą odnogą; 2) m. tamże, przy ujściu jeziora Leby do Bałtyku.

Lechistan (pers.) — tak nazywali Turcy Polskę (= kraj Polaków).

leszyckie jary — błąd drukarski; ma być: uszyckie.

Leżajsk — m. pow. łańcucki, woj. lwowskie; ozdobą jego wspaniały klasztor i kościół oo. bernardynów, posiadający olbrzymie organy.

Lgota — w. na płn. zach. od Częstochowy.

Liban — pasmo gór w Turcji azjatyckiej (Syrji), rozdzielone na dwa równoległe łańcuchy: Libanon i Antilibanon.

Lipiec — wieś, której położenia ze względu na wielką ilość miejscowości tej nazwy niepodobna na mapie oznaczyć (może zresztą błędnie podana zam. Lipy, Lipie itp.). Podaje ją Rudawski w swej Kronice.

Lipków — w. pow. i woj. warszawskie

Liptów — kraina w płn. Węgrzech (dziś należy do Czechosłowacji), na zach. i połud. od Tatr.

Litwa — kraj w dorzeczu Niemna, zamieszany przez pogańskich Litwinów, doszedł wśród ciągłych walk z kawalerami mieczowymi i krzyżakami do wielkiej potęgi za Giedyminą (1315—1341) i za jego następców, którzy zajęli kraje ruskie aż po morze Czarne. Aby

oprzeć się skutecznie zalewowi krzyżactwa, przyjął wielki książę Jagiełło (imię Władysław otrzymał na chrzcie) w r. 1386 chrześcijaństwo, ożenił się z królową polską Jadwigą i połączył w ten sposób Litwę z Polską. Ostateczne zlanie obu krajów w jedno, nierozdzielne ciało, nastąpiło w r. 1569 (unja lubelska).

Lityn — m. pow. gub. podolska, nad rz. Zharem, Boharem i Szmigówką.

Lotaryngja — niegdyś wielkie księstwo, obejmowało zrazu Lotaryngję Górną (po obu brz. rz. Mozeli) i Lotaryngję Dolną (po obu brz. średniej i dolnej Mozy), w połowie XVII w. tylko Lotaryngję Górną i to częściowo tylko.

Łozowa — zob. **Łozowa**.

Lubawicze (nie **Lubowicze!**) — mko (od r. 1784) pow. orszański, gub. mohylewska.

Lubecz — mko pow. horodnicki, gub. czernichowska, nad Dnieprem i Użykiem, istniało już w IX w.

Lubicz — dobra i folw. na Żmudzi, pow. poniewieski, na skraju laudańskiej okolicy.

Lublanki — zob. **Łubianki**.

Lublin — stolica województwa, nad Bystrzycą, dopływem Wieprza. Leży na węzle dróg, prowadzących od Bugu, Wisły i Wieprza, na szlaku dawnego ruchu osadniczego. Obronność miejsca i żyzność okolicy ściągały osadników jeszcze w czasach przedhistorycznych. Ogniskując w sobie ruch z Polski, Litwy i Rusi, był jakby zapowiedzią unji trzech narodów, którą zaprzysiął w zamku, wzniesionym przez Kazimierza Wielkiego, później radiwiłłowskim, Zygmunt August w r. 1569. — Odbływały się w nim często sejmy, zasiadały stale od r. 1578 najwyższe sądy czyli trybunały koronne. W tych czasach było miasto znacznym, obwarowanym grodem, a jego stosunki handlowe sięgały daleko na wschód. W Lublinie zmarł nagle Jan Kochanowski w r. 1584. Starożytny ratusz, bramy miejskie, kościoły i zamek świadczą o świetnej przeszłości Lublina.

Lubomla = Lubowla — miasto na Spiszu (Spisz na wsch. i połud. od Tatr, dziś w rękę czechosłowackiem), nad rz. Popradem, z zamkiem na l. brz. Popradu. Od r. 1412, w którym cesarz Zygmunt zastawił Spisz Polsce, był zamek siedzibą polskich starostów spiskich. Spisz zajęła Austria w r. 1769.

Lwów — stolica województwa, nad rz. Półtwią, dopł. Bugu. Warowny zamek i pierwszą osadę miał założyć król halicki Daniel między r. 1250—1259 jako warownię przeciw Tatarom i na pobyt dla swego syna i następcy Lwa, od którego miasto wzięło nazwę. Miasto samo zawdzięcza właściwe powstanie Kazimierzowi Wielkiemu, dzięki otrzymanym od niego przywilejom. Pierwotni osadnicy Niemcy rozplynęli się w ciągu w. XV wśród ludności polskiej i ruskiej; korzystne położenie handlowe sprowadzało licznych kupców różnych narodowości, głównie ze Wschodu; kwitła oświata i handel. Gród posiada piękną i zaszczytną przeszłość: narażony na częste napady Tatarów, Turków i kozaków, bronił Rzeczypospolitej przed ich nawałą. Będąc stolicą województwa ruskiego stał się ogniskiem polskiem, promieniującym na dalsze wschodnie kresy, jakby nową stolicą wschodnich kresów. W pierwszym podziale Polski w r. 1772 przeszedł pod panowanie austriackie. Wiele zabytków świadczy o dawnej jego przeszłości.

L

- Łańcut** — m. pow. woj. lwowskie, ze wspaniałym zamkiem (i parkiem), należącym do najpiękniejszych na ziemiach polskich.
- Ławecza** — błędnie zam. Ławena, zob.
- Ławena (Lawena)** — rz. pr. dopł. Muszy, Litwa Kowieńska.
- Leba** — zob. Leba.
- Łęczna** — m. pow. lubartowski, woj. lubelskie, na pr. brz. Wieprza.
- Łęczycza** — m. pow. woj. łódzkie, nad Bzurą, starodawna osada, która jako gród miała doniosłe znaczenie za Piastów: tu odbył się zjazd panów i biskupów polskich z Kazimierzem Sprawiedliwym w r. 1180.
- Łęg** — zob. Elk; co do znac. wyrazu łęg zob. I część Słownika.
- Łojów** — mko pow. rzeczycki, gub. czernichowska, nad Dnieprem, w pobliżu ujścia do niego Soży, niegdyś warowne i portowe, pamiętne klęską Krzeczowskiego.
- Łomża** — m. pow. woj. białostockie, na l. brz. Narwi.
- Łosice** — m. pow. bialski, woj. lubelskie, nad rzeką Tocznią, dopł. Bugu.
- Łowicz** — m. pow. woj. warszawskie. Prymasi polscy, do których Łowicz dawniej należał, wystawili wśród błot Bzury zamek, w którym często przebywali. Zniszczyli go Szwedzi. Kościół kolegiaty łowickiej z XV w. mieści grobowce 10 prymasów.
- Łozowa (nie Łozowa!)** — rz. w pow. mohylowskim, gub. podolska, pr. dopł. Morachwy.
- Łubianki (nie Lublanki!)** — w. pow. zbaraski, woj. tarnopolskie.
- Łubnie (właśc. Łubny)** — m. pow. na l. brz. Suły, gub. połtawska.
- Łuck** — m. pow. woj. wołyńskie, nad rz. Styrem, niegdyś stolica książąt ruskich, z ruinami zamku. Znałe ze zjazdu w r. 1429, na którym cesarz niemiecki Zygmunt usiłował uzyskać koronę litewską dla wielkiego księcia Witolda, oderwać tym sposobem Litwę od Polski i osłabić je. Dziś stolica woj. wołyńskiego.
- Łuków** — m. pow. woj. lubelskie, nad rz. Krzną.

M

- Macedonja** — w starożytności kraj w pln. części półwyspu Bałkańskiego, samodzielne i potężne państwo, głównie dzięki rządowi Filipa II (359—336 pd. Chr.), ojca Aleksandra Wielkiego.
- Machnówka** — mko pow. berdyczowski, gub. kijowska, nad rz. Hnyłopiatem (Gniłopiatem), pamiętne klęską młodego Krzywonośa, zadana mu przez ks. Jeremiego Wiśniowieckiego w r. 1648.
- Magierów** — mko pow. rawski (Rawa Ruska), woj. lwowskie, pamiętne klęską księcia siedmiogrodzkiego Jerzego II Rakoczego, którą zadał mu Stefan Czarniecki w r. 1657.
- Magnuszew** — mko pow. kozienicki, woj. kieleckie, w kącie między Pilicą i Wisłą, blisko Wisły.
- Maków** — 1) m. pow. woj. warszawskie, nad rz. Orzycem; 2) m. pow. myślenicki, woj. krakowskie, nad rz. Skawą, dopł. Wisły.
- Malborg = Malbork** — m. w Prusach Zachodnich, na pr. brz. Nogatu (wsch. odnogi Wisły), założone przez krzyżaków, długie wieki siedziba wielkich mistrzów, niegdyś potężna twierdza ze wspaniałym zamkiem, wzorem sztuki średniowiecznej. Od r. 1466 należał M.

- do Polski a w zamku owym (odnowionym przez królów pruskich w XIX w.) mieszkali wojewodowie malborscy.
- Malta** — mała wyspa na morzu Śródziemnym na połud. od Sycylii. W w. XVI jako stolica rycerzy a. kawalerów maltańskich niejednokrotnie stawiała opór przeważnej nawale tureckiej. Należy do Anglii.
- Małopolska** — tj. młodsza, późniejsza Polska, nazwa ziem polskich w dorzeczu górnej Wisły, używana od końca XV w. W zamierzonych czasach Polski zwano ją Chrobacją, później od głównych grodów ziemią krakowską i sandomierską. Od połowy XI w. przenosi się tu ognisko polszczyzny a główny gród małopolski Kraków zostaje stolicą Polski. — Obszar Małopolski nie był stały. Początkowo obejmowała 3 województwa: krakowskie, sandomierskie i lubelskie, później nadto: ruskie, bełzkie, podolskie, podlaskie, wołyńskie, bractawskie, kijowskie i czernichowskie.
- Manaczyn (nie Matczyn!)** — w. pow. starokonstantynowski, gub. wołyńska, nad rz. Grabarką, dopł. Zbrucza.
- Mantów** — zob. Domontów.
- Marjampol** — m. w Litwie Kowieńskiej, na połud. zach. od Kowna, nad rz. Szczęzupą.
- Markuszew (Markuszów)** — m. pow. puławski, woj. lubelskie, na pr. brz. Kurawki.
- Marymont** — niegdyś pałac królewski niedaleko Warszawy (wieś Młociny), wybudowany przez Marię Kazimierę, żonę Jana III Sobieskiego. Od r. 1818—1863 istniała tam szkoła gospodarstwa wiejskiego, która wykształciła wielu światłych rolników i leśników, i przyczyniła się do podniesienia uprawy roli i zarządu lasów w Królestwie Polskim. Słynną w Polsce marymoncką mękę wyrabiano w ulepszonych młynach w Marymoncie.
- Masłowy Staw** — w. nad rz. Rusawą, l. dopł. Rosi, na zach. od Kaniowa; pamiętna przyjęciem przez kozaków ugody po stłumieniu buntu Ostrzanina.
- Matczyn** — zob. Manaczyn.
- Mazowsze** — kraj polski po obu brz. Wisły od Czerska, poniżej Warszawy, aż po Bydgoszcz, obejmował województwa: płockie, mazowieckie i rawskie. Połączone stanowił dzielnicę Kujaw, która jednak i wspólne dzieje ma z Mazowszem i ludność jednakową. Połączone prawa obejmuje prawie całe dorzecze Narwi i dorzecze dolnego Bugu pod nazwą Podlasia. Południowa część pojezierza prusko-mazowieckiego w obszarze Prus Wschodnich należała także do Mazowsza. Połączone środkowa, po obu brzegach Wisły, tworzy Mazowsze właściwe. Polskie plemię, zamieszkujące te kraje, zowie się Mazurami. Pierwotnie oddzielne księstwo pod władzą Piastów, utrzymało się jako lenno Polski do r. 1529, w którym po śmierci ostatnich książąt mazowieckich Zygmunt Stary przyłączył je do korony polskiej. W Polsce średniowiecznej nie odgrywało ważniejszej roli jako dość oddalone od ówczesnych ognisk tak kultury Zachodu, jak i kultury polskiej. Znaczenie jego rośnie dopiero od czasów połączenia Polski z Litwą; od końca XVI w. staje się ono centralnym krajem całego polskiego państwa, a jedno z miast jego, Warszawa, stolicą. — Zob. Mazury w I cz. Słownika.
- Mątwy (Montwy)** — os. na połud. od Inowrocławia, nad górną Notecią, pamiętna klęską Jana Kazimierza, zadana mu w r. 1666 przez zbun-

townanego marszałka wielkiego i hetmana polnego kor. Jerzego Lubomirskiego.

Medwiedówka — rz. l. dopł. Zbrucza.

Medyna — m. w Arabji, obok Mekki święte m. muzułmanów, z grobem Mahometa, cel licznych pielgrzymek.

Mejszagola — mko pow. wileński, nad rz. Muszą, na ptn. zach. od Wilna. (W wydaniach Potopu czytamy wprawdzie przymiotnik „mejszagolski“, jest to jednak prawdopodobnie błąd i należy czytać „bejsagolski“, zob. **Bejsagola**).

Mekka — m. w Arabji, obok Medyny św. miejsce muzułmanów, cel licznych pielgrzymek, miejsce urodzenia Mahometa ze świątynią Kaba.

Meockie błota — zob. Azowskie morze.

Merecz — m. pow. trocki (Litwa Kowieńska), na pr. brz. Niemna, przy ujściu do niego Mereczanki. Pamiętne śmiercią Władysława IV.

Miedziaków — małe mko pow. winnicki, gub. podolska, przy ujściu Zharu do Bohu.

Międzyrzec — m. pow. radzyński, woj. lubelskie, nad rz. Krzną (odróżniaj od **Międzyrzecza**!)

Międzyrzecz(e) — m. w Prusach, u splywu Obry i Paklicy, blisko zachodn. granicy woj. poznańskiego, w kierunku zach. od Poznania (odróżniaj od **Międzyrzecza**!)

Mińsk (Litewski) — 1) m. na Białejrusi, nad rz. Świsłoczą, stolica gub. tej samej nazwy, starożytny gród, zrazu stolica' książąt litewskich. Z Litwą przeszedł pod panowanie Polski i zakwitł jako miasto kandlewne na kresach, zniszczony przez Szwedów w XVII w. W r. 1793 zabrała go Rosja; 2) **Mińsk Mazowiecki** — m. pow. woj. warszawskie, nad rz. Srebrną i Wiśniówką; **miński kurzeń** — błędnie zam. niżynski; zob.

Mirgorod (Mirhorod, Mirogród) — m. pow. gub. połtawska, nad rz. Chorolem.

Mirhorod — zob. Mirgorod.

Mitawa — m. w Łotwie nad rz. Aa (kurlandzką, gdyż jest jeszcze Aa inflancka czyli Gawja, wpadająca do zatoki Ryskiej).

Mitruny — dobra pow. poniewieski na Żmudzi.

Mlejów — zob. Mlijów.

Mlijów (Mlejów) — w. pow. czerkaski, gub. kijowska, nad rz. Olszanką.

Mniszew — w. pow. kozienicki, woj. kieleckie, w samym kącie między Pilicą a Wisłą.

Mohylew (Białoruski) — m. nad Dnieprem, stolica gubernji, na połud. wsch. od Wilna. Starożytny gród Białorusinów, był długo stolicą udzielnego księstwa ruskiego. Zdobyty w r. 1395 przez Witolda, przeszedł pod panowanie wielkich książąt litew. i królów polskich. Rosja zajęła go w r. 1772 — Odróżniaj Mohylów!

Mohylina — w. nad Sułą, na zach. od Demjanówki, gub. połtawska.

Mohylów (Podolski) — m. pow. gub. podolska, na l. brz. Dniestru, założone przez Stefana Potockiego, zięcia Jeremiego Mohyły, hospodara wołoskiego, w pięknej dolinie. — Odróżniaj Mohylew!

Mokotów — w. pod Warszawą, obecnie przedmieście Warszawy, w połud. stronie miasta.

Moldawja — zob. Wołosza.

Montwy — zob. Mątwy.

Morawy — koronny kraj b. Austrii, nazwany tak od głównej rz. Morawy,

niegdyś w w. IX należał do państwa wielkomorawskiego, stworzonego przez księcia morawskiego Świętopełka, przez Brzetysława II czeskiego w r. 1029 trwale połączony z Czechami. Dziś należy do Czechosłowacji.

Morezy — folw. i okolica na Żmudzi, pow. poniewieski.

Moskwa — dawniej stolica, później miejsce koronacyjne i druga rezydencja carów rosyjskich, nad rz. Moskwą (dopływ Oki), w środku państw, założona w r. 1147.

Mozgi — dwór i okolica na Żmudzi, pow. poniewieski, na półn. od Kiejdan.

Mozyrz — m. na pr. brz. Prypeci, gub. mińska.

Mstów — m. pow. częstochowski, woj. kieleckie, na l. brz. Warty, na wsch. od Częstochowy.

Mszaniec (nie Mszynieć!) — w. pow. nowogrodzki, gub. wołyńska, nad rz. Popówką, dopł. Słuczy.

mszynieckie lasy — zob. Mszaniec.

Mściśław — m. gub. mohylewska, nad rz. Sożą.

Multany — zob. Wołosza.

Myszykiszki, właśc. **Miszkiński** — zaśc. nad jez. Żezabry, pow. wileński.

Myszynieć — m. pow. ostrołęcki, woj. białostockie, na pr. brz. Rozogi (Rożogi), dopływu Narwi.

N

nadnotecki — leżący nad rzeką Notecią.

Nakło — m. pow. wyrzyski (Wyrzysk), woj. poznańskie, na pr. brz. Noteci, na zach. od Bydgoszczy. Było obronnym grodem Słowian pomorskich, zdobytym przez Polaków i przyłączonym do polskich Kujaw dopiero w XII w. (Bolesław III Krzywousty).

Narew — najdłuższy dopływ Bugu z pr. brz., wypływa z moczarów puszczy Białowieskiej.

Narol — mko pow. cieszanowski, woj. lwowskie, zajęte i zniszczone przez B. Chmielnickiego w r. 1648. Założone w r. 1585 pod nazwą Flo-rjanowa.

Natolja = Anatolja = Azja Mniejsza.

Nawojowa — w. o milę od N. Sącza, woj. krakowskie, z pięknym pałacem i ogrodem na wzgórku, gdzie niegdyś istniał obronny zamek. W starodawnym kościele olbrzymia kość „przedpotopowego“ zwierzęcia.

Nerike — dawniejsza nazwa prowincji królestwa szwedzkiego między jez. Mälär i Hjelmar a jez. Wener

Nesterwar — zob. Tulczyn.

Neuburg — m. w Bawarii, niegdyś stolica księstwa Neuburg.

Niderlandy = Holandia.

Niemen — główna rz. Litwy, wypływa na wyżynie Mińskiej, na połud. od góry Świętej, uchodzi obszerną i bagnistą deltą o 8 ramionach do zalewu kurońskiego.

Niemirów — m. pow. braclawski, gub. podolska, nad rz. Zamczykiem.

Nieporęt — w. na półn. od Warszawy, nad rz. Czarną, opodal jej ujścia do Narwi. Był tam dawniej zamek królewski.

Nieśwież — m. pow. woj. nowogrodzkie, na połud. zach. od Mińska. Za-

łożone przez Radziwiłła, zwanego Sierotką, z końcem XVI w. N. jest rezydencją książąt Radziwiłłów, potężnego w Polsce rodu. Starożytny zamek ich wznosi się na wzgórzu między dwoma jeziorami; jest w nim biblioteka i archiwum rodowe.

Niewiaża — niewielka rz., oddzielająca niegdyś Żmudź od Litwy, płynie od Poniewieża ku połud. i wpada do Niemna. Nad nią wieś **Niewiażniki** (nie **Niewiaża**!), między Poniewieżem a Nowem Miastem.

Nieworany — mko w zach. Żmudzi, pow. telszewski, na półn. od Telsz.

Nil — rz. w pñ. wsch. Afryce.

Niż — zob. Sicz.

Niżyn a. **Nieżyn** — m. pow. gub. czernichowska, nad rzeką Ostrem (Oster), dopł. Desny.

Noteć — główny dopływ Warty z pr. brz., powstaje z odpływu kilku jezior wielkopolskich (Gopla i innych). Koło Bydgoszczy zbliża się na 15 km. do Wisły, w tem też miejscu przekopano żeglowny kanał Bydgoski, łączący Noteć z Brdą. Dolina Noteci dzieli od wieków Pomorze od Wielkopolski, Pomorzan od Polan.

Nowogród (Wołyński) (= **Zwiahel**) — m. pow. gub. wołyńska, nad rz. Słuczą, z ruinami zamku książąt Ostrogskich.

Nowogrodek — stolica województwa, niegdyś stolica litewskiego księstwa nowogrodzkiego. W Zaosiu koło N. urodził się Adam Mickiewicz, w N. spędził lata dziecinne i tu uczęszczał do szkół domikańskich.

Nowosielce a. **Nowosielica** — w. przy ujściu Południówki do Taśminy, pow. czehryński, gub. kijowska.

Nowosiółki (na mapie Beauplana **Nowosiłka**) — w. nad rz. Irpieniem, pow. kijowski.

Nowy Sącz — m. pow. woj. krakowskie, w uroczej, górskiej kotlinie, przy zlewie Kamienicy z Dunajcem. Założony u schyłku XIII w., rozwinął się szybko dzięki licznym przywilejom królewskim, nadawanym za wierność i patriotyzm. Stał on pierwszy w szeregach Władysława Łokietka a potem pierwszy rozpoczął wraz z ludem podkarpackim odwet na Szwedach w r. 1655.

Nowy Targ — m. pow. woj. krakowskie. Kościółek modrzewiowy z r. 1219 może najstarszy w b. Galicji. Mieszkańców wycięli w pień Tatarzy w r. 1260. (Św. Kinga).

Numidja — w starożytności kraj w Afryce północnej, przyłączony w r. 46 pd. Chr. do państwa rzymskiego, dziś Algier.

O

Oderberg — po polsku **Bogumin**, m. nad górną Odrą, dziś należy do Czechosłowacji; węzeł kolejowy.

Okrzeja — w., dawniej mko i dobra nad rz. Okrzeją, pow. łukowski, woj. lubelskie.

Oleszyce — mko pow. cieszanowski, woj. lwowski, ze starożytnym zamkiem, wzniesionym rękami jeńców tureckich.

Olimp — najwyższa góra w Grecji (2.985 m.), uważana przez starożytnych Greków za siedzibę bogów (niebiańskich).

Olkusz — m. pow. woj. kieleckie, nad rz. Rabą, stara osada górnicza (srebro, cynk, ołów), o której wieści sięgają XIII w. Kazimierz Wielki sprowadził górników, nadał im przywileje, miasto opasał mu-

rami. Największy rozkwit tych kopalni w w. XIV. Za Stefana Batorego była tu mennica. Kopalnie jednak prędko się wyczerpały. W Olkuszu był proboszczem św. Jan Kanty; stąd pochodził profesor Akademii Krak. Marcin, który w w. XVI dał projekt dzisiejszego kalendarza gregoriańskiego.

Olsza — 1) dopł. z pr. brz. górnej Odry; 2) miejscowość, której dziś na mapie nie można oznaczyć; według Potopu niedaleko Taurogów.

Ołyka — m. pow. dubnieński, woj. wołyńskie, między Łuckiem a Równem, od XVI w. siedziba książąt Radziwiłłów, którzy zbudowali tu zamek obronny, zrabowany w r. 1648 przez kozaków i odtąd upadający.

Omelniczek a. **Suchy Omelnik** — rzka pr. dopł. Dniepru poniżej Cybulnika, gub. ekaterynosławska.

Opalenica — mko pow. grodziski (Grodzisk), woj. poznańskie.

Opole — m. na Śląsku Górnym nad rz. Odrą. Od r. 1163—1532 było stolicą Księstwa Opolskiego.

Opolskie Księstwo — zob. Opole.

Oranja — zob. książę orański w I cz. Słown.

Orel — rz. l. dopł. Dniepru, uchodzi do niego poniżej Worskli.

Orla — m. pow. bielski, woj. białostockie.

Orsza — m. po obu brzegach górnego Dniepru (powyżej Mohylewa), pamiętne dwukrotnem, świetnem zwycięstwem wojsk polskich nad moskiewskimi 1508 i 1514 (hetman Konstanty Ostrogski).

Orynin — mko nad rzeką Żwańczykiem, pow. kamieniecki, gub. podolska.

Orzawiec — rz. pr. dopł. Suły, lewego dopł. Dniepru.

Osowiec — m. pow. i woj. białostockie, nad rz. Biebrzą.

Osza — gniazdo górskie w Grecji, na połud. wschód od Olimpu.

Ostr (Oster a. Ostrz) — m. pow. gub. czernichowska, przy ujściu rz. Ostra do Desny.

ostręski — zob. Ostr.

Ostrołęka — m. pow. woj. białostockie, pamiętna bitwa wojsk polskich z rosyjskimi 26/V 1831.

Ostróg — m. pow. woj. wołyńskie, nad rz. Horyniem, przy ujściu do niego Wilji. Starożytny gród, był niegdyś stolicą udzielnych książąt ruskich, potem siedzibą książąt Ostrogskich, po których pozostały ruiny zamku.

Oszmiana — m. pow. ziemia wileńska, nad rz. Oszmianą. Pamiętne krwawą rzezią, którą sprawili w niej Rosjanie 10/4 1831 r., nie oszczędzając ni starców ni dzieci. Opisał ten straszny wypadek poeta Garczyński w wierszu pt. Rzeź oszmiańska.

Owidowe jezioro = m. Czarne, tak nazwane od poety rzymskiego Owidjusza (43 pd. Chr. — ok. 18 po Chr.), skazanego na wygnanie do miasta Tomi (w pobliżu Constanzy), leżącego nad m. Czarnem (Dobrudża w Rumunji).

Owrucz — m. pow. gub. wołyńska, nad rz. Norzyn, dopł. Uszy, wpadającej do Prypeci.

Ożohowce (nie **Ożygowce**!) — mko pow. starokonstantynówki, gub. podolska, nad rz. Zbruczem.

Ożygowce — zob. **Ożohowce**.

P

- Pacunele (Pacuny?)** — zaśc. pow. poniewieski, na Żmudzi.
- Paniowce** — m. pow. kamieniecki, gub. podolska, nad rz. Smotryczem.
- Parczew a. Parczów** — m. pow. włodawski, woj. lubelskie, nad rz. Piwonją, pamiętne pierwszemi zjazdami Litwy i Korony za Jagielonów.
- Paszkówka** — w. nad rzką Łupią, pow. kijowski. Może od tej wsi nosił nazwę paszkowski kurzeń, o ile nazwa nieprzekrecona.
- Pawołocz** — mko pow. skwirski, gub. kijowska, przy ujściu rzki Pawołoczki do rz. Rastawicy, pamiętne śmiercią Jeremiego Wiśniowieckiego w r. 1651.
- Peljon** — pasmo górskie w Grecji, na połud. wschód od Ossy.
- Peloponez** — starożytna nazwa półwyspu greckiego, połączonego z trzonem półwpu Bałkańskiego wąskiem międzymorzem Korynckiem.
- Perejasław** — m. pow. gub. połtawskiej, przy ujściu Iltycy (Alty) do Trubieży, w pobliżu ujścia drugiej do Dniepru.
- Perekop** — m. leżące na przesmyku tej samej nazwy, łączącym półwysp Krymski z Rosją. Chana krymskiego nazywano u nas carem perekopskim.
- Perespa** — w. pow. tomaszowski, woj. lubelskie.
- Persja** — w starożytności olbrzymie państwo, obejmujące zachodnią część wyżyny Irańskiej, Azję Mniejszą, Syrię i Egipt. Prowadziło nie-szczęśliwe wojny z Grecją 493 — 449 pd. Chr. Położył mu kres Aleksander Wielki, król macedoński (336—323 pd. Chr.).
- Piątek** — m. pow. łęczycki, woj. łódzkie, na wsch. od Łęczycy, pomiędzy błotami rz. Mosienicy, pamiętne klęską Szwedów, zadana im przez Czarnieckiego.
- pilecki** — zob. Piła.
- Pilica** — główny dopływ Wisły z l. brz., wypływa niedaleko Olkusza, wpada do Wisły powyżej Warszawy.
- Pilwiszki** — mko w Litwie Kowieńskiej, nad rz. Szeszupą, pow. marjam-polski, na połud. zach. od Kowna.
- Piła** — m. w Prusach, blisko granicy woj. poznańskiego, na półn. od Poznania, nad rz. Gdą.
- Piławce** — w. pow. starokonstantynowski, gub. podolska.
- Piotrków** — m. pow. woj. łódzkie, starodawne miasto. Słynął jako stałe miejsce zjazdów szlachty i sejmów koronnych w w. XV i XVI, a później, od r. 1578 aż do upadku Polski, jako siedziba Trybunału (najwyższego sądu). Tu także odbywały się synody duchowieństwa. Przemieszkivali w nim często królowie. Wiele zabytków świadczy o chlubnej przeszłości tego m.
- Plaszowa** — rzka pow. dubnieńki (Dubno), woj. wołyńskie, pr. dopł. Styru.
- Plemborg** — dwór na Żmudzi, na pr. brz. Dubissy, pow. rosieński.
- Plesków** — zob. Plisków.
- Plaszowa** — zob. Plaszowa.
- Plisków (nie Plesków!)** — mko nad rzką Roską, dopł. Rosi, pow. Lipowiec, gub. kijowska.
- Płock** — m. pow. woj. warszawskie, na pr. brz. Wisły, starożytna stolica Mazowsza, potem m. wojewódzkie a zarazem gród warowny, posiada wiele budowli z dawnych czasów (katedra z XII w. z boga-

- tym skarbcem). W Płocku spoczywają nasi królowie: Władysław Herman i Bolesław Krzywousty.
- Płoskirów** — m. pow. gub. podolska, przy ujściu Płoski (stąd nazwa miasta) do Bohu.
- Pniew** — zob. Pniów.
- Pniów (nie Pniew!)** — w. pow. tarnobrzegi, woj. lwowskie, na pr. brz. Sanu, blisko ujścia tegoż do Wisły.
- Podgórze** — góryste obszary, któreimi północne stoki Beskidów opadają ku nizinom.
- Podhajce** — m. pow. woj. tarnopolskie, nad rz. Koropcem, l. dopł. Dniestru, w XVII w. często napadane przez Tatarów, pamiętne zwycięstwem Jana Sobieskiego nad Tatarami i kozakami w r. 1667.
- Podlasie** — ziemia polska po obu brz. dolnego Bugu (do dolnego Wieprza), Narwi i w górnym dorzeczu Biebrzy (dopływ Narwi), rozdzielała Wielkopolskę od Litwy. Województwo podlaskie należało zezasem do Małopolski.
- podniestrze** — obszary nad Dniestrem.
- Podole** — kraina Polski, rozciągająca się od Ziemi Czerwieńskiej (zob. Ruś) po lewym brz. Dniestru aż po jego dopływ Morachwę na wschodzie. Bardzo żyzna gleba sprowadzała tu od wieków wielu osadników; cierpiała wszelako ta kraina od częstych napadów tatarskich i tureckich; dlatego było Podole ziemią bitew, obronnych grodów i zamków, których dotychczas jeszcze wiele się zachowało.
- Pohreby** — w. nad rz. Kahamlikiem, pow. krzemienieczucki, gub. połtawska.
- Pohrebyszcze** — mko pow. berdyczowski, gub. kijowska.
- Pokucie** — najdalej na południowy wschód wysunięta kraina Polski. Jako zach. granicę można przyjąć Bystrzycę (pr. dopł. Dniestru), północną Dniestr, wschodnią Czeremosz, południową Karpaty (Czarna Hora). Rz. Prut dzieli ją na dwie części: północną, płaską i żyzną, oraz południową, górzystą. Stolicą Pokucia m. Kołomyja. Pokucie było przez wieki krajem spornym między Wołoszczyzną a Polską, narażonym na częste napady Wołochów i Tatarów. Bogactwo ziemi sprowadziło mimo to licznych osadników, wśród których Ormianie rozwinęli żywy handel.
- Polesie** — nazwa krainy w błotnistym dorzeczu Prypeci, w środku między Litwą i Rusią, z błotami Pińskimi.
- Połaga** — mko na Żmudzi nad wybrzeżem morza, dziś znane tylko jako miejscowość kąpielowa, niegdyś port handlowy.
- Połock** — m. pow. gub. witebska, na pr. brz. Dźwiny. Starożytne to m., już w IX w. ruski gród książęcy, później udzielne księstwo, przeszło w r. 1235 pod panowanie Litwy. W r. 1563 zajął je Iwan Groźny, ale odebrał je Stefan Batory w r. 1579. Odtąd było pierwszym miastem na Białorusi i silną twierdzą pograniczną.
- Połonne** — mko pow. nowogródwołyński, gub. wołyńska, przy ujściu Chomorca do Chomora, dopł. Słuczy.
- Połtawa** — stolica gubernji, nad rzką Połtawką, niedaleko jej ujścia do Worskli. Pamiętna zwycięstwem cara Piotra Wielkiego nad królem szwedzkim Karolem XII w r. 1709.
- Pomeranja = Pomorze** — obejmowało niegdyś obszar między dolną Odrą od zachodu, Bałtykiem od północy, dolną Wisłą od wschodu a Notecią od południa. Bolesław Krzywousty zajął je po szeregach

wypraw a z jego polecenia opowiadał św. Otton, biskup bambercki, wiarę chrześcijańską pogańskim Pomorzanom. Korzystając z osłabienia Polski w okresie podziału jej na dzielnice, oderwali się Pomorzanie i utworzyli samodzielne księstwo, które później stało się pastwą margrabiów brandenburskich i krzyżaków. Rozdzieliło się ono na 2 części: nadodrzańskie, zwane niemieckiem, i nadwiślańskie, zwane także gdańskim. Pierwsze nigdy już do Polski nie należało a Pomorzanie ulegli tam zniemczeniu, gdańskie zaś, nazywane Prusami Zachodnimi, wróciło w r. 1466 za Kazimierza Jagiellończyka do Polski i otrzymało jako należące do króla nazwę Prus Królewskich. Przechowało się w niem do dzisiaj polskie plemię Kaszubów. — W drugim rozbiórce Polski zagrabili Pomorze gdańskie Prusacy; obecnie należy ono do Polski (bez Gdańska).

Pomorze — zob. **Pomeranja**.

Poniewież — m. pow. w Litwie Kowieńskiej, na l. brz. Niewiaży, na półn. od Kowna.

Pont Euxyn = **Pontus Euxinus** (łac.) = **morze Czarne**.

Poswol — mko w Litwie Kowieńskiej, na półn. od Poniewieża, nad rz. Ławeną, pow. poniewieski.

Potok (Wielki a. Złoty) — w. i folw. pow. jędrzejowski, woj. kieleckie.

Powązki — przedmieście w półn. zach. części Warszawy pod wioską Powązki, miłości rozległy cmentarz, pełny wspaniałych pomników i grobów zasłużonych w Polsce ludzi.

powiśle — wogóle obszary przylegające do Wisły.

Poznań — stolica województwa, po obu brzegach Warty. Należy do najstarszych miast Polski. Za Mieszka I i Bolesława I Chrobrego był stolicą państwa polskiego; pierwsze biskupstwo polskie powstało w Poznaniu w r. 968. Przeniesienie stolicy do Krakowa ujęło wiele znaczeniu jego, mimo to rozwijał się dalej jako główne ognisko życia Wielkopolski. W XVI w. założył tu sławną szkołę biskup Lubrański, w XVII w. jezuita akademję. — Mnóstwo zabytków świadczących o chlubnej przeszłości: zamek, założony przez Przemysława I, który w r. 1253 założył drugą część miasta na lewym, wyższym brzegu Warty; wymurowany przez Kazimierza Wielkiego a odnowiony przez Kazimierza Raczyńskiego w r. 1783; starożytna katedra z czasów Mieszka I z pomnikiem tegoż króla i Bolesława Chrobrego, tudzież z prochami obydwóch; starożytny kościół N. P. M. w stylu gotyckim również z czasów Mieszka I; ratusz w stylu odrodzenia z w. XVI i wiele innych. Miasto pod wpływem Niemców, którzy przybyli tam jako osadnicy w XIII w., przybierało charakter niemiecki; dopiero od połowy XV w. w miarę podnoszenia się kultury polskiej zaczęło się spolszczać, podnosiło się przemysłem i handlem. Wydał też Poznań wielkich bojowników kulturalnych w obronie polskości przeciw Niemcom (dr. Marcinkowski, M. Jackowski, ksiądz Wawrzyniak).

Praga — dzielnica Warszawy, na pr. brz. Wisły, niegdyś osobne miasteczko i twierdza. Pamiętna jest rzeź Pragi, dokonana przez żołdactwo rosyjskie pod wodzą Suworowa 1794 r.

Prochorówka (nie Prozorówka!) — w. pow. złotonoski, gub. połtawska, na zach. od Złotonoszy.

Prostki (Wielkie) — w. w Prusach prawie na granicy polskiej nad rz. Elkiem, na połud. od m. Elku.

Prozorówka — zob. **Prochorówka**.

Próchnik (Pruchnik) — m. pow. jarosławski, woj. lwowskie.

Prudy — w. pow. oszmiański, ziemia wileńska, na połud. od Oszmiany, nad rz. Szurą.

Prusy Elektorskie = **Prusy Książęce** a. **P. Wschodnie** — kraj niegdyś zamieszkały przez pogańskich Prusaków, graniczący z dolną Wisłą od zachodu, z Polską od południa a Litwą (Żmudzią) od wschodu. Zajęty przez krzyżaków, stał się lennem Polski od r. 1466 (z wyjątkiem pasa zachodniego z m. Malborkiem i Elblągiem, Warmji i Ziemi Chełmińskiej, niegdyś zabranych, które wróciły do Polski bezpośrednio). Od tego czasu stolicą jego był Królewiec. — W r. 1525 nadano Prusy księciu pruskiemu Albrechtowi, który z wielkiego mistrza zakonu stał się władcą świeckim i przyjął wyznanie protestanckie. Potem przeszły na innych członków tego rodu, którzy składali hold Polsce, aż dostały się elektorom brandenburskim. Hohenzollernowie brandenburscy (do których rodu należał Albrecht), jako właściciele Brandenburgji i Prus Wsch., urosli w wielkie znaczenie w Niemczech wskutek odszczepieństwa religijnego (reformacji) i wojny 30-letniej. Stanęli bowiem na czele książąt niekatolickich przeciw cesarzowi i prowadzili politykę na własną rękę, łączyli się z Szwedami i Francuzami. Fryderyk Wilhelm, tzw. wielki elektor, w drugiej połowie XVII w. miał już wielką potęgę, wiązał się z królem franc. Ludwikiem XIV przeciw cesarzowi, z Szwedami w Polsce. W r. 1657 otrzymał od Polski zwolnienie od przysięgi lenniczej a wskutek tego Prusy Wsch. odpadły od Polski. Następca jego Fryderyk I otrzymał godność królewską w r. 1701 i w ten sposób powstało królestwo pruskie. Zob. **Brandenburgja**. — **Prusy Królewskie** a. **Zachodnie** — część państwa polskiego na zach. od Prus Wschodnich, zob. **Pomeranja**.

Prut — l. dopł. Dunaju, wypływa z Czarnohory, wpada do Dunaju pod Galaczem. W średnim i dolnym biegu stanowi granicę między Mołdawią a Besarabią.

Prypeć — największy dopływ Dniepru z pr. brz., wypływa w pow. lubomlańskim, woj. wołyńskie, przepływa Polesie i uchodzi do Dniepru poniżej m. Czarnobyli. Jest to rzeka bagnista, dzieli się ustawicznie na kilka lub kilkanaście ramion, rozlewa się w jeziora i moczary aż po Mozyrz.

Przasnysz — m. pow. woj. warszawskie, nad rzeką Węgieńką, dopł. Orzycy, na półn. od Warszawy, ze wspaniałym klasztorem i kościołem oo. bernardynów z końca XVI w., w stylu gotyckim.

Przedborz — m. pow. noworadomski, woj. łódzkie, na wsch. od Noworadomska. Kazimierz W. wybudował zamek, spalony wraz z miastem przez Szwedów w czasie „potopu“.

Przemysł — m. pow. woj. lwowskie, pierwotnie na wyniosłym, pr. brz. Sanu, należy do najstarszych grodów polskich. Było niegdyś powodem częstych wojen między Polską a Rusią. W XI w. było stolicą udzielnego księstwa ruskiego. Kazimierz Wielki przyłączył je do Polski, pod której rządami rozwijało się bardzo pomyślnie. Powstało wtedy biskupstwo rzymskie obok dawniejszego greckiego. Katedra łacińska pochodzi z XV w. Ruiny zamku na Capię górze. Miasto przechodziło wiele oblężeń.

Przeworsk — m. pow. woj. lwowskie, na zach. od Przemyśla. Gród, założony przez Kazimierza Wielkiego, słynął niegdyś z przemysłu

tkackiego. Ma piękny kościół parafjalny w stylu gotyckim i kościół oo. bernardynów w stylu romańskim. Przeszło kilka przykrych oblężeń i ulegało niszczeniu. W pobliżu piękny pałac i park ks. Lubomirskich, oraz cukrownia.

Przyluka (Pryluka) — m. pow. gub. połtawska, nad rz. Udajem, dopł. Suły.

Przystajnia (Przystajń) — w. pow. częstochowski, woj. kieleckie, blisko granicy śląskiej, nad rzeką Liszwartą.

Psia Wólka — zmyślona żart. miejscowość.

Psiol (nie Pszoła!) — rz. l. dopł. Dniepru, poniżej Suły.

Psków — stolica gub., nad rz. Wielką, w pobliżu jej ujścia do jez. Pejpus (jez. Czudskie), jeden z najstarszych grodów ruskich. Tworzyło w XIII w. z okolicą osobną rzeczpospolitą, później uznawało zwierzchnictwo bądź litewskich bądź ruskich książąt, w r. 1501 zajęte przez Wasylę, w. ks. moskiew., pamiętne oblężeniem przez Stefana Batorego w r. 1581.

Pszoła — zob. Psiol.

Puck — m. pow. woj. pomorskie, zarazem port, nad zatoką Pucką (częścią zatoki Gdańskiej, czyli tzw. Małego morza).

Pultusk — m. pow. woj. warszawskie, na półn. od Warszawy, nad rz. Narwią. W w. XVI—XVIII służyło szkołą jezuitów.

puszcza Białowieska — potężny, odwieczny las o przestrzeni kilkudziesięciu mil kwadratowych na granicy między Polesiem, Podlasiem i Litwą, w pld. wsch. części woj. białostockiego. Bory te mieszczą, w sobie wiele zwierza, skądinąd prawie nieznanego: żubry, łosie, niedźwiedzie, bobry. Z licznych moczarów i trzęsawisk puszczy wypływa rz. Narew.

puszcza Rogowska — zob. Rogów.

puszcza Zielonka — między Poniewieżem a Wilkomierzem (?), Litwa Kowieńska.

Putywl — m. pow. gub. kurska, przy ujściu rzki Putywlki do Sejmu, pamiętne klęską Moskwy zadaną przez ks. Jeremiego Wiśniowieckiego w wojnie polsko-moskiewskiej r. 1633/4.

Pyzdry — m. pow. słupiecki (Słupca), półn. zach. kąt woj. łódzkiego, na pr. brz. Warty, pamiętne wielu ważnymi wypadkami w dziejach Polski.

R

Raciborz — m. nad Odrą, na Górnym Śląsku (pruskim), było niegdyś stolicą udzielnych książąt Piastów, po których został zamek. Przechodziło różne koleje, od r. 1521 należało do królów czeskich; Prusacy zajęli je w r. 1745.

Radom — m. pow. woj. kieleckie, nad rzeką Mleczną, dopł. Radomki, założone przez Kazimierza Wielkiego. Na zjeździe panów w R. w r. 1386 obrano Jadwigę królową polską. Na sejmie w r. 1505 uchwalono słynną konstytucję „Nihil novi” („nic nowego”), która orzekła, że odtąd król i jego następcy nie ustanowią nic nowego bez wspólnej zgody senatu i posłów ziemskich. Na tymże sejmie przyjęto i kazano ogłosić drukiem zbiór wszystkich praw i konstytucyj polskich, zebranych przez Jana Łaskiego, arcybiskupa gnie-

źnińskiego, prymasa i kanclerza w. kor. Ten tzw. statut Łaskiego stał się podstawą dalszego rozwoju prawodawstwa polskiego. — Od r. 1613—1766 urzędował tu trybunał, zwany Komisją Radomską; w r. 1767 zawiązała się pod łaską księcia Karola Radziwiłła smutnej pamięci konfederacja radomska, która oddała się pod opiekę Rosji.

Radymno — mko pow. jarosławski, woj. lwowskie.

Rajgród — 1) m. pow. szczuciński, woj. białostockie, nad jeziorem Łeckiem, wzniesione wraz z zamkiem przez Trojdena, księcia litew., w r. 1282. Było własnością Glińskich, lecz po odstępie Michala Glińskiego darowane zostało przez Zygmunta I Mikołajowi Radziwiłłowi, wojew. wileński, później zamienione w królewską. 2) **Rajgródek (nie Rajgród!)** — mko pow. hajsyński, gub. podolska, nad rzeką Bohem.

Raszków — mko przy ujściu strugi Raszkowej (Raczkowej) Doliny do Dniestru, pow. olgopolski.

Rawa — m. pow. woj. warszawskie, nad rz. Rawką, ze zwaliskami zamku i starożytnym kościołem farym.

Rejmentarówka — w. u źródeł Syrego Taszliku, pow. czechryński.

Ren — rz. wypływająca z lodowców u stóp góry św. Gotharda w Szwajcarii, wpada kilkoma ramionami do morza Północnego na obszarze Holandji.

Rodop(us) (właściwa nazwa: **Rodope**) — góry graniczne między Macedonią i Tracją na pwpie Bałkańskim.

Rogów (Rogowo) — mko nad Niewiażą, pow. wilkomierski, Litwa Kowieńska. W okolicy znajdują się największe w powiecie lasy.

Rokitno — w. pow. bialski, woj. lubelskie, na półn. wsch. od Białej.

Romny — m. pow. gub. połtawska, na pr. brz. Suły.

Rosawa — zob. Rusawa.

Ros(s)ienie — bardzo stare m. pow. na Żmudzi, na półn. zach. od Kowna, nad rz. Rossianką.

Rosoga (Rozoga a. Rożoga) — mała rz., dopływ Narwi z pr. brz., pow. ostrołęcki, woj. białostockie.

Rosółowce — w. pow. starokonstantynowski, gub. podolska, przy ujściu rzki Ponory do Ikopotii.

Roś — rz. pr. dopł. Dniepru, wpada doń poniżej Kaniowa.

Rozwadów — m. pow. tarnobrzski, woj. lwowskie, w kącie między Wisłą a Sanem, blisko Sanu.

Ruda — rz. l. dopł. Perewodu, pr. dopływu Udaja, wpadającego do Suły z pr. brz.

Rudnik — m. w pobliżu Sanu, pow. niski (Nisko), woj. lwowskie.

Rugja — wyspa na Bałtyku, naprzeciw m. Stralsundu, przy wybrzeżu zach. Pomorza. Ludność R. była niegdyś słowiańska. Po stuletniej walce z Duńczykami i książętami niemieckimi utraciła R. niepodległość w r. 1168 a ludność z biegiem czasu uległa niemieckiemu. Od r. 1325 należała do Pomorza i przeszła z niem w skład królestwa pruskiego. Po Słowianach, którzy w wielkiej świątyni w mieście Arkonie oddawali cześć swym bożkom, pozostały nazwy osad, gór, potoków i pól grobowców.

Rumelja — kraj między Bałkanem, górami Rodope a m. Czarnem, przedtem część Turcji europejskiej, od r. 1888 należy do Bułgarii.

Rusawa (Rosawa) — rzka l. dopł. Dniestru koło Jampola.

Ruszczyk — m. w Bułgarii, nad Dunajem.

Ruś — jako samodzielne państwo istniała od połowy IX w. do początku w. XIII, tj. do czasu zhołdowania jej przez Tatarów. Pierwotnie obejmowano tą nazwą cały obszar wschodniej Europy od rzeki Bugu na wschód aż po dorzecze dolnej Wołgi. Jeden z władców Rusi, Włodzimierz Wielki, zdobył w r. 981 tzw. Ziemię Czerwieńską, pierwotnie polską krainę (wschodnią część Małopolski) w dorzeczu górnego i średniego Sanu, górnego Bugu i Dniestru. Stała się ona odtąd przedmiotem walk i sporów Polski z Rusią. Odebrana przez Bolesława Chrobrego, należała naprzemian to do Polski, to do Rusi, a wreszcie u schyłku XI w. została udzielnym księstwem (Księstwo Halickie). Odtąd utarła się dla tego kraju nazwa Rusi Czerwonej, która po niecałych trzech wiekach weszła znów (za Kazimierza Wielkiego) w skład państwa polskiego. Z czasem zaliczono do Rusi Czerwonej zachodnią krawędź Podola, kotlinę górnego Dniestru i stoki Karpat wschodnich po Czarnohorę. — Kazimierz Wielki, zajmując Ruś, zajął także zachodni Wołyń; inne kraje południowej Rusi posiadała już wtedy Litwa, zdobywszy je w XIV w. aż po morze Czarne. W r. 1386, po połączeniu Polski z Litwą, weszły w skład państwa Jagiellonów także kraje Rusi południowej i zachodniej (ziemie ruskie), i odtąd dzieje Rusi są wspólne z dziejami Polski a król polski używa obok innych tytułów także tytułu wielkiego księcia ruskiego. — Część ziem ruskich, **województwo ruskie**, obejmowało ziemie: lwowską, przemyską, sanocką, halicką, bełzką i chełmską.

Ryga — dziś stolica Łotwy, nad rz. Dźwiną, o 15 km od jej ujścia, m. handlowe i przemysłowe. Założona z pocz. XIII w., przyłączona została do Rosji przez Piotra Wielkiego w r. 1710.

Rylców — Miejscowości takiej nie ma ani w słowniku ani na mapie. Może ma być **Pików** — małe mko pow. winnicki, gub. podolska, przy ujściu Pikówki do Sniwody.

Rzeczyca — m. pow. nad Dnieprem, gub. mińska.

Rzędziany — w. nad Narwią, pow. mazowiecki, woj. białostockie, na zach. od Białegostoku.

Rzyszczów — mko pow. kijowski, na pr. br. Dniepru.

S

Sahotyń — zob. Jahotyń.

Salduwes-Kałas (nie **Saltuwes**!) — góra, u stóp której leży m. Szawle.

Samara — rz. l. dopł. Dniepru.

Samhorodek 1) w. pow. skwirski, gub. kijowska, nad rz. Bereżanką; 2) mko pow. berdyczowski, gub. kijowska. W Ogniem i m. chodzi prawdopodobnie o tę drugą miejscowość.

San — największy dopływ Wisły z pr. brzegu, wypływa we wsi Sianki u stóp przełęczy Użok w Bieszczadach, uchodzi do Wisły pod Sandomierzem.

Sandomierz — m. pow. woj. kieleckie, na l. br. Wisły. Za czasów piastowskich ważny gród książęcy, potem stolica województwa. Z czasów świetności piękne budowle, zwłaszcza ratusz w polskim stylu odrodzenia. Pamiętne najazdami Tatarów w XIII w., zburzone przez Szwedów w XVIII w.

sangrytański — prawdopodobnie od miejscowości **Sangri** na wyspie Naksos (archipelag Grecki), która w XVII w. należała do Turcji.

Sarata — rzka pow. akermanski, Besarabja (Rumunja); wpada do Prutu.

Sarmacja — Sarmaci, lud nieznanego pochodzenia, zamieszkiwał przez wieki te okolice, w których później osiedlili się Słowianie. Zachowali o nich pamięć starożytni pisarze. Nazwa ich przeniosła się później na Słowian a także na Polaków, zatem Sarmata = Polak.

Satanów — mko nad Zbruczem, gub. podolska.

Scylla i Charybda — Scylla: skały podwodne po stronie włoskiej w cieśninie między Włochami a Sycylią; według podania potwór, który czając się w rozpadlinie skalnej naprzeciw wiru Charybdy w tejże cieśninie, rozszarpał każdą żywą istotę, która się doń zbliżyła.

Scytja — w starożytności kraje dzikich koczowników na północ od dolnego Dunaju, m. Czarnego i Kaspijskiego.

Semomogily (Siedm Mogił) — w. na pld. od Wasilówki, gub. połtawska.

Sepielów — zob. Szepielewice.

Serbja — kraj na półwyspie Bałkańskim, niegdyś samodzielne państwo, zawojowane później przez Turków; w r. 1878 odzyskała niepodległość, obecnie wchodzi w skład Jugosławii.

Serby — w. nad rz. Łozową, dopł. Dniestru, pow. mohylowski.

Seret — 1) rz. lewy dopływ Dniestru, wypływa niedaleko źródeł Bugu, wpada do Dniestru poniżej Zaleszczyk; 2) rzeka, wypływa w Karpatach bukowińskich, wpada powyżej Galaczu do Dunaju.

Serock — m. pow. pułtuski, woj. warszawskie, przy ujściu Bugu do Narwi.

Sewerówka — zob. Sewerynowka.

Sewerynowka — 1) w. pow. lityński, gub. podolska, nad rz. Rowem, dopł. Bohu; 2) w. pow. lityński, na pograniczu żytomierskiego. W Ogniem i m. chodzi prawdopodobnie o drugą miejscowość.

Sicz — główne obozowisko kozaków siczowych (zaporoskich a niżowych), którzy żyli wspólnie w obozie, zwanym „koszem”, tworząc rodzaj bractwa wojenno-lupieskiego pod wodzą wybieralnego „atama koszowego”. Założycielem tego związku był Ostafi Daszkiewicz, hetman kozacki za Zygmunta I Starego (1506–1548). Obozowisko to znajdowało się za progami (porohami) Dniepru (stąd nazwa Zaporozców), na tzw. Niżu (stąd Niżowcy), na jednej z wysp dniprowych; zob. Czartomelik. — Beauplan tak je opisuje: „Poniżej rzeki Czartomelik, w samym środku Dniepru, jest wielka wyspa... otoczona mnóstwem, do 1000 małych wysepek. W tym to zawikłanym labiryncie kozacy przedniejsze swe mają schroniska: zowią je Skarbnicą Wojskową. Dniepr może tu mieć milę (ówczesną) szerokości. Cała potęga turecka nie z kozakami w tem miejscu dokazać nie może”.

Siedlce — m. pow. woj. lubelskie.

Siedm Mogił — zob. Semomogily.

Siekierna — w. nad Dnieprem, pow. czerkaski, gub. kijowska.

Siemiatycze — m. pow. bielski (Bielsk), woj. białostockie.

Sieniawa — m. nad Sanem, pow. jarosławski, woj. lwowskie, niegdyś siedziba znakomitego rodu Sieniawskich, później Czartoryskich, posiada starożytny zamek.

Sieniucha (Sin(i)ucha = Sine Wody a. Sinówka) — rz. biorąca początek w gub. kijowskiej, wpada do Bohu pod Olwipolem.

Siennica — mko pow. Mińsk Mazowiecki, woj. warszawskie.

- Sieńca** — mko pow. łochwicki, gub. połtawska, nad rz. Sułą.
- Sieradz** — m. pow. woj. łódzkie, na l. brz. Warty, bardzo stary gród polski, stolica województwa, był w XIV i XV w. miejscem częstych zjazdów szlacheckich. Wojny szwedzkie spowodowały upadek miasta. Ziemia sieradzka, niegdyś księstwo dzielnicowe Piastów, łączyła niejako Wielkopolskę z Małopolską.
- Siewierz** — m. pow. będziński, woj. kieleckie, nad Czarną Przemszą, niegdyś stolica Księstwa Siewierskiego, które wraz z księstwem nabył od Wacława, księcia cieszyńskiego, Zbigniew Oleśnicki, biskup krakowski w r. 1443. Odtąd tytułowali się biskupi krakowscy książętami siewierskimi i przemieszczali w zamku tamtejszym.
- Siwas** — m. w Azji Mniejszej.
- Skandynawja** — największy półwysep Europy w płn. części Europy, obejmował (i obejmuje) dwa zjednoczone królestwa: Szwecję i Norwegię. Ludami skandynawskimi nazywamy ludy pochodzenia germańskiego, zamieszkujące Danję, Norwegję, Szwecję, wyspy najbliższe i Islandję.
- Skrzetuszewo** — majątność pow. gnieźnieński, woj. poznański.
- Skwira** — m. pow. gub. kijowska.
- Słobody (nie Słoboda!)** — w. pow. winnicki, gub. podolska.
- Slucz** — rz. l. dopł. Prypeci.
- Smalandja** — dawniejsza nazwa prowincji królestwa szwedzkiego na pld. od jeziora Wetter.
- Smoleńsk** — stolica gubernji, po obu brzegach górnego Dniepru. Starożytne miasto, było niegdyś ważną stacją handlową między Bałtykiem a morzem Czarnym, utrzymywało stosunki z Rygą i Szwecją. Ma wiele zabytków z dawnych czasów. Smoleńskie księstwo ruskie przeszło w XIV w. pod panowanie Litwy i z nią dostało się pod władzę królów polskich. W r. 1514 wpadł Smoleńsk przez zdradę w ręce wielkiego księcia moskiewskiego; w r. 1611, po dwuletnim oblężeniu, zdobył go napowrót Zygmunt III Waza, ale w r. 1654 opanował go znowu car rosyjski. W r. 1812 wziął miasto szturmem Napoleon I.
- Smotrycz** — rz. l. dopł. Dniestru.
- Sobota** — m. pow. łowicki, woj. warszawskie, na płn. wsch. od Piątku, na zach. od Łowicza.
- Sochaczew** — m. pow. woj. warszawskie, nad rz. Bzurą, ze zwaliskami zamku, z kościołem i klasztorem oo. dominikanów z XIII w.
- Sokal** — m. pow. woj. lwowskie, nad rz. Bugiem, ze starodawnym zamczyskiem i klasztorem oo. bernardynów, niegdyś warownym.
- Sławuta** — mko pow. zasławski, gub. wołyńska, na obu brzegach Horynia.
- Sokół** — w. pow. kamieniecki, gub. podolska, nad Dniestrem.
- Sokółka** — m. pow. woj. białostockie.
- Solec** — ulica i przedmieście Warszawy od połud. wschodu; pierwotnie targowisko nadrzeczne, potem wieś, wreszcie odrębne miasteczko (jurydyka) w obrębie Warszawy.
- Sołodkowce** — w. zwana mkiem, pow. uszycki, gub. podolska.
- Sołonica** — rzka pow. lubieński, gub. połtawska, l. dopł. Suły, pamiętna klęską Nalewajki zimą r. 1595/6.
- Spiczynce (nie Spiczyn!)** — mko pow. berdyczowski, gub. kijowska, nad rz. Rosią.
- Spiskie góry** — wogóle góry na Spiszu, tj. górskiej i podgórskiej krainie na wsch. i połud. od Tatr, zob. Lubomla. — Spiską

- Magurą nazywają się góry zamykające tę krainę od północy; grupa zaś gór Branisko, zamykająca Spisz od wschodu, nosi nazwę gór Spiskich w znaczeniu ściślejszem.
- Stajki** — mko pow. kijowski, niedaleko Dniepru.
- Stambul** — zob. Carogród.
- Stanisławów** — stolica województwa, między rz. Bystrzycą Solotwińską i Nadwórniańską. Założone w XVII w. przez Andrzeja Potockiego na cześć syna Stanisława, poległego w odsieczy Wiednia.
- Stare Miasto** — najdawniejsza część Warszawy.
- Starokonstantynów** — zob. Konstantynów.
- Starosiele** — w. pow. czerkaski, gub. kijowska.
- Stary Konstantynów** — zob. Konstantynów.
- Stary Sącz** — m. o milę na południe od Nowego Sącza (zob.), także nad Dunajcem, blisko ujścia Popradu. Klasztor klarysek zbudowany został przez św. Kingę, żonę Bolesława V Wstydlwego, która spędziła tu ostatnich 30 lat życia jako przełożona, umarła w r. 1292 i w kościele została pochowana. Żył w S. Sączu Kallimach i Długosz, nauczyciele dzieci Kazimierza Jagiellończyka.
- Stary Zamość** — w. i dobra na półn. zach. od Zamościa, pow. zamojski, woj. lubelskie.
- Starzec** — rz. gub. połtawska, l. dopł. Dniepru, pamiętna klęską kozaków w r. 1639 (Ostrzanin).
- Stebłów** — mko pow. kaniowski, gub. kijowska, po obu brz. Rosi.
- Stobnica (niewłaściwie Stopnica)** — m. pow. woj. kieleckie.
- Strugi** — w. pow. sochaczewski, woj. warszawskie.
- Stryjówka** — w. pow. zbaraski, woj. tarnopolskie.
- Strzem(i)eszno** — zob. Trzemeszno.
- Strzyżawka** — mko pow. winnicki, gub. podolska, przy ujściu rzki Strzyżawki (Pergówki) do Bohu.
- Studenka** — zob. Studenne.
- Studenne (nie Studenka!)** — małe mko pow. olgopolski, gub. podolska.
- Studzienica** — rz. gub. podolska, l. dopł. Dniestru, nadto mko przy jej ujściu, pow. uszycki.
- Styks** — według wierzeń starożytnych Greków jedna z rz. opływających podziemie.
- Styr** — rz. pr. dopł. Prypeci.
- Subotów** — w. pow. czehryński, gub. kijowska, na pr. brz. Taśminy.
- Sucha** — m. pow. żywiecki, woj. krakowskie, nad rz. Skawą. Posiada starodawny, niegdyś warowny zamek, i kościół z grobowcami rodziny Komorowskich.
- Suchowol (=Sucha Wola)** — m. pow. Sokółka, woj. białostockie.
- Sulejów** — m. pow. Opoczno, woj. kieleckie, nad rz. Pilicą, na połud. wschód od Piotrkowa.
- Suchożyńce** — w. i folw. pow. zasławski, gub. wołyńska, nad Chomorem.
- Sudermanja** — część Szwecji na połud. od jeziora Mälär.
- Suła** — rz. l. dopł. Dniepru.
- Sylistrja** — m. w Rumunji (Dobrudża) na pr. brz. Dunaju.
- Synopa** — m. w Azji Mniejszej nad m. Czarnem.
- Syrja** — kraina w Turcji azjatyckiej, na wsch. wybrzeżach m. Śródziemnego (Fenicja—Palestyna).
- Syruciany** — przekręcona nazwa dworu i dóbr **Syrutany** w Litwie Kowieńskiej, pow. wilkomierski.

- Szarogród(ka)** — mko pow. mohylowski, gub. podolska, przy ujściu rzki Kielbasnej do Moraszki (dopl. Morachwy).
- Szawle** — m. pow. na Żmudzi, na półn. zach. od Kowna.
- Szczebrzeszyn** — m. pow. zamojski, woj. lubelskie, na połud. zach. od Zamościa, nad rz. Wieprzem.
- Szczecin** — stolica pruskiego Pomorza, przy ujściu Odry do zalewu Odrzańskiego.
- Szczuczyn** — m. pow. woj. białostockie, nad rz. Wisłą, dopływem Biebrzy.
- Szelepucha** — w. pow. czerkaski, gub. kijowska.
- Szelmów** — pog. i zmyślone; miejscowość taka nie istnieje.
- Szepielewicz** — mko gub. mohylewska, nad rzką Ośliwką, na zach. od Szklowa. Mylnie w Potopie podawane jako **Sepielów** a. **Cybi-chów!**
- Szeputy** — miejscowość, której dziś na mapie nie można oznaczyć, podobno w Witebskiem.
- Szeszupa** — rz. dopływ dolnego Niemna z l. brz., wypływa przy wsi Szeszupie pow. suwalski, woj. białostockie.
- Szklów** — m. na pr. brz. górnego Dniepru, gub. mohylewska.
- Szkocja** — północna część Anglii.
- Szkudy** — mko pow. telszewski, na Żmudzi, przy ujściu rz. Łuby do Bartowa.
- szkuryński kurzeń** — może od wsi **Skurzyńce** przy ujściu rzki Czapl do Bohu, pow. winnicki, gub. podolska, o ile nazwa nieprzekrecona.
- szlaki napadów tatarskich.** Tatarzy mieli prawie stałe swoje szlaki, którzy od Dzikich Pól, od ujść Dniepru i Dniestru, zapuszczali swe zagony w głąb Ukrainy i Polski. Szlak tatarski nie był drogą ani gościńcem kupieckim, ale miał właściwe sobie piętno. Wszystkim wiadomy, rzadko był widomy. Znany był jego ogólny kierunek, wymijający przeprawy przez większe rzeki, wiodący zatem działami wód. Ponieważ szlaki odpowiadały działom wód większych rzek Ukrainy, było ich więc tyle, ile samych działów wód a mianowicie: szlak Czarny na dziale Dniepru i Bohu; Kuczmański między Bohem i Dniestrem, Murawski między Dnieprem i Donem. Był jeszcze czwarty szlak Wołoski na południe od Dniestru, który z Budziaku prowadził na Ruś Czerwoną, ale ten Ukrainy nie dotykał. Punktem wyjścia trzech pierwszych był Perekop. Szlak Czarny rozpoczynał się właściwie dopiero w Czarnym Lesie (od którego i nazwę nosił) w uroczysku między wierzchowiskami rzeki Inguł oraz Ingułca (gubernja chersońska). Szlak Kuczmański, przeszedłszy na pr. brz. Bohu, biegł aż ku granicy podolskiej, gdzie na dziale wód z rz. Rowem znajdowało się uroczysko Kuczman, biegł dalej Podolem ku Lwowu, omijając Bar i Czarny Ostrów. Szlak Murawski biegł wzdłuż wschodniej granicy Ukrainy z dniesprskiej do Tuły i Moskwy.
- Szoja** — błotnista rzka, pr. dopl. Niewiaży na Żmudzi, pow. poniewieski.
- Sztokholm** — stolica Szwecji.
- Szumilówka** — rz. gub. podolska, l. dopl. Dniestru.
- Szypinki (nie Szypińce!)** — w. pow. mohylowski, gub. podolska, nad rz. Niemiją, dopl. Dniestru.
- Śląsk (Szląsk)** — niegdyś dzielnica Polski, siedziba plemienia polskiego Słęzan, który mieszkał nad rzeką Słężą (dopływem górnej Odry)

w okolicy góry Ślęzy, dzisiejszej Sobótki. Należał w X w. do Polski a założone w r. 1000 na zjeździe cesarza Ottona III z Bolesławem Chrobrym biskupstwo wrocławskie zawisłe było od arcybiskupa gnieźnieńskiego. Po podziale Polski na dzielnice w r. 1138 (śmierć Bolesława Krzywoustego) dostał się Władysławowi II a potem jego synom, którzy w r. 1163 podzielili się krajem. Z rozrozdzeniem się Piastowiczów śląskich rozpadł się na kilkanaście dzielnic. Książęta, pożenieni najczęściej z Niemkami, żyli w ciągłej waśni ze sobą, niemczyli się sami i niemczyli kraj, sprowadzając licznych osadników niemieckich. Zatracając związek narodowy z Polską a za słabi, aby utrzymać swą niezależność, łączyli się to z królami czeskimi, to z margrabiami brandenburskimi, wprowadzili język i obyczaje niemieckie i wysprzedawali ziemię Niemcom, aż wreszcie w latach 1327 — 1329 przeszli prawie wszyscy w lenne zwierzchnictwo króla czeskiego Jana. Niektóre księstwa pozostały jeszcze czas jakiś niezależnymi; niektóre powróciły drogą kupna do Polski (1457 oświęcimskie, 1493 zatorskie, 1443 siewierskie). Z Czechami przeszedł Śląsk w r. 1526 pod panowanie Habsburgów. Fryderyk II, król pruski, wystąpił w r. 1740 z nieuzasadnionymi roszczeniami do Śląska, wskutek czego wybuchły trzy wojny tzw. śląskie, których wynikiem była utrata tego kraju (prócz Księstwa Opawskiego i Cieszyńskiego) na rzecz Prus. Prusacy wzięli się do zupełnego niemczenia Śląska (ogniskiem niemczenia był stary gród piastowski Wrocław), ale ludność katolicka i polska mimo długoletniego ucisku nie tylko utrzymała się, lecz z końcem XIX w. znacznie się podniosła dzięki partijotycznej pracy duchowieństwa i wielu zacnych mężów (Cięciała, Miarka, Stalmach i i.). Dziś mała część Śląska Pruskiego i Cieszyńskiego należy do Polski.

Śleporód — rz. pr. dopl. Suły (l. dopl. Dniepru).

Śmiła — mko pow. czerkaski, gub. kijowska, przy ujściu Srebrzanki do Taśmina (pr. dopl. Dniepru).

Śniadów (Śniadowo) — m. pow. łomżyński, woj. białostockie.

średzki — zob. Środa.

Środa — m. pow. woj. poznańskie, na połud. wsch. od Poznania, stare, niegdyś zamożne i ludne miasto, założone na prawie niemieckim, udzielało go później innym miastom polskim w postaci, którą u siebie wyrobiło (prawo średzkie). W Ś. odbywały się sejmiki wielkopolskie. Pełne wspomnień histor.

Świebodzin — m. w Prusach, prow. brandenburska, stolica niegdyś ziemi świebodzińskiej, 95 km. na zach. od Poznania, słynne i dziś jeszcze z wyrobu sukna.

Święta — rz. w Kurlandji (dziś Łotwa), wpada do Bałtyku powyżej Połagi; na jej l. brz. o 1½ km. od ujścia wieś Swenty (Święta).

T

Tarabany — w. nad Dniestrem, poniżej Chocimia, w Besarabji (dziś Rumunja).

Taraszcza — m. pow. gub. kijowska.

Tarnobrzeg — m. pow. woj. lwowskie, blisko Wisły, w pobliżu wierzchołka kąta, utworzonego przez Wisłę i San.

- Tarnogród** — m. pow. biłgorajski, woj. lubelskie, na połud. od Biłgoraja, pamiętne zawiązaniem konfederacji tzw. tarnogrodzkiej przeciw królowi pol. Augustowi II (1697–1733).
- Tarnopol** — stolica województwa, nad rz. Seretem (l. dopł. Dniestru). Miasto założył w połowie XVI w. Jan Tarnowski, hetman w. kor.
- Taśmin(a)** — rz. gub. kijowska, pr. dopł. Dniepru.
- Tatarszyska** — w. pow. uszycki, gub. podolska, nad rz. Studzienicą, l. dopł. Dniestru.
- Tatry** — pasmo górskie w Karpatach zachodnich, na granicy czesko-słowackiej, najwyższe w całych Karpatach, otoczone dokoła zapadłymi dolinami, tzw. Podhalem. Niewielkie wprawdzie, ale pod względem różnorodności i piękna dzikiego krajobrazu niezrównane.
- Taurogi** — mko na Żmudzi, nad rz. Jurą, w pobliżu granicy pruskiej, na półn. wsch. od m. Tyliży.
- Tekicz** — rz. l. dopł. Prutu, poniżej Saraty.
- Telsze** — m. pow. w zach. części Żmudzi, nad jez. Mastis.
- titorowski** — nazwa prawdopodobnie przekrecona (titorowski kurzeń); może zam. **tywrowski**, od mka Tywrowa w pow. winnickim (przy ujściu rzki Czeremoszny do Bohu), gub. podolska.
- Tomakówka** — rzka pow. i gub. ekaterynosławska, pr. dopł. Dniepru. Naprzeciw ujścia skalista wysepka, trudno dostępna, niegdyś lasem pokryta i zamieszkała przez Niżowców. Na niej miał się ukrywać B. Chmielnicki.
- Tomaszów** — m. pow. woj. lubelskie, na granicy woj. lwowskiego, na połud. wsch. od Zamościa.
- Toporów** — mko pow. radziechowski, woj. tarnopolskie.
- Toruń** — stolica woj. pomorskiego, na pr. brz. dolnej Wisły, założone w r. 1232 przez krzyżaków w miejscu dawnej polskiej osady Tarnowo. Od r. 1466–1772 należał do Polski; od r. 1807–1815 wchodził w skład Księstwa Warszawskiego. W T. urodził się Mikołaj Kopernik w r. 1475.
- Trąby** — mko pow. wołyński, woj. nowogrodzkie.
- Trechtymirów** — mko pow. kijowski, nad Dnieprem.
- Troja a. Ilium** — starożytne miasto na półn. zach. wybrzeżu Azji Mniejszej, które według podań greckich 10 lat oblegali Grecy na pocz. XII w. pd. Chr.; zawdzięcza swą sławę wspaniałemu poematowi bohaterskiemu (epopei) — *Iliadzie*, której twórcą miał być poeta **Homer**. Odkopane przez słynnego uczonego niem. Henryka Schliemannna w r. 1870 i nast.
- Troki** — m. pow. ziemia wileńska, na połud. zach. od Wilna, nad jeziorem Trockiem. Było niegdyś stolicą udzielnego księstwa litewskiego. Jedyną pamiątką przeszłości są ruiny dwóch zamków i kościół fundowany przez w. księcia Witolda z cudownym obrazem N. M. P. Świadczą one o dawnej świetności tego m.
- Troupie** — mko w Litwie Kowieńskiej, na połud. wsch. od Poniewieża, nad rz. Niewiażą i Troupianką.
- Trubież** — rz. gub. czernichowska i poławska, l. dopł. Dniepru.
- Trypol** — mko pow. kijowski, przy ujściu rz. Stuhny i Krasnej do Dniepru.
- Trzcian(n)a** — w. w Prusach nad rz. Liwną, na półn. wsch. od Kwidzyna, pamiętna zwycięstwem hetmana Koniecpolskiego nad królem szwedzkim Gustawem Adolfem w r. 1629.

- Trzemeszno (nie Strzem(i)eszno!)** — m. pow. Mogilno, woj. poznańskie, na półn. wsch. od Gniezna, pamiętne klęską Szwedów, zadana przez Czarnieckiego. Bardzo stary kościół parafialny posiada najdawniejsze zabytki kościelne: 2 kielichy i patynę, dar Dąbrowki, tudzież kielich św. Wojciecha; miejsce urodzenia szewca J. Kilińskiego.
- Tulczyn** (pierwotnie **Nesterwar**) — m. pow. braclawski, gub. podolska, przy ujściu rzki Tulczynki do Sielnicy, pr. dopł. Bohu. Niegdyś wspaniała rezydencja Potockich, słynna ogrodem „Zofjówką“, który założył dla swej żony Zofji Szczęsny Potocki (druga połowa XVIII w.) a opiewał poeta Trembecki.
- Turów** — m. gub. mińska, na pr. brz. Prypeci, w pobliżu granicy polskiej. Wielki książę kijowski Waldemar (Włodzimierz Wielki) szerzył tu chrześcijaństwo i w środkowym Polesiu utworzył księstwo dla swego syna Świętopelka ze stolicą w Turowie. Z czasem zajął Turów w. książę litewski Giedymin (pierwsza połowa XIV w.).
- Tyczyn** — m. o milę na połud. od m. powiat. Rzeszowa, woj. lwowskie.
- Tygrys** — rz. wypływająca w pobliżu górnego Eufratu (zob.), ale płynąc wprost ku zatoce Perskiej dwukrotnie oddala się i zbliża do niego. Tuż przed ujściem obie rzeki się łączą.
- Tykocin** — m. pow. mazowiecki, woj. białostockie, na zach. od Białegostoku, na l. brz. Narwi, z pomnikiem Stefana Czarnieckiego.
- Tylca** — zob. Tyliża.
- Tyliża** — m. w Prusach, nad rz. Tyliżą, wpadającą do Niemna niedaleko jego ujścia do zalewu Kurońskiego. Pamiętne pokojem tylicyckim (r. 1807) między Napoleonem I, Prusami i Rosją, mocą którego utworzono Księstwo Warszawskie.
- Tyszowce** — m. pow. tomaszowski, woj. lubelskie, nad rz. Huczwą, pamiętne zawiązaniem 29/XII 1655 r. słynnej konfederacji tyszowieckiej, w czasie „potopu“ szwedzkiego (hetmani koronni Rewera Potocki i Stanisław Lanckoroński; Stefan Czarniecki; hetmani litewscy Paweł Sapieha i Gosiewski).

U

- Ujazdów** — dawniej w. pod samą Warszawą nad Wisłą, dziś część Warszawy z alejami Ujazdowskimi.
- Ujście** — m. pow. chodzieski (Chodzież), woj. poznańskie, nad rz. Notecią, przy ujściu do niej rz. Głdy, na połud. od m. Piły.
- Ukraina** — tj. ziemia „na kraju“ położona czyli „pogranicze“, jest nazwą polską i powstała z początkiem XVII w., gdy ziemia ta była istotnie krajem granicznym Polski. Zwano ją też „Kresami“ a do XVI w. najczęściej „Kijowszczyzną“, od głównego miasta Kijowa. Obejmowała kraje od Bohu aż do działu wodnego między Dnieprem a Donem. Dzieliła się na część zachodnią czyli **Przeddnieprze**, i wschodnią czyli **Zadnieprze**, przedzielone nietyle biegiem samego Dniepru, co obszerną i szeroką niziną, ciągnącą się wzdłuż lewego brzegu rzeki (Zadnieprze obejmowało obszary poniżej Sejmu i Desny aż po dział wód między Dnieprem a Donem na wschodzie). — Po ujarzmieniu niepodległej Rusi przez Tatarów (połowa XIII w.) Ukraina wraz z Podolem, rozbite na parę dzielnic, były lennami tatarskimi, dopóki ich oręż litewskich Giedyminowiczów

nie uwolnił z pod mongolskiego jarzma. Wszedłszy w skład litewskiej monarchji a od r. 1569 (unja lubelska) przyłączywszy się dobrowolnie do Polski, dzieliły te ziemie jej losy aż do drugiego rozbioru. — Zagnieprze aż po XVI w. było nader słabo zamieszkanym stepem. Dopiero pod koniec XVI w. pług polskich osadników zaczął tu wprowadzać cywilizację Zachodu, lecz nieuporządkowane stosunki społeczne tego pogranicza spowodowały zawieruchę kozacką, wskutek której kraj ten odpadł od Polski i dostał się ostatecznie pod panowanie Rosji.

Upita — dawniej m. pow., dziś mała wioska w Litwie Kowieńskiej na połud. zach. od Poniewieża, nad rz. Upitą, dopł. Niewiaży. Stolnikiem upickim był poseł trocki Władysław Siciński, który zdobył sobie smutną sławę tem, że pierwszy w Polsce zerwał w r. 1652 sejm przez tzw. liberum veto.

Upsala — niegdyś stolica Szwecji (dziś jest nią Sztokholm), na półn. brzegu jeziora Mälär, na półn. zach. od Sztokholmu, ma słynny uniwersytet.

Ural — potężne pasmo górskie, oddzielające Europę od Azji, Rosję od Syberji; jest też rzeka tej nazwy wpadająca do m. Kaspijskiego.

Urzyjski step — ? Prawdopodobnie **Orzejski**, od miasta Orgeu (czyt. Orzeu) w Besarabji (dziś Rumunja). Rosjanie nazywali to miasto: Orgejew.

Uszka — rzka gub. podolska, pr. dopł. Uszycy (l. dopł. Dniestru).

Uszyca — m. pow. gub. podolska, przy ujściu rz. Uszycy do Dniestru.

W

Wachlówka — zob. Wałachówka.

Wachnówka — mko pow. berdyczowski, gub. kijowska, nad rz. Ol-szanką.

Wadowice — m. pow. woj. krakowskie, nad rz. Skawą. Niegdyś wcho-dziło w skład Księstwa Oświęcimskiego.

Wałachówka (nie Wachlówka!) — w. pow. zbaraski, woj. tarnopolskie.

Waładynka (Waładynka a. Studenka) — mała rzka w Rosji, pow. ol-gopolski, gub. podolska, wpada do Dniestru.

Wałcz — m. w Prusach, na półn. zach. od Piły.

wałecki — zob. Wałcz.

Wandalja — w V w. po Chr. państwo w połud. Hiszpanji i na północnem wybrzeżu Afryki od Gibraltaru aż po Trypolis, zob. Wandalowie.

warecki — zob. Warka.

Warka — m. nad Pilicą, pow. grójecki, woj. warszawskie.

Warmja — kraina w dawniejszych Prusach Królewskich, na wsch. od Wisły, w dorzeczu Pasłęki (Passarji) i Łyny. Krzyżacy podbili War-mję w XIII w. i wtedy powstało tam biskupstwo warmińskie. W r. 1466 przeszła W. do Polski. Wśród biskupów warmiń. byli znakomici mężowie: Dantyszek, Hozjusz, Kromer, Ignacy Krasicki. Ludność polska ziemi warm., chociaż niemczona przez krzyżaków i rząd pruski, utrzymała się i dotychczas w znacznej liczbie. W r. 1772 zabrały Warmję Prusy.

Warszawa — stolica i największe m. Polski, na l. brz. środkowej Wisły, połączona mostami z przedmieściem Pragą, wchodząca obecnie w skład miasta. Mimo korzystnego położenia rozwój W. był bardzo

powolny. W osadzie rybackiej nad Wisłą powstał dopiero w XIII w. gród; stał on się w XIV w. rezydencją książąt mazowieckich, do których wygaśnięcia (r. 1526) była W. stolicą Mazowsza. W tym roku przyłączono Mazowsze do Polski i odtąd wzrost m. postępuje już rażno. Zjednoczenie Litwy i krajów ruskich z Polską, potrzeba odbywania sejmów i zjazdów bliżej tych krajów, spowodowały po-sunięcie stolicy Polski ku wschodowi. Pierwszy sejm odbył się w W. w r. 1536; wybory królów od śmierci Zygmunta Augusta w r. 1572 gromadziły szlachtę pod Warszawą, a Zygmunt III prze-niósł w r. 1596 dwór królewski z Krakowa do Warszawy. Odtąd stała się Warszawa stolicą Polski i wzrastała szybko w liczbę mieszkańców, ozdabiała się pięknymi kościołami i pałacami. Po rozbiorach Polski zaczęła upadać pod rządami pruskiemi (1795—1806), ale od utworzenia Księstwa Warszawskiego (1807—1815), a zwłaszcza Królestwa Polskiego, wzrost jej był szybki, mimo liczy-nych klęsk i długoletniego ucisku. Z zabytków najważniejsze: za-mek królewski, pałac w Łazienkach, Belweder, wiele kościołów (katedralny św. Jana z XV w.), wiele pałaców, ogrodów, kolumna Zygmunta III, pomnik Kopernika, Mickiewicza, ks. Józefa, Jana III itd.

Wasilówka — w. gub. połtawska, na połud. od m. Chorola.

Wasiutyńce — sioło nad rz. Kowrojęcą, l. dopł. Dniepru, pow. złotonoski, gub. połtawska.

Wąsewo (nie Wąsowo a. Wązewo!) — w. pow. ostrowski, woj. białostockie.

Wąsosz(e) — mko pow. szczuczyński, woj. białostockie, nad rzką Wissą, dopł. Biebrzy.

Wenden — m. w połud. Inflantach, dziś w Łotwie, nad rzeką Aa (Ga-wja), po polsku **Kieś** (Kiesia).

Wenecja — m. we Włoszech, niegdyś samodzielna i potężna rzeczpospo-lita, która jeszcze w XVII w. wywierała wielki wpływ na wszystkie sprawy Europy, aczkolwiek już od początków XVI w. znaczenie jej upadło.

Werchutka — miejscowość, której dziś na mapie odszukać nie można (w Łatyczowskiem?)

Werda (po niem. **Werden**) — m. w Prusach, w prow. nadreńskiej.

Werniaki — w. pow. zbaraski, woj. tarnopolskie (część wsi Czerni-chowce).

Westgotlandja — dawniejsza nazwa prowincji królestwa szwedzkiego na zach. od jez. Wetter.

Westlandja — m. w połud. wsch. Szwecji na półn. od Upsali.

Westma(n)landja — dawniejsza nazwa prowincji królestwa szwedzkiego na półn. od jeziora Mälär.

Węgierka — rzka, dopł. z pr. brz. rz. Orzyca, który wpada do Narwi z pr. brz.

Wiahel — zob. Nowogród (Wołyński).

Widawa — m. pow. łaski, woj. łódzkie, nad rzką Widawką, założone w r. 1390.

Widzka Ziemia — zob. Ziemia Wiska.

Wielącza — w. pow. zamojski, woj. lubelskie.

Wieleń (odróżniaj od Wielunia!) — m. pow. czarnkowski, woj. poznań-skie, na l. brz. Noteci.

Wielkie Oczy — m. pow. jaworowski, woj. lwowskie.

Wielkopolska — najstarsza dzielnica Polski i jej kolebka. Leży w do-rzeczu Warty a sięgała pierwotnie poza środkową Odrę. Od roz-

ległych równin czyli pól nazwano ten kraj „Polską“. Nazwa ta jeszcze do XIII w. oznaczała tylko tę dzielnicę, a dopiero z czasem odniesiono ją do całego państwa. Zob. też Kujawy.

Wieluń (odróżniaj od **Wielenia**!) — m. pow. woj. łódzkie, stary gród polski, niegdyś stolica ziemi wieluńskiej, pełne wspomnień histor. Pamiątką jest edykt wieluński z r. 1424, mocą którego wzbroniono kacerzom wstępu do Polski i naznaczono srogie kary za odstępstwo od wiary świętej.

Wieprz — rz. pr. dopływ Wisły, wypływa na półn. od m. Tomaszowa, wpada do W. poniżej Puław.

Wieżówka — prawdopodobnie ma być **Wiązówek** — mko przy ujściu rzki Świniarki do rz. Olszany, pow. czerkaski, gub. kijowska.

Wilja — rz. główny dopływ z pr. brz. Niemna, do którego uchodzi pod Kownem. Dolina Wilji była zawiązkiem państwa litewskiego.

Wilki — w. na pr. brz. Niemna, na półn. zach. od Kowna.

Wilno — stolica niegdyś Litwy, dziś ziemi wileńskiej, nad rz. Wilją u jej spływu z Wilejką. Bardzo stara osada. Wielki książę Giedymin przeniósł tu stolicę z Trok; odtąd rozwijało się ono szybko. Za Jagiellonów, królów polskich i wielkich książąt litewskich, było W. stolicą złączonych państw. Stefan Batory założył tu akademię (1577), którą oddał jezuitom. W XVII i XVIII w. miasto podupadło z powodu częstych wojen z Rosją i Szwedami. Uniwersytet zasłynął z pocz. XIX w. jako najznakomitsza szkoła w Polsce; zamknięty został przez rząd rosyjski w r. 1832. — Wiele kościołów i innych zabytków. — W. słynie cudownym obrazem M. Boskiej Ostrobramskiej.

Wilkomierz — m. pow. w Litwie Kowieńskiej, na pr. brz. rz. Świętej, na półn. wsch. od Kowna.

Winnica — m. pow. gub. podolska, nad rz. Bohem, z ruinami zamku.

Wiska Ziemia (nie **Widzka**!) — część Mazowsza, nazwana tak od m. Wizna na pr. brz. Narwi, niedaleko ujścia Biebrzy, pow. łomżyński, woj. białostockie. (Odróżniaj m. Widze, pow. brasławski, ziemia wileńska!).

Wisła — największa rz. polska i największa z rzek morza Bałtyckiego, wypływa dwiema strugami (Czarna i Biała Wisła) z zachodnich stoków góry Baraniej (góry Jabłonkowskie), półn. żywiecki, woj. krakowskie, wpada kilkoma ramionami do zatoki Gdańskiej i do zalewu Wiślanego (Fryskiego).

Wismar (nie **Wismark**!), po polsku **Wizmar** — m. portowe w Prusach, prowincja meklembursko-szweryńska, od r. 1648 należało do Szwecji.

Wiśniowiec (Nowy i Stary) — dwa m. pow. krzemieniecki, woj. wołyńskie, nad rz. Horyniem, długi czas siedziba Wiśniowieckich.

Witebsk — m. gub. na Białorusi nad Dźwiną (zach.), przy ujściu do niej rz. Witby (Witba). Stary gród ruski, niegdyś stolica samodzielnego księstwa ruskiego, później należał do Litwy, z którą wszedł w skład zjednoczonego państwa polsko-litewskiego. W r. 1772 zabrala go Rosja.

Włodawa — m. pow. woj. lubelskie, na l. brz. Bugu.

Wodaczew — w. w pobliżu Horodyszcza (?).

Wodokty — dwór na Żmudzi, pow. poniewieski.

Wojnicz — m. pow. brzeski, woj. krakowskie, ze zwaliskami zamku.

Wojszki — w. pow. i woj. białostockie.

Wola — w. i przedmieście Warszawy, w stronie połud. zach. od miasta. Na wyniosłej i suchej równinie Woli, górującej nad Warszawą, odbywały się elekcje królów od Batorego począwszy (1575). Przy szturmie Warszawy we wrześniu 1831 r. Wola ze wznieśniami tu obwarowaniami stanowiła punkt, w którym głównie koncentrowały się usiłowania obu stron walczących (śmierć generała Sowińskiego).

Wolbórz — m. pow. piotrkowski, woj. łódzkie, nad rz. Wolborką, na półn. wsch. od Piotrkowa. Pełne wspomnień historycznych.

Wolkowysk — m. pow. woj. białostockie, nad rz. Wolkowyją, dopł. Rosi, wpadającej do Niemna.

Wołmontowicze — w. obok Butrymów na Laudzie.

Wołoczyska — mko nad Zbruczem, l. dopł. Dniestru, pow. starokonstantynowski, gub. podolska.

Wołosza = **Wołoszczyzna**. — W wiekach średnich i za panowania турецkiego obejmowano tą nazwą dwa kraje: 1) Mołdawję czyli Multany, od Karpat po Dniestr, a więc łącznie z Besarabją; 2) Wołoszczyznę właściwą, między Karpatami a Dunajem. — W w. XIII uległa W. królom węgierskim, później (z końcem XIV w. aż do XVI w.) holdowała Mołdawja Polsce. Po zjawieniu się Turków w Europie i rozszerzeniu się ich panowania nad Dunajem stają się kraje wołoskie jabłkiem niezgody między Węgrami i Turcją, a po zajęciu części Węgier przez Turcję, między Polską a Turcją. Książęta wołoscy ulegają jużto Polsce, jużto Turcji, aż w XVII w. dostają się w zupełną zależność od sułtanów. W XIX w. powstało z tych krajów królestwo Rumunii (bez Besarabji; — obecnie, po wojnie światowej, Besarabja wchodzi też w skład Rumunii).

Wołyń — nazwa krainy, leżącej między Podolem, Polesiem i Ukrainą, a obejmującej górną kotlinę rz. Bugu i część prawego dorzecza Prypeci. Aż do r. 1224 wchodził W. w skład państwa kijowskiej Rusi, potem tworzył z Rusią Czerwoną osobne państwo ruskie. Od XIV w. trwały spory o W. między Litwą a Polską — wreszcie na mocy unii lubelskiej przyłączony został do Polski w r. 1569. Wskutek rozbioru Polski zabrala Wołyń Rosja, część zachodnią Austria.

Wornie (dawniej **Miedniki**) — mko na Żmudzi, pow. telszewski, na półn. od Taurogów.

Woronków — mko pow. perejasławski, gub. połtawska, nad rzeką Szłoną.

Worskla — rz. l. dopł. Dniepru, wpada doń poniżej Krzemieńczuka, pamiątką klęską księcia Witolda, zadaną mu przez Tatarów w r. 1399.

Wschowa — m. w Prusach, w pobliżu polskiej granicy, na połud. zach. od Poznania, pełne wspomnień historycznych.

Wysokie — w. nad rz. Udajem, pow. przylucki, gub. połtawska.

Wyszków — m. pow. pułtuski, woj. warszawskie, nad rz. Bugiem.

Z

Zabłudów — m. pow. i woj. białostockie, na połud. wsch. od Białego stoku.

Zaborów — w. i folw. pow. warszawski.

Zadnieprze — zob. Ukraina.

Zagóry — zob. Zagory.

Zakrzewo — mko w Prusach blisko granicy woj. pomorskiego, na półn. wsch. od Piły.

Założce a. **Załosce** (nie **Załosćcie**!) — m. pow. brodzki, woj. tarnopolskie.

Zamość — m. pow. woj. lubelskie, nad rz. Łabunką, dopł. Wieprza. Dziś podupadłe, było niegdyś siedzibą sławnego rodu Zamojskich. Kanclerz Jan Z. wznosił w r. 1580 zamek we wsi Zamościu, zmienił ją na miasto murowane, zaludnił i obdarzył licznymi przywilejami, a w r. 1593 założył akademię. Zamość oblegał Chmielnicki w r. 1648, a zabrała go Austria w r. 1772; w r. 1809 wcielony do Księstwa Warsz. wszedł z niem w skład Królestwa.

Zaporoże — połud. część Ukrainy, po obu stronach Dniepru, w obszarze i poniżej tzw. porohów (progów) dniewprowych.

Zarudzie — w. pow. zbaraski, woj. tarnopolskie.

Zasław — m. pow. gub. wołyńska, po obu brz. Horynia, siedziba książąt Zasławskich.

Zawada — w. na l. brz. Wisły, pow. sandomierski, woj. kieleckie.

Zawichost — m. pow. sandomierski, woj. kieleckie, na l. brz. Wisły. Pamiętne klęską księcia halickiego Romana w r. 1205, który w bitwie poległ.

zawiśle — obszary, leżące po lewym brz. Wisły.

Zbaraż — 1) m. pow. woj. tarnopolskie, nad rzeką Gniezną, dopł. Seretu, pamiętne oblężeniem (w r. 1649) przez kozaków i Tatarów. Było siedzibą książąt Zbaraskich, potem Wiśniowieckich; 2) **Stary Zbaraż** — w. pod Zbarażem.

Zborów — m. pow. woj. tarnopolskie, u źródeł Strypy. Pamiętne bitwą, którą tu stoczył Jan Kazimierz w r. 1649 z kozakami pod Chmielnickim i z Tatarami.

Zbrucz — rz. l. dopł. Dniestru, tworzy częściową granicę Polski od wschodu.

Zdebów — zob. Dzbów.

Zhar — rz. pr. dopł. Bohu, pow. latyczowski, gub. podolska; natomiast niema miejscowości Zhar; istnieje tylko wieś **Zharek** u źródła Zharu w tymże powiecie.

Ziemblice = (**Kazimierza Mała**) — w. i folw. pow. pińczowski, woj. kieleckie.

Zińkowce — mko pow. kamieniecki, gub. podolska, nad rz. Smotryczem, niedaleko Kamieńca (odróżniaj Zińków!)

Zińków (**Zińkowiec**) — m. nad rzeką Uszką, dopł. Uszycy, pow. latyczowski (odróżniaj Zińkowce!)

Złotoryja — w. pow. ostrowski, woj. białostockie, nad rzeką Złotoryją.

Złoty Róg — głęboko wciskająca się w głąb łądu zatoka w Konstantynopolu.

Z(o)łotonosza — m. pow. gub. połtawska, nad rzeką Zołotonoszą, l. dopł. Dniepru.

Zwinogródka — m. pow. gub. kijowska, nad Tykiczem Gnilym.

Zabotyn — mko pow. czerkaski, gub. kijowska, nad potokiem Żabianką a Żabotynką, uchodzącym do Taśmina.

Żagory (nie **Zagóry**!) — mko na Żmudzi, pow. szawelski, nad rzeką Szwitą, dopł. Aa, na granicy Żmudzi.

Żarnowiec (**Żarnowce**) — mko nad górną Pilicą, pow. olkuski, woj. kieleckie, złupione i spalone przez Szwedów w r. 1655.

Żarnów — mko pow. koński (Końsk), woj. kieleckie, pamiętne klęską J. Kazimierza w r. 1655.

Żelechów — m. pow. garwoliński, woj. lubelskie.

Żmudź (**Żmujdź**) — kraina, która jako Księstwo Żmudzkie, połączone z Litwą, wchodziło od czasu unji w skład Polski, zachowując zawsze pewną odrębność. Obejmowała zach. część dzisiejszej Litwy Kowieńskiej, na zach. od rz. Niewiaży. Długo pogańska, była polem długoletnich zapasów z krzyżakami i jest pełna wspomnień historycznych.

Żółkiew — m. pow. woj. lwowskie, nad rz. Świnia, dopł. Raby, założone przez Stanisława Żółkiewskiego, hetmana w. kor. Zamek był siedzibą Żółkiewskich, Daniłowiczów i Sobieskich, po których zostały liczne pamiątki w kościele i zamku.

Żółte Wody — rzka w pow. wierchdnieprowskim, gub. ekaterynosławska, l. dopł. Ingulca (pr. dopł. Dniepru).

Żuki — w. pow. krzemieńczucki, gub. połtawska, nad rzeką Krzywą Rudą.

Żwaniec — mko na Podolu, na skalistym brzegu Dniestru, naprzeciw Chocimia. W XVII w. był to silny zamek i częstokroć warowne obozowisko polskiego rycerstwa przeciw kozakom i Turkom. W Z. i pobliskich Okopach bronili się dzielnie bracia Pułascy podczas konfederacji barskiej przeciw wojskom rosyjskim.

Żydaczów — m. pow. woj. stanisławowski.

Żyrzyn (**Żyżyn**) — w. pow. puławski, woj. lubelskie, na wsch. od Gołębia.

Żywiec — m. pow. woj. krakowski, nad rz. Solą. Należało do Księstwa Oświęcimskiego, z którym w XV w. przyłączone zostało do Polski.

UZUPEŁNIENIA.

acpan — błędnie zam. aspan, zob.

akademja (z gr.) — wszechnica, szkoła główna, uniwersytet.

amici (łc.) — przyjaciele.

attinet (łc.) — tyczy się, odnosi się.

baraszkować — żartować, dokazywać, bawić się, swawolić, gzić się.

Beauplan — Francuz, inżynier i kapitan artylerji polskiej za Wazów.

Wstąpił do służby polskiej za Zygmunta III i pozostawał w niej 17 lat. Na początku panowania Jana Kazimierza wrócił do Francji i wydał książkę pt. Opis Ukrainy. — Z hetmanem w. kor. Stanisławem Koniecpolskim brał udział w wyprawach przeciw kozakom, użyty też był do pomiaru Ukrainy.

Biesiady apostolskie. — Prawdopodobnie ma autor na myśli jeden z dość licznych, podrobionych utworów staroruskiego piśmiennictwa XII i XIII w., o treści opartej na legendach biblijnych, pt. Testamenty 12 patriarchów.

Boh zna je, szczo bude (rus.) — Bóg wie, co będzie.

bojarzyn = bojar, zob.

chuda fara = skąpo, kuso koło kogo (tzn. ktoś jest niezamożny a. biedny).

data — wyrażenie: **człowiek starej daty** = człowiek niedzisiejszy, staro-
świecki, staromodny.

Denhoffowie — ród niemiecki. pochodzenia z Westfalji. Członkowie jego brali udział w wyprawach kawalerów mieczowych na Inflanty i Litwę; niektórzy osiedlili się w Polsce i doszli do wybitnych dostojenstw w XVII i XVIII w.

deskrypcja (z łc.) — opis(anie).

dębniak, zdrob **dębniaczek** — rodzaj miodu do picia.

do futoriw pane, do sęła (rus.) — do futurów panie, do wsi.

dumbas — błędnie zam. tumbas, zob. dombaza.

duńska wojna — trwała 1657–1659. Gdy Szwedzi byli zajęci wojną z Polską, król duński Fryderyk III napadł na ich sprzymierzeńca, księcia gottorpskiego, lecz został przez Karola Gustawa pokonany. W wojnie tej pomagali Duńczykom: cesarz niemiecki, elektor brandenburski i król polski (wyprawa Czarnieckiego).

dzier(z)gać — wyszywać, haftować.

epoka (z gr.) — okres czasu.

fakt (z łc.) — rzecz dokonana, pewna; zdarzenie, wypadek; okoliczność.

filozof (z gr.) — mędrzec, myśliciel.

giez — owad podobny do muchy domowej, tylko daleko większy, składa jąja na skórze bydła a wylęgłe gąsienice wgryzają się pod skórę i wytwarzają jątrzące się guzy i rany.

gniłka — zob. ulegalka.

gonny = bujny, wybujały, wysmukły.

Hans (nm.) — Jan.

hawrań (z rus.) — miejsce, gdzie się gnieźdzą gawrony.

horda = orda.

hostes (łc.) — nieprzyjaciecie.

imć pan = jegomość pan.

Jesliś jest śmiertelną istotą, nie zaś bóstwem... — wyjątek z VI księgi Odyssei (słowa Ulisses, tj. Odyseusza, do królowy Nauzyki).

Johann (nm.) — Jan.

j. w. m. (pan) = jaśnie wielmożny (pan).

kapitulny (z łc.) — należący do kapituły, tj. grona, rady starszych duchownych przy katedrze, kolegiacie lub klasztorze.

karczowy dół — dół powstały wskutek karczowania, tj. wskutek wykopywania pni wraz z korzeniami po wyciętym lesie.

karjera (z fr.) — zawód, droga życia.

katakлизм (z gr.) — gwałtowny przewrót w naturze.

katastrofa (z gr.) — wypadek nadzwyczajny, straszny, niespodziany lub przewidywany, mający wpływ na losy człowieka, narodu a ludzkości; klęska.

Kazimirowski pałac — zob. pałac K.

kibić — stan, talja, figura.

kita — pióropusz, czub na hełmie a. czapce.

komysar = komisar, zob.

konsternować (z łc.) — przerażać, przestraszać.

konsydencje — błąd drukarski; ma być **konsyderacje**.

kopec — osad z sadzy.

koty drzeć z kim — żyć w niezgodzie.

krzyżniak — drzewo poprzeczne nakrzyż z drugim.

Lachiwczycam (rus.) — Polakom.

lacrimis (łc.) — łzami.

lemiesz — nóż poziomy u pługa, odcinający ziemię od spodniej warstwy; pług.

lędziewie — część grzbietu po obu stronach kręgosłupa, pomiędzy żebrami a miednicą.

Lipkowie i Czeremisi. — Lipkami nazywano Tatarów osiadłych na Litwie oraz osiadłych w dzisiejszej Besarabji na podniestrzu. Ostatnich zwano też Czeremisami.

łańcuchowy most — zob. zwodzony m.

machinalnie — bezwiednie, mimowolnie.

mamidło — uluda, złuda.

Marusia Bohusławka — zob. pro Marusiu B.

Maszkiewicz (właśc. **Maskiewicz**) Bogusław — rodem z Litwy, pełnił służbę wojskową na dworze ks. Jeremiego Wiśniowieckiego. Został „Dziarjusz” (dziennik) wypraw książęcych i swoich przygód, obejmujący pokrótce czasy od r. 1642 i obszerniej czasy od r. 1647—1649.

meldować się (z nm.) — oznajmiać o swem przybyciu.

meta (łc.) — odległość.

M. M. panów — Mości panów.

Mohylanka — Mohylowie był to ród gospodarów wołoskich, który pany nował w Multanach od końca XVI w.

mosan, używane tylko w 5 przypadku, skrót zam. miłośniwy pan.

most łańcuchowy — zob. zwodzony m.

my Lachiw chcemo rizaty (rus.) — my chcemy rznać Polaków.

nabrzusznik — część zbroi pokrywająca brzuch.

napiętek = obcas.

nawiązka — wynagrodzenie, odszkodowanie; z **nawiązką** — z nadatkiem.

niedogarek — niedopalona resztką czego; zgłiszczce.

nieszumowana wódka — nieoczyszczona.

niezabudka = roślina niebiesko kwitnąca, niezapominajka.

oczko (sygnetu) = kamyk oprawiony w pierścionku.

odwach (z nm.) — budynek, pomieszczenie dla żołnierzy, pełniących straż.

odżonać = odpędzić, odegnać.

okowita (z łc.) — gorzalka raz tylko oczyszczona.

okrzepnąć — stać się krzepkim, wzmocnić się.

opal (nm. z gr.) — drogi kamień mleczej barwy, mieniającej się w tęczowe kolory.

opierzchnąć — zob. pierzchnąć.

opłazować — zob. płazować.

osiadłać kogo = opanować, zawojować, ować kim.

padło (od paść, padać) = zdarzy(ło) się, trafi(ło) się, wypadło.

pałac Kazimirowski — w Warszawie na Krakowskim Przedmieściu, wznosi się na miejscu zwierzyńca książąt mazowieckich. Zbudowany przez Władysława IV i spalony w r. 1656, odbudowany został przez Jana Kazimierza w r. 1660.

parać się — zajmować się, trudnić się.

paraliżować (z gr.) — 1) ubezwładniać; 2) niweczyć, obracać wniwecz, unicestwiać, udaremniać, psuć.

parcieć = gnuśnieć, gnić.

paricydjum (z łc.) — ojcobójstwo, matkobójstwo, zdrada ojczyzny.

pas (z nm.) — wąska, ciasna, trudna droga; przesmyk, szlak.

pater (łc.) — ojciec duchowny, zakonnik.

płatnik — ten, co płaci, wypłaca; ten, co się zajmuje wypłacaniem.

pochwalnia — modlitwa.

poczłapać — zob. cłapać.

podbicie — górna, grzbietowa część stopy człowieka.

podnieprze — porzecze Dniepru, tj. okolica naddnieprzańska, brzegi Dniepru.

pohybniesz (z rus.) — zginiesz.
pokulbaczyć — zob. kulbaczyć.
połać — część czegoś szerokiego, płaskiego.
porzę = pruję.
poścignąć = doścignąć, dognać, dosięgnąć, spotkać, zaskoczyć.
potraw — 1) trawa i siano z drugiego a. trzeciego pokosu, otawa, siano jesienne; 2) konicz(yna) lub lepsze, duże siano.
powiśle — zob. przywiśle.
prezydować (z łc.) — przewodniczyć.
przetratować — przejść tratując, stratować od końca do końca.
przewłóczyć się = przewlekać się.
punkt (z łc.) — warunek.

relaksować (z łc.) — uchylać się, zwalniać się od czego.
rozjuczyć — zdjąć juki, ciężary.
rozsierdzić się — rozgniewać się, rozwściec się.
roztoczysty — szeroko roztoczony.
ruda — mieszanina ziemista, czerwono-brunatna, zwykle zawierająca w sobie żelazo.
rumelijski — zob. urumelski.

samodział — sukno z wełny w domu przedzonej i tkanej.
sceny (z łc.) **mordu** — obrazy, widoki mordy.
seło (rus.) — wieś.
serjo (z łc.) — poważnie.
sfornie — zgodnie, karnie.
sierpiahowa — zob. serpiahowa.
skarpa a. **szkarpa** (z języków rom.) — pochyla ściana wykopu lub nasypu ziemnego; płaszczyzna spadzista przedpiersienia, zamykająca jedną stronę rowu fortecznego; stok, ścianka, zbocze jaru.
sowity towarzysz — towarzysz (zob.), który stawiał do jazdy polskiej zamiast siebie szeregowego.
sprawca = dowódca.
spyskać = zryć.
spyt sładko jak detyna (rus.) — śpi słodko jak dziecko.
statura (łc.) — wzrost.
storturować — zmęczyć, wymęczyć, zamordować na torturach.
szkarpa — zob. skarpa.
s(z)kopek — wiaderko drewniane o jednym uchu, używane przy dojeniu krów.

tatarek — błąd drukarski; ma być **tarek**; zob. tarczka.
teolog (z gr.) — uczony w rzeczach wiary, znawca dogmatów wiary.
torfiasty — pełen torfu, tj. tłustej ziemi, zmieszanej z szczątkami obumarłych roślin błotnych, służącej jako opał.
Torstenson — jeden z najęźszych generałów szwedzkich w wojnie 30-letniej.
trzęsawisko — bagno uginające się pod nogami.

utinam sim falsus vates (łc.) — obym był fałszywym prorokiem.

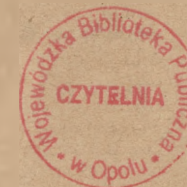
votum (łc.) — zob. wotum 1).

wieża = więzienie nad lub podziemne.

wilja — zob. wigilja.
W. Ks. L. = Wielkie Księstwo Litewskie.
wmość = waszmość.
WMPani = Waszmość Pani.
W. W. miłościwy — Wielmożny wielce m.
wyderkaf (z nm.) — obrywka, gratka, dochód.
wydebić co z kogo, od kogo, na kim = wyciągnąć, odebrać, wydusić, wymóc, wymusić, wydobyć, wydostać.
wymizernieć (z łc.) — wynędznieć, wychudnąć.
wyplenić = wytępić, wygładzić, wygubić.

x. = książę.

zadzierzżyć = zatrzymać, wstrzymać.
zagaj = zagajnik, zob.
zatknać się — 1) zatrzymać się; 2) zadusić się, straciwszy dech.
zatriumfować — zob. triumfować.
zazula = kukułka; pieśczę. dziewczyna.
złoty — zob. czerwony złoty.
zorganizować = uorganizować, zob.

WAŻNIEJSZE OMYŁKI DRUKU.

- Str. 62 pod wyrazem **malborski traktat** dodać należy po wyrazie bracia:
Weiherowie.
„ 89 pod wyrazem **prymas** zamiast 1914 ma być: 1414.
„ 108 pod wyrazem **Szehin** dodać należy na końcu: Sam oblegał
Smoleńsk w r. 1633/34.
-

SPIS RZECZY.

Skrócenia	str.	III
Słowniczek rzeczowy	"	1
Słowniczek geograficzny	"	131
Uzupełnienia	"	177
Ważniejsze omyłki druku	"	183

146567 30, -
160074

WYDAWNICTWO ZAKŁADU NAR. IM. OSSOLIŃSKICH
WE LWOWIE, UL. OSSOLIŃSKICH 11, TEL. NR. 168

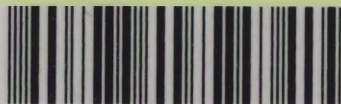
Lwów, Główna ekspedycja, ul. Kalcza 5, tel. Nr. 1222 — Lwów, Księgarnia własna, pl. Halicki 12 a, tel. Nr. 3269 — Kraków, Filja Wydawnictwa, ul. św. Anny 11, tel. Nr. 3527 — Warszawa, księgarnia własna, ul. Nowy Świat 69, tel. Nr. 198-81 — Poznań, skład główny, księgarnia św. Wojciecha — Wilno, skład główny, księgarnia św. Wojciecha

poleca następujące publikacje:

- Brückner Aleksander:** *Historja literatury rosyjskiej*. Dwa tomy.
- Chlebowski Bronisław:** *Historja literatury XIX wieku*. (1795 — 1905).
- Chłędowski Kazimierz:** *Sienna* — wyd. II (z 66 ilustr.) opr. w płótno.
- Jakubski Antoni Dr.:** *W krainach słońca*, kartki z podróży do Afryki środkowej w latach 1900 i 1910.
- Kallenbach Józef:** *Adam Mickiewicz*. Wyd. III, przejrane i uzupełnione. 2 tomy.
— *Pamiętnik Franciszka Mickiewicza*.
- Kleiner Juliusz:** *Juliusz Słowacki*. Dzieje twórczości. Tom I — II. Wyd. III.
— *Szttychy*.
- Kubala Ludwik:** *Jerzy Ossoliński*.
— *Szkice historyczne*.
- Malczewski Antoni:** *Marja*. Wstępem i objaśnieniami opatrzył Aleksander Brückner.
- Mickiewicz Adam:** *Pan Tadeusz*. Wydanie Józefa Kallenbacha i Jana Łosia.
— *Grażyna*. Wstępem i objaśnieniami opatrzył W. Bruchnalski.
— *Konrad Wallenrod*. Wstępem i objaśnieniami opatrzył W. Bruchnalski.
- Parandowski Jan:** *Mitologja*. Wierzenia i podania Greków i Rzymian.
- Pasek Jan Chryzostom:** *Pamiętniki*. Wydanie krytyczne, zupełne Jana Czubka.
- Piniński Leon:** *Shakespeare*. Cz. I i II.
- Słowacki Juliusz:** *Anielli*. Opracował J. Kleiner.
— *Dzieła wszystkie* pod redakcją J. Kleinera.
- Strycharski Ignacy:** *Proza włoska XIX w. w wyjątkach*.
- Szymański Adam:** *Szkice*. Z słowem wstępem Adama Grzymały Siedleckiego.
- Wasylewski Stanisław:** *Ducissa Cunegundis*.
- Wojciechowski Konstanty:** *Ignacy Krasicki*. Wyd. II zmienne i uzupełnione.

Wojewódzka Biblioteka
Publiczna w Opolu

CM KEK 317105

000-317105-00-0